

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
Kánonjogi Posztgraduális Intézet

NIKODIM MILAŠ ORTODOX EGYHÁZJOGI KÉZIKÖNYVÉNEK ELEMZÉSE,
különös tekintettel a benne kirajzolódó egyházképre

Regényi Enikő Mária

— doktori értekezés —

Moderátor: Dr. Szabó Péter

Budapest, 2011

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	6
2. A módszer bemutatása	9
3. Az ortodoxia előzetes bemutatása	14
3.1. A keresztény Kelet	14
3.2. A Keleti rítus	15
3.3. A Keleti egyházak	16
3.4. Kelet egyházainak elnevezései	16
4. A XIX. századi kézikönyvek háttérének bemutatása	18
4.1. Történelmi háttér	18
4.1.1. Dualizmus, századforduló	18
4.1.2. Egyházak és felekezetek és nemzetiségek az Osztrák-Magyar Monarchiában	22
4.1.3. Egyházakat és felekezeteket, nemzetiségeket érintő rendelkezések	24
4.1.4. Dalmácia helyzete a dualista Monarchiában	27
4.2. Egyháztörténeti háttér	30
4.2.1. Pápák a XIX. század 'második felében'	30
4.2.1.1. Boldog IX. Piusz (1846–1878)	30
4.2.1.2. XIII. Leó (1878–1903)	30
4.2.1.3. X. Szent Piusz (1903 - 1914)	31
4.2.2. Az I. vatikáni zsinat (1869 – 1870)	33
4.2.2.1. A Dei Filius kezdetű hittani rendelkezés a katolikus hitről (DH 3000 - 3045)	34
4.2.2.2. A Pastor aeternus kezdetű hittani rendelkezés Krisztus Egyházáról (DH 3050 - 3075)	
4.2.3. Az egyházi kodifikáció előzményei	38
4.3. Jogtörténeti háttér	41
4.3.1. Egyetemes jogtörténet a XIX. század előtt	41
4.3.2.1. Polgári kodifikációk	42
4.3.2.2. Jogi iskolák	44
4.3.2.3. A kodifikáció, mint szocio-kulturális jelenség	46
5. Nikodim Milaš élete	49
5.1. Családja és gyermekkora	49
5.2. Tanulmányai	49
5.3. Egyházi pályája	51
5.4. Tanári és közéleti tevékenysége	52
6. Nikodim Milaš tudományos munkássága	55

6.1. <i>Pravila pravoslavne crkve. Srbski prevod s tumacejma (1873 -1877)</i>	55
6. 2. <i>Codex Ecclesiae Africanae (1881)</i>	56
6. 3. <i>Krmcija Savinska (1884)</i>	56
6. 4. <i>Zbornik pravila svetih apostola, vasijskih i pomjesnih sabora i svetih otaca, koja su primjena pravoslavnom crkvom (1884)</i>	57
6. 5. <i>Das Synodal-Statut der griechisch-orientalischen Metropole der Bukowina und Dalmatien, mit Erläuterungen von Archimandrit Dr. Nikodem Milaš zu Zara</i>	57
6. 6. <i>Pravoslavno crkveno pravo po opcim crkveno-pravnim izvorima i posebnim zakonskim naredbama koje vaze u pojedinim samoupravnim crkvama napisao Dr. Nikodem Milaš archimandrit (1890)</i>	58
6. 7. <i>Православна Далмација (1901)</i>	59
6. 8. <i>Pravoslavno crkveno pravo po opcim crkveno-pravnim izvorima i posebnim zakonskim naredbama koje vaze u pojedinim samoupravnim crkvama napisao Dr. Nikodem Milaš archimandrit (1905)</i>	59
6. 9. <i>Milaš egyéb szerb nyelvű műveinek és fordításai felsorolása</i>	60
7. <i>Milaš 'Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche' c. kézikönyve</i>	61
7.1. <i>Célja</i>	61
7.2. <i>Szerkezeti bemutatás</i>	61
7.3. <i>Tartalom elemzése</i>	61
7.3.1. <i>Az egyházjog alapjai</i>	61
7.3.2. <i>Egyházjog forrásai és gyűjteményei</i>	68
7.3.2.1. <i>A források általában</i>	70
7.3.2.2. <i>A jogforrások alkalmazása</i>	73
7.3.2.3. <i>Az egyházjog forrásai ténylegesen</i>	74
7.3.2.4. <i>Egyházjog-gyűjtemények</i>	82
7.3.3. <i>Egyház alkotmánya</i>	89
7.3.3.1. <i>A hierarchiáról</i>	94
7.3.3.1.1. <i>A hierarchia ordinis</i>	95
7.3.3.1.2. <i>Belépés a hierarchiába</i>	98
7.3.4. <i>Egyház igazgatása</i>	122
7.3.4. 1. <i>A tanítói hatalom</i>	122
7.3.4. 2. <i>A megszentelői hatalom</i>	125
7.3.4. 3. <i>A kormányzati hatalom</i>	126
7.3.4. 3.1. <i>Az egyházi törvényhozás</i>	124

7.3.4. 3.2. Az egyházi bíraskodás	129
7.3.4. 3.2.1. Az egyházi bíróságok	130
7.3.4. 3.2.2. Az egyházi bírósági eljárásokról	132
7.3.4. 3.2.3. Az egyházi büntetőjog	134
7.3.4. 3.3. Az egyházi vagyonjog	139
7.3.5. Egyház élete	146
7.3.5. 1. Kereszttség	146
7.3.5. 2. Az egyház istentiszteleti élete	148
7.3.5. 2.1. Szent cselekmények	148
7.3.5. 2.2. Eucharisztia	148
7.3.5. 2.3. A gyónás	149
7.3.5. 2.4. A szentek tisztelete	150
7.3.5. 2.5. A megszentelt helyek	151
7.3.5. 2.6. A szent dolgok	152
7.3.5. 2.7. A megszentelt idők	152
7.3.5. 3. A házasság	154
7.3.5. 4. Közösségi élet az egyházban	154
7.3.5. 4.1. A szerzetesség	154
7.3.5. 4.2. Az egyházi testvériségek	163
7.3.5. 5. A keresztény halál	164
7.3.6. Egyház viszonya az államhoz és más vallásokhoz	166
7.3.6. 1. Egyház és állam viszonya	166
7.3.6. 2. Az egyház és a többi vallási közösség tagjai	171
7.4. Összevetés kortárs kézikönyvekkel szerkezet és egyházkép szempontjából	174
7.5. Viszonyrendszer felvázolása kortárs kézikönyvekkel	178
8. A XIX. század kézikönyveiből kirajzolódó, valamint az azóta eltelt időben kialakult ortodox jellegzetességek	183
8.1. Diszciplináris eltérések a Keleti Egyházak és a Nyugati Egyház között	183
8.1.1 Az 'Egyház' ortodox fogalma és struktúrája	184
8.1.2 A teológiai gondolkodás különbségei	186
8.1.3 Az ortodox kánonjog főbb jellegzetességei	190
8.1.4 Az ortodox kánonjog egyes sajátosságai	192
9. Területi változások a XIX-XX. századi történelmi események következtében	194
9. 1. Mai ortodox egyházak	194

9. 1.1 A Pentarchia egyházai	194
9. 1.2 Egyéb görög eredetű egyházak	195
9. 1.3 Szláv eredetű ortodox egyházak	196
9. 1.4 A nyugati ortodoxia és a Távol-Kelet ortodox egyházai	196
9. 1.5 Problémák egyes ortodox egyházak státusza kapcsán	196
10. Összegzés	198
10.1. Általános összefoglalás és eredmények	198
10.2. Az elemzések kapcsán felvetett és megvizsgált kérdésekre adható válaszok	210
11. Mellékletek	218
11.1. Térképek	220
11.2. XIX. századi népszámlálási adatok	221
11.3. Fényképek	223
11.4. Összehasonlító táblázatok	225
12. Bibliográfia	239
13. Resümee	258

„A kereszténységet vagy Krisztus alakját megpróbáltam elsősorban alakként látni; Krisztussal együtt pedig igyekeztem az egyházra is így tekinteni. Az alakot körbe lehet járni, minden oldalról meg lehet tekinteni. Valahányszor rátekintünk, mindig valami mást látunk, s mégis mindig ugyanazt látjuk.”

Hans Urs von Balthasar¹

1. Bevezetés

Az Unitatis redintegratio zsinati dokumentum tanúsága szerint a II. vatikáni zsinat egyik fő célja a keresztény egység helyreállításának előmozdítása volt.² Az ökumené döntő felismerése pedig az, hogy bennünket, krisztushívőket több köt össze, mint amennyi elválaszt. Ezen összekötő kapcsok felkutatása, elméleti és gyakorlati leírása ma is tart. Sok esetben „látszólag dogmatikai kérdésről van szó, [ám] a következmények jogi természetűek. Az egyházak ökumenikus élete megkívánja, hogy az együttműködés jogi keretek között történjék. A jog teremti meg ugyanis a feltételek egy részét.”³

Ennek megfelelően „a teológiai és kánoni sajátosságokból levezethető a lehetőség arra, hogy a katolikus egyház – bizonyos kritériumok mellett – elismerje az ortodox egyházakon belüli kánonjogi viszonyok sokaságát.”⁴

Erdő Péter szerint a kánonjog története konkrét jelentőséggel bír a hatályos egyházjog magyarázata és alkalmazása tekintetében. Ennek alapján például Gasparri - Serédi „Fontes”-e⁵ – az új jog legitimitásának bizonyága mellett – annak is jele, hogy a Törvénykönyv hű az egyházfegyelmi hagyományokhoz.⁶ Erdő Péter máshol hangsúlyozza, hogy a kánonjog középkortól a XIX. századig tartó mélyreható kutatása nélkül nem tanulmányozható a XX. század önálló kánonjog tudományának alakulása. A keleti kánonjogi művek e kutatások során a múlt forrásai, így különösen fontosak a latin és a keleti kánonjog eltérő XX. századi fejlődésének vizsgálatakor.⁷ Ha emellett figyelembe vesszük az Unitatis Redintegratio fentebb említett tanítását, akkor az

¹ BALTHASAR, H U VON (IN PERSONA), *Számvetés*, Sík Sándor Kiadó, Budapest, 2004, 109. o.

² Vö.: UR bevezető

³ BOLERATZKY L: *Az ökumenikus kérdés egyházjogi vonatkozásai* in *Iustum Aequum Salutare* III. 2007/1 65-73, 66. o

⁴ ERDŐ P, *Az ökumenikus előrehaladás intézményes lehetőségei az Egyházi Törvénykönyvben különös tekintettel a katolikus-ortodox dialógusra* in *Magyar Sion, Új Folyam* III/XLV. (2009/2) 205.o

⁵ GASPARRI, P. – SERÉDI, I.: *Codicis iuris canonici fontes*, I-IX, Romae 1923-1939

⁶ Vö.: ERDŐ P, *Az ökumenikus előrehaladás intézményes lehetőségei az Egyházi Törvénykönyvben különös tekintettel a katolikus-ortodox dialógusra* in *Magyar Sion, Új Folyam* III/XLV. (2009/2) 175-207.o

⁷ Vö.: ERDŐ P, *Prologo* Proceedings of the Thirteenth International Congress of Medieval Canon Law; ed P.ERDŐ and SZ.A. SZUROMI; Citta del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, 2010; Monumenta Iuris Canonici, Series C: Subsidia Vol. 14.

ökumenikus dialógus keretében a teológiai különbségek vizsgálatával párhuzamosan, újabb lépés lehet a másik egyház egyházfegyelmi rendelkezéseinek vizsgálata. Különösen igaz ez az ortodox egyházakra, amelyek kánoni fegyelme sokáig párhuzamosan fejlődött a katolikus fegyellemmel.

Ezek alapján választottam értekezésem témájának az ortodox kánonjogi kézikönyvek közül Milaš „Kirchenrecht”-jének bemutatását és Şaguna „Compendiumával” történő összehasonlító elemzését azzal a céllal, hogy az ortodox egyház jog XIX. századi állapotáról képet kapjunk, amely lehetővé teszi az azóta eltelt idő folyamán kialakult változások vizsgálatát.⁸ A disszertáció fókusza azonban Milaš kánonjogi munkássága és az abból kirajzolódó egyházkép. Munkám során az alábbi területekre koncentrálok:

- Az ortodoxia bemutatása azzal a céllal, hogy felvázoljam azt a szellemi hátteret és örökséget melyben a bemutatott kézikönyvek születtek és értelmezhetőek.
- Az említett kézikönyvek korának egyháztörténeti, tudománytörténeti és történelmi jellemzőinek rövid bemutatása.
- Milaš életrajzának felvázolása, melynek során kiemelem azokat a kapcsolódási pontokat, amelyek a kor többi kánonjogászához kötik.
- A kézikönyvek elemző bemutatása utalva a kortárs latinjogi kézikönyvekre gyakorolt hatásra, esetlegesen kimutatható viszonyra.
- A kézikönyvek összevetése szerkezeti és tartalmi szempontból, melynek eredményeként a különbségek és hangsúlyeltolódások alapján kirajzolódik a kézikönyvekben ábrázolt egyházkép.

Az összevetések és bemutatások során módszerem bio-bibliográfiai szempontú dokumentum és tartalomelemzés. Az elemzések kapcsán felvetett és vizsgálandó kérdéseim:

- *Milyen tartalmak jelennek meg Milaš kézikönyvében és ezek mutatnak-e valamilyen jellegzetes szerkesztési elvet?*
- *Megjelennek-e a kézikönyvben latin egyházjogi sajátosságok?*
- *Milyen egyházkép vázolható fel a kézikönyv alapján?*
- *Milyen megállapítások tehetők a milaši kézikönyvről kodifikációs szempontból?*

⁸ Minden mű magán hordoz történelmi keretbe ágyazottságából fakadó jellegzetességeket, melyek segítik besorolását és értékelését. Vö.: SZUROMI SZ. A, *Az egyházjogi források feldolgozásának szempontjai* in Kánonjog VIII (2006) 49-77.o.

A kézikönyveket a fellelhető XIX. századi ortodox kánonjogi kézikönyvek⁹ közül nyelvi azonosságuk, s a köztük lévő kapcsolat alapján választottam ki elemzésre.¹⁰ Milaš kézikönyve ugyanakkor korára jellemző összefoglaló mű, mely területileg olyan helyen született ahol az élő keleti hagyomány összeér a nyugati szisztematikus gondolkodással. Szerzője tankönyvnek szánta, így a kor ortodox kánonjogi oktatásáról szóló gondolkodás bemutatására is alkalmas. Şaguna saját munkáját a főpásztori szeretet kifejeződésének tekinti, és azzal a céllal vetette papírra, hogy érthető képet tárjon a klérus és a hívő nép elé a kánonjog és az ortodox egyház tanításáról, valamint, hogy olvasása erősítse a hívek ortodox meggyőződését.¹¹

⁹ JOANNOVICH, EU *Načatki cerkovnago prava drevnija vostočnija cerkve po knizja korměj* Neusatz, I Bd 1841, II. Bd 1847, ŞAGUNA, ANDREI VON *Compendium des kanonischen Rechtes der einen, heiligen, allgemeinen und apostolischen Kirche*, Hermannstadt, 1868, BOGOSLOWSKI, M.J. *Kurs obščago cerkovnago prava. Uroki prepodannievospitannikum imperat. učilišća pravovjedenija*, Moskau, 1885, PAVLOV, A.S. *Kurs cerkovnago pravo*, Moskau, 1902, MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche*. (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905

¹⁰ A földrajzi-birodalmi kapcsolaton túl – hiszen mindkét kézikönyv az Osztrák-Magyar Monarchiában született - , a későbbi mű helyenként támaszkodik a korábbira és megemlíti a fellelhető kézikönyvek között. Vö: MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche*. (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 25.o.

¹¹ Vö: ŞAGUNA, ANDREI VON *Compendium des kanonischen Rechtes der einen, heiligen, allgemeinen und apostolischen Kirche*, Hermannstadt, 1868 alcíme és előszava, „A hívő klérusnak és népnek Erdély és Magyarország román görög-keleti metropolájában, a Szerző főpásztori szeretetéből”

2. A módszer bemutatása

A kánonjogi megismerés során különböző szintek állapíthatók meg, amelyek a fogalomalkotásban is különböző értelmezést kívánnak, s eleve meghatározzák a használható módszert. *Erdő Péter* a kánonjogi megismerés legáltalánosabb felosztását a következőképp foglalja össze:

„A jogról való tudás első szintjének többen a józan megítélés gyakorlati szintjét tekintik; második szintjének az úgynevezett kazuisztikus szintet, ahol már az általános jogi szabályok és fogalmak részletesebb elemzése szükséges az egyes esetek pontos megítéléséhez és minősítéséhez; harmadik szintnek a szoros értelemben vett tudományos szintet; negyediknek a jog belső célkitűzéseit már meghaladó, a jogi valóságot már más, a jogon kívül álló szempontból vizsgáló filozófiai szintet; és utolsónak a jog megismerésének teológiai szintjét.”¹²

A szintek száma természetesen változhat annak függvényében, hogy milyen szempontból foglalkozunk egyes kérdésekkel, problémákkal.¹³ Azonban bármilyen felosztást, elnevezést alkalmazunk is, azok szorosan összetartoznak és „együttesen alkotják a jogról való tudás, a jog megismerése egységes egészét.”¹⁴ A hatályos joggal foglalkozó tudományos és gyakorlati gondolkodásban nem lehet megkerülni a történelmi szempontokat, sem a történettudományos módszerek alkalmazását.¹⁵

A régi kommentárok és szakkönyvek is szorgalmazták az exegetikai és történelmi módszer alkalmazását. „A jogszabályok tárgyalásánál a legteljesebb módszer természetesen a három módszer – jogdogmatikai, jogfilozófiai és jogtörténelmi – együttes alkalmazása.”¹⁶ Am a valóságot tükröző teljes kánonjogi megismeréshez nélkülözhetetlen a valóság filozófiai, teológiai, történelmi és bizonyos mértékű szociológiai megközelítése is. „A filozófiai, teológiai és történelmi megismerésre a kánonjogásznak és az egyházi jog minden alkalmazójának tehát szüksége van. Am használatuk során kérdése mindig kánonjogi marad, arra irányul, hogy az egyházban mi a kánonilag jogos. Ennek eldöntéséhez van szüksége filozófiai módszerrel nyert fogalmakra és meghatározásokra, történelmi módszerrel nyert megismerésre is. De ehhez használja fel az egyházzal szülő teológiai ismereteket is.”¹⁷

¹² ERDŐ P, *Az egyházjog teológiája*, Szent István Társulat, Budapest, é.n. 191.o.

¹³ Stan disszertációjában megjelenik a politikai szempont is, hiszen Şaguna egyházszervező munkájának ismertetése megköveteli. Az ortodox egyház és az állam viszonyának XIX. századi jellegzetességei miatt jelen munkának is elengedhetetlen része az adott kor nemzetiségi és politikai viszonyainak feltárása.

¹⁴ ERDŐ P, *Az egyházjog teológiája*, Szent István Társulat, Budapest, é.n. 191.o.

¹⁵ VÖ: ERDŐ P, *Az ökumenikus előrehaladás intézményes lehetőségei az Egyházj. Törvénykönyvben különös tekintettel a katolikus-ortodox dialógusra* in Magyar Sion, Új Folyam III/XLV. (2009/2) 175-207.o

¹⁶ BÁNK J, *Kánoni jog I.* Budapest, 1960, 87.o

¹⁷ ERDŐ P, *Az egyházjog teológiája*, Szent István Társulat, Budapest, é.n. 192 – 194.o.

Mindezek alapján értekezésem során a történeti módszer keretébe tartozó egyház- és világtörténelmi háttér felvázolása mellett szükséges volt más metodológiai eszközök használata is, melyeket a következőkben ismertetek.

A dokumentumelemzés¹⁸ egyedi jelenségek bemutatására és összefüggések feltárására egyformán alkalmas módszer, amely egyaránt alkalmazható a kutatás tájékozódó és fő fázisában alapmódszerként és egyéb módszerekkel¹⁹ kapcsolatban is. Az egyes dokumentumok kutatásban való felhasználása feltételezi az adott dokumentum tartalmi, nyelvi és kvantitatív elemzését, amelynek során a vizsgált szöveg címzettjeinek és megjelenési formájának kérdésköre is lényeges szempont.²⁰ Munkám során Milaš és Šaguna kánonjogi kézikönyveinek elemző bemutatásakor alkalmazom ezt a módszert. (7. fejezet)

A tartalom elemzése²¹ hagyományos értelemben, a köznapi szóhasználatban nem újdonság, mint vizsgálati módszert pedig számos tudományterületen alkalmazzák. Kialakulása a XIX-XX. század fordulójának amerikai kvantitatív hírlapelemzéseire köthető.²² Ezek során azt vizsgálták, hogy milyen sajátosságok jellemeznék egy-egy szöveget, milyen kritikát lehet megfogalmazni a jellemzők számszerűsítése alapján.²³ A módszer alakulásának következő lépése a II. világháború alatt végzett propagandaelemzés, amelyben már a tömegkommunikáció nem írott formái is helyet kaptak.

Az eredmények újabb szempontokat vetettek fel a módszerrel kapcsolatban: a tartalom a különböző kommunikációs megnyilvánulásoknak nem objektív minősége, így interpretálása más és más lehet az üzenetet küldő és fogadó szempontjából. A pusztán mennyiségi jelzőszámok összehasonlítása önmagában nehezen értelmezhető; míg az egyes szavak és kifejezések előfordulási aránya semmit nem mond arról, hogy milyen összefüggésben szerepelnek a vizsgált szövegben.²⁴ Ezek alapján a tartalomelemzés többféle meghatározása fogalmazható meg:

- üzenetek jelentésnek vizsgálata

¹⁸ Vö.: NÁDASI M, *Dokumentum és tartalomelemzés* in FALUS I (szerk) *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*, Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2004, 317-338.o.

¹⁹ Kapcsolt módszerek között alapvetőek a deduktív kutatási módszerek, mint a leíró-, értelmező-, összehasonlító és teoretikus elemzések.

²⁰ Vö.: SZUROMI SZ. A, *Az egyházi források feldolgozásának szempontjai* in Kánonjog VIII (2006) 49-77.o.

²¹ Vö.: NÁDASI M *Dokumentum és tartalomelemzés* in FALUS I (szerk) *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*, Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2004, 317-338.o.

²² Szellemi gyökerei azonban addig az időig nyúlnak vissza, amikor az ember tudatosan kezdte használni a nyelvet és a szimbólumokat. (fiológia, retorika stb) Mai célja és módszerei azonban három lényeges pontban eltérnek az őseitől: alapvetően empirikus és prediktív jellegű, túllép a tartalom hagyományos értelmezésén, saját metodológiát fejlesztett ki. Vö KRIPPENDORF, K *Content Analysis, An Introduction to Its Methodology*, Beverly Hill, London, Sage, 1980

²³ Krippendorf szerint első dokumentált alkalmazására a XVIII- századi Svédországban került sor, amikor a Cion énekei című 90 tételes, ismeretlen szerzőjű zsoltárgyűjteményt vizsgálták, mert noha nem akadt fenn a cenzúrán, mégis aláasta az állami egyház papjainak tekintélyét. A vizsgálat során tipizálták és összeszámolták a benne található vallási szimbólumokat, de egész addig nem találtak eltérést az államilag jóváhagyott daloskönyvekhez képest, amíg nem vették figyelembe az adott szimbólumok kontextusát. KRIPPENDORF im 13.o.

²⁴ Vö: KRIPPENDORF im 18.o.

- adatokból azok összefüggésrendszerére levonható érvényes, megismételhető következtetések megfogalmazása²⁵
- eljárás, amely során a szöveg sajátosságai alapján olyan következtetéseket vonunk le, amelyek a közleményben nyíltan nincsenek kimondva, de megszerkesztettségéből kiolvashatók²⁶

Számomra leghasznosabb az utolsó meghatározás, amelyet Milaš és Šaguna kézikönyveikből kiolvasható egyházképek felvázolásakor és azok összevetése során alkalmazok. (7.4. fejezet)

A bemutatott módszereket hasznosnak tartottam kiegészíteni három az egyházi források feldolgozásában lényeges szempont figyelembevételével. Így az elemzés során szem előtt tartottam a kézikönyvek keletkezési célját, a tényleges használati területet, valamint a tudománytörténeti elhelyezést.²⁷

Hasonló módszerekkel és Milaš munkásságához köthetően több tudományos értekezés is készült korábban, melyeket saját munkám előzményének tekintek, és eredményeiket részben felhasználom. *Luka Novaković* Pápai Keleti Intézetben készült disszertációja Milaš életét és egyházi pályáját tárja fel és mutatja be.²⁸ Recenziója szerint a munka hasznos a pravoszláv kánoni örökség, valamint a dalmáciai szerb nemzeti és vallási identitás alakulásának megismerésében.²⁹ Milaš munkásságával kapcsolatban pedig kijelenti, hogy a pravoszláv kutatók figyelmét felhívta a nagy nyugati tudományos munkákra.³⁰

A másik előzményként tekintett értekezés *Maria Stan* Andrej Šagunát,³¹ mint erdélyi ortodox metropolitát és a román-ortodox egyház atyját bemutató és műveit elemző munkája. Stan célja Šaguna szervezési és kanonista tevékenységének új, egységes szempontú bemutatása.³²

²⁵ KRIPPENDORF im 151.o.

²⁶ VÖ: ANTAL, L. *A tartalomlemzés alapjai*, Budapest, Magvető, 1976

²⁷ VÖ: SZUROMI SZ. A, *Az egyházi források feldolgozásának szempontjai* in Kánonjog VIII (2006) 49-77.o.

²⁸ L. NOVAKOVIĆ *Nikodim Milaš, vescovo della Dalmazia ed Istria ed el suo contributo alla canonista orientale*, Pontificio Istituto Orientale, Roma-Belgrado, 2005

²⁹ Ж. БУРИЋ *Прикази и критике*, УДК, 271,2-74

³⁰ Milaš életrajzi adatai alapján ez a figyelemfelhívás arra volt elég, hogy latinizáló vádakkal illessék.

³¹ M. STAN *Andrej Šaguna and 'The Organic Statute'*, Universität Wien, 2009

³² A. Šaguna élete mind a kor jellegzetességeiből adódóan – nemzetiségi kérdés –, mind az ortodox egyházi pályából következően – szerzetbe lépés, püspöki szék elnyerése – számos párhuzamot mutat Nikodim Milašéval Andrej Šaguna (Miskolc, 1809. január 20. – Nagyszeben, 1873. június 28.), erdélyi román ortodox püspök.

Bölcséleti és jogi tanulmányait Pesten végezte. Manilovics verseci szerb püspök rábeszélésére az egyházi rendbe lépett és 1829-től Versecen a keleti teológia tanulmányainak befejezése után a püspök udvari papja és a verseci teológiai intézet tanára lett. 1833-ban szerzetbe lépett, ahol a keresztségben kapott Anasztáz név helyett az András nevet kapta. Stratimirovics szerb pátriárka maga mellé vette titkárnak és a karlócai szemináriumban tanárnak alkalmazta. 1846. június 27-én az erdélyi román püspökség vikáriusa lett, majd 1847. december 2-án szentelték püspökké. Nagyszebenben szemináriumot és tanítóképzőt nyitott; az egyetemen tanulók közül saját költségén támogatott egyeseket, hogy idővel őket tanárként alkalmazhassa.

Az 1848-as szabadságharc alatt Stratimirovics pátriárkához, illetőleg a szerbek magyarellenes mozgalmához csatlakozott. 1848-ban Erdély és Magyarország unióját követően elnökletével megalakult a Román Nemzeti Komité Nagyszebenben.

Novakovič munkájára értekezésem Milaš életét bemutató biográfiai részében támaszkodom. (5. fejezet) Stan disszertációjából pedig sajátom szerkezeti kialakításakor meríték.

Milaš korának és szakmai kapcsolatrendszerének vizsgálata során több kánonjogi szerző neve is felmerült, akik munkássága alkalmas lehet tudományos feldolgozásra. Mindenképpen ilyenek tartom Ferdinand Walter,³³ Friedrich Vering,³⁴ Joseph Ritter von Zhishman³⁵ és Ilyésfalvi Papp-

Egyházmegyéjében az ügyek rendezésére 1860-ban és 1864-ben is egyházmegyei zsinatot tartott, ahol keresztül vitte az ortodox román egyháznak az ortodox szerb egyháztól való teljes elválását. Ekkor lett az „erdélyi románok metropolitája”.

1863-tól a Reichsrat tagja. Az 1867-es és 1868-as főrendiházi üléseken is részt vett, felszólalt. 1871-ben a bukaresti Román Akadémia tiszteletbeli tagjává választotta. Teljes vagyonát, köztük magánnyomdáját is, egyházára hagyta.

Jelentős kánonjogi és teológiai művei: *Elementele dreptului canonic al Biseriei dreptoredinãose reseritene spre entrebuincarea Preocimei, a clerului tiner si a crestinilor intocmite prin, Olmütz, 1854.*

Cunostintie folositoare despre trebile casatoilor, spre folosul Preotimei si al Scaunelor protopopesi. Olmütz, 1854.

Teologia dogmatica, scoasa din manuscrisul. preacuviosului parinte archimandrit Ioan. Raics, si prescurt intocmita spre intrebuintiare in scoalele clericale de legea greco-resariteana. Olmütz, 1854.

Manual de teologie morala crestineasca pentru intrebuintiarea preotimei si aclericilor greco-resariteni revezut si retiparit sub priveghierea si cu binecuventarea esc. sale doma. Olmütz, 1855.

Istoria bisericei ortodoxe resaritene universale, dela intemeierea ei pana in zilele noastre, compusa si aeum autaiã oara data la lumina numai ea manuscript. Olmütz, 1860. Compendiu de dreptulu canonicu alu unei santei sobornicesci si apostolesci biserici. Hermannstadt, 1868.

³³ Ferdinand Walter egyetemi tanulmányait Heidelbergben végezte, ahol egyház- és civiljogból is ledoktorált 1818-ban. Alma materében csak rövid ideig tanított, mert 1819-től Bonnban oktat. Itt tölti akadémiai életét különböző tárgyak oktatásával és kutatásával. Római jogi, egyházi jogi, francia jogi, jog-és államtörténeti, német személyi jogi, valamint jogfilozófiai kurzusokat tartott.

Fontosabb művei: "Corpus juris Germanici antiqui" (3 vols., Bonn, 1824); "Romische Rechtsgeschichte" (Bonn, 1836); "Deutsche Rechtsgeschichte" (Bonn, 1853); "System des deutschen Privatrechts" (Bonn, 1855); "Das alte Wales", (Bonn, 1859); "Juristische Encyclopadic" (Bonn, 1856); "Nurrecht und Politik" (Bonn, 1863); "Aus meinem Leben" (Bonn, 1865); "Das alte Erz stift und die Reichsstadt Koln" (Bonn, 1866). Kánonjogi művei közül kiemelkedik a tizennégy kiadást megért, valamint francia, olasz és spanyol fordításban is megjelent *Lehrbuch des Kirchenrechts mit Berücksichtigung der neuesten Verhältnisse*, Bonn, 1822, amelyik a negyedik kiadástól a *Lehrbuch des Kirchenrechts aller christlichen Confessionen* címmel jelent meg. WALTER, *Aus meinem Leben* (Bonn, 1865); GERLACH, in *Der Katholik*, LX (Mainz, 1880, II, 511-15. <http://www.catholicity.com/encyclopedia/w/walter,ferdinand.html>

³⁴ Friedrich Vering Liesbornban született Westfáliában 1833. március 9-én. Jogi tanulmányait Bonnban és Heidelbergben végezte, ahol 1856-ban megszerezte doktori fokozatát és az oktatás jogát is. A bukovinai Czernowitz egyetemének 1875-ös megalapításáig Heidelbergben tanított. Ugyanebben az évben alakították a Ferenc József Egyetem görög-keleti fakultásává az 1826 óta a városban működő 'griechisch-orientalische theologische Lehranstalt' nevű szemináriumot. Ez a környezet biztosította számára a kapcsolatot a keleti kánonjoghoz. 1860-tól társszerkesztője az *Archiv für katholisches Kirchentrecht* című folyóiratnak, 1862 – 1896 között egyedüli szerkesztő. 1879-től a prágai egyetemen tanít, egészen 1896-ban bekövetkezett haláláig. Legjelentősebb kánonjogi munkája a háromszor átszerkesztett és kiadott *Lehrbuch des katholischen, orientalischen und protestantischen Kirchenrechts mit besonderer Rücksicht auf Deutschland, Oesterreich und die Schweiz*.

³⁵ Zhishman a mai Szlovénia területén, Ljubjanában született, római katolikus családban. 1839-ben gyalog érkezett a császárvárosba, hogy jogi tanulmányait megkezdje, ettől fogva tudományos életének helyszíne Bécs. 1843-ban szerezte meg jogász diplomáját, de foglalkozott történelemmel és filozófiával is, valamint keleti nyelvekkel. Görög nyelv szeretete vezette el a keleti egyházjoghoz. 1848-ban doktorált. 1851. évet Triestben töltötte gimnáziumi tanárként, egy év múlva azonban újra Bécsben tanít a terezianus akadémia gimnáziumában. Tanári tevékenysége mellett 1854 – 1861 között a Kultuszminisztérium gimnáziumi ügyeinek szakértője. 1858 jelenik meg első nagyobb tudományos munkája a keleti és a római egyház egység-tárgyalásainak témakörében. Ennek következtében 1861-től élete végéig a Kultuszminisztérium újra szakértőként foglalkoztatja, de most az ortodox egyházakra vonatkozó ügyekben. Többek között hozzá tartoztak a különböző statutumok és teológiai fakultások tantervének kérdései. 1867-től Rudolf trónörökös tanítója, valamint a bécsi egyetem jogi fakultásának keleti kánonjog tanára. 1887-től vezeti a mai osztrák nemzeti könyvtár elődjét. 1894-ben hal meg schönbrunni sétája közben. Zhishman [Čižman] Josip (1820–1894) Munkái: J. ZHISHMAN, *Das Eherecht der orientalischen Kirche*, Wien 1864; ID., *Die Synoden und die episkopal-Ämter in der morgenländischen Kirche*, Wien 1867; ID., *Die Unionsverhandlungen zwischen d. orientalischen u. römischen*

Szilágyi József³⁶ személyét és munkásságát, amivel munkám vonatkozó fejezeteiben magam is foglalkozom.

Kirche, Wien 1858, ID., *Memorandum über die Organisation d. kirchlichen Ämter an den Kathedralen d. orient. Kirche*, Wien 1864; ID., *Das Stiftrecht in d. morgenland. Kirche*, Wien 1888; Bibliografia: F. ROZMAN, *Zhishman [Čižman] Josip*, in *Slovenski Biografski Leksikon*, vol. IV, A. GSPAN – J. MUNDA – F. PETRE (eds.), Ljubljana 1980–1991, 803–804. TH,M, NÉMETH *Joseph Ritter von Zhishman und die Errichtung der orthodoxen Theologischen Fakultät Czernowitz in Ostkirchlichen Studien* 54 (2005 3-4, 279-291

³⁶ Illyésfalvi Papp-Szilágyi József nagyváradi görög katolikus püspök és egyházjogász. Értarcsán (Bihar megye) született görög katolikus papcsaládban. Tanulmányait premontrei szerzetesi iskolában kezdte, teológiai tanulmányait Nagyváradon és Bécsben végezte, ahol 1837-ben megszerezte teológiai doktorátusát is. A román görög katolikus egyházmegye papjává egy évvel korábban szentelik. Hítszónok, gyóntató, kanonok és szemináriumi rektor. 1862-ben nevezi ki Ferenc József püspökké, amelyet IX. Piusz 1863-ban megerősít. Kánonjogi munkássága (PAPP-SZILÁGYI DE ILLYÉSFALVA, *J Enchiridion jris Ecclesiae Orientalis Catholicae, Pro usu auditorum theologia, et eruditione cleri graeco-catholici, e propriis fontibus constructum*, M-Varadini, Typis Aloysii Tichy, 1862) mellett figyelmet fordít a tanügyre, a felekezeti iskolák fejlesztésére is. A 'Comissio super missionibus et ecclesiis ritus orientalis' tagjaként részt vesz az I. Vatikáni Zsinaton.

Josif Pop-Sălăjanul (Silaghi) de Băsești (1814.04.10 – 1873.08.05.) bibliografia: *Actes et histoire du Concile œcuménique de Rome premier du Vatican 1869*, V. FROND (dir.), vol. 8, Paris 1871, 30–31; C. PATELOS, *Vatican I et les évêques uniates. Une étape éclairante de la politique romaine à l'égard des orientaux [1867–1870]* (Bibliothèque de la Revue d'Histoire Ecclésiastique 65), Louvan-la-Néuve – Louvain 1981, 228–234; I. ŽUŽEK, *Common Canons and Ecclesiastic Experience in the Eastern Catholic Churches*, in *Incontro fra Canonici d'Oriente e d'Occidente. Atti del Congresso internazionale*, vol. I, R. COPPOLA (a cura di), Bari 1994, 32–35, 39–41; J. HAJJAR, *L'Épiscopat catholique oriental et le Ier concile du Vatican d'après la correspondance diplomatique française (I)*, in *Revue d'histoire ecclésiastique* 65 (1970) [423–455] 454–455; *Histoire des Conciles d'après les documents originaux, tom. XI: Conciles des orientaux catholiques, II partie de 1850 à 1949*, Ch. DE CLERCQ (par.), Paris 1952, 642–643; I. RADU, *Istoria diezezei române unite a Orazii-Mari (1777-1927)*, Oradea 1930; O. CONDORELLI, *La dialettica tra diritto comune e diritti particolari nell'ordinamento della Chiesa, con particolare riferimento all'esperienza storica delle Chiese orientali*, in *Simposio canonistico: Diritto particolare nel sistema del CCEO. Aspetti teoretici e produzione normativa delle Chiese orientali cattoliche*, PIO 28–30 aprile 2006, 40–41 (in corsi di stampa).

3. Az ortodoxia előzetes bemutatása

E fejezetben Milaš és Şaguna kézikönyvének kifejezésrendszerének megértéséhez és értelmezéséhez elengedhetetlen információkat mutatom be az ortodoxiával kapcsolatban. Teljességre – a téma szerteágazó jellege és a későbbi fejezetekben a kézikönyvek alapján kifejtett jellemzők miatt – nem törekszem.

Az 'ortodoxia' fogalmának megértéséhez és tisztázásához, jellemzőinek felvázolásához kialakulásának történetét szükséges felidézni, ebből következően a keresztény Kelet leírásához érdemes visszanyúlni.³⁷

3.1. A keresztény Kelet

A 'keresztény Kelet' a történelem folyamán először földrajzi, majd elkülönítő jelentést és értelmezést nyert. Kialakulása a Római Birodalom felosztásához köthető³⁸ Az Imperium Orientale területén élő egyházak az osztatlan keresztény közösséghez tartozásuk tudatában nevezték magukat keletieknek.³⁹

A keleti és nyugati egyházrészek megalakulásakor a helyszínek nemzeti jellegétől és sajátos adottságaitól a hithirdetők természetes módon nem tekinthettek el, így a rituális formák, a tanítás elemzésének és magyarázatának más-más szemlélete és módja alakult ki a birodalom két felén.⁴⁰

Az egységes kereszténységen belül a megkülönböztetés tudata az 'új Róma', az új birodalmi főváros Konstantinápoly kialakításával (330) kezdődött. A város püspöke korábban Herakleia érsekének szuffragáneusa volt, ettől az időtől azonban szélesedő joghatóságot kíván magáénak. Kialakul a 'Kelet ökumenikus pátriárkája' cím, amely Konstantinápoly pátriárkáját illeti.⁴¹ A többi nagy keresztény városközpont, mint Antiochia és Alexandria tanításbeli belső szakadással

³⁷ Ezt az eljárást követik: TIMKÓ, I., *Keleti kereszténység, keleti egyházak*, Budapest 1970, MEYENDORFF, J., *A bizánci teológia*, Budapest 2006, BERKI, F. (szerk) *Az orthodox kereszténység*, Budapest, 1992, GONZALES-MONTES, A *Las Iglesias Orientales*, BAC 604, Madrid, 2000, *Theologische Realenzyklopädie*, (HRSG) SIEGFRIED, M, Walter de Gruyter – Berlin – New York, 1994 Orthodoxe Kirchen szócikke is. BD 25, 423 – 464.o

³⁸ Diocletianus (284-305) osztja fel a birodalmat occidentis és orientis területekre. Orienshez tartoztak Kis-Ázsia, Palesztina, Egyiptom, Libia, Balkán, Fekete-tenger partvidéke. Nagy Konstantin (325-337) pedig kormányzati szempontból meghagyja elődje területi felosztását. Vö OSTROGORSKY, G *A bizánci állam története*, Budapest, Osiris, 2003

³⁹ TIMKÓ, I., *Keleti kereszténység, keleti egyházak*, Budapest 1970

⁴⁰ Vö SZABÓ P., *Bevezetés a keleti kánonjogba*, Budapest 2006 (kézirat) TIMKÓ, I., *Keleti kereszténység, keleti egyházak*, Budapest 1970

⁴¹ IV. (Böjtlő) János pátriárka (582-595) óta

függetlenedik,⁴² majd – a Pentarchia negyedik keleti városához, Jeruzsálemhez hasonlóan – elsodorja a történelem.⁴³

A mai keresztény Kelet így hagyományosan Oroszországot, a Balkán-félszigetet és az iszlám fennhatóság alá tartozó területeket jelenti.⁴⁴

3.2. A keleti rítus

A 'rítus' kifejezés jelen esetben gyűjtőfogalomként szerepel. *Timkó* alapján egy meghatározott keresztény közösség istentiszteletében használatos imák és szertartási cselekmények szabályos előírt rendjét, továbbá az ugyanazon hitbeli és szentségtani tartalom kifejezésének külső formáit jelenti.^{45,46} Katolikus szempontból egyértelműbb a tradíció vagy 'liturgikus család' kifejezés használata.⁴⁷

Hagyományosan – az ősi keresztény városközpontokhoz köthető – öt liturgikus családot, szertartásrendet, rítusformát különböztethetünk meg. Ezek az alexandriai, antióchiai, káld, konstantinápolyi és az örmény tradíció, melyek az idők folyamán a kereszténység terjedése során az inkulturáció eredményeként további szétágazásokkal gazdagították az egyház sokszínűségét.⁴⁸

⁴² Nesztoriánus és monofizita nemzeti egyházak. A nesztoriánus egyházak a 431. évi Efezusi Zsinat elutasításával jöttek. Ezek a közösségek csak a Niceai Zsinatot (325) és az I. Konstantinápolyi Zsinatot (380) ismerik el. A 451. évi Khalkedoni Egyetemes Zsinat krisztológiai formulájának elutasítása következtében az alexandriai és antióchiai patriarkátusok híveinek a többsége (azaz kopt, etióp és szír közösségek) váltak ki és az örmények. Ők alkotják a monofizita egyházakat.

⁴³ Arab, perzsa, mongol, török hódítások; Ld in THÖLE, R (szerk) *Bevezetés az ortodoxia világába*, Budapest, Kálvin János Kiadó, 2001

⁴⁴ A XIX – XX.század kivándorlási mozgalmainak és misszióinak következtében létrejöttek keleti keresztény közösségek Amerikában és a Távol-Keleten is.

⁴⁵ TIMKÓ, I., *Keleti kereszténység, keleti egyházak*, Budapest 1970

⁴⁶ „A rítus a keleti keresztények számára a hitből sarjadó egész vallásos magatartást, magát a keresztény életet jelenti elvben és gyakorlatban, vagyis a hitvallást, ahogyan az avval összhangban álló cselekedetekben megjelenik. Magába foglalja ugyanilyen értékkel a hagyományt, a közös örökséget, a történelmi sorsot, a szenvedést és a dicsőséget. Felmutatott 'jel', amelyben az üdvöngözés minden titka egységesen megjelenik. Isten és ember közösségének megélt ténye, amelyben a hívő egyén és azok közössége egyé forr az Egyház fejével: Krisztussal.” TIMKÓ, I., *Keleti kereszténység, keleti egyházak*, Budapest 1970 26.o. A fogalom ilyen felfogása alapján lehetett uniós probléma a rítus kérdése. Megoldása a II. Vatikáni Zsinat ökumenizmusról és a keletiekről szóló dokumentumok felfogása a keleti hagyomány jobb megismeréséről és tiszteletben tartásáról.

⁴⁷ Ez utóbbi, a helyi adottságokhoz inkulturálódott szerveződési egységeket, részegyház-csoportosulásokat az idők során különböző elnevezésekkel illeték. A katolikus szóhasználat az utóbbi időkig jogi értelemben vett 'rítus' vagy alrítusok kifejezést alkalmazta rájuk, az ortodoxok ellenben mindig is következetesen 'helyi egyházakról' beszéltek. Ténylegesen az akatolikus keleti egyházak is rendelkeznek azon liturgikus, fegyelmi stb. jellemzőkkel, melyek a rítusok lényegét alkotják. Ugyanakkor tény, hogy 'rítusnak' minősítésüket az ortodox egyházak mindig határozottan elutasították. Vö SZABÓ P., *Bevezetés a keleti kánonjogba*, Budapest 2006 (kézirat) Az ortodox teológia – részben a Ciprián-féle ekkleziológia sajátosságai, részben a 'rítus' kifejezés eltérő értelmezése következtében – nem alkalmazza a tradíció/rítus szerinti felosztást, és a rítus szerinti, *sui iuris* egyházak helyett inkább 'helyi egyházak'-ról beszél, melyek a legtöbb esetben a nemzet szerinti tagozódást jelenítik meg. Meg kell azonban említeni, hogy Milaš a 'Partikularkirche' kifejezést használja; vö. MILAŠCH, N., *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche*, Mostar 1905, 297.köv.

⁴⁸ Vö SZOTYORI-NAGY Á *Házassági akadályok a bizánci akatolikus egyházak jogrendjében és alkalmazásuk a katolikus gyakorlatban*, doktori értekezés, Budapest, 2009

A tradíciók szerinti megkülönböztetőség képezi a keleti egyházak szocio-kulturális csoportosítási szempontját.

3.3. A keleti egyházak

A keleti egyházak közé a nagy egyházszakadás (1054) óta, hierarchikusan szervezett keresztény közösségek tartoznak, melyek élete, történeti fejlődése, valamint a főség, az egyházfegyelem és a rítus tekintetében elkülönült a nyugati egyháztól, amely elkülönítő szempontok kiegészültek az eltérő hitigazság-felfogással, továbbá a hittételek helyességének eltérő értelmezésének kérdéskörével.

A II. vatikáni zsinat előtt 'tévtanító', 'szakadár', akatolikus,⁴⁹ nem-latin kifejezésekkel írták le őket a nyugati irodalmak. Egyháznak is csak a kifejezés analóg értelmében tartották őket.⁵⁰

3.4. Kelet egyházainak elnevezései

A keleti kereszténység egyházainak különböző elnevezései az érintett közösségek más-más jellemző vonását hangsúlyozzák. A 'keleti egyházak' elnevezés a területi elv alapján különböztet. Azokat az egyházakat jelenti, melyek az 'imperium orientale' részén alakultak ki. Beletartoznak az elszakadt és az egyesült egyházak is.⁵¹

Az 'ortodox' és 'pravoszláv' kifejezéseket a főség szempontjából különvált egyházak alkalmazzák magukra.⁵² Ezekben a kifejezésekben az 'igaz hitet valló'; 'ősihez, eredetihez ragaszkodó' jelentéstartalmak is hangsúlyt kapnak.⁵³

⁴⁹ Ma is használatos megkülönböztető jelző.

⁵⁰ IIVZS Egyház fogalma kell majd hozzá.

⁵¹ A kereszténységben belüli megosztottságot előidéző törésvonalak mentén a keleti keresztényeket három nagy kommunióba szokás sorolni, nevezetesen a prekhalkedoni, a bizánci vagy khalkedoni, és a görög vagy keleti katolikus kommunióba. Ezt a hármas felosztást is említi: BINNS, J., *An introduction to the christian orthodox churches*, Cambridge 2002, 9.; SZABÓ P., *Bevezetés a keleti kánonjogba*, Budapest 2006 (kézirat); *Theologische Realenzyklopädie*, (HRSG) SIEGFRIED, M, Walter de Gruyter – Berlin – New York, 1994 Orthodoxe Kirchen szócikke. BD 25, 423 – 464.o; GONZALES-MONTES, A *Las Iglesias Orientales*, BAC 604, Madrid, 2000

⁵² Az 'ortodox egyház' kifejezés tág értelemben valamennyi keleti akatolikus keresztény egyházat jelenti általában. A szokásosabb használat szoros értelemben az első hét egyetemes zsinatot elismerő keleti akatolikus egyházakat érti alatta, melyeket más néven khalkedoni egyházaknak is nevezünk. Az *Oxford dictionary of the Christian Church* is ebben az értelemben érti amikor a következő meghatározást adja az ortodox egyházzól: „a family of Churches, situated mainly in Eastern Europe: each member Church is independent in its internal administration, but all share the same faith and are in communion with one another, acknowledging the honorary primacy of the Patriarch of Constantinople.” Vö. *The Oxford dictionary of the Christian Church*, (ed.) CROSS, F.L., LIVINGSTONE, E.A., 1997. Vö SZOTYORI-NAGY *A Házassági akadályok a bizánci akatolikus egyházak jogrendjében és alkalmazásuk a katolikus gyakorlatban*, doktori értekezés, Budapest, 2009

⁵³ Vö.: Az 'orthodox' kifejezés görög eredetű és használata a keresztényeknél az első évszázadokra vezethető vissza. Összetett szó: orthos-orthé-orthon melléknévből (helyes, egyenes, igaz, függőleges) és a doxa főnévből (gondolat, vélemény, tantétel, hitigazság, dicséret, dicsőség) jelentése: helyesen gondolkodó, igazhitű. A 'pravoszláv' megfelelője

A 'görög-keleti' elnevezés a megkülönböztető szellemre, eredetre és rítusra utal. Azokra az egyházakra alkalmazzák, amelyek Konstantinápolyhoz kötődnek a hit, nyelv, rítus, egyházszerkezet és autonómiájuk elnyerése és elismerése tekintetében. A kifejezés megkülönböztet a nem görög keletiektől (pl: szír, egyiptom) és az egyesült görög-katolikusoktól.⁵⁴

A 'greko-szláv' összetett jelző az ortodoxon belül azon egyházak összefoglaló elnevezése, akik bizánci rítusukat hagyományosan ószláv nyelven végzik (bolgár, szerb, orosz, ukrán, galíciai, rutén, ruszin, eredetileg a román is)

Milaš kézikönyvében az 'ortodox-keleti', valamint a 'keleti egyház' kifejezéseket használja, szerb nyelvű műveiben pedig a 'pravoszláv' elnevezést preferálja. Ezzel egyházát mind területileg, mind pedig az egyház alkotmányának kérdésében, továbbá a rítus tekintetében megkülönbözteti a többi közösségtől. Ezek alapján egyháza az 'imperium orientale' területén született, a 'főség szempontjából különvált', és rítusában Konstantinápolyhoz kötődő közösségek közé tartozik.

egy kevésbé sikerült fordítás eredménye. Mivel a szlávok a kereszténységet az istentiszteleten keresztül ismerték meg, a doxa liturgikus használatban pedig szinte csak dicsőség jelentésben fordul elő ezért a szlávok a maguk 'szlava', dicsőség kifejezésével adták vissza az ortodox elnevezést. 'pravoszlavnij, pravoszlavie' (helyesen dicsőítő, helyesen imádó) BERKI, F (szerk) *Az orthodox kereszténység*, Budapest, 1992, 9.o.; és TRE *Theologische Realenzyklopädie*, (HRSG) SIEGFRIED, M, Walter de Gruyter – Berlin – New York, 1994 Orthodoxe Kirchen szócikke is. BD 25, 423.o

⁵⁴ TIMKÓ, I., *Keleti kereszténység, keleti egyházak*, Budapest 1970BERKI, F (szerk) *Az orthodox kereszténység*, Budapest, 1992

4. A XIX. századi kézikönyvek háttérének bemutatása

4.1. Történelmi háttér

4.1.1. Dualizmus, századforduló⁵⁵

Az 1867-ben létrejött kiegyezéssel közel két évszázados küzdelem ért véget a magyar nemzet és Habsburg-dinasztia között.⁵⁶ A máig vitatott⁵⁷ esemény kölcsönös belátáson alapult. Ferenc Józsefnek be kellett látnia a königgáti vereség után, hogy birodalmi státuszát csak a magyarokkal történő kiegyezés útján tartja meg, ugyanakkor a magyar politikai elitnek is el kellett fogadni a passzív rezisztencia tarthatatlanságát. Hatásait nem lehet egyértelműen a negatív, vagy a pozitív tartományba sorolni. Gazdasági és kulturális téren vitathatatlan eredményeket hozott, ugyanakkor társadalmi és politikai szempontból inkább árnyoldalai voltak. A szociálpolitikai problémák már a XIX. század végén is látszottak, de igazán súlyossá a XX. század elejére váltak. *Romsics* szavaival elmondható „A ’boldog békeidők’ tehát a ’boldogtalan békétlenség’ csíráit érlelték”.⁵⁸

A kiegyezéssel Ausztria és Magyarország új típusú közjogi kapcsolatra lépett, melyet létrehozói magyar oldalról – Magyarország jogi függetlensége és a szigorú paritás elve miatt – perszonálunióknak tartanak, azonban a „közös ügyek” miatt inkább nevezhető reálunióknak. A *Pragmatica Sanctio*-n alapuló közös ügyek és az egyenlőség elvén alapuló kormányzati formát és ügyintézési szabályokat az *1867. évi XII. tc* tartalmazza. Eszerint mindkét félnek önálló parlamentje⁵⁹ van, melyből 60-60 főt delegál a közös ügyek állandó egyeztetésére. Ez a delegáció

⁵⁵ Feldolgozásához ajánlott irodalom magyar nyelven: HERBER, A – MARTOS, I – MOSS, L – TISZA, L *Történelem 5., 1789-től 1914-ig*, Reáltanoda Alapítvány, 1997, 277 – 363.o.; GÁSPÁR, ZS – GERŐ, A *Egy közép-európai birodalom, Az Osztrák – Magyar Monarchia 1867 – 1918*, Officina, 2008; ROMSICS, I *Magyarország története a XX. században*, Osiris, Budapest, 2000; nemzetközi nyelveken ld Romsics ajánlott irodalomjegyzékét

⁵⁶ A dinasztia a magyar területek minél teljesebb integrálására és elnémetesítésére törekedett. A magyar nemesség ellenben az ország 1526 előtti függetlenségének és területi egységének helyreállításán, valamint a XVIII. századtól a magyar nyelv államnyelvvé emelésén fáradozott.

⁵⁷ Szekfű Gyula államalapító királyunk tettehez mérte jelentőségét *A magyar állam életrajza* című művében. (Dick Manó, Budapest, 1917, 18-21.o) Bibó István ellenben öncsalásnak nevezte, amely az egész magyar politikai, közjogi és társadalmi fejlődést zsákutcába vezette. BIBÓ I *Eltorzult magyar alkát, zsákutca magyar történelem* in KEMÉNY I – SÁRKÓZI M (szerk) *Bibó István Összegyűjtött Munkái* 1. kötet, Bern, 1981, 255 – 286.o.; SWANSON J C in GÁSPÁR, ZS – GERŐ, A (szerk) *Egy közép-európai birodalom, Az Osztrák Magyar Monarchia 1867 – 1918*, Budapest, Officina Nova, 2008 37 – 38.o. Swanson szerint az ellentmondó ítéletek a visszaemlékező nemzetiségi kötődésén, valamint a visszaemlékezés időpontján múlik. Az első világháborút követően rendkívül kritikusan szemlélték a Monarchiát, a második világháború utáni hidegháborús berendezkedés kapcsán, az alternatívákat kutatva kedvezőbb képet festettek róla.

⁵⁸ ROMSICS, I *Magyarország története a XX. században*, Osiris, Budapest, 2000, 15.o.

⁵⁹ A dualizmus kori magyar kormányok a miniszterelnökből és kilenc miniszterből álltak. Király személye körüli-, belügyi-, pénzügyi-, földművelésügyi-, kereskedelemügyi-, vallás és közoktatásügyi-, igazságügyi-, honvédelmi- és a tárca nélküli horvát-szlavón-dalmát miniszter. A miniszterelnök felügyelete alá néhány országos hivatal (Állami Számvevőszék, Központi Statisztikai Hivatal, Közigazgatási Bíróság, Magyar Távirati Iroda) és a nemzetiségi ügyek igazgatása tartozott, továbbá a kormányzati munka egészére kiterjedt koordinálási joga. Elnökölt a minisztertanácsi

törvényeket nem hozhat, de felügyeli és beszámoltatja a közös ügyek minisztereit.⁶⁰ Évente egyszer ülésezik közösen, a köztés időben pedig írásban egyeztet. Azzal azonban, hogy az uralkodó 'Legfőbb hadúr' címe megmaradt a hadügyben mégis inkább a birodalmi elképzelés érvényesült.

Ausztria és Magyarország viszonyához hasonló kapcsolat alakult Horvát-Szlavónország, Dalmácia és Magyarország között az ún. 'horvát-magyar' kiegyezéssel 1868-ban. Ennek értelmében Magyarország és a társországok közös uralkodóval, közös ügyekkel⁶¹ és ezek ellátására hivatott kormánnyal rendelkeznek. A közös ügyek intézése a magyar országgyűlés hatáskörébe tartozik, ahová Horvátország képviselőket küld.⁶²

Az új közjogi helyzet alapján az államforma mindkét országban alkotmányos monarchia lett, de meg kell jegyezni, hogy az eltérő adottságok és hagyományok⁶³, valamint célok következtében a két alkotmányosság szintje igen eltérő volt. A magyar alkotmányosság erősen hiányosnak nevezhető annak következtében, hogy szinte lehetetlen volt olyan párt hatalomra jutása, mely vitatta az új közjogi kapcsolatot, így a kiegyezéspárti politika maradt túlsúlyban a parlamentben. Ez a hiányosság egészült ki azzal a jellemzővel, hogy az alsóház nem reprezentálta kellőképpen a lakosságot,⁶⁴ valamint az uralkodó előszentesítési joggal rendelkezett.

Romsics szavaival összegezve: leglényegesebb intézményeit, azok struktúráját és működési elveit tekintve a dualizmus kori magyar állam liberálisnak nevezhető. A modern alkotmányosság szabályai szerint szerveződő államok Európája a Monarchia déli és keleti határainál ért véget. Amennyiben ezek az elvek sérültek, akkor az az uralkodói jogokkal függött össze általában. A

üléseken, Béccsel tartotta a kapcsolatot és az ő köréből kerültek ki a főispánok a vármegyék élére. Vö.: ROMSICS, I *Magyarország története a XX. században*, Osiris, Budapest, 2000, 20.o.

⁶⁰ A három közös miniszter nem alkotott közös kormányt, viszont tartott közös minisztertanácsi üléseket. A közös hadügyminiszter hatásköre nem terjedt ki a hadsereg irányítására, csak a hadügyi igazgatásra. A közös Pénzügyminisztérium kezdetben a közös ügyek költségvetését állította össze és folyósította a jóváhagyott összegeket. Később azonban kiegészült tevékenységi köre – Bosznia-Hercegovina okkupációja után (1878) a terület közigazgatása is hozzá tartozott. Vö. ROMSICS, I *Magyarország története a XX. században*, Osiris, Budapest, 2000, 17.o

⁶¹ Közös ügynek számít az udvartartás, a véderő, az adórendszer, a pénzforgalom, a kereskedelem, a közlekedés, az ipar és az állampolgárság kérdésköre. Saját, autonóm ügyek a beligazgatás, igazságszolgáltatás és a művelődés. A horvát-szlavón miniszter a felelős minisztérium tagja, az autonóm ügyekért pedig a bán felel a horvát-szlavón-sabor (országgyűlés) előtt. Külön említést érdemel, hogy Fiume autonómiát kapott, élén kormányzóval.

⁶² 3 főt a felsőházba és 40 főt az alsóházba

⁶³ Például a vagyoni cenzus, az uralkodói felségjogok és a konzervatív/feudális hagyományok megmaradása.

⁶⁴ Nemzetiségek csak 10%-ban voltak képviselve, ugyanakkor a középbirtokosok és tisztviselők indokolatlanul nagy létszámot jelentettek. Mindez az 1874-es választójogi törvény következtében alakult így, amely az 1848-as népképviselési törvényre épül és megtartja annak vagyoni és műveltségi cenzusát. Ez alapján a nagykorú férfiak választhattak, akik minimum ¼ teleknyi tulajdonnal, házzal, vagy legalább 1 segédet foglalkoztató műhellyel rendelkeztek, vagy megfelelő mértékű adót fizettek. A választás pedig nyilvánosan zajlott, sajátosan szervezett választókerületekben. ¼ telek földtulajdon a feudális korban használatos gazdasági és adózási alapegység, nagysága a talaj termőképességétől, a népsűrűségtől, valamint a művelési rendszertől függött. A XVIII. század második felében 26-32 hold szántó és 8-12 hold rét tartozott egy egész telekhez. Ezen kívül a választójog alapja lehetett: háromszobás városi ház; 105 forint adóköteles éves jövedelem. Vö.: ROMSICS, I *Magyarország története a XX. században*, Osiris, Budapest, 2000

császár-király jogköre túltengett mind a törvényhozásban, mind a végrehajtásban, ezzel autoriter jegyeket kölcsönözve a rendszernek.

Míndez azonban nem szüntette meg az állam liberalizmusát, csupán deformálta azt. Egészen más a helyzet viszont a demokráciával kapcsolatban: a politikai egyenlőség mélységesen idegen volt ettől a politikai rendszertől, a problémák, melyek a századfordulón és a századelőn felmerültek, nagy mértékben ezzel függték össze.⁶⁵

Jelentős hatása volt az *Eötvös József*⁶⁶ minisztersége alatt hozott 1868-as népoktatási törvénynek, mely kötelezővé tette a 6-12 év közötti gyermekek iskoláztatását és anyanyelvi oktatását, továbbá elrendelte az állami iskolafelügyelet felállítását.⁶⁷ Az ugyanebben az évben kiadott nemzetiségi törvény az „egy politikai nemzet van, a magyar” nézetet képviselte és ezzel konzervált sok leplezett problémát.

1890 korszakhatárnak számít a dualizmus időszakában, ekkorra ismét felbukkannak a korábban is létező gondok és nehézségek, amelyek kiegészülnek a változásokból fakadó új kérdésekkel. Ennek következtében kialakulnak a rendszer funkcionális zavarai és különböző politikai krízisek. Az lesz az alapvető kérdés, hogy a fennálló kereteken belül lehet-e változtatni?

A gazdaság erőteljesen fejlődik, a mezőgazdaságban fokozatos gépesítés zajlik, technikai újításokat alkotnak és jegyeznek be. A vasút elterjedésével párhuzamosan halad a modern hajózás kialakítása.⁶⁸ Ezzel szemben a társadalmi viszonyok konzerválódnak, megmarad a dzsentrik politikai túlsúlya, a nemzetiségi ügyek, a munkásság problémái és a radikalizálódó polgárság igényei megoldatlanok maradnak. A *Jászi Oszkár* által javasolt Svájchoz hasonló föderációs gondolatot mindkét részről elutasítják.⁶⁹

⁶⁵ ROMSICS, I *Magyarország története a XX. században*, Osiris, Budapest, 2000, 23.o.

⁶⁶ Andrej Šaguna iskolatársa és barátja volt, hatott Šaguna törvényhozásról alkotott koncepciójára.

⁶⁷ Az oktatás intézményrendszerének alapja az elemi iskolák hálózata. A gyermekek 6 évesen kezdenek iskolába járni és 12 – 15 éves korukig tankötelesek. Az elemi vagy népiskola általában négy, esetenként öt vagy hat évfolyamból állt és a tanulók 12 éves korukig látogatták. A tovább nem tanuló fiatalok ugyanezekben az intézményekben 15 éves korukig télen heti 5, nyáron heti 2 órában kötelező ismétlő oktatásban részesültek. A törvény azokat a községeket, ahol minimum 30 tanköteles korú gyermek élt és még nem működött iskola, elemi népiskola megszervezésére és működtetésére kötelezte. Vö.: ROMSICS, I *Magyarország története a XX. században*, Osiris, Budapest, 2000, 39.o

A törvény megalkotójának elképzelése szerint a népoktatás felső szintjét a felső népiskolák és a polgári iskolák jelentették. Ezek közül azonban csak a polgári iskolák terjedtek el, ahol elvileg 6, de inkább csak 4 osztályban és heti 24 órában tanították a 10 – 14, valamint ritkábban a 16 éves korosztályt. A középiskolákhoz viszonyítva a polgári iskolák tanulói csökkentett mértékben sajátították el az általános műveltséget, ugyanakkor azok gyakorlati felhasználására nagy hangsúlyt fektettek. Vö.: ROMSICS, I *Magyarország története a XX. században*, Osiris, Budapest, 2000, 42.o

⁶⁸ A kiegyezést követő fél évszázad a magyar gazdaság sikertörténeteinek egyike. A fejlődés üteméről megoszlanak a vélemények, az azonban biztos, hogy elmaradott agrárországból a XX. század elejére fejlett élelmiszeriparral rendelkező és intenzív exporttevékenységet folytató agrár-ipari országgá vált. Bár a mezőgazdaság túlsúlya csökkent az összlakosság 62%-a 1910-ben belőle élt. A külkereskedelmi forgalom évente 3%-kal nőtt. A kereskedelemmel foglalkozó száma pedig 1890 – 1910 közötti időszakban 55%-nyit emelkedett. A kivitel és behozatal a háború előtti nemzeti össztermék 45%-át tette ki együttesen.

⁶⁹ Magyar politikai elit még mindig ragaszkodott az egy politikai nemzet elvéhez, a nemzetiségi vezetők pedig minimum területi autonómiában gondolkodtak. A nem magyar népek politikai aspirációi a történeti magyar állam

A helyzetet súlyosbítja, hogy az 1895-ös nemzetiségi kongresszus sikertelenül zárult, az 1905-ben parlamentbe jutó nemzetiségi párt eredménytelensége, továbbá az 1907-es 'Lex Apponyi' is.⁷⁰ „A nemzetiségi kérdés veszélyességével a magyar vezetőknek csak töredéke és a közvéleménynek csak törpe kisebbsége volt tisztában”, állapítja meg Romsics.⁷¹

A témánk szempontjából kiemelkedő jelentőségű horvát-magyar viszony annak ellenére sem volt problémamentes, hogy Horvátországot sosem tartották beletartozónak az egységes politikai nemzet fogalmába, hogy az 1868-as horvát-magyar kiegyezés alapján területi és politikai autonómiájukat senki nem vonta kétségbe, hogy az oktatás is horvát belügynek számított.

A századforduló tájára kialakultak és befolyást nyertek olyan mozgalmak, melyek a horvát-magyar kötelék felbontását és a trianlizmus kialakítását, azaz Horvátország Dalmáciával és Fiumével történő egyesítését és e formáció Magyarországgal egyenlő státuszúvá nyilvánítását akarták elérni.

Ezzel párhuzamosan pedig fiatal értelmiségiek körében kialakult az a nézet is, mely Szerbiával együttműködve valamennyi délszláv náció egyesítését tűzte ki célul a Monarchia keretein kívül. A dualista status quo-t ellenző irányzatok különösen is megerősödtek, amikor Bosznia-Hercegovina 1908-as annektálásával megnőtt a birodalmon belüli délszláv területek jelentősége.⁷²

létét veszélyeztették. A kiegyezés fajra, nyelvre és vallásra való tekintet nélkül egyenlő jogokat biztosított az ország minden polgára számára, de ezzel párhuzamosan a nemzetiségek politikai nemzetként, egyenjogú államalkotó partnerként való elfogadása, esetlegesen területi autonómiájuk biztosítása következetesen elutasított. „Az anyanyelvű oktatás támogatása helyett inkább a magyar nyelvű oktatás kiterjesztésére és a nyelvi-kulturális magyarosításra törekedtek. A kulturális homogenizációt a modern állam hatékony működtetésének előfeltételének tartották.” Romsics szerint a magyar kormányzat nyelvi-kulturális asszimiláló lépései meg sem közelítették a korszak német, vagy orosz nemzetiségellenes diszkriminációjának fokát például a lengyelek ellen, mégis a magyarországi nemzetiségek – a németek és a rutének kivételével – elfogadhatatlan igazságtalannak és méltánytalanságnak érezték. Hasonló problémák jelentkeztek a Birodalom Ciszlajtán tartományaiban is. „A nemzetek közötti konfliktus az egész Habsburg állam legitimitását kérdőjelezte meg, ezért az osztrák államjogászok megpróbálták beemlíni a nemzeti elvet a Monarchia alkotmányos rendjét szabályozó erők közé. Több figyelemreméltó föderalista kísérletre került sor.” GÁSPÁR, ZS – GERŐ, A (szerk) *Egy közép-európai birodalom, Az Osztrák Magyar Monarchia 1867 – 1918*, Budapest, Officina Nova, 2008, 182.o. A technikai különbségektől eltekintve, mindegyik nemzetiségi alapú föderalizmusban gondolkodott a területivel szemben. Egyetlen nacionalista vezető sem számolt a Habsburg állam megszűnésével. GÁSPÁR, ZS – GERŐ, A (szerk) *Egy közép-európai birodalom, Az Osztrák Magyar Monarchia 1867 – 1918*, Budapest, Officina Nova, 2008, 183.o

⁷⁰ A Lex Apponyi megalkotója előtt egy többnyelvű, de kulturálisan integrált ország képe lebegett, ahol a magyart mindenki érti, sőt a jövő értelmisége használja. Ennek érdekében kötelezett minden nem magyar tannyelvű iskolát a magyar nyelv olyan óraszámú tanítására, hogy a nem magyar anyanyelvűek is a negyedik évfolyam végén tudjanak magyarul írni és olvasni. (*negyedik évfolyam bevezetővel gondolatait magyarul előszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni*) Mindezen intézkedéseket a törvény szociális mezbe bújta és a községi és felekezeti tanítók fizetésemelésével és szinten tartásának állami garanciájával kötötte össze. Vö.: MÁRKUS D szerk *Magyar Törvénytár. 1907. évi törvények*, Budapest, Franklin, 1908, 370 – 394.o; A sorozatos oktatási törvények ellenére a magyar nyelvet elsajátító románok aránya 1880 és 1910 között hatról 13%-ra emelkedett. 1910-ben a lakosság 32,2%-át adó nemzetiségek 77,8%-a alapszinten sem beszélt magyarul. GÁSPÁR, ZS – GERŐ, A (szerk) *Egy közép-európai birodalom, Az Osztrák Magyar Monarchia 1867 – 1918*, Budapest, Officina Nova, 2008, 186.o.

⁷¹ ROMSICS, I *Magyarország története a XX. században*, Osiris, Budapest, 2000, 86.o.

⁷² Vö.: ROMSICS, I *Magyarország története a XX. században*, Osiris, Budapest, 2000, 82 – 86.o.

4.1.2. Egyházak és felekezetek és nemzetiségek a Monarchiában⁷³

Az 1867 – 1914 közötti időszak a polgárosodás jegyében telt, s ennek következtében jelentős egyháztörténeti vonatkozásokkal bír. A kor egyházpolitikájára a jozefinizmus öröksége nyomta rá bélyegét. Kiemelt témái voltak a vallásegyenlőség megteremtése és az egyházak anyagi támogatásának rendezése az egyház és állam szétválasztása kapcsán. A korszak felekezeti megoszlására jellemző, hogy a ciszlajtán tartományokban majdnem teljesen homogén katolikus népesség élt, ezzel szemben a magyar korona országaiban nagyfokú heterogenitás tapasztalható mind vallási, mind nemzetiségi téren.⁷⁴

A dualista Habsburg Birodalom Oroszország mögött Európa második legnagyobb területű állama volt, népességét tekintve pedig a harmadik Oroszország és Németország mögött, mégsem alkotott világos területi vagy fizikai egységet, sem víz, sem hegység nem képezte határát. *A.J.P Taylor* földrajzi nonszensznek nevezte eme államképződményt. Sok szempontból továbbra is csak a Habsburgok uralma alatt álló népek és országok konglomerátuma maradt és csupán a dinasztikus legitimitáció tartotta egyben.⁷⁵

A népesség nagyobb része 55,6% az állam osztrák felén élt (28 571 934 fő), magyar felén a lakosság 40,6%-a (20 886 487 fő), további 3,8% (1 931 812 fő) a frissen megszerzett Bosznia-Hercegovina területén lakott.⁷⁶ A három tenger melléki tartomány összességében délszláv többségű volt. Dalmáciában – amely 1815-ben került Habsburg kézre – szinte kizárólag szerb és horvát népesség élt, kivételt képezett a városi olasz kisebbség.⁷⁷

⁷³ Vö.: ROMSICS, I *Magyarország története a XX. században*, Osiris, Budapest, 2000; Vö.: *Magyarország a XX. Században* II. kötet <http://mek.niif.hu/02100/02185/html/237.html>, FAZEKAS, Cs *Történelem és egyházpolitika*, 2006

⁷⁴ A lakosságon belüli arányát tekintve a latin szertartású római katolikus és az izraelita felekezet növekedett az adott időszakban. Ennek magyarázata a katolikus vallású agrárproletariátus és a zsidóság az átlagosnál nagyobb ütemű szaporodása lehet. Ezzel párhuzamosan a 20. század elején érte el tetőpontját az egész Kárpát-medencére kiterjedő kivándorlási láz, ez a korabeli statisztikák szerint 2 millió főt érintett, leginkább az északi vármegyék tömegesen elszegényedett rétegeit, a többségükben szlovák protestánsokat.

A korszak végére abszolút többségbe jutó katolikusok nemzetiségi összetétele a legvegyesebb. Magyar, német és szlovák nemzetiségűek alkotják a latin szertartású csoportot. A görög szertartású katolikusok harmadrésze ruszin, kétharmada román, s csak néhány százezer fő erejéig magyar. Az ortodoxok Magyarországon főleg két nemzetiséghez tartoztak: a románokhoz és a szerbekhez. Az evangélikusok magyarokból, németekből és szlovákokból kerültek ki – nagyjából egyenlő arányban. A református egyház tagjai szinte kizárólag magyarok voltak, akárcsak az unitárius egyházé Erdélyben. Vö.: *Magyarország a XX. Században* II. kötet <http://mek.niif.hu/02100/02185/html/237.html>

Földrajzi elhelyezkedésük szerint a katolikusok többségben voltak az ország nyugati, középső és északi részein, kelet felé létszámuk csökkent. A Tiszántúlon reformátusok, Kárpátalján görög katolikusok, Erdélyben ortodoxok, görög katolikusok, reformátusok és unitáriusok éltek túlnyomórészt. Bácska és Bánság is megosztott vallási szempontból, római katolikusok, evangélikusok és ortodoxok élnek egymás mellett. Izraeliták pedig az ország valamennyi megyéjében és városában éltek. Vö.: ROMSICS, I *Magyarország története a XX. században*, Osiris, Budapest, 2000, 49.o.

⁷⁵ GÁSPÁR, ZS – GERŐ, A (szerk) *Egy közép-európai birodalom, Az Osztrák Magyar Monarchia 1867 – 1918*, Budapest, Officina Nova, 2008, 48.o

⁷⁶ im, 49.o

⁷⁷ im, 51.o

A Magyar Királyság és a belső ügyeiben csaknem teljesen független Horvát-Szlavónország 325 411 négyzetkilométerén 1910-ben 20 886 487 ember élt; ebből Magyarország 282 870 négyzetkilométert és 18 264 533 embert jelentett. Ezt az igen tekintélyes lélekszámú népességet többféle tényező osztotta meg. Ezek közül a tényezők közül a legfontosabbak a nyelv és az érre épülő nemzeti hovatartozás, a vallás, a vagyon, a foglalkozás és társadalmi pozíció, a származás, valamint a lakóhely típusa.⁷⁸

Magyar állami területen már a középkor óta egész sor különféle népcsoport élt. Később a történelmi harcok, mint a török hódoltság és kiűzés, kapcsán a magyar lakosság megfogyatkozott és a betelepítések következtében az ország soknemzetiségű jellege tovább erősödött. A XIX. század közepén a magyar anyanyelvűek aránya alig múlta felül a 40%-ot, és még 1880-ban sem volt több 45%-nál.⁷⁹

A vallás – noha egyre csökkenő szerepet játszott az emberek világszemléletének alakításában és ezen keresztül a társadalom formálásában – ugyanannyira heterogén képet mutatott, mint a nemzetiségek. A római katolikus egyházhoz tartozott az uralkodócsalád és ez az egyház működött századokon át a Habsburg Birodalom államegyházaként. Az összlakosság 49%-a szintén római katolikus volt, s ha a görög katolikusokat (11%) is hozzáadjuk, akkor a katolikusok aránya éppen 60%. A lakosság többi része a négy nagy és több kisebb felekezet között oszlott meg. A protestánsok aránya együttesen 21%, ezen belül pedig a reformátusoké 14%, az evangélikusoké 7%. A témánk szempontjából érdekes ortodox, vagy görög keleti egyház hívei majdnem 13%-ot tettek ki. Az izraeliták aránya 5%, a kisebb vallások követői közül pedig az unitáriusoké – mintegy 70 000 fővel – 0,4%.

A századelő bonyolult társadalmi alá-, fölé- mellérendeltségi szerkezetét tovább bonyolította a nemzetiségi csoportok egyenlőtlen eloszlása az egyes foglalkozási csoportok és társadalmi osztályok között. Leginkább polgárosodott réteget a németek és a magyarok képeztek, akik között a mezőgazdaságból élők aránya 1910-ben már csak 50-55% volt, az iparból és kereskedelemről részesedők arány pedig elérte a 30-37%-ot. A szlávok és románok körében azonban az ipari-forgalmi népesség csak 12,5%-nyi volt, az agrárlakosság pedig 80%-os arányt ért el.⁸⁰

⁷⁸ Vö.: ROMSICS, I *Magyarország története a XX. században*, Osiris, Budapest, 2000, 45.o. Meggondolásra érdemes, hogy a Monarchia két felében használt népszámlálási kérdőívek eltérő kérdéseket tartalmaztak. A nemzetiségre vonatkozóan konkrét kérdést nem fogalmaztak meg, csupán a kommunikáció nyelvére az osztrák félen és az anyanyelvire a magyar félen kérdeztek rá. GÁSPÁR, ZS – GERŐ, A (szerk) *Egy közép-európai birodalom, Az Osztrák Magyar Monarchia 1867 – 1918*, Budapest, Officina Nova, 2008, 50.o.

⁷⁹ Vö.: ROMSICS, I *Magyarország története a XX. században*, Osiris, Budapest, 2000, 47.o.

⁸⁰ Vö.: ROMSICS, I *Magyarország története a XX. században*, Osiris, Budapest, 2000, 62.o.; „Osztályhelyzet, műveltség és társadalmi pozíció szempontjából ugyanilyen nagy különbségek mutatkoztak. Miközben az összlakosságnak közel 50%-át s a parasztságnak kerekén 60%-át adták a nemzetiségek, addig a 100 holdon felüli közép-és nagybirtokosoknak csak 27%-át, az egyházi személyeknek 37%-át, a néptanítóknak 28%-át, a városi és községi tisztviselőknek 13%-át, a megyei tisztviselőknek 7%-át s az állami tisztviselőknek 5%-át. A magyar anyanyelvűek

Fontos megjegyezni, hogy „a szerbek és horvátok korábban, a szlovákok és románok viszont a liberális magyar államban formálódtak nemzeté, mégpedig nem politikai, hanem egyházas keretek között. Ugyanis a szlovákok, a románok és a ruszinok elsősorban az egyházi intézmények – azok törvényben garantált autonómiája – segítségével fejleszthették anyanyelvüket, kultúrájukat, tarthattak fenn iskolákat és alakíthattak egyházmegyei takarékpénztárakat, segélyező egyleteket. A magyar törvények értelmében az elemi és népoktatás – elsősorban az egyházi iskolákban – az autonómia felügyelete és fenntartása alatt álló iskolákban folyt. Az egyházi ügyintézés, levelezés, kormányzás anyanyelven történt és az istentiszteletek, imák és szent énekek is anyanyelven (vagy a megfelelő liturgikus nyelven) csendültek fel.”^{81 82}

4.1.3 Egyházakat és felekezeteket, nemzetiségeket érintő rendelkezések

Az egyházak jogi helyzete sokáig eltérő volt, e különbségek 1848 és 1895 közötti törvények eredményeként szűntek meg. A kiegyezési után a magyar törvényhozás sorra fogadta el azokat a törvényjavaslatokat, amelyek megszabták a liberális magyar polgári államban az egyházak működésének jogi kereteit.

A dualizmus egyházpolitikájának törvényhozási kiindulópontja az *1868. évi LIII. tc. (A törvényesen bevett keresztény vallásfelekezetek viszonyosságáról)*. Alapja az 1848. évi XX. tc., amelynek 1. §-a kimondta, hogy a 18. életév betöltése után (nők esetében férjhezmenetel után) „mindenkinek szabadságában áll más hitfelekezet kebelébe, s illetőleg más vallásra áttérni”.

A 11. § rögzítette a vegyes házasságok – bármelyik keresztény felekezet papja előtt is kötötték – érvényességét. A 12. § úgy rendelkezett, hogy a vegyes házasságból származó gyermekek nemük szerint kövessék a szülők vallását, s ezzel ellentétes megegyezések (reverzálisok) érvénytelenek.⁸³

körében a férfiak 83 s a nők 76%-a tudott írni és olvasni, a rutének körében azonban csak 33, illetve 24%, a románok közül 41, illetve 25%. A magyarok műveltségi szintjét leginkább a szlovákok közelítették meg, akiknek 1910-ben 76, illetve 64%-a ismerte a betűvetést.” ROMSICS, I *Magyarország története a XX. században*, Osiris, Budapest, 2000, 63.o.

⁸¹ *Magyarország a XX. Században* II. kötet <http://mek.niif.hu/02100/02185/html/237.html>

⁸² Ha az egyes nemzetiségek felekezeti hovatartozását elemezzük, akkor megállapítható, hogy a századfordulóra abszolút többségű magyarság volt felekezetiileg a legheterogénebb: többsége katolikus, mintegy harmada evangélikus, a többi református, unitárius és izraelita. A lakosság 15%-át kitevő románok kétharmada a román ortodox nemzeti egyház tagja, egyharmada pedig görög katolikus, akik zömmel Észak-Erdélyben éltek. A magyarországi németeknek mintegy harmada ugyancsak lutheránus (szászok, cipszerek), a többiek katolikusok (svábok). A magyarországi ruszinok kizárólag a görög katolikus egyházhoz tartoztak, amint a horvátok is teljes egészében katolikusok, míg a szerbek ortodoxok voltak. Vö.: *Magyarország a XX. Században* II. kötet <http://mek.niif.hu/02100/02185/html/237.html>

⁸³ Ezzel sem sikerült azonban nyugvópontra juttatni a katolikus és protestáns egyházak közötti vitát a vegyes házasságban született gyermekek vallását illetően. A törvény betűje ugyanis ellentétes volt a katolikus kánonokkal, ezért a katolikus egyház továbbra is arra törekedett, hogy házasságkötés előtt a nem katolikus fél beleegyezés nélkül nyilatkozzon összes születendő gyermekének katolikus hitben történő neveléséről. A vegyes házasságból származó gyermekeket a katolikus papok általában megkeresztelték, akkori szóhasználat szerint „elkeresztelték”, ami a protestánsok körében nagy visszatetszést keltett. Ez a gyakorlat azért keltett visszatetszést, mert a keresztelés tényét

A törvény ezen kívül az egyenjogúság szellemében mondta ki azt az alapelvet, hogy az állami és községi szubvenciókat a hívek számaránya szerint kell szétosztani.

Az egyházak pozíciója elsősorban az oktatás és a nevelés terén szembeűnő. Az *1868. évi XXXVIII. tc.* 64. §-a minden elemi és polgári iskolában, az *1883. évi XXX. tc.* pedig minden középiskolában kötelezővé tette a hitfelekezeti oktatást.⁸⁴ A papi utánpótlást felsőfokú tanintézetek biztosították. Ortodox tekintetben négy intézetet kell megemlíteni a szerb nyelvű karlócai érseki, a román nyelvű nagyszebeni érseki, az aradi és karánsebesi püspöki hittani intézetet.⁸⁵

A modernizálódó és egyre inkább pluralisztikussá váló magyar társadalom nemcsak az anyakönyvezés területén igényelt változásokat. A XIX. század végére már anakronisztikussá vált a katolikus egyháznak a felekezeti és az államot érintő vallási ügyekben élvezett kivételes vezető szerepe. Ez az „idejétmúlta” jelleg megérlelte a polgári kori liberális törvényhozás csúcspontjaiként is emlegetett egyházpolitikai törvények megszületését.

Az *1894. évi XXXI. tc.* bevezette a kötelező polgári házasságot⁸⁶, az *1894. évi XXXII. tc.* a vegyes vallású házasságokban, illetve a házasságon kívül született gyermekek vallásáról rendelkezett, az *1894. évi XXXIII. tc.* pedig a születések, házasságok és halálozások állami anyakönyvezését írta elő. Ezt követően, 1895. október 18-án hirdették ki az *1895. évi XLII. tc.*-t az izraelita vallás bevett vallássá nyilvánításáról, s november 22-én nyert királyi szentesítést az *1895. évi XLIII. tc.* a vallás

bevezették az egyházi anyakönyvekbe és ebben az időszakban állami anyakönyvezés még nem volt, a felekezeti anyakönyveket tekintették közhiteű nyilvántartásnak. A polgári státus, így a vallás bizonyítására is a felekezeti anyakönyvekből készített kivonatok voltak az irányadók. A visszasságokat 1884-ben Trefort Ágoston, majd 1890-ben gróf Csáky Albin kultuszminiszterek is megpróbálták rendeletileg megszüntetni, de nem jártak sikerrel. Vö.: *Magyarország a XX. Században* II. kötet <http://mek.niif.hu/02100/02185/html/237.html>

⁸⁴ Az elemi iskoláknak több mint fele valamely egyházhoz tartozott, és a tanítóképzésnek is közel 90%-a egyházi fenntartású iskolákban történt. Egy 1895-ben készült összesítés szerint az ország 16 838 elemi népiskolájának 81%-a egyházi fenntartású: 5479 latin szertartású katolikus, 2112 görög szertartású katolikus, 1791 ortodox, 1397 evangélikus, 2310 református, 47 unitárius, 540 izraelita felekezeti. Ugyanekkor állami elemi népiskola 975 (5,8%), községi 1965 (11,6%), magán 152 (0,9%), egyesületi 70 (0,4%) volt. Szakiskolákat és polgári iskolákat az egyházak kisebb számban tartottak fenn. A középszintű oktatás nagyobb része viszont a nagy múltú szerzetesrendi iskolákban és a történelmi patinájú protestáns kollégiumokban folyt. Vö.: *Magyarország a XX. Században* II. kötet <http://mek.niif.hu/02100/02185/html/237.html>

⁸⁵ A századfordulóra 19 latin szertartású katolikus (budapesti kir. központi papnevelde, esztergomi, kalocsai, egri érseki hittani intézet, besztercebányai, győri, kassai, gyulafehérvári, nagyváradi, nyitrai, pécsi, rozsnyói, szatmári, szepeshelyi, székesfehérvári, szombathelyi, csanádi [Temesvár], váci és veszprémi püspöki hittani intézet), 4 görög szertartású katolikus (eperjesi és ungvári magyar nyelvű püspöki, a balázsfalvi érseki és a szamosújvári román nyelvű püspöki hittani intézet), 14 helyen 10 szerzetesrendi hittani intézet, 4 ortodox, 4 evangélikus (a magyar nyelvű eperjesi, pozsonyi – amely 1920 után Sopronba került át – és soproni, a német nyelvű nagyszebeni), 6 református (Budapest, Debrecen, Nagyenyed, Pápa, Sárospatak, Kolozsvár), 1 unitárius (Kolozsvár) és szintén 1 izraelita (Országos Rabbiképző, Budapest) ’papnevelő’ intézet működött. Vö.: *Magyarország a XX. Században* II. kötet <http://mek.niif.hu/02100/02185/html/237.html>

⁸⁶ Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a polgári házasság bevezetésében nemzeti asszimiláló erőt láttak. „Szilágyi Dezső igazságügy-miniszter 1893-ban egy parlamenti beszédében hangsúlyozta, hogy a polgári házasság erősíti a ’nemzet politikai egységét’ és elősegíti a ’nemzet különböző alkotóelemeinek’ összevegyülését, mivel alárendeli az egyetemes állami törvényeknek a vallási és etnikai identitást.” GÁSPAR, ZS – GERŐ, A (szerk) *Egy közép-európai birodalom, Az Osztrák Magyar Monarchia 1867 – 1918*, Budapest, Officina Nova, 2008, 184.o

szabad gyakorlásáról.⁸⁷ A törvény a továbbiakban kimondta, hogy a jövőben a törvényesen elismerendő felekezet-státus feltétele legalább egy működő egyházközség és a hitéletükre vonatkozó szervezeti szabályzat bemutatása a Vallás- és Közoktatási Minisztériumban.

Ezen túl ez a törvény alkotta meg a bevett, elismert és el nem ismert vallások háromfázisú rendszerét, amely 1947-ig maradt érvényben.⁸⁸ A felekezeti egyenjogúság azonban a bevett egyházaknál sem érvényesült következetesen, mert az 1848-ban meghagyott szerzett előjogokat nem törölték el. Ezért az egyik bevett vallás szorosabb, a másik lazább kapcsolatban állt az állammal.⁸⁹

Az egyházi vagyon és jövedelmek kérdése is összekapcsolódott az állam egyházpolitikájával ugyanis az 1848. évi XX. tc.-nek a vagyoni egyenlősítésre vonatkozó ígérete nem valósult meg. Az egyházak működésének anyagi biztosítását különböző forrásokból biztosították, úgymint ingatlanokból, közalapítványokból, a hívek rendszeres anyagi hozzájárulásából és államsegélyekből.⁹⁰ Az egyházi bevételeket szaporították a hívek által fizetett egyházi adók, valamint a feudális korból megörökölt párbér és stólapénz. Szokásos volt az alamiznagyűjtés, a templomi gyűjtések és egyéb alkalmi szolgáltatások. A nem katolikus alsópapság jövedelmének „illő” kiegészítését (kongrua) a tárgyalts korszakban az *1898. évi XIV. tc.* rendezte. A katolikus

⁸⁷ 1. § Mindenki szabadon vallhat és követhet bármely hitet vagy vallást, és azt az ország törvényeinek, valamint a közérkölciség kívánalmainak korlátai között külsőképpen is kifejezheti és gyakorolhatja. Senkit sem szabad törvényekbe vagy a közérkölciségbe nem ütköző vallási szertartás gyakorlásában akadályozni, avagy hitével nem egyező vallási cselekmény teljesítésére kényszeríteni.

2. § leszögezte, hogy a polgári és politikai jogok gyakorlására való képesség teljesen független a hitvallástól.

3. § vallási vagy egyházi szabályai miatt senkit sem menthetnek föl törvényen alapuló bármely kötelesség teljesítésétől.
5. § (is) valamely vallásfelekezetből kilépni, vagy valamely vallásfelekezetbe belépni mindenkinek szabad a törvényekben megállapított feltételek mellett.

⁸⁸ 'Bevett' vallások a latin, a görög és az örmény szertartású római katolikus, valamint a református, az evangélikus, a görögkeleti szerb és román, továbbá az unitárius egyházak és az izraelita felekezet. A 'bevett' egyházi státusz teljes vallásszabadságot és egyenjogúságot jelentett, különböző kedvezményeket, állami támogatást kaptak, szerzett előjogaikat is megtarthatták. Az 'elismert egyházak' működése engedélyezett volt, de ahhoz állami támogatást vagy közigazgatási segítséget nem kaptak. 'El nem ismert' vagy 'tűrt' felekezetnek számítottak a gyülekezési jog általános szabályai alá helyezett és állandó rendőri ellenőrzés alá vont felekezetek pl. a methodisták, nazarénusok, jehovisták stb.

⁸⁹ Az egyházak jogi helyzetét tisztázó törvények mellett az 1894-95-ös egyházpolitikai törvények következtében kötelezővé vált a polgári házasságkötés és polgári anyakönyvezés, valamint rendeződtek a vegyesvallású házasságból született gyermekek vallásának kérdései is. Ennek ellenére az állam és az egyház szétválása nem történt meg. A fennmaradó összefonódás leginkább a katolikus egyház tekintetében volt érezhető, amelynek az államtól független, világiak bevonásával működő önkormányzata nem szerveződött meg. Szemben az ortodoxok, reformátusok és evangélikusok 1861 és 1891 között létrehozott autonóm önkormányzataival. Vö.: ROMSICS, I *Magyarország története a XX. században*, Osiris, Budapest, 2000, 51.o.

⁹⁰ A legnagyobb földbirtokkal a katolikus egyház rendelkezett, s ez a kiváltságos helyzete 1945-ig megmaradt. Az 1895. évi mezőgazdasági statisztikai felmérés szerint a vallás- és tanulmányi alap birtokaival együtt 2 266 749 kh-ja volt. Ugyanekkor az ortodox (görögkeleti) egyház 123 745, az evangélikus egyház 71 623, a református egyház 165 062, az unitárius egyház 15 193, az izraelita felekezet pedig csupán 1099 kh-dal rendelkezett. Az egyházi javadalmak nem rendelkeztek szabadon birtokaikkal, afelett a főkegyúr (király) vagy a kegyúr vagyonfelügyeletet gyakorolt. A katolikus eredetű és jellegű alapítványokat állami szervek kezelték, de céljaikat illetően inkább egyházi birtokok voltak. Felhasználásukról állandó vita folyt, főképpen a katolikus és a protestáns egyházak vezetői között. Vö.: *Magyarország a XX. Században* II. kötet <http://mek.niif.hu/02100/02185/html/237.html>

egyház eleinte megpróbálta saját körben megoldani papságának ellátását, ám a kongrua rendezését végül kiterjesztették a katolikus papokra is (1909. évi XIII. tc.).⁹¹

A 'bevett' egyházak vezetői a törvényhozásban is képviseltették magukat. Hivatalukból eredően 1885-ig a katolikus és ortodox főpapok, majd – a főrendiház megreformálása után, 1885-től – a protestáns egyházak is képviselést nyertek az országgyűlés második kamarájában. Az *1885. évi VII. tc.* értelmében egyházi méltóságuk időtartamára 56-an (1913-tól 57-en) lehettek a főrendiház tagjai. A magyar Szent Korona országainak latin és görög szertartású római katolikus egyháznagyjai⁹² összesen 34-en, valamint a görögkeleti egyház egyháznagyjai⁹³ 10 fővel és a protestánsok egyházak képviselői⁹⁴ 13-an.

A bemutatott korszakban az állam egyházpolitikájának végrehajtó szerve a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium volt. Élén – a kialakult szokásjog szerint – katolikus közeleti személyiség állt. A minisztérium ügyosztályai közül az I. a katolikus egyház és az állam kapcsolataival foglalkozott,⁹⁵ a többi egyház ügyeivel különféle ügyosztályok foglalkoztak, a korszak nagyobb részében a II. ügyosztály. Emellett a kormányzatban főleg az oktatásügy területén található egyházi személyeket.

4.1.4. Dalmácia helyzete a dualista Monarchiában

Dalmácia helyzetének alakulása és a tartomány gazdasági, politikai viszonyai közvetlenül hatottak Milaš életére és lehetőségeire, ezért röviden ismertetem ezeket.

⁹¹ 1908. január 1-jétől az államkincstár terhére a megfelelő képesítéssel bíró lelkész évenként 1600 koronát, a nem képesített lelkész 800 koronát, a képesített segédlelkész 1000 koronát, a nem képesített segédlelkész 800 koronát kapott. Később korpótlékot (1913. évi XXXVIII. tc.), a nős lelkészeknek családi pótlékot (1917. évi IX. tc.) állapítottak meg. Vö.: *Magyarország a XX. Században* II. kötet <http://mek.niif.hu/02100/02185/html/237.html>

⁹² Magyarország hercegprimása és a többi érsek (kalocsai, egri, zágrábi és gyulafehérvár-fogarasi görög katolikus); a megyéspüspökök (egyháztartományonként: győri, veszprémi, pécsi, váci, nyitrai, besztecerbányai, szombathelyi, székesfehérvári, munkácsi görög katolikus, eperjesi görög katolikus; erdélyi, nagyvárad, csanádi; szepesi, rozsnyói, kassai, szatmári; zeng-modrusi, diakóvári (vagy boszna-szerémi), körösi görög katolikus; nagyvárad görög katolikus, szamosújvári, lugosi); a magyar király kinevezésétől függő nándorfejérvári felszentelt (címetes) püspök és a tinnini (vagy knini) felszentelt püspök; a pannonhalmi bencés főapát; a jászói (premontrei) prépost; az aurániai perjel. (1 + 4 érsek, 23 megyéspüspök, 2 címetes püspök, 3 szerzetes, azaz 33 fő) Attól kezdve, hogy 1913. augusztus 7-én kihirdették az 1913. évi XXXV. tc.-et a hajdúdorogi görög katolikus egyházmegye létesítéséről, a püspökség mindenkor püspöke is a főrendiház tagja lett, mint a 34. katolikus egyháznagy. Vö.: *Magyarország a XX. Században* II. kötet <http://mek.niif.hu/02100/02185/html/237.html>

⁹³ A szerb pátriárka (karlócai metropolita); a román metropolita (nagyzebeni, illetve gyulafehérvári érsek is); a megyéspüspökök (szerbek: budai, bácskai, temesvári, verseci, pakráci, károlyvárosi (plaski); románok: aradi, karánsebesi). (2 érsek + 8 püspök, azaz 10 fő) Vö.: *Magyarország a XX. Században* II. kötet <http://mek.niif.hu/02100/02185/html/237.html>

⁹⁴ A reformátusok hivatalban legidősebb 3 püspöke és hivatalban legidősebb 3 főgondnoka; az evangélikusok hivatalban legidősebb 3 püspöke, egyetemes egyházi és iskolai felügyelője és a hivatalban legidősebb 2 kerületi felügyelője; az unitáriusok hivatalban idősebb egyik elnöke, azaz vagy püspöke, vagy főgondnoka. (6 református + 6 evangélikus + 1 unitárius, azaz 13 fő) Vö.: *Magyarország a XX. Században* II. kötet <http://mek.niif.hu/02100/02185/html/237.html>

⁹⁵ Élén általában osztályfőnöki rangban egy esztergomi kanonok állt.

A tartomány újkori történelme a különböző nagyhatalmak közt dúló harcok következtében a változó fennhatóság jegyében alakult. 1718 és 1797 között velencei területnek számított, melynek főkormányzója (providetore generale) Zarában székel, a városok élén (rappresentanti) pedig velencei grófok álltak. A campoformioi béke (1797) értelmében Isztriával és a cattaroi öböllel együtt Ausztriához csatolták. Nyolc évvel később a pozsonyi béke (1805) egy időre véget vetett az osztrák fennhatóságnak. 1809-ig a francia uralom alatt álló olasz királyság része, majd négy évig az illír tartományokhoz tartozik.⁹⁶ Az 1815-ös bécsi kongresszus döntése alapján Ausztria – Zára székhellyel, dalmát királyság néven – visszakapja a franciáktól a kelet-adriai területeket⁹⁷. Ez a status quo 1918. október 29-ig áll fenn, amikor a horvát szabor kimondja, hogy Horvátország megszakítja a kapcsolatot Ausztriával és Magyarországgal.⁹⁸

Dalmácia lakosságának nemzeti összetétele a bemutatott korszakban igencsak változatos volt. Az alapvetően horvátlakta városi és szigetvilágba az idők során olaszok is beköltöztek és jelentős politikai tényezővé váltak. A németek és magyarok létszáma azonban csekély volt.⁹⁹ A török uralom alatt elnéptelenedett területekre Hercegovinából települnek be részben katolikus bunjevácok, részben pedig ortodox szerbek.¹⁰⁰

1815 után a dalmát királyságban a császári udvar hatályba léptette az osztrák jogot. A négy kerületi székhellyel¹⁰¹ rendelkező tartomány és a kormány élén császári helytartó állt. A kerületek járásokra és azokon belül városi, illetve faluközösségekre tagolódtak. A közösségek élén előjárók és tanácsok álltak, amelyek a helyi ügyeket intézték és 1844-től a rájuk átruházott ügyekben is korlátozott önállósággal bírtak.¹⁰² A zárai bíróság fölötti fok közvetlenül a bécsi semmítőszék.¹⁰³

⁹⁶ Raguzában is bevezetik a francia közigazgatást, utakat építenek. 1809 tavaszán Ausztria és Franciaország összezsugorítását követően a bécsi béke egész Dalmáciát a franciáknak ítélte, míg Veglia Isztriához került. 1813-ban az angolok és osztrákok visszafoglalják Zarat, Milutinovic osztrák tábornok pedig Raguzát és kijátssza a helyi olaszok köztársasági törekvéseit. Vö: Pallas Nagylexikon www.mek.iif.hu/porta/szint/egyeb/lexikon/pallas/html

⁹⁷ Dalmácia, Raguzai Köztársaság, Albánia velencei része, Cattaro, Budva és Boche

⁹⁸ Isztriát 1918-ban megszállták az olaszok, majd az 1920-as rapalloi egyezmény alapján a kvarneri szigetekkel együtt Olaszországhoz került. HEKA L *A magyar-horvát államközösség alkotmány és jogtörténete*, Bába Kiadó, Szeged, 2004, 231.o.

⁹⁹ A Pallas Nagylexikon alapján Dalmácia lakóinak száma 1890-ben 527426, népsűrűsége 41/km². Vegyes nemzetiségű ország, társalgási nyel alapján 501307 szerb-horvát, 16000 olasz, 2026 német, 1412 cseh, 343 szlovén és 22 lengyel lakja. A népesség 83,3%-a katolikus és 16, 5 %-a görög-keleti. A katolikus egyház feje a zárai érsek, az ortodox egyház feje pedig a cattaroi és zárai püspök. Pallas Nagylexikon www.mek.iif.hu/porta/szint/egyeb/lexikon/pallas/html

¹⁰⁰ Egyes források szerint ortodox oláhok települnek be, akik beolvadnak az ortodox szerbség közé. HEKA L *A magyar-horvát államközösség alkotmány és jogtörténete*, Bába Kiadó, Szeged, 2004, 227.o. Milaš családja is Hercegovinából vándorol be. Vö életrajzi (5.) fejezet

¹⁰¹ Zára, Split, Ragusa és Cattaro

¹⁰² HEKA L *A magyar-horvát államközösség alkotmány és jogtörténete*, Bába Kiadó, Szeged, 2004, 228.o.

¹⁰³ Ebben a korszakban a terület élete nem a háborúkról, hanem a politikai küzdelmekről szól. Az abszolutista, konzervatív birodalomban hatni kezdenek a felvilágosodás eszméi, valamint a nacionalizmus. A városi elit – részben szláv, részben dalmát eredetű – olasz, a lakosság többi része pedig délszláv (horvát vagy szerb) Vö: <http://toriblog.blog.hu/2008/10/14/dalmacia-tortenete>

A XIX. század első felében a horvát nemzeti eszme ébredése a horvátlakta területek egységesítését szorgalmazta. Noha Horvátország és Szlavónia, valamint Dalmácia, Isztria és a katonai határőrvidék ugyanazon ország részét voltak, közigazgatásuk eltért egymástól. A század második felében aztán a horvát és a szerb lakosság polarizálódott. Heka László szerint „a szerb propaganda, illetve a katolikus papok hathatós ténykedése odáig vezetett, hogy az addig katolikus és ortodox szlávok nemzeti szempontból is 'oldalt válasszanak'. A katolikusokból horvátok, az ortodoxokból szerbek lettek, így megszűnt a 'görögösök' és 'latinokok' megnevezés, és már nem közös úton haladtak, hanem csatlakoztak a horvát, illetve szerb nemzeti mozgalmakhoz.”¹⁰⁴ A nemzeti eszme hatására az 1870. évi választásokon a Nemzeti Párt győzött.¹⁰⁵

Az 1896. évi reform után Dalmácia 11 képviselőt küldött a bécsi birodalmi tanácsba, miután az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés alapján Ausztria korona tartománya lett – noha a horvát-magyar kiegyezés 66. szakasza Szent István koronájának országai közé sorolta. Így a Monarchia két sarkalatos törvénye ellentétesen oldotta meg Dalmácia közjogi státuszát.¹⁰⁶

Milaš az Osztrák-Magyar Monarchia szerb ortodox főpapjaként élte meg és vette ki a részét a XIX. század második felének történelmi változásaiból. Életének bizonyos eseményeit – például megfigyelések, intrikák, letétel – az előbbieken vázolt korjellemzők és politikai folyamatok indukálták. (Bővebben lásd életrajzi fejezetben.)

¹⁰⁴ HEKA L *A magyar-horvát államközösség alkotmány és jogtörténete*, Béba Kiadó, Szeged, 2004, 229.o.

¹⁰⁵ Milaš maga is foglalkozott nemzetiségi kérdésekkel ld életrajzi fejezet.

¹⁰⁶ HEKA L *A magyar-horvát államközösség alkotmány és jogtörténete*, Béba Kiadó, Szeged, 2004, 230.o. Több tanulmányt is szenteltek annak bizonyítására, hogy valójában magyar terület és a magyarok nem mondanak le róla. Vö TÖTTÖSY E *Dalmácia, történelem, diplomácia történet, magyar vonatkozások*, Mécses Kiadó, Budapest, 1992 HAVASS R *Dalmácia visszacsatolása a magyar birodalomhoz*, Preszburg Frigyes Könyvnyomdája, Budapest, 1889

4.2. Egyháztörténeti háttér

Egy rövid egyháztörténeti betekintés azért szükséges, mert a katolikus egyház és különösen a pápaság életében jelentős események zajlanak az adott korszakban, amelyek erősen foglalkoztatták Milašt, áttételesen befolyásolták kánonjogi munkásságát, valamint döntő hatással bírtak az egyház és az állam, továbbá az egyházak közti viszony alakulására.

4.2.1 Pápák a XIX. század 'második felében'

4.2.1.1. Boldog IX. Piusz

Giovanni Maria Mastai-Ferretti néven született Sinigagliaban, grófi családban. Spoleto érseke, majd Imola püspöke volt, buzgó lelkipásztor, aki megértést tanúsított az olasz nemzeti törekvésekkel és reformokkal szemben. Nemzetközivé tette a bíborosi kollégiumot,¹⁰⁷ megindította és irányította a katolikus világegyház elterjedését.¹⁰⁸ Miután 1870. szeptember 20-án az Olasz Királyság csapatai elfoglalták Rómát a „Vatikán foglyának” tekintette magát, és az 1871-es ún. garanciatörvényt is elvetette.

A keleti egyházakkal kapcsolatos kijelentését *Gherardini* idézi „...a keleti rítusokról beszélek, melyeknek olyanoknak kell maradniuk, amilyenek. Itt látom a keleti prelátusokat; nyugodtan kiindulhatnak abból, hogy rítusuk tiszteletreméltó és szent formáit megtarthatják. Csak egyet kívánok: hogy a diszciplína egységesítését illetően a lehető legnagyobb megegyezésre jussunk. De ami a különböző formákat illeti, ezeket nem fogjuk megváltoztatni”¹⁰⁹

Pápasága idején zajlott az I. vatikáni zsinat, melynek rendelkezései igen jelentősek az ortodox dialógus szempontjából, ezért ismertetésükre külön pontban kerül soer. (4.2.2. fejezet)

4.2.1.2. XIII. Leó¹¹⁰

A későbbi pápa grófi családba született, hatodik gyermekként. 1878. február 20-án választották pápává, és 25 éven át kormányozta a katolikus egyházat. Kormányzási programját az 1878- ban

¹⁰⁷ XVI. Gergely pápa halálakor 62 bíborosból 54 olasz volt, IX Piusz halálakor 64-ből csak 39

¹⁰⁸ Összesen 206 püspökséget alapított és segítette a missziókat

¹⁰⁹ GHERARDINI, B IX. Pius – *Világos beszéd* in L'Osservatore Romano 2000. szeptember 15.

¹¹⁰ Pápaságának leírásához felhasznált irodalom: B KÜHNE: *Papst Leo XIII*, C&N Benzinger, Einsiedeln, New York and St. Louis, 1880; IJAS A *A jelenkor egyháztörténete (Az egyházi főhatalom fénykora)*, Budapest, 1941. 137-138. o.; GERGELY J: *A pápaság története*, Budapest, 1999. 305. o.; MARX I *A katolikus Egyház története*. Székesfehérvár, 1932. 744-745. o.; J B. KISSLING: *Geschichte des Kulturkampfes im Deutschen Reich*. Freiburg, 1916. II. kötet 460-467. o.K. BIHLMAYER - H. TÜCHLE: *Kirchengeschichte, III. Die Neuzeit und die neueste Zeit*. Paderborn, 1987, 400. o.

kiadott „*Inscrutabili Dei consilio*” kezdetű enciklikájában, illetve az új államtitkárához intézett leiratában fejtette ki.¹¹¹ Ennek szelleme és mondanivalójának lényege, hogy az egyházat és a kultúrát összhangba kell hozni, a modern világot újból kereszténnyé, a keresztény életet pedig korszerűvé kell formálni.

Szakított elődje minden megegyezést elutasító merev magatartásával, így sikerült változtatnia az ellenséges viszonyokon is. Uralkodása alatt az egyház világegyház lett. Pápasága a keresztény egyházak közötti párbeszédet illetően is fordulópontot jelentett.¹¹² Új utakat keresett, hogy testvéri kapcsolatot vegyen fel különösen az ortodoxokkal és az anglikánokkal. H. Jedin¹¹³ szerint az elszakadt testvérekkel való újraegyesülés a pápa egyik fő gondja volt. Erről tanúskodnak körlevelei is *Grande munus* (1880),¹¹⁴ *Praeclara gratulationis* (1893);¹¹⁵ *Orientalium dignitas* (1894),¹¹⁶ amelyekben elsőnek ismerte el a keleti rítusok jogát és lemondott a latin rítus és egyházfegyelem terjesztéséről más rítusú keresztények között. Ezeken kívül felállít egy bizottságot a különváltakkal való kiegyezésre – *Commissio pontificia ad reconciliationem dissidentium cum Ecclesia fovendam* – amely az Egységítőkárság elődjének tekinthető, noha a pápa halála után feloszlik.

4.2.1.3. X. Szent Piusz

Giuseppe Melchior Sarto néven született az észak itáliai Treviso városához közeli faluban, paraszti családban. 1903-ban – az Osztrák- Magyar Monarchia részéről, Rampolla ellen kifejezett vétó után – választották meg pápának.

Elődje érdeklődése főleg az egyház külső életére irányult, különösen az egyházi hagyomány és a modern világ közötti összhang megtalálása érdekében. Ezzel szemben X. Piusz pápa minden erejével az egyház belső megújulását szorgalmazta. Első enciklikájában (1903) ezt írta: „Egész

¹¹¹ F. X. SEPPELT - G. SCHWAIGER: *Geschichte der Päpste*, München, 1964. 434. o

¹¹² MONDIN, B *Pápák enciklopédiája* SzIT, 2001, 629.o

¹¹³ Jedin (szerk.) *Storia della Chiesa* X, 4-453

¹¹⁴ Az enciklikában XIII. Leó kiemeli Cirill és Metód szoros kapcsolatát a Szentszékkal, valamint a pápák azerető figyelmét a szláv népek iránt. Erre utalva 'semmit sem óhajt jobban, mint a keleti egyházakat az egyetértés tartós kötelékével magához kötni.' Milas életrajzírói szerint nagy figyelemmel követte a körlevél kiadását és a római katolikus hívek gyakorlati reakcióit. Vö. 5. fejezet

¹¹⁵ Az enciklika 5 – 11 pontjában visszaemlékezik az egyház eredeti egységére és felszólítja a keresztény Keletet annak tökéletes és minden előfeltevés nélküli visszaállítására. Eközben megjegyzi, hogy a szakadás előtt Kelet és Nyugat keresztényei egyöntetűen elismerték Róma püspökét Péter utódként. Kijelenti, hogy a valódi elválasztó pont a primátus és a római pápa legfelsőbb tekintélyének kérdése. A korábbi egység felbomlásának és az egyesítési kísérletek vázolósa után fejt ki, hogy a kiengesztelődés folyamatban van és magvalósulásának megszentelő hatása igen nagy lesz. Biztosítja a keleti egyházakat, hogy ő és utódai nem fogják megtámadni a pátriárkák jogait és kiváltságait, nem fogják megváltoztatni a legkisebb mértékben sem rítusaikat és szokásaikat.

¹¹⁶ A pápa szerint a keleti katolikusok latinosítása az ortodoxokkal való kiegyezés egyik akadályá ezért törvényeket ad ki ez ellen a gyakorlat ellen és taxatív rendeleteket hozott rítusaik és hagyományaik megőrzésére. MONDIN, B *Pápák enciklopédiája* SzIT, 2001, 630.o

pápaságunk célkitűzése, hogy mindent megújítsunk Krisztusban azért, hogy Krisztus legyen minden mindenben.”

Újra rendezte a pápaválasztást 1904. január 20-án kibocsátott *Commisum nobis* kezdetű konstitúcióban kiközösítés terhe mellett megtiltotta a vétő-emelést, majd az év karácsonyán a *Vacante Sede Apostolica* konstitúcióban összefoglalta a pápaválasztás egyedüli törvényes rendjét.¹¹⁷

Külpolitikájával kapcsolatosan kijelenthető, hogy kihasználta az adódó lehetőségeket, Nevezetesen: a francia parlament 1905. december 11-én megszavazott és a következő január 1-jén életbe léptetett egy törvényt az egyház és az állam szétválasztásáról. Ennek jótékony hatása volt, hogy lehetővé tette a megüresedett püspöki székek szabad betöltését. Az Osztrák–Magyar Monarchia volt a katolikus nagyhatalom, és az 1912-es, Bécsben megtartott eucharisztikus kongresszuson ez jutott kifejezésre.¹¹⁸ Hazájában pártolta a katolikusok politikai ténykedését, az olasz állam és a Vatikán között is megkezdődött a lassú közeledés.

1907. július 3-án közzétette a *Lamentabili sane exitu* kezdetű dekrétumot, amely a modernizmus tanításából 65 tételt súlyos tévedésnek ítélt. Ezt követően pedig 1907.szeptember 8-án kiadta a *Pascendi Dominici Gregis* kezdetű enciklikáját, amely kellő megalapozottsággal, nagy körültekintéssel vizsgálat tárgyává tette a katolikus tanítással ellentétes nézeteket, s erőteljes hangon elítélte azokat.^{119 120}

Egyik legjelentősebb műve az egyházjog kodifikációja, amelyet megválasztása utáni első napon indított el. Igaz, a mű csak utóda, XV. Benedek pápa alatt fejeződött be. E kodifikáció nem csupán a túlságosan felduzzadt jogszabály-halmaz rendszerezését és egyszerűsítését jelentette, sokkal inkább azt, hogy a jogot a megváltozott körülményekhez igazítsák, hiszen számos jogszabály már nem felelt meg az élet elvárásainak.^{121 122 123}

¹¹⁷ Gondolkodásában a vallási élet foglalta el a központi helyet, a politikát csupán szükséges rossznak tekintette. Távol akarta tartani az Egyházat az állammal való összefonódástól, sőt a két terület minél szigorúbb szétválasztására törekedett. Röviddel megválasztása után rendeletet adott ki arról, hogy a pápaválasztásba semmiféle világi hatalom nem szólhat bele, nem emelhet tiltakozást, vétőt a megválasztandó személlyel szemben. Erre az utolsó példát a saját választása szolgáltatta, mert Ferenc József osztrák császár és magyar király Puzyna krakkói bíboros érsek által vétőt jelentett be Rampolla bíborossal szemben, aki a legesélyesebb volt a megválasztásra.

¹¹⁸ Kiváló kapcsolatban állt a magyar katolikus egyházzal. 1905-ben saját maga szentelte föl gróf Zichy Gyula pécsi, Balás Lajos roznói és Prohászka Ottokár székesfehérvári megyéspüspököket. A három kassai vértanú, Körösi Márk esztergomi kanonokot, Pongrácz István és Grodecz Menyhért jezsuita atyák a pápa kifejezett óhajára vettek föl a boldogok sorába ugyancsak az 1905-ös esztendőben.

¹¹⁹ A tudományos kutatás csak annyiban érdekelte, és csak annyiban támogatta, amennyire a vallásos élet számára hasznosnak és szükségesnek látta. Ezért alapította meg Rómában a Biblikus Intézetet a szentírástudomány felélesztése céljából. A bencéseket pedig megbízta a Vulgata új, kritikai kiadásának elkészítésével.

¹²⁰ 1910-ben elrendelte az antimodernista esküt, mellyel minden klerikusnak évenként meg kellett ígérenie, hogy elutasítja az eretnek módon értelmezett dogmafejlődést (s általában a történetkritikai módszert), és hitet tesz a Pascendi enciklika és a Lamentabili dekrétum tételei mellett.

¹²¹ Első gyakorlati reformként a pápai udvar, a kúria átszervezéséhez fogott hozzá. Ősrégi hivatali szokások megszüntetésével egyszerűsítette az ügymenetet, bizonyos munkaköröket újra meghatározott, és az egész kúriát az egyszerűség felé mozdította ki évszázados mozdulatlanságából. Abból indult ki, hogy a római egyházmegyének mintaként kell szolgálnia a többi püspökség számára.

A római széket betöltő három főpásztor életének és munkájának bemutatásából kiolvasható, hogy a kor politikai és történelmi eseményeire, hogyan reagáltak, valamint, hogy egyházfői tevékenységük során a keleti egyházakkal kapcsolatos kérdések mekkora hangsúlyt kaptak. Mindhármukról kijelenthető, hogy a mind politikailag, mind a keleti egyházak tekintetében a római katolikus egyház helyzetének tisztázására és megerősítésére törekedtek.

4.2.2 Az I. vatikáni zsinat (1869 – 1870)

Adriányi szerint¹²⁴ a 20. egyetemes zsinat összehívásával IX. Piusz legfőbb törekvését igyekezett alátámasztani: az egyház belső (hitbeli) és külső (kormányzati) egységét a kor vallásellenes nézeteivel szemben. A pápa már 1849-től foglalkozott a zsinat gondolatával. Először azonban csak 1864-ben kérdezett meg bíborosokat annak esedékességéről, majd 1867. június 29-én meghirdette és – pontosan egy évre rá – bullájával¹²⁵ 1869. december 8-ra a Vatikánba össze is hívta a zsinatot.

A zsinatot megelőzően Nyugat-Európában a pápai primátust illetően heves teológiai vita robbant ki. A liberális támadások ellenhatásaként ugyanis kialakult egyfajta harcias ultramontánus szellem.¹²⁶ A zsinaton 87 dokumentumtervezet közül csak hatot tárgyaltak (a hitről, a papságról, a kiskatekizmusról és az egyházzól egyet-egy, a püspökökről kettőt). 1870. április 24-én a zsinat

¹²² www.katolikus.hu/szentek/0821.html+X.Piusz

¹²³ A keleti egyházakban ez a folyamat még várat magára, de a rendszerező kézikönyvek – amelyek közé Milašé is tartozik – fontos előkészítő lépései lehetnek.

¹²⁴ ADRIÁNYI GÁBOR: *Az egyháztörténet kézikönyve*, Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár, <http://www.piar.hu/pazmany/konyvek/adegyt01.txt>

¹²⁵ Aeterni Patris, 1868. június 29.

¹²⁶ Louis Veuillot (+1883) francia újságíró a L'Univers-től és a római jezsuiták La Civiltà Cattolica mozgalma vezetésével nemcsak a pápai tévedhetetlenség kimondását sürgették, hanem valóságos pápa-kultuszt is űztek. Ez sok teológusban ellenérzést keltett, főként Németországban, ahol a jeles történész, Ignaz von Döllinger (+1890) Janus név alatt *Der Papst und das Konzil* (1869) című vitairatában kelt ki az ultramontánus nézetek, nevezetesen a pápai csalatkozhatatlanság ellen. In ADRIÁNYI GÁBOR: *Az egyháztörténet kézikönyve*, Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár, <http://www.piar.hu/pazmany/konyvek/adegyt01.txt>

A középkorban az ultramontánus kifejezés eredeti latin jelentésének megfelelően egyszerűen azokat jelentette, akik ultra montes, a hegyeken vagyis az Alpeseken túl, Olaszországban laktak. A római katolicizmusban a pápai tekintélyt és az egyház központosítását erőteljesen támogató irányzat. A pápai előjogokról és hatókörükről az egyházon belül folytatott vita főként a XV. századi zsinati mozgalommal, majd a következő századokban az erősödő nacionalizmussal és a teológiai liberalizmussal éleződött ki. Ekkor az ultramontanistákat azok támadták, akik korlátozni akarták a pápák hatalmát. Az ultramontánus irányzat az 1870-es I. Vatikáni zsinaton győzött, amikor a pápai csalatkozhatatlanság dogmáját kihirdették, és a római katolikusok számára kötelezővé tették. A témában használható művek: HUBER, SZ.: *A katolikus egyház politikai és szociális enciklikái és történeti hátterük*, in: *Kereszténydemokrácia, Író Gergely alapítvány*. III. évfolyam. 3. szám. 2003.május.; MONDIN, B.: *Pápák enciklopédiája* Szent István T. 2001.; ENYEDI, ZS.: *Politika a kereszt jegyében* Osiris k. 1998.; LAFONT G.: *A katolikus egyház teológiatörténete* Atlantisz 1998.; SZÁNTÓ, K. O.F.M.: *A Katolikus Egyház története* Ecclesia 1984.; GERGELY, J.: *A pápaság története* Kossuth k. 1999.

kibocsátotta első dogmatikus konstitúcióját, amely az Istenről, a kinyilatkoztatásról és a hitről szóló katolikus tanítást fogalmazta meg a kor tévedéseivel szemben.¹²⁷

Ezután a zsinat – a szentatya döntése értelmében – az egyházzal szülő tervezettel foglalkozott, annak is csak a pápai primátust tárgyaló szakaszával. 1870. július 18-án végül a zsinat – 533 szavazattal 2 ellenében – kihirdette a „Pastor aeternus” kezdetű konstitúciót, amely a pápai primátust és a tévedhetetlenséget mondta ki.¹²⁸

Az 1870. július 19-én kitört francia - német háború, majd Róma megszállása (az olasz királyság részéről) bizonytalan időre elnapolta a zsinatot. Összegzésként elmondható, hogy az I. vatikáni zsinat „vallási következménye az ún. ókatolikus egyház megalapítása volt Németországban,¹²⁹ politikai következménye pedig a liberális államok egyházzal szemben folytatott viszonylag enyhe politikájának megváltozása radikális irányban.”^{130 131}

4.2. 2. 1. A Dei Filius kezdetű hittani rendelkezés a katolikus hitről (DH 3000 - 3045)

A konstitúció egyik – a tanítóhivatal témakörében lényeges – kijelentése szerint a kinyilatkoztatás magyarázója az egyház,¹³² és mivel az egyház parancsul kapta a hitletétemény őrzését, joga és kötelessége az áltudományt kárhozatni, a hívőknek pedig kötelessége tévedésnek tartani, amit az egyház annak minősít.¹³³

Ahogy a konstitúció fogalmaz: „Az Istentől kinyilatkoztatott hit tanítása ugyanis nem arra való, hogy az emberi elme azt mint valamiféle filozófiai agyszüleményt, tökéletesítse, hiszen isteni örökség gyanánt Krisztus jegyesére van bízva, hogy ő híven megőrizze és csalhatatlanul értelmezze. Ezért a szent dogmáknak is mindig ahhoz az értelemhez kell ragaszkodni, amelyet az

¹²⁷ Dei Filius, hittani rendelkezés a katolikus hitről (DH 3000 - 3045)

¹²⁸ Pastor aeternus hittani rendelkezés Krisztus Egyházáról (DH 3050 - 3075)

¹²⁹ I. Döllinger, J. Friedrich, J. H. Reinkens vezetésével

„Döllinger 1870. augusztus 25-én konferenciát hívott össze Nürnbergben, amelyen nem ismerték el a zsinat egyetemes voltát és azt, hogy a résztvevők szabadon döntöttek. A müncheni érsek Döllingert – mivel többszöri felszólítás után sem fogadta el a zsinat döntéseit – 1871. április 17-én kiközösítette. Követői létrehozták az ókatolikus egyházat és 1873-ban püspököt választottak, akit a janzenista deventeri püspök fel is szentelt. Így létrejött az ókatolikus egyház, amely egyre inkább protestáns irányzat volt. Eltörölték a gyónást, elvetették a szeplőtelen fogantatás dogmáját, a liturgiában bevezették a német nyelvet és elvetették a pápi nőtlenséget is. Ezért Döllinger elhagyta a mozgalmat, de az egyházba nem talált vissza.” http://franka-egom.ofm.hu/irattar/irasok_gondolatok/szabo_kiskaroly_janos/05_fejezet.htm

¹³⁰ a placétum-jog bevezetése Bajorországban és Magyarországon, a kultúrharc Németországban

¹³¹ ADRIÁNYI GÁBOR: *Az egyháztörténet kézikönyve*, Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár, <http://www.piar.hu/pazmany/konyvek/adegyt01.txt>

¹³² DH 3007

¹³³ DH 3018

anyaszentegyház egyszer meghatározott, s ettől bármily tökéletesebbnek látszó és annak nevezett értelmezés címén eltérni nem szabad.”¹³⁴

4.2.2. 2. A Pastor aeternus kezdetű hittani rendelkezés Krisztus egyházáról (DH 3050 - 3075)

A zsinat másik konstitúciója a primátus témakörében megfogalmazott tételei miatt bír fontossággal, a tanítóhivatal témájában pedig a pápai tévedhetetlenség kimondásával fogalmazott meg lényeges tanítást.

A rendelkezés négy fejezetben¹³⁵ tárgyalja a tanítást, melyek végén büntető záradékként kánonokat fogalmaz meg.

Első fejezetében szentírási részekre¹³⁶ alapozva kinyilvánítja, hogy „Isten egész egyházára kiterjedően a joghatósági primátust Krisztus urunk közvetlenül és egyenesen Szent Péter apostolnak ígérte és adta meg.”¹³⁷ A fejezet végén az e tanításhoz kapcsolt kiközösítési formula olvasható.¹³⁸

A konstitúció második fejezetében – egyházatyák, korábbi pápák és zsinatok tanítására hivatkozva¹³⁹ – leszögezi, hogy Szent Péter primátusa szakadatlan és folytonos a római püspökökben, majd az első fejezethez hasonlóan büntető záradék következik. A harmadik fejezetben olvasható a firenzei gyűlés zsinat¹⁴⁰ döntésének megújítása a primátus leírására,¹⁴¹ mely alapján kijelenti a római egyház szabályos teljhatalmát¹⁴² és a római püspök közvetlen joghatóságát minden más fölött¹⁴³ (tehát nem csak a hit és erkölcs dolgaiban, hanem egyházfegyelmi és kormányzati ügyekben is). Ezt követően tanítja, hogy ez a pápai teljhatalom nem korlátozza a püspökök rendes és közvetlen joghatósági hatalmát alárendeltjeik felett.¹⁴⁴

¹³⁴ DH 3020 és a 3. kánon: „Aki lehetségesnek mondja, hogy az Egyház által előadott dogmák majd a tudomány előrehaladtával attól eltérő értelmet nyerhetnek, mint amelyet az Egyház azoknak tulajdonított és tulajdonít, legyen kiközösítve.” DH 3043

¹³⁵ Az apostoli primátus megalapítása Szent Péterben; Szent Péter primátusának szakadatlan folytonossága a római püspökökben; A római püspökök primátusának hatása és mibenléte; A római püspök tévedhetetlen tanítói hivatala

¹³⁶ Jn 1,42; Mt 16,16; Jn 21,15

¹³⁷ DH 3053

¹³⁸ „Ha tehát valaki azt mondja, hogy Krisztus Urunk Szent Péter apostolt nem tette az összes apostolok fejedelmévé és az egész Egyház látható fejévé, vagy, hogy a mi Urunk Jézus Krisztustól ő csak tiszteletbeli elsőséget, nem pedig egyenesen és közvetlenül valódi és sajátos joghatósági primátus kapott: az legyen kiközösítve.” DH 3055

¹³⁹ Philipposz pápai követ az efezusi zsinat 3. ülésén mondott beszéde, 431. július 11.; Nagy Szent Leó 3. születésnapjának beszéde, 3. fejezet; Lyoni Ireneusz *Adversus haereses* III 3; Szent Ambrus 11. levél Vö.: DENZINGER, H – HÜNERMANN, P, *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*, Örökmécs Kiadó – Bányterenyé, Szent István Társulat – Budapest, 2004, 1105. old

¹⁴⁰ Firenzei zsinat 1439 – 1445, úgynevezett uniós zsinat, mert bulláiban a görögökkel (DH 1300 - 1308), az örményekkel (DH 1310 - 1328) és a koptokkal és etiópokkal (DH 1330 - 1353) való egyesülést mondja ki.

¹⁴¹ DH 3059 Vö.: DH 1307

¹⁴² DH 3060

¹⁴³ Vö.: DH 3060

¹⁴⁴ DH 3061

Kijelenti továbbá, hogy a pápa – legfőbb kormányzói hatalmából fakadóan – szabadon tarthat kapcsolatot az egyház tagjaival, és ebben nem szabad őt korlátozni,¹⁴⁵ majd áttér a pápa legfőbb bírói hatalmának leírására.¹⁴⁶ Zárásként pedig kiközösítési kitélt tartalmazó kánonban foglalja össze az előzőekben kifejtett tanítást.¹⁴⁷

A rendelkezés utolsó fejezetét később toldották be a tervezet szövegébe.¹⁴⁸ Ebben szerepel, hogy a primátus fogalmában – az egyház gyakorlata alapján – a legfőbb tanítói hivatal is benne foglaltatik.¹⁴⁹ E kijelentést követően a dokumentum összefoglalja a különböző idevágó zsinati tanításokat.¹⁵⁰

Az írat következő része taglalja a pápai tévedhetetlenség jellegét, tárgyát és célját történelmi előzmények ismertetésével.¹⁵¹ Kijelenti, hogy Szent Péter utódai a Szentlélekre vonatkozó ígéretet a hitletétemény őrzésére és magyarázására kapták, tanításukat pedig az atyák mindig is elismerték, tudván annak tévedhetetlenségét.¹⁵² Ezek után olvasható az infallibilitás dogmája, melyet a büntető záradék követ.^{153 154}

A dokumentum – *Fantappiè* szavaival – „úgy mutatja be a *tévedhetetlenséget*, mint egy karizma gyümölcsét, amely Péternek és utódainak jár, tehát személyesen a pápának van fenntartva¹⁵⁵ a definícióban meghatározott pontos és behatárolt feltételekkel. A rendelet így magyarázza ezt: „Miatán betölti [1.] minden keresztényre kiható lelkipásztori és egyháztanítói szolgálatát, [2.] legfőbb apostoli tekintélyénél fogva [3.] kijelenti, hogy [4.] a hittel vagy erkölccsel kapcsolatos

¹⁴⁵ DH 3062

¹⁴⁶ DH 3063

¹⁴⁷ „Ha tehát valaki azt mondja, hogy a római püspöknek csak felügyelői vagy igazgatási hivatala van, az egyetem Egyházra kiterjedő teljes és legfőbb joghatósági hatalma azonban – nem csak azokban a dolgokban, amelyek a hitet és az erkölcsöket, hanem azokban is, amelyek az egész világon elterjedt Egyház fegyelmét és kormányzását érintik -, nincs; vagy, hogy annak a legfelsőbb hatalomnak csak a fontosabb részeit, nem pedig teljes egészét bírja; vagy, hogy az ő hatalma nem szabályos és – akár minden és minden egyes egyház, akár minden és minden egyes pásztor és hívő tekintetében – közvetlen hatalom: az legyen kiközösítve.” DH 3064

¹⁴⁸ Vö.: Adriányi Gábor: Az egyháztörténet kézikönyve, Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár, <http://www.piar.hu/pazmany/konyvek/adegyt01.txt>

¹⁴⁹ DH 3065

¹⁵⁰ IV. Konstantinápolyi zsinat 869 – 870 DH 650 – 664 Róma elsőbbsége a pátriárkai székek között; II. Lyon-i zsinat 1274 DH 850 – 861 Paleologosz Mihály császár hitvallása; Firenzei zsinat 1439 – 1445 DH 1300 - 1353

¹⁵¹ „Ezért az egész világ püspökei, hol egyenként, hol pedig zsinatokon összegyűlve, a régóta meglévő egyházi szokást és az ősi szabály példáját követve, főként azokat a veszélyeket, amelyeket a hit nehézségeiben felmerültek, ezen Apostoli Szék elé terjesztettek, hogy a hitet ért kérokat főként ott gyógyítsák be, ahol a hit a hibát érzékelni nem tudja.” DH 3069

¹⁵² Vö.: Lk 22, 32

¹⁵³ „Amikor a római püspök 'ex cathedra' (tanítói székéből) beszél – azaz minden keresztények pásztorának és tanítójának a feladatát teljesítve legfelsőbb apostoli akaratának nyilvánításával meghatározza, hogy egy-egy hitbéli vagy erkölcsi tanítást az egyetemes Egyház számára kötelező – akkor Szent Péter személyén át megígért isteni segítség révén azzal a tévedhetetlenséggel bír, amellyel az isteni Megváltó a hitre vagy az erkölcsökre vonatkozó tanítás meghatározására nézve Egyházát felkészültté akarta tenni, ezért a római pápa ilyen határozatai nem az Egyház beleegyezése miatt, hanem önmagukból kifolyólag megmásíthatatlanok. Ha pedig valaki ezen határozatunknak ellentmondani mer – amitől Isten mentsen –, az legyen kiközösítve.”

¹⁵⁴ DH 3074, 3075

¹⁵⁵ Szemben a gallikanizmus és a janzenizmus különbségtételével – a „sede” és „sedente” „pápai szék” és az „azt a tisztséget betöltő” szavak között.

tanítást az egész Egyháznak el kell fogadnia.” Amikor mind a négy feltétel teljesül, a zsinat kijelenti, hogy a római egyházfő határozatai „nem az Egyház jóváhagyása miatt, hanem maguk miatt (ex sese) nem megváltoztathatók”.

A pápai tévedhetetlenséggel kapcsolatos ezen utolsó megjegyzés is megerősíti, hogy az I. vatikáni zsinat vitás pontja tulajdonképpen az 1682-es gallikán ikkelyek 4. pontja, amely a pápai határozatokat püspöki jóváhagyásnak rendeli alá. E kikötés elfogadása magától értetődően tagadta volna a pápai primátust és tévedhetetlenséget.

Katolikus tudósok körében is vitatott a pápának a tanítás terén betöltött elsőbbségének a megítélése. A kánonjogi, történelmi profilt szemlélve *Fantappié* szerint a következőket jelenthetjük ki:

- a). a zsinat a pápai tévedhetetlenség dogmájának kijelentésekor nem különítette el eléggé a jogszolgáltatás hatáskörét a büntetés és az elmélet területén;
- b). habár a zsinat nem akarja „kizárni más – a pápán kívüli – tévedhetetlen elem létét, beleértve az egyetemes egyház hitével kapcsolatos megállapításokat, mindenesetre a megegyezésen alapuló elvek és az átvételek számát – amelyek a egyházban az ünnepélyes döntések tárgyát képezték – lecsökkentették;
- c). mindezt kulturális értelemben az ultramontánus ekkleziológia és a restauráció időszakának politikai teológiája közötti együttműködés készítette elő, amely megerősítette a kapcsolatot az egyház és a hatalom, a kereszténység és az egyház és az egyház és a tévedhetetlenség között;
- d). a hittani megfogalmazásban különösen is jelentős szerepet játszott a *felsőjog állami megközelítése* mint „feltétel nélküli különállás és osztatlan igazgatás” és mint „megfellebbezhetetlen döntés”.¹⁵⁶

A későbbi kutatás során tisztázódott, hogy a két dogmát nem úgy kell értelmezni, „mint egy egyeduralgó egyéni felmagasztalását” hanem „az egyetemes Egyház belsejében egy köz-, nyilvános, szociális funkcióként” kell értelmeznünk, amelyet a pápa tölt be „az Istentől származó különleges megbízatás következtében, a Szentlélek közreműködésével, minden hívő javára.”¹⁵⁷ Éppen ez az egyház tevékenységének lelki-közjogi dimenziója, ami a kánonjog kifejlődése felé vezet a Törvénykönyv megszületése előtti évtizedekben.¹⁵⁸

Milaš maga nem polemizál ezekkel a hittételekkel, csak bemutatja kézikönyvében az ortodox egyházszerkezetet és higgadtan utal az eltérésekre.

¹⁵⁶ FANTAPPIÉ, C.: *Introduzione storica al diritto canonico*. Il Mulino. Verso la codificazione del 1917. Bologna, Nuova Edizione, 2003. 246-250.

¹⁵⁷ Milaš is ugyanilyen kijelentéseket tesz az egyházzal és az egyház céljáról. Vö MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.: Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 1-3.o

¹⁵⁸ SALAMON, L *A kánonjog modern kodifikációja*, licencia dolgozat, Budapest, 2010

Érdemes megjegyezni, hogy noha az ortodox dialógus egyik lényeges pontja a primátus kérdésének és ehhez kapcsolódóan az infallibilitás tételének elemzése és értelmezése, Milaš nem vitakozik e kijelentésekkel kézikönyvében, hanem rögzíti az ortodox álláspontot.

4.2.3 Az egyházi kodifikáció előzményei¹⁵⁹

A XIX. századi polgári kodifikációkhoz¹⁶⁰ képest a klérus részéről csak elég későn fogalmazódott meg egy újjászervezésnek vagy a források egyfajta kodifikációjának az igénye a jog alapvető módosításaival együtt.

A gondolat vatikáni zsinat egybehívásakor merült fel. A bíborosok, akiket 1864. december 6-án megkérdeztek a pápa zsinat összehívásával kapcsolatos tervéről, ragaszkodtak az egyházi szabálygyűjtemény módosításához és az egyházi törvénykezésnek az új társadalmi körülményekhez való alkalmazásához. Volt, aki kifejezte azt a vágyát, hogy a „kánonjog érvényben lévő rendelkezéseit újraegységesítsék és kivonatoltassák”, másvalaki pedig azt, hogy a szabálygyűjteményt a kor szükségéhez igazítsák, úgyhogy „a törvényekhez és a bizonytalan és ingatag szokásokhoz egy pontos és stabil törvénykezés társuljon mindenütt az egyházban”.¹⁶¹

Ennél pontosabban megfogalmazott igényekkel léptek fel a püspökök, amikor egybehívták a zsinatot. Míg néhány püspök meglegedett azzal, hogy a még érvényben lévő *Corpus iuris canonici* törvényeit „*nova collectio*”-ba rendezzék, mások azt kérték, hogy a hatályon kívülre helyezett törvényeket távolítsák el. Megint mások az egyházi törvények egészének megszerkesztését, vagyis egy „*codex authenticus*” létrehozását szorgalmazták, esetleg a kánonjog megújítását és egy „*novum corpus iuris*” megformálását, amelyet az egyház körülményeihez igazítanak, címekkel, fejezetekkel és cikkelyekkel ellátva, az anyag jellegétől függően. Újabb felvetés a „kánonjog egy egyedüli, új törvénykönyvének” megszerkesztése, amelynek keretében össze lehetne gyűjteni a pápai rendelkezéseket és a zsinati rendeleteket, amelyek a hivatalos gyűjteménybe még nem lettek beleillesztve.

Ezt követően sem IX. Piusz, sem XIII. Leó nem kezdett hozzá a hően óhajtott munkához, de utánuk a kérdés iránti érdeklődés élénkebbé vált, és a kánonjogi írók elkezdtek vitakozni róla.

¹⁵⁹ V.ö. FALCO, M: *Introduzione allo studio del «Codex iuris canonici»*. A cura di Giorgio Feliciani. Società Editrice Il Mulino. 87-138.

¹⁶⁰ Részletes bemutatásuk a 4.3.2. fejezetben

¹⁶¹ V.ö. STUTZ, U.: *Der Geist des Codex iuris Canonici*, Stuttgart, 1918.

Falco szerint¹⁶² a németek és az osztrákok általánosságban hűvösen álltak a kérdéshez, *von Scherer* nem tagadta ugyan az igényt, de kétségbe vonta egy ilyen nagyszabású munka idejének elérkezését és az eredményt illúzióknak vélte. Ugyanezeket a szavakat ismételte meg *Laemmer*¹⁶³ a Pezzani *Codex Sanctae catholicae Ecclesiae*¹⁶⁴ című művének bírálatában, valamint a kodifikációról szóló alapvető értekezésében, ahol annak ellenére, hogy elismerte egy „új *corpus iuris canonici* viszonylagos szükségét és előnyét”, kiemelte, hogy szokás szerint nem vették észre az új törvénykönyvvel összefüggő nehézségeket. Hozzá hasonlóan *Sägmüller*¹⁶⁵ is kétségbe vonta, hogy a fentiek kivitelezése lehetséges lenne és kiemelte a kivitelezés nehézségét, mivel különbözőek a politikai-egyházi feltételek a különböző országokban. *Wernz*¹⁶⁶ megismételte, hogy a vállalkozás nehézségeit nem vették mindig figyelembe, és a kánonjog új kodifikációjának szükségességét és hasznát sokszor nagyon eltúlozták. A többi német kánonjogász sem támogatta a kodifikációt.

A teljes kánonjog megújítását – egy új, egyedüli gyűjtemény révén vagy egy törvénykönyvvel – ellenben különösen is támogatták és egyben meg is kísérelték a francia és az olasz kánonjogászok. Valójában a „kodifikációs mozgalom” létéről az I. vatikáni zsinaton csak abban az esetben beszélhetünk – mondja *Giorgio Feliciani*¹⁶⁷ -, ha rögtön pontosítjuk, hogy nem egy konkrét irányzatról van szó, amelyet ekkleziológiai szemlélettel és bizonyos döntések kiharcolása végett hoztak volna létre, hanem ama aggodalom, s a hozzá társuló széleskörű kíváncsiság kifejezése érdekében, hogy felül lehetne múlni a többség és a kisebbség közötti ellentétet. Ha jól megvizsgáljuk a kodifikáció támogatóinak javaslatait, csak két pontban egyeznek: észlelik a helyzet kifogásolhatóságát, illetve hasonló jellegű megoldást javasolnak.

Összességében elmondható: az I. vatikáni zsinat alatt – az egyházon belül először – egyaránt szóltak és vitatkoztak a kánoni törvények szerves megújításának szükségességéről, s egy modern értelemben vett kodifikációnak a hasznosságáról.

Már előkészítő fázisában – vagyis a bíborosi és püspöki testület közötti tárgyalások alatt, 1864 és 1867 között – konkrét javaslatok fogalmazódtak meg. Harmincnégy latin rítusú püspök kérte, hogy sürgősen kezdjék meg a kánoni törvények kodifikációját, mivel az már „annyi kötetbe szóródott szét, hogy jó néhány tevé sem lenne elegendő, hogy elhordja azokat”; az olasz, francia, német, belga és kanadai püspöki kar néhány képviselője a *Corpus iuris canonici* átdolgozását kéri,

¹⁶² V.ö. FALCO, M: *Introduzione allo studio del «Codex iuris canonici»*. A cura di Giorgio Feliciani. Società Editrice Il Mulino. 97-102.

¹⁶³ LAEMMER (LÄMMER), E. L. H.: *Zur Codification des canonischen Rechts*. Denkschr., Freiburg, 1899.

¹⁶⁴ PEZZANI, H.M.: *Codex Sanctae catholicae Romanae Ecclesiae*, 3T., Rom 1898-1902.

¹⁶⁵ SÄGMÜLLER, F.: *Lehrbuch des katholischen Kirchenrechts* Freiburg, 1900-1904.

¹⁶⁶ WERNZ, F.X.: *Jus Decretalium*. Rome, 1908.

¹⁶⁷ i.m.: 17.

míg egy német és egy spanyol püspök egyenesen egy *Törvénykönyvet*, Codexet szeretnének.¹⁶⁸ A reform különféle követelése mellett a pápai udvar legrepresentatívabb képviselőinek és a zsinat előkészítő bizottságainak részéről felbukkannak negatív vélekedések is.

Ezen akadályok ellenére, néhány püspök a zsinati termekben is folytonosan felveti a törvények megreformálásának problémáját. Közös dokumentumokat adnak ki a törvények hiányosságairól és útmutatásokat adnak azok javításához.

1870-ben, az I. vatikáni zsinat felfüggesztése után IX. Piusz és XIII. Leó pápa nem, vagy csak felületesen foglalkozik a *reformatio iuris* igényével – egyrészt Róma elfoglalásának és a „római kérdés” kezdetének eseményei miatt, másrészt mert XIII. Leó pápasága inkább tanítói, mintsem törvénykezői jelleggel bír.

Ezt kompenzálóan, az I. vatikáni zsinat és a kodifikáció kezdete közötti időszakban a Szentszék növelte két, egymással szoros kapcsolatban álló törvényhozó szerv szerepét: a *conventus episcoporum*-ét (püspökök gyűléseit, amelyek az állandó jellegű Püspöki Konferenciák korábbi megfelelői) valamint a *tartományi és plenáris zsinatok*-ét. Ez utóbbiak az Európán kívüli országokban fejlődnek szabadabban – egyrészt azért mivel ott jelentős missziós tevékenység folyt, másrészt azért mert e szervek nem a Zsinati Kongregáció, hanem a Hitterjesztő Kongregáció (Propaganda Fide) ellenőrzése alatt álltak.

Az ilyen püspöki gyűlések hozzájárulása a kodifikáció folyamatához a következőkben áll: egyrészt megérlelték a közjogi kodifikáció folyamatának igényét, másrészt különleges törvényhozást dolgoztak ki azért, hogy az európai hagyomány sok-sok kánonjogi intézményét beleillesztették az észak- és dél-amerikai kultúrába. Ilyen módon az Európán kívüli plenáris zsinatok nem csak elősegítették a nyugati kánonjog átültetését olyan országokban, ahol egészen más jogi hagyományokkal bírtak, de ezzel egy időben – és első alkalommal – biztosították a pápaság számára a lehetőséget, hogy összegyűjtse az egyház egyetemes törvényeit, bízva abban, hogy azt majd hatásosan be is tudják tartatni.¹⁶⁹

¹⁶⁸ GASPARRI, P.: *Praefatio*, in *Codex iuris Canonici...*, Romae, 1918. XXVIII-XXXI.

¹⁶⁹ SALAMON, L. *A kánonjog modern kodifikációja*, licencia dolgozat, Budapest, 2010

4.3. Jogtörténeti háttér

4.3.1. Egyetemes jogtörténet a XIX. század előtt

Két okból szükséges vázolni az egyetemes jogtörténet XIX. század előtti időszakát. Egyfelől azért, hogy kiderüljön: az általános jogi környezet miféle hatást gyakorolt a kánonjog fejlődésére, másrészt azért, hogy kirajzolódjon, miféle út vezet az egyházjogtól a polgári kodifikációkig.

Noha császárság és egyház egyaránt egységesítő hatalom, Európa a középkorban sem volt egységes, így a jogfejlődés területenként eltérő volt.¹⁷⁰ Az antik római örökség közvetlen hatását csak a római-germán találkozási sávokban – Itáliától az Ibér félszigetig – lehet tetten érni. Jogi iskolák csupán Bizáncban működtek, Nyugaton a jogot csak a triviális iskolákban, valamint a belőlük kiemelkedő retorikai-dialektikai főiskolákon lehetett elsajátítani. Ezek eredetileg világi intézmények voltak., ahogy *Ruszoly* megállapítja¹⁷¹

„A középkor két egyetemes jogrendszere, az egyházjog (*ius canonicum*)¹⁷² és az újra fölfedezett római jog (*ius civile*) alkotta a legtágabb értelemben vett közös európai jog, a *ius commune* kettős alapzatát.”¹⁷³¹⁷⁴ A kánonjog és a középkorban művelt római jog közötti viszonyt a szubszidiaritás alapelve jellemezte. Kölcsönösen lehetett egyiket a másik mellett másodlagosan alkalmazni, ha nem találtak valamely életviszonyra vonatkozó rendelkezést (*ius canonicum et civiles unt adeo connexa, ut unum sine altero non intellegi potest*). Oktatásuk és tudományuk is szintén kölcsönhatásban álltak egymással.¹⁷⁵

A bolognai professzorok és a birodalom más egyetemeinek tanárai is a Justinianus-féle kompilációkban fennmaradt római jogot élő, a birodalom átöröklődése (*translatio imperii*) folytán, német-római császári jognak tekintették.¹⁷⁶ Ebből következően számos fogalmat kölcsönöztek Justinianustól mind a császárok, mind a professzorok. (például: *iurisdictio, imperium, iura regalia, dominium, proprietas, potestas, stb.*)

¹⁷⁰ RUSZOLY, J *Európa jogtörténete*, Püski Kiadó, Budapest, 2002, 10.o.

¹⁷¹ Im 12.o.

¹⁷² Ruszoly számára a latin egyház joga a kánonjog, vö im 59.o

¹⁷³ Im 57.o.

¹⁷⁴ Vö: „Az európai népek középkori jogfejlődésében szinte mindenütt kimutatható a kánonjog közvetlen hatása. Ez a jelenség a keleti keresztény egyházjog fejlődésében még határozottabb. A papság a görög-bizánci eredetű egyházjog útján közvetítette más népek irányában a primitív szokásjog fejlődését elősegítő normákat.” GÖNCZI – HORVATH – STIPTA – ZLINSZKY, *Egyetemes jogtörténet*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997, 128.o. Szerb területen például a szláv szokásjog, a bizánci törvények és a keleti keresztény egyház joga képezte a feudális jog alapját. Im 228.o.

¹⁷⁵ RUSZOLY, J *Európa jogtörténete*, Püski Kiadó, Budapest, 2002, 64

¹⁷⁶ Im 82.o.

„A recepció és a központosított, majd abszolutista állam elválaszthatatlanok. Az állam a rendi (s népi) jogalkotás megtörésével absztrakt és racionalizált jogszolgáltatást teremtett. Az abszolutista állam az írásbeli perrel (és a római joggal) centralizálta a jogalkalmazást. Az abszolutista állam így eszközként használhatta a *ius communét*, amikor pedig a jogegység megteremtésére már ez sem volt elegendő a XVIII. századi fölvilágosodás során, a természetjogon alapuló kodifikációval túl is lépett rajta” szögezi le *Ruszoly*.¹⁷⁷

4.3.2.1. Polgári kodifikációk

Ruszoly szerint a „kodifikáció a modern törvényhozó tevékenység legmagasabb foka, melyet leginkább a jog egységesítésére való törekvés jellemez.”¹⁷⁸ Eredményeként a jog nagyobb területeit egyetlen terjedelmes törvényben, törvénykönyvben, kódexben, szabályozzák.

A modern kodifikáció az újkor terméke.¹⁷⁹ Legfőbb jellemzői: eltávolodás az öröklött, hagyományos jogforrásoktól, zárt jogi konstrukció kialakítása és törekvés a tartós szabályozásra. A folyamat első hulláma a XVIII – XIX. század fordulójára tehető. Kiemelkedő törvényei a porosz *Allgemeines Landrecht (ALR)* 1794-ből, a francia *Code civil* 1804-ből és az osztrák *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (ABGB)* 1811-ből. Mindhárom tükrözi a természetjog hatását, de történeti előzményeik – a *ius commune* szerepe és jelentősége – tekintetében igen különböznek. Létrejöttük társadalmi – történeti körülményei szintén eltérőek. A két német nyelvterületről származó törvény ugyanis a felvilágosult abszolutizmus terméke, míg a francia a forradalomé.^{180 181}

A porosz kodifikáció során a hatályos 'römisch-gemeines Recht'-ből kiindulva a *corpus iuris civilis*t igazították 'természetes' rendszerbe, ám merítették az írott és íratlan német szokásjogból is. Az első változatot II. Frigyes terjedelmi kifogással utasította vissza. Az átdolgozás – a francia forradalom, valamint a szubszidiaritás elve miatt – egyre inkább eltávolodott a hazai jogtól. 1794.

¹⁷⁷Im 116.o.

¹⁷⁸Im 117.o.

¹⁷⁹Vö. Varga gondolatmenete a kodifikációs előzményekről az ó- és középkorban. Ld 4.3.2.3. pont

¹⁸⁰Vö: RUSZOLY, J *Európa jogtörténete*, Püski Kiadó, Budapest, 2002, 117-118.o.

¹⁸¹A természetjog létrejötté a modern természettudományok kialakulására vezethető vissza. Közvetlenül Descartes racionalista filozófiájából eredeztethető. A természetjog a társadalom természeti törvényeit kereste, rendszerében az ember nem isten teremtménye, nem a történeti világ polgára, hanem a természettudományosan értelmezett világé. Alapproblémája – a fennálló pozitív joghoz való kapcsolódás – megoldására dolgozták ki a társadalmi szerződés elméletét. A természetjog két időben elhatárolódó válfaja a XVII. századi abszolút és a XVIII. századi történeti, vagy relatív természetjog. A korábbi irányzat abból indul ki, hogy vannak az emberrel veleszületett, tértől és időtől függetlenül mindenkire érvényes törvények, de megmarad az elmélet szintjén. A későbbi irányvonal már tekintetbe vette az eltérő nemzeti és korszakos sajátosságokat is. A porosz és osztrák kodifikáció erre támaszkodik. A természetjog fő törekvése az ésszerűségnek minél tökéletesebben megfelelő jog kidolgozása volt, ezért esetenként észjognak is nevezik. RUSZOLY, J *Európa jogtörténete*, Püski Kiadó, Budapest, 2002, 119-120.o.

június 1-én hatályba lépett és a magánjogon kívül közjogi-közigazgatási joganyagot is tartalmazó kódex két fő részre tagolódik: a dologi jogi és az egyesülési jogi részre. A dologi jog (Sachenrecht) a személyek vagyoni jogát fogja át az egyesülési jog (Vereinigungen) pedig a házi viszonyokkal (család, cseléd) rendelkező és az államnak polgáraival kapcsolatos jogának kérdéseit tárgyalja. Az ALR korlátozott természetjogi jellegét mutatja, hogy csak addig érvényesülnek benne az elidegeníthetetlen emberi jogok és a társadalmi szerződés eszméje, míg nem veszélyeztetik az államot.¹⁸²

Az ABGB¹⁸³¹⁸⁴ magánjogi törvénykönyv, hiszen a közjogi szabályozásról – a tartományok közt mutatkozó nagyfokú történeti és alkotmányos eltérések miatt – le kellett mondani. Szerkezete azonban természetjogi jellegű.¹⁸⁵¹⁸⁶ A természetjog további hatása érhető tetten az elvi szigorral kizárt szokásjog (Gewohnheitsrecht) jelenségében is. A törvényi hézagok betöltését analógia alapján és ennek hiányában a 'természetes alapelvek' alapján rendelte el.¹⁸⁷

A francia „Code civil évszázadokra visszatekintő jogfejlődés végső eredménye.¹⁸⁸ Létrejött mégsem a magas szintű 'jogászjogokkal' függött össze, sokkal inkább azzal a szellemi-politikai mozgalommal, amelyet fölvilágosodásnak nevezünk, s melynek közírói, például Montesquieu, a jog átalakítását is célozták.”¹⁸⁹ Két jogterület: az írott római jog és a francia szokásjog szintéziseként¹⁹⁰ jött létre,¹⁹¹ ami azt jelenti, hogy egyik eleme sem jutott túlsúlyra benne. A természetjognak szellemét és részben szerkezetét¹⁹² köszönheti. Fontosabb alapelvei: jogegység,

¹⁸² Im 124-126.o.

¹⁸³ Az osztrák polgári törvénykönyv, végeleges változatát II. Lipót léptette életbe 1812 január elsejével

¹⁸⁴ Hatását a magyar közjogra Homoki-Nagy Mária elemzi in RÁCZ L (szerk) *Kormányzás és kodifikáció*, Új ember Kiadó, Budapest, 2006

¹⁸⁵ RUSZOLY, J *Európa jogtörténete*, Püski Kiadó, Budapest, 2002, 130.o.

¹⁸⁶ „A természetjog rendszerét követve a kódex 1502§-a – a bevezetésen kívül – három részre oszlik. Az első tartalmi egység a személyekről szól, amely a házassági-, gyámsági jogot, továbbá a szülők és a gyermekek közti jogviszonyt tárgyalja. A második rész a dologi jog szabályait rendszerezi. Itt esik szó a birtok, a tulajdon, a zálog, a szolgálat intézményéről, az öröklési jog és a tulajdonközösség normáiról. A zárófejezet a kötelek teljesítésére, megszüntetésére, az elévülésre és az elbirtoklásra irányadó szabályokat tartalmazza. A bevezető rész definiálja a polgári jog fogalmát.” GÖNCZI – HORVÁTH – STIPTA – ZLINSZKY, *Egyetemes jogtörténet*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997, 378.o.

¹⁸⁷ „A törvényt általánosan kötelező módon csak a törvényhozó értelmezheti, de kivételesen megengedhető az analógia is. [...] Tiszteletben tartotta az egyes személyeknek, testületeknek adott kiváltságokat és mentességeket.” GÖNCZI – HORVÁTH – STIPTA – ZLINSZKY, *Egyetemes jogtörténet*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997, uo

¹⁸⁸ Savigny a Code civilt a forradalom természetjogisága közvetlen leszármazottjaként, gyökerében új indításként fogta fel, vagyis nem volt tudomása a Code civil hagyományörző szerepéről. Ld E Wolf Große deutsche Rechtsdenker II. 2. Aufl., 1944, 476.o. in VARGA 121.o. lábjegyzet

¹⁸⁹ RUSZOLY, J *Európa jogtörténete*, Püski Kiadó, Budapest, 2002, 141.o.

¹⁹⁰ Négy szerzője között két romanista és két droit contumier szakértő található. Vö: Nótári 207

¹⁹¹ Részletes ismertetése és kiegészítései in BOTH Ö Fejezetek a nyugat-európai állam és jogtörténet köréből, Szeged JATE, 2001, 83-91.o.

¹⁹² Institútiós rendszeren alapul Vö NÓTÁRI, L - RÁCZ L (et al) *Kormányzás és kodifikáció, Tanulmányok az újkori Európa jogfejlődéséről*, Új ember Kiadó, Budapest, 2006 207.o.

jogegyenlőség, személyes szabadság, tulajdon- és szerződési szabadság és a házasság és a család szekularizációja. Hatása elsősorban a latin országokban érhető tetten.¹⁹³¹⁹⁴ ¹⁹⁵

Savigny és a történeti iskola kapcsán meg kell még említeni a német birodalmi Polgári Törvénykönyvet (Bürgerliches Gesetzbuch, 1896/1900), amely három tényező együtthatása következtében alakult ki. Ezek: a liberális polgári fejlődés átütő sikere, a német egység megteremtése és a német magánjogi tudományosság kiteljesedése.¹⁹⁶¹⁹⁷

Összegzésként elmondható, hogy „a modern jogrendszerek a XIX. század végéig kifejlődtek, a főbb összetevők jogcsoport régiókká formálódtak és általánosan megszilárdultak.”¹⁹⁸

4.3.2.2. Jogi iskolák

A XIX. századi Németországban három irányzata volt a római jog tudományos művelésének és tanulmányozásának. Az egyik a *Savigny*¹⁹⁹ nevével fémjelzett 'történeti iskola', amely fejlődésében kívánta megfogni a római jogot és elsőként fogalmazta meg a római dologi jog rendszerét. A második a történeti iskolából nőtt ki és a *Jhering*-féle 'érdek-haszon iskolának' nevezik. Követői mutatták ki a jog mozgatórugói között a társadalmi, gazdasági vonatkozásokat. A harmadik a 'konstrukciós iskola', amelyik a jogi fogalmak kimunkálásával, következetes és zárt rendszerbe foglalásával foglalkozott, és rányomta bélyegét a német polgári törvénykönyvre.²⁰⁰

Savigny a középkori római jogot kutatta, hogy feltárja az eredeti római jog alapjait az évszázadok során ráakódott idegen jogi elemek között és elválassza azoktól. „A szétesett birodalmi jogot a

¹⁹³ RUSZOLY, J *Európa jogtörténete*, Püski Kiadó, Budapest, 2002, 147.o.

¹⁹⁴ Az egész törvénykönyvet Code Civil des Français címmel 1804 márciusában Napoleon hirdette ki. Vö: Both Ö Fejezetek a nyugat-európai állam és jogtörténet köréből, Szeged JATE, 2001, 83.o.

¹⁹⁵ Kritikával is többen illették Savigny hatására, például Lermnier Philosophil de droit, 1831 és Dufous Examen critique de quelques point de legislation et de jurisprudence en matière de rapports á succession, 1833 Vö: Nótári 213-214.o.

¹⁹⁶ RUSZOLY, J *Európa jogtörténete*, Püski Kiadó, Budapest, 2002, 147.o

¹⁹⁷ A BGB a pandektarendszerre épül. Öt része: általános rész, kötelmi jog, dologi jog, családjog, öröklési jog. „Szelleme, technikája, tartalma alapján római jogi jellegű. Jócskán vannak azért germán elemei, s épít a természetjogi örökségre is. Az absztrakt személyiségből és a tulajdon teljességéből indul ki.” Az uralkodóházak különjogait, a provizórikus tartományi magánjogot – például a biztosítási és kiadói jog – és a sajátos paraszti és nemesi magánjogot meghagyta a tartományi szabályozás körében. Ruszoly 163.o.

¹⁹⁸ GÖNCZI – HORVÁTH – STIPTA – ZLINSZKY, *Egyetemes jogtörténet*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997, 499.o.

¹⁹⁹ Friedrich Carl von Savigny (1779-1861) Frankurt am Mainban született elzászi nemesi családban 1779. február 21-én. A marburgi és göttingai egyetemeken tanult. 1800-tól Marburgban tanít büntetőjogot és római jogot, később jogi módszertant. 1803-tól rendkívüli tanár, ekkor jelenik meg birtokjogi monográfiája (Das Recht des Besitzes) is. Rendes egyetemi tanár Landshutban 1808-tól. 1810-ben átveszi az új alapítású berlini egyetem római jogi tanszékét. 1815-ben alapítja meg a germanista Eichornnal (1781-1854) a Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft című folyóiratot. Berlinben számos tisztséget visel (Spruchkollegium tagja 1811-1826, Staatsrat tagja 1817-1848, minisztere a törvény-felülvizsgáló bizottságnak 1842-1848 között). 1814-es pamfletjében (Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft) kritizálja a kodifikációt. Vö Ruszoly 153.o.

²⁰⁰ Vö: GÖNCZI – HORVÁTH – STIPTA – ZLINSZKY, *Egyetemes jogtörténet*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997, 126.o.

jogi tudományossággal kívánta pótolni, melynek tételeit nem csupán a törvényhozók vehetik alapul, de a jogalkalmazók maguk is közvetlenül meríthetnek belőle.²⁰¹ Thibaut-val (1772-1840) szemben minden kodifikációt 'szervetlennek' jelent ki Beruf-jában. Véleménye szerint jog csak a népi meggyőződésből fejleszthető ki organikusan és ennek útját a szokásban, a tudományban és a gyakorlatban jelölte meg. Számára a nép (Volk) kulturális fogalom, amelyet a jogfejlesztésben a jogtudósok mellett a bírói kar testesít meg.²⁰² A deduktív módszerekkel dolgozó természetjogról nem volt nagy véleménnyel és a két német kodifikációs törvényt sem tartotta szerencsés alkotásnak. Saját módszerének lényege a történetiség és a 'dogmatika' kettősségében jelölhető meg.²⁰³ A forrásokból kiemeli és megtisztítja a joganyagot a későbbi korokban ráakódott idegen testektől, majd ezeket felhasználja egy új elméleti rendszer és fogalmi bázis megalkotásához.²⁰⁴ Savigny híres romanista kortársa é módszerének továbbfejlesztője *Georg Friedrich Puchta* (1788-1846) volt. A klasszikus fogalmi jogtudomány (klassische Begriffsjurisprudenz) megalapítójaként tisztelik és eredményei között tartja számon, hogy a természetjogi örökséget újból a pandektisztika részévé tette.²⁰⁵

A germanista irányzat képviselői pragmatikus alkotmánytörténeti és jogforráskutatást folytattak Gustav Hugo göttingai professzor nyomdokain. Különösen a germán-német közösségi intézmények (Genossenschaft) föltárásában értek el eredményeket. Abban azonban egymás között sem jutottak megegyezésre, hogy – esküdtszék felállításával – törekedjenek-e a laikus bírászkodás visszahozására. Jeles képviselőik: Dietrich Eichorn, Jacob Grim, Georg Beseler.²⁰⁶

Ők teremtették meg a német kodifikáció lehetőségét, noha munkájukkal épp a természetjogi és a felvilágosult abszolútizmus művi jogalkotásával, s a forradalmi kodifikációval szemben kívántak fellépni.

²⁰¹ RUSZOLY, J *Európa jogtörténete*, Püski Kiadó, Budapest, 2002

²⁰² A jogtörténeti kutatás módszertani etalonjának számít *Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter* c. műve. NÓTÁRI, L - RÁCZ L (et al) *Kormányzás és kodifikáció, Tanulmányok az újkori Európa jogfejlődéséről*, Új ember Kiadó, Budapest, 2006, 215

²⁰³ „A természetjog apriori elméleti jogi fogalmait elvetve a történeti jogi módszer két mozzanatból áll: 1. A jogintézmények vagy jogi tanítások történeti gyökereinek, alapjainak föltárásából és 2. ezeknek belső tartalmuk és egymás közötti kapcsolataik alapján egy elméleti dogmatika fokról fokra való megfogalmazásából.” RUSZOLY, J *Európa jogtörténete*, Püski Kiadó, Budapest, 2002 156.o.

²⁰⁴ Savigny munkáit a Thémis köré szerveződött fordító gárda ültette át francia nyelvre. Noha Beruf-ját nem fordították le, tartalma a Thibaut-Savigny vita kapcsán ismertté vált. Módszere a kizárólag a Code Napoleon (Code civil) kommentálását feladatának tekintő törvénypozitívista École de l' exégcse iskolával szembehelyezkedve felfrissíti a francia jogtudományt. Vö: NÓTÁRI, L - RÁCZ L (et al) *Kormányzás és kodifikáció, Tanulmányok az újkori Európa jogfejlődéséről*, Új ember Kiadó, Budapest, 2006, 207-223.o.

²⁰⁵ RUSZOLY, J *Európa jogtörténete*, Püski Kiadó, Budapest, 2002, 157.o.

²⁰⁶ Uo.

Milaš hivatkozási apparátusában Savigny és Puchta többször is szerepel - például a források alkalmazása kapcsán – és választott módszere saját bevallása szerint is történeti.²⁰⁷

A kánonjog német 'történeti iskolája' szerzői az egyház objektív fogalmát fogadják el: Felfogásuk szerint a Kirchenrecht az a jog, amelyen keresztül az egyházi ügyeket szabályozzák, függetlenül attól, hogy melyik forrás hozta létre. Szűkebb értelemben csak az egyház vagy a vallási felekezetek által létrehozott jogot foglalja magába. Tágabb értelemben magába foglalja az állami jogot is, ami a vallásos jelenséget szabályozza (Staatskirchenrecht). Ebben a perspektívában mindaz a sokféle alkotóelem, amely a történelem során hozzájárult vagy hozzájárul a különböző vallási felekezetek jogi tapasztalatainak kialakulásához, fejlődéséhez beletartozik a Kirchenrecht tudományos tanába. A 'történeti iskola' legfőbb hozzájárulása a kánonjog tudományához ezen összetett anyag történeti alapokon nyugvó szisztematikus kidolgozása. Jeles képviselői Ferdinand Walter és Friedrich Vering, valamint – ahogy a későbbiekben kiderül – Nikodim Milaš.²⁰⁸

4.3.2.3. A kodifikáció, mint szocio-kulturális jelenség

Az egyházjogi kodifikáció megítéléséhez, továbbá a kézikönyvek kodifikációs jelentőségének és szerepének felvázolásához meg kell ismerni a kodifikáció fogalmát, annak rétegeit, vetületeit. Varga a kodifikációt, mint társadalmi-történelmi jelenséget vizsgáló művében a 'kodifikáció' elméleti és állandó meghatározását kívánja felvázolni.²⁰⁹

Gondolatmenete szerint az ókori és középkori jogi tevékenységek bizonyos részei a kodifikáció előformái. Az ókori kódexek kapcsán²¹⁰ kiemeli a jog rögzítésének és írásba foglalásának jelenségét, mert ezek teszik a jogot formálhatóvá, egységesen érvényesíthetővé és területileg kiterjeszthetővé. [1] A középkori kódexben megjelenik a pozitivistikus jogforrás-elismertség igénye és a törvények összegzésének tendenciája, amely a rendszerezést célozza. A helyi hivatalos összefoglalók készítésével, a hatósági eljárások egységesítésével és a magángyűjtemények szerkesztésével jelentősen teret nyert, s a jogfejlesztés során rendszeresen alkalmazott eszközzé vált a kodifikációs gondolat.²¹¹ [2] A felvilágosult abszolútizmus korának Európájában óriási változások zajlottak, fokozatosan kialakultak a nemzeti államok keretei. A birodalomépítés

²⁰⁷ MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 10.o.

²⁰⁸ CONDORELLI O. *Il diritto canonico orientale nell'opera di due autori della scuola storica tedesca: Ferdinand Walter e Friedrich von Vering*, Scienza canonistica orientale personaggi e dottrine, Convegno di Studio, Nyíregyháza – Uzsgorod, 20-22 aprile, 2007, Vö ERDŐ P.: *Az egyházjog teológiája intézménytörténeti megközelítésben*, SZIT Budapest 1995

²⁰⁹ VARGA CS, *A kodifikáció, mint társadalmi-történelmi jelenség*, Akadémia Kiadó, Budapest, 2002

²¹⁰ Vö: VARGA CS, *A kodifikáció, mint társadalmi-történelmi jelenség*, Akadémia Kiadó, Budapest, 2002, 21-23.o.

²¹¹ Vö:im 67.o.

szükségképpen megkívánta és eredményezte a hatalom gazdasági és intézményi alapjának rendszeres kiépítését. Ennek következtében kialakult az egységes bürokrácia, az egységes központi politika, ami részben az egységes jog, részben a szabályozás kiterjesztését, részben a racionális szabályalkotást eredményezte. A mennyiségi növekedés és a racionalizálási igény elvezetett a klasszikus kodifikációk vázához és a jog logikailag szervezett szabályrendszerre kövacsolásához. Mindezt a rendszerező részkodifikációkon keresztül valósították meg. [3] A kodifikáció klasszikus időszakának a polgári átalakulás szolgálatába állított kontinentális kódexek összeállításának ideje számít.²¹²

„A XIX. század kodifikációs hullámát nemcsak a kodifikációs gyakorlat elterjedésének csupasz ténye jelezte, hanem mindenekelőtt az, hogy gyakran hallatlanul rövid idő alatt különféle jogrendszerek alapvető szabályanyagukban egyszerűen a kódexekre redukálódtak.”²¹³ Amelyek recipiálása következményeként válik a kodifikáció jogtechnikai eszközzé. „A polgári átalakulás kodifikációja azonban történelmileg egyszeri. [...] A gazdasági élet megváltozott szükségletei ugyanis a kódexek törvényhozói módosításában, rekodifikációkban sehol sem tükröződnek, s ezért a tartalmi aktualizálást, az adaptálást a joggyakorlat vállalja magára.”²¹⁴ A szerző tehát tovább lép és megkísérli megalkotni a történelmi változásokra reagálni képes kodifikáció fogalmát, mondván a kodifikációs jelenség a történelemben a kodifikációs szükség és a szükség tudatosításának függvénye.²¹⁵ A kodifikációs jelenség tartalmi és funkcionális mozzanatai pedig rendkívül változatosak.²¹⁶ A kódexek „eleinte a hatályos jog egészének átfogását jelentik, később meghatározott jogforrás(ok) gyűjteményeivé lesznek, végül [...] jórészt egyes jogág(ak) anyagát” tartalmazzák.²¹⁷

Láthatóan a kodifikációs jelenségben és a kodifikáció fogalmában is folyamatos fejlődés megy végbe, amely differenciálódásban a törvényhozás megjelenése játszotta a legnagyobb szerepet.²¹⁸ Így a „kódex olyan új egységes törvényhozási aktus, amely valamely jogág anyagát a viszonylagos teljesség igényével, összefüggően a jogág alapstruktúráját tükröző rendszeres kifejtésben szabályozza.”^{219,220}

Különböző szerzők többféle kodifikációs-típusrendszert dolgoztak ki. *C. J. Friedrich* szerint a kodifikáció lehet összefoglaló-digestáló, vagyis a jogot a változás igénye nélkül világos formában

²¹² Vö:im 92-154.o.

²¹³ Im 140.o.

²¹⁴ Im 155.o.

²¹⁵ Im 281.o.

²¹⁶ Vö im 286.o.

²¹⁷ Im 287.o.

²¹⁸ Vö im 288.o.

²¹⁹ Im 293.o.

²²⁰ Vö KERIMOW D.A *Fragen der Gesetzbuchtechnik*, Berlin, VEB, 1958

hozó és rendszerező, vagy természetjogi, azaz rendszert képző és ennek körében reformáló, valamint forradalmi, egy új és jobb eszme képében a jogot újraalkotó.²²¹ S. A Bayitch szerint a kodifikáció lehet statikus, tehát kizárólag jogtechnikai változást eredményező, a társadalom és közösség fejlődésében jórészt indifferens, vagy dinamikus, tehát mindenekelőtt változást megtestesítő.²²²

A fentiek alapján Varga meghatározása szerint a „kodifikáció nem más, mint jogrögzítő írásbeli jogösszefoglalás, melyre különféle olyan fogalmi rétegek, mint pozitív jogként tételezettség vagy a jog rendszerré szervezett formában történő újraalkotása több-kevesebb kizárólagossággal csak utóbb rakódtak rá, történeti fejlődése során.”²²³ [ezért alkalmazható egy nem teljesen szisztematizált joggyűjteményre is, hogy kodifikált] Végső következtetése szerint pedig „a maga közvetlenségében a kodifikáció nem más, mint forma: adott tartalmak szervezésének és objektíválásának eszköze. Típusai, eszköztára ezért funkcióbetöltése szükségétől – végső fokon kereteit is nem csekély mértékben megszabó társadalmi összmozgástól függ.”²²⁴

Milaš kézikönyve ezek alapján – tágan értelmezve – kodifikációs lépcsőfok lehet, hiszen írásban rögzíti és összefoglalja a jogot, világos formában hozza és a történeti iskolának megfelelően rendszerezi a joganyagot, bár a jogrögzítés igénye és a szükséges külső elem (kihirdetés) hiánya ezt az értelmezést cáfolni látszik.

²²¹ FRIEDRICH C.J. *The ideological and Philosophical Background*, The Code Napoleon and the Common Law World, 2.o.

²²² BAYITCH S.A. *La codification en el derecho civil y en el common law*, Boletín Mexicano de Derecho comparado III 1970 7,23-26.o.

²²³ VARGA CS, *A kodifikáció, mint társadalmi-történelmi jelenség*, Akadémia Kiadó, Budapest, 2002, 358.o.

²²⁴ Im 378.o.

5. Nikodim Milaš élete

Nikodim Milaš (1845. április 4 – 1915. április 2.) 1890 – 1912 között Dalmácia szerb ortodox püspöke. A legnagyobb XIX. századi ortodox kanonisták egyike, számos kánonjogi könyv szerzője, kiváló jogtudós és jeles tanító.²²⁵

5.1. Családja és gyermekora

A későbbi püspök Sibenikben született Nikola Milaš néven. Családja Hercegovinából származott és az XVII. században érkeztek Dalmáciába, a török határ közeléből, menekültként. A Cetina folyó közelében telepedtek le, nem messze Flitka településtől.²²⁶ Édesapja, Trifun, kereskedő volt, édesanyja, Maria, udinei olasz családból származott és katolikus hitről tért át az ortodox vallásra,²²⁷ s Nikodim visszaemlékezései szerint elhivatotabbnak bizonyult, mint sok olyan asszony, aki ortodoxnak született.²²⁸ Szülei házasságából hat gyermek született, négy fiú és két lány. Valamennyiük közül az 1845. április 16-án született Nikola volt a legidősebb.²²⁹ Trifun és Maria családjukkal az apai nagynéni, Jelena házában laktak, aki egy korfui görög kereskedő felesége volt. Férje igen elkötelezett ortodox ember volt, naponta imádkozott az ikon előtt, Nikola tőle kapott hitbeli indítást és példát az elköteleződésre. Szülei munkás, elfoglalt élete miatt gyakran időzött nagybátyjáék társaságában, akik a tanulás és testedzés fontossága mellett az egyház szeretetét is megtanították neki. Nagybátyja haláláig igen jó körülmények között éltek, utána azonban üzletét be kellett zárni, családja anyagi helyzetet megromlott, így a szegénység tanulmányai során végig kíséri Nikolát.

5.2. Tanulmányai

1851-től ferences fenntartású, olasz nyelvű általános iskolába járt. Tanárai szerették szorgalmáért és jó eredményeiért. 1856-ban befejezte elemi tanulmányait, eztán a domonkosrendi gimnáziumba

²²⁵ Életrajzával foglalkozó szócikkek: R. VESELINOVIC, *Milaš, Nikodim*, in *Enciklopedija Jugoslavije*, vol. 6, Zagreb 1965, 107; TH. BREMER, *Milaš, Nikodim*, in *Lexikon des Kirchenrechts*, S. HAERING – H. SCHMITZ (Hrsg. von), Freiburg – Basel – Wien (2004), 1119; C. VASIL, *Milaš Nikodim* in *Dizionario enciclopedico dell' Oriente cristiano*, E FARUGIA (a vura di), Roma 2000, 493 – 494, Életével és munkásságával foglalkozó nyugati nyelvű munkák: D.MORO, *Il 'munus' del vescovo di Roma nel confronto ecumenico-dottrinale di I.Markovic e N.Milaš* (pars dissertationis), Roma 1986; L. NOVAKOVIC, *Nikodim Milaš vescovo della Dalmazia ed Istria ed il suo contributo alla canonista orientale*, Exc.ex Diss PIO Roma 2005

²²⁶ Алманах, Срби и православље у Далмацији и Дубровнику. Загреб 1971, 15; Н. МИЛАШ, Успомене из првих година српског политичког живота на приморју. Засебни отисак из "Новог српског листа", Задар 1903,

²²⁷ Források eltérnek abban, hogy mikor is tért át, házasságkötés előtt, vagy utána.

²²⁸ *Мешовита грађа (Miscellanea)*. Историјски институт. Књ. 12. *Аутобиографија Никодима Милаша*, приредно Марко Јачов. Београд 1983. (= *Autobiografia di Nikodim Milaš redatta da Marko Jacov*), 17

²²⁹ Internetes források és Novakovic eltérő dátumot közölnek

járt Sibenikben, ahol szerzetes tanárai is voltak. Ezt az intézményt államilag nem ismerték el, ezért negyedik évben átíratkozott egy jezsuita gimnáziumba²³⁰, ahol – a különbözeti vizsgák után – felkészültségének, adottságainak köszönhetően rögtön a hatodik osztályba kezdett járni. Különböző katolikus szerzetesi fenntartású iskoláit 1860-ban fejezte be. További tanulmányait Gerasim Petranovic²³¹ jóvoltából ösztöndíjasként végezte a zarai ortodox szemináriumban, illetve a karlócai szemináriumban²³² 1863 – 66 között.

A szeminárium sikeres elvégzése után visszatért Dalmáciába és bemutatta diplomáját püspökének Štefan Knežević nek²³³, aki rögtön vidéki parókiát ajánlott neki. Milaš megköszönte, de nem fogadta el a felkínált tisztséget, mert továbbra is tanulni szeretett volna. Hogy e vágyát teljesíthesse feláldozta apai nagynénje félretett pénzét és beiratkozott a bécsi egyetem filozófia szakára. A családi pénz azonban csak egy szemeszter finanszírozására volt elég, ezért újabb ösztöndíj, vagy egyéb bevételi forrás után kellett néznie. Dr Risticet ajánlották neki, aki annyira megkedvelte az intelligens fiatal embert, hogy alkalmazta lánya oktatójaként és jól megfizette, így Milaš a tanításból élt és látogatta az egyetemi előadásokat.

A szent liturgia szertartásán leginkább a bécsi orosz követség kápolnájában vett részt, ahol Mihail Rajevszkij volt a protopresbiter, aki felajánlott részére egy ösztöndíjat a Kijevi Teológiai Akadémián, ahol tökéletesíthette teológiai tudását, ami évekkel később nagymértékben hozzájárult, hogy professzorrá válhasson a zarai új teológiai intézetben.

1867 augusztusában érkezett Kijevbe, bejelentkezett az akadémiára, de az internátusba nem, mivel munkát keresett. Egy gazdag kereskedő gimnazista korú fiának lett a nevelője fizetés és ellátás fejében. Annyira elégedettek voltak munkájával, hogy az akadémia elvégzéséig a család házában lakott és nevelősködött.

Szívesen járt az előadásokra, gyakran időzött a könyvtárban. Professzorai megkedvelték és szívesen támogatták tanulmányaiban, ő pedig kiváló latin tudása alapján különböző szövegek fordításával segítette munkájukat. Valamennyi közül az egyháztörténeti műveket kedvelte a legjobban, ezért is tanulmányozta Photios pátriárka²³⁴ életét és munkásságát, amelyből tudományos értekezését is írta.

²³⁰ Internetes források és Novakovic eltérően helyezik Zaraba vagy Dubrovnikba

²³¹ Bocche di Catara és Dubrovnik első püspöke 1874 – 1906 között.

²³² Sremski Karlovci

²³³ Dalmácia és Istria püspöke 1863 – 1890 között. Teológiai tanulmányait Czernovitzban végezte doktorátussal.

²³⁴ Photios 858-ban laikusként, a császár ígénye szerint lett Konstantinápoly pátriárkája. 867-ben liturgikus különbségek és a Filioque miatt kiközösítette a pápát. A császár megölése után az új uralkodó száműzte, és az új pátriárka – aki egyben elődje is volt a pátriárkai székben – a 869/70-es IV. konstantinápolyi zsinaton kiközösítette Photios-t. Ezt a zsinatot nyugaton a nyolcadik egyetemesnek tartják, noha ez vitatható, és a latin hagyományban sem egyértelmű. 877-ben Ignatios meghalt, és újra Photios lett a pátriárka. A 879/80-as konstantinápolyi helyi zsinaton a pápai legátusok visszavonták a kiközösítést. Ezt VIII. János pápa jóváhagyta, így helyreállt a törekeny egység Róma és Konstantinápoly között.

1871. augusztusában letette utolsó vizsgáját is, s még ebben az évben megszerezte doktori fokozatát. Disszertációjának címe: Photios pátriárka Nomokanonja.²³⁵ Tanulmányai befejeztével visszatért Dalmáciába útközben azonban időt fordított Czernowitz és Lvov egyetemei, valamint a bukovinai és kárpátaljai egyház helyzetének megismerésére. Bécsben megköszönte Rajevszkij támogatását, novembertől a zarai szemináriumban kezdett oktatni.

5.3. Egyházi pályája

1873 karácsonyának előestéjén nyerte el a tonzúrát és vette fel a Nikodim szerzetesi nevet, Karácsony napján szentelték diakónussá. Két évvel később már szerzetespap, 1880-tól archimandrita. Vezetése alatt a zarai teológiai intézet a tartomány egyik legjobb ortodox iskolájává vált.

1890. január 8-án meghalt Štefan Knežević, Dalmácia szerb ortodox püspöke, utódjául Ferenc József császár Milašt nevezte ki, aki 22 éven keresztül feje a dalmát ortodox egyháznak. Főpapságának ideje aranykornak is nevezhető: megnövekedett a hívő népesség száma, folytatta elődje egyházi újjászervezési munkálatait, templomokat és egyházi épületeket emelt, fejlesztette a teológiai fakultásokat. Atyai szigorral szerette papjait, ismerte egyházmegyéje életét, többször végiglátogatta templomait. Szabályozta a szemináriumba lépés feltételeit – az érettségi bizonyítvány megszerzéséhez kötötte. Válogatott professzorokra bízta a tanítást és többször látogatta, javító kritikával illette előadásaikat. Hangsúlyozta, hogy egy papnak a szeminárium elvégzése után is képeznie kell magát. Egyházmegyéjében rendezte a szerzetesek privilegizált helyzetét, megszüntette a különbségeket a szerzetes és egyházmegyes papok között.

A konzisztoriumon keresztül adminisztrációs és gazdasági problémákat oldott meg. Támogatta egyházi általános iskolák létrejöttét. Javasolta a plébániai könyvtárak alapítását és megőrzését. 1892-ben stabilizálta az egyháztanács működését, mely ettől kezdve évente ülésezett, hogy a problémák megvizsgálása után megoldást javasoljon. 1883-ban újságot alapított Isztria és Dalmácia Ortodox Egyházkerületének Hírei²³⁶ címmel, melyben maga is publikált és segítette a szerkesztők munkáját, hogy teljes képet nyújthassanak az egyház életéről, teológiai kérdésekről, valamint irodalmi témákról.

Az 1900-as évektől újra megélénkültek szerb kapcsolatai. 1902-ben a Szerb Királyi Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. 1905-ben Szerb Királyi Kormány felkérte, hogy fogadja el

²³⁵ Szerb nyelvű kiadása: *Фотијев номоканон у Српској цркви*, Архив за правне и друштвене науке, књ. I, Београд 1906

²³⁶ Гласник Православне цркве Далматинске

Belgrád Metropolitájának címét, amelyet kellő mérlegelés után visszautasított. Az ügy kapcsán azonban félreértések és ellenségeskedés támadt, egy időre rendőri megfigyelés alá is helyezték. Ugyanebben az évben II. Miklós orosz cár elsőfokú Szent Anna kitüntetésben részesíti.

1911-ben lemondatták a zárai székről, így élete utolsó éveit Dubrovnikban töltötte, ahol 1915. április 2-án hunyt el. Hamvait 1928-ban átszállították szülővárosába Sibenikbe, ahol az Urunk mennybemenetelének ünnepére szentelt ortodox templomban helyezték örök nyugalomra.

5.4. Tanári és közéleti tevékenysége

Miután visszatért Dalmáciába, Štefan Knežević püspök mellett kánonjogot, egyháztörténetet, liturgikát és pasztorálteológiát tanított a zarai ortodox teológiai intézetben. Egy évvel később már az intézet rektora. Amikor 1873. elején az osztrák hatóságok leválasztották a Karlócai Metropóliából a dalmát egyházmegyét és a Bukovinaival vonták össze, azt a feladatot kapta, hogy írjon tiltakozó levelet Bécsbe,²³⁷ valamint reagáljon a különböző fórumokon megjelenő, különböző pro és kontra véleményeket tagláló publikációkra. Ez a tanulmány lesz a szinódusi szabályzatot bemutató és megvilágító írásának alapja, amelyet a kormány engedett publikálni és megjelent az Archiv für Katholisches Kirchenrecht 47. számában.²³⁸

A szeminárium rektoraként is tanított és szervezte a szeminárium életét. Tudományos munkáit Oroszországban alapozta meg, ahol beleásta magát a keleti egyházi irodalomba. 1875-ben ugyanakkor lehetősége nyílt Bonnban egy katolikus-ortodox-anglikán résztvevői körű teológiai konferencián ismeretségeket kötni, tudományos nemzetközi kapcsolatokat kialakítani. Különösen jelentős a bécsi Joseph Ritter von Zhishmann professzorral ápolt kapcsolata, akit többször meg is látogatott a császárvárosban és gyümölcsöző együttműködést alakítottak ki.²³⁹

1879-ben érdeklődve fordult az aktuálpolitikai események felé, többször beszél Vujnovič-csal – szemináriumi kollégájával – és aktívan részt vett a dalmáciai szerb-horvát kapcsolatokat tagláló gyűléseken a Szerb Autonóm Párt megalakítása mellett érvelve.²⁴⁰ E tevékenységével számos ellenséget és ellenlábast is szerzett mind a szerbek mind a horvátok között (ki-ki azzal vádolta,

²³⁷ Megírja kritikus tanulmányát a szerb egyház életéről az osztrák-magyar monarchiában.

²³⁸ *Das Synodal-Statut der griechisch-orientalischen Metropole der Bukowina und Dalmatien, mit Erläuterungen von Archimandrit Dr. Nikodem Milaš zu Zara* in Archiv für Katholisches Kirchenrecht 47, 251 – 263.o

²³⁹ .Ez az egyik olyan szakmai kapcsolat, amely biztosítja Milaš számára az elmélyült keleti ismeretanyag és irodalmi tudás kiegészítését, rendszerezését a nyugati logikai gondolkodás elemeivel és lehetővé teszi a szisztematikus mű elkészítésére való törekvést

²⁴⁰ Több cikk és tanulmány Novi Sad Zastavában, Montenegro hangjában Glas Crnogorca a kétféle szerb nemzetiségi mozgalommal – „kis szerb és nagy szerb álom” – kapcsolatban . Értelmezésükhöz és a magyar véleményekhez ld GÁSPÁR, ZS – GERŐ, A (szerk) *Egy közép-európai birodalom, Az Osztrák Magyar Monarchia 1867 – 1918*, Budapest, Officina Nova, 2008

hogy a másik félnek kedvez) Ennek következtében egy időre visszavonult a közélettől és újra a tudománynak szentelte magát.

Nagy érdeklődéssel követte Josip Juraj Strossmayer katolikus püspök ténykedését Cirill és Metód ünneplésének kérdéskörében, amelynek eredményeként XIII. Leo pápa 1880-ban *Grande munus* enciklikájában proklamálta a szláv missziós testvérpár ünneplését az egész katolikus egyházban.

1881-ben Sava Kosanović lett Szarajevó metropolitája, aki régi ismerőse és levelezőpartnere Milašnak és több esetben is kikérte véleményét és segítségét egyházi, valamint jogi kérdésekben. Felmerült a bosznia-hercegovinai egyház leválasztása és egyesülése a karlócai metropolióval, ahol Milaš lenne a hercegovinai területek püspöke, de az elképzelés több okból sem realizálódott: az osztrák-magyar hatóságok ellenzték és Milaš sem akarta elhagyni Dalmáciát. Az ezt követő években többször több püspöki szék betöltésére is javasolták (Cetinje, Szarajevó), ugyanakkor nehezményezték, hogy beleavatkozik Bosznia-Hercegovina ügyeibe; többen osztrák kémnek titulálták és próbáltak eljárni ellene püspökénél is. Milaš tudatában van az intrikáknak, ahogy arról tanulmánya is tanúskodik.²⁴¹

Miután 1885-ben megírta 'A joghatóság alapjai az ortodox egyházban' című művét, amelyben újra kritikus hangot ütött meg a hatalommal szemben, kényszerítették, hogy elhagyja az intézetet, így 1886-ban Belgrádba érkezett, hogy újjászervezze a szemináriumot. Rövid ideig ő volt a rektor is. A szeminaristáknak klasszikus latin és filozófiai képzést vezetett be, amit többen nehezményeztek, attól tartva, hogy ezzel utat nyit a római katolikusokkal történő egyesülésnek. Emellett itt is vannak olyanok, akik osztrák kémnek tartják, amit súlyos támadásnak élt meg nemzeti érzelmei ellen. Mindezek következtében 1887-ben megköszönte a lehetőséget és visszatért Zaraba. Egy évvel később a szerb királytól megkapta Szent Száva érdemrend második fokozatát.

1890-es 'Kirchenrechtjének'²⁴² fogadtatása – kevés kivételtől eltekintve – kiváló. „Ez a mű nem csak művei közül a legjobb, hanem az egész szerb egyházi irodalomnak a legjobbja”²⁴³; „első alkalommal fordul elő, hogy egy mű teljesen precízen, percről-percre analizálja az ortodox egyház jelenlegi helyzetét”.²⁴⁴

²⁴¹ A propaganda természete és aktuális szerkezete. Vö: Н. МИЛАШ, *Славенски апостоли*, 414

²⁴² *Pravoslavno crkveno pravo po opcim crkveno-pravnim izvorima i posebnim zakonskim naredbama koje vase u pojedinim samoupravnim crkvama napisao Dr. Nikodem Milaš archimandrit Zadar, Pecetnja Vodicka*, 1890

²⁴³ Vö: RUŽIĆ N. in Зборник радова научног скупа "Браћа Руварац у српској историографији и култури. МИЛЕНКО ПЕКИЋ, Никодим Милаш и браћа Гларион и Димитрије Руварац, Нови Сад – Сремска Митровица 1997, р. 195

²⁴⁴ Архив Србије, ПО 122:311

Összegezve elmondható, hogy a soknyelvű környezetben²⁴⁵ élő, nagyműveltségű főpap a tudomány kiváló művelője, az ortodoxia zászlóvivője és nemzetisége ügyeinek elkötelezett „munkása”. Mindebből következően meglehetősen megosztó személyiség. Hatása vitathatatlan, minősítése azonban még a működése óta eltelt idő dacára is szempontfüggő²⁴⁶ és feltétlenül objektív tudományos kutatásra szorul.

²⁴⁵ Kapcsolatban állt a kor neves ortodox és nyugati kanonistáival, folyékonyan beszélt németül, olaszul, oroszul, görögül és latinul.

²⁴⁶ Pravoslav Dalmacia kapcsán STANKO BACIC „leleplező” könyve S. BACIC: *Osvrt na knjigu „Pravoslavna Dalmacija” E. Nikodima Milaša*, Zadar, 1998; Önéletrajza (Belgrád, 2005) kapcsán a recenzor felhívja a figyelmet az ellentétekre például püspöki tisztség méltatására a gyakorlattal szemben (sikkasztások, öngyilkosságok), valamint Dalmácia szerb voltának hangsúlyozásának veszélyei pravoslavlje.spc.rs/broj/917/tekst/.../lat

6. Nikodim Milaš tudományos munkássága

A dalmát püspök és tanár munkásságát műveinek megjelenésének sorrendjében ismerttettem, külön kitérve a köztük fennálló összefüggésekre. Feldolgozásukkor magukra a művekre és korabeli recenziókra támaszkodom. Nyelvi és terjedelmi korlátok miatt a feldolgozás és bemutatás nem lehet teljes körű, a Milaš további műveit tartalmazó listát a fejezet végére illesztettem.

6.1. *Pravila pravoslavne crkve. Srbski prevod s tumacejma*, J. Vodicka, Zara, 1873 -1877; Jovanovic, Pancevo 1878 (A Keleti Egyházak kánonjainak szerb fordítása és magyarázata)

Milaš 1873 – 1878 között füzetenként jelentette meg az általa lefordított anyagokat - az Apostoli Kánonokat kétszer is – jelentős javítás és átdolgozás után. A kiadások a kánonok első szerb nyelvű megjelenésének számítanak, mivel korábban a szerbek is az ószláv egyházi nyelvet használták. Milaš terveiben az egyes kánonok kapcsán a párhuzamos kánonok, jelentős bibliai helyek, történelmi és patrisztikus szövegek szerepeltetése is helyet kapott, de e célkitűzése csak az első kötetben valósult meg. Munkája során Smolenskit²⁴⁷ vallja példaképének, de Hefele és Zhishmann munkásságát is méltatja, felhasználja, sőt utóbbinak megköszöni tanácsait és bátorítását.

Az 1873-ban megjelenő első füzetben az Apostoli kánonok olvashatóak, ennek a füzetnek jelent meg az Atheni Syntagma²⁴⁸ alapján átdolgozott kiadása 1878-ban. A szintén 1873-as megjelenésű második füzet tartalmazza az első négy egyetemes zsinat kánonjainak fordítását. A harmadik füzet, amelyben a Trulluszi zsinat első harminchat kánonja olvasható 1877-ben jelent meg.

Euseb Popowicz czernowitzi professzor korabeli recenziójában²⁴⁹ kérdésesnek tartotta, hogyan jutott a szerző arra a következtetésre, hogy a XIV címből álló Nomokánon²⁵⁰ a VI. század első negyedében keletkezett és idősebb, mint Johannes Scholasticus kánongyűjteménye. Ettől eltekintve úgy látta a mű nem pusztán a szerb szakirodalmat gazdagítja, hanem az általános görög-keleti irodalom körében is figyelemre méltó, ezért mindenképpen javasolja folytatását és befejezését.

²⁴⁷ *Opyt kursa cerkovnago zakonovedenija* ARCHIMANDRITA JOANNA, Szentpétervár, 1851 – ezt a művet szisztematikus művében is többször hivatkozza.

²⁴⁸ Rhallisés Potlis állította össze Athénban 1852 – 1859 között. Részletes leírása a forrásokról szóló fejezetben.

²⁴⁹ *Milasch, N Serbische Übersetzung und Erklärung der Canonen der orientalischen Kirche, Zara und Pancevo 1873 – 1878* – Prof. Euseb Popowicz zu Czenowitz könyvsimertetője, 1879, Archiv für Katholisches Kirchenrecht 41, 188-189.o

²⁵⁰ Vö ERDŐ P.: *Az egyházjog forrásai*, SZIT, Budapest 1998, 68.o

6. 2. *Codex Ecclesiae Africanae*, Zara 1881

Az afrikai zsinatok, illetve egyházak összegyűjtött kánonjainak szerb fordítása, mely a kartagói kánonok kommentárjának előmunkálataként készült, és Milaš 'A keleti egyházak kánonjainak szerb fordítása és magyarázata' című kötetének részeként dolgozott rajta. Alapjául az Atheni Syntagma szolgál, ennek szövegével veti össze a szinódusi határozatokat. Az összehasonlító munka alapján mutatja be 348 – 419 között Afrikában tartott zsinatokat és a vonatkozó gyűjteményeket.²⁵¹

A 419-es karthágói zsinat tárgyalásakor Maasen munkájára támaszkodik, majd levonja a következtetést, hogy mely határozatok tartoznak ennek a zsinatnak a törvényalkotó munkájához, és melyek azok, amelyeket átvesz és megismétel a korábbi zsinatok határozatai közül. A kánonok különböző gyűjteményekben²⁵² található számozásának összehasonlítása után tájékoztat arról, hogyan kerültek be az egyes kánonok a XIV címből álló Nomokánonba.

A korabeli recenzióban²⁵³ *Zhisman* rámutatott: Hefele, Biener, Hergenröther, Hinchius, Maasen munkáinak felhasználása emeli a könyv értékét, de a méltatás mellett néhány kiegészítést is javasolt. Többek között például Ballerini 1839-es kiadványában szereplő zsinati kiadások hozzáfűzése, valamint összehasonlító kánonszámozás készítése a két orosz törvénykönyv és a Pedalion alapján. A recenzor felsorolta még azt a néhány nyomdahibát, amely a kiadványban található, majd a munka folytatására biztatta a szerzőt.

6. 3. *Krmčija Savinska*, Zadar, 1884

(A Szent Száva kolostor Törvénykönyve)²⁵⁴

A *Krmčija* -nak nevezett törvénykönyvek közül 1874-ig öt régebbi, a XIII-XIV.századból származó, kéziratot ismertek, melyek ugyanazon a gyűjteményen alapulnak. 1874-ben Jagić leírt egy 1262-ből származó *Krmčija*-t – ez az Iłowitzi *Krmčija* – és bebizonyította, hogy ugyanúgy, mint a korábban említettek az úgynevezett 'Érseki Könyv'²⁵⁵ egy példánya. Milaš ilyen bevezető után írja le a Szent Száva kolostorban talált, korábban ismeretlen *Krmčija* kéziratot. A paleográfiai és lingvisztikai vizsgálat mellett a kézirat tartalmát az Iłowitz-i, Rasckai és Moratschi *Krmčija*

²⁵¹ Afrikai zsinatokhoz ERDŐ P.: *Az egyházjog forrásai*, SZIT, Budapest 1998, 50 – 53.o

²⁵² Syntagma, Dionysiana, Kormcája Kniga Moskva 1787, Kniga Pravil Szentpétervár 1843, Pedalion Athén 1800; A gyűjtemények leírása a forrásokról szóló fejezetben olvasható

²⁵³ Archiv für Katholisches Kirchenrecht 46. számában

²⁵⁴ Recenzió olvasható Archiv für Katholisches Kirchenrecht 47 számában, Iglovics tollából

²⁵⁵ Archiepiskoplije knjige – első szerb érsek, Szent Száva, állította össze és a Zicani kolostorban őrizték

kéziratokkal vetette össze. Ez alapján kijelenti, hogy a vizsgált művek tartalmilag megegyeznek, továbbá ez a Krmčija -nak az a szerb kézírata, amely az 1653-as moszkvai kiadás alapját képezte.

6. 4. *Zbornik pravila svetih apostola, vasionkih i pomjesnih sabora i svetih otaca, koja su primjena pravoslavnom crkvom.* Zadar, 1884²⁵⁶

(Az apostolok, az egyetemes és helyi zsinatok és az egyházatyák ortodox egyházban elismert kánonjai)

A mű tulajdonképpen az Atheni Syntagma szerb fordítása. A kánonok irodalmi-történeti bevezető rész után következnek benne. A források mellett szerepel a négy hivatalos jelleggel használt 'Kodex' – a Krmčija, a Kniga Pravil, a Pedalion, valamint az Indreptatea legii – leírása is.

6. 5. *Das Synodal-Statut der griechisch-orientalischen Metropole der Bukowina und Dalmatien, mit Erläuterungen von Archimandrit Dr. Nikodem Milaš zu Zara* (A Bukovinai és Dalmát görög-keleti metropólia szinódusi szabályzata magyarázatokkal)²⁵⁷

Az 1884. augusztus 24-i szinódusi szabályzat szerint a bukovinai és dalmáciai görög-keleti²⁵⁸ püspöki egyház rang, méltóság és jog tekintetében tényleges görög-keleti metropólia (1§). A czernowitzi székhelyű bukovinai egyházmegye és a zarai, valamint a cattaroi székhelyű dalmát görög-keleti egyházmegyék alkotják (2§). A karlócai és nagyszebeni szerb, illetve román metropóliáktól független (3§). Földrajzi elhelyezkedéséből következően a metropolitai szinódus Bécsben a görög-keleti Szentháromság Templomban gyűlésezik (8§).

Összehívása a Kultuszminiszter tájékoztatása mellett a metropolita joga. Üléseinek a metropolita elnököl és vezeti tárgyalásait. Széküresedés esetén nem működik. (9-11§). A szuffragáneus püspököket írásbeli mandátummal rendelkező delegátus képviselheti. (12§) A metropolitai szinódus hatáskörébe tartozik minden olyan lelki ügy az egyháztartományban, amely a görög-keleti kánonjogban a megyéspüspök szinódusi tanácsának hatáskörébe tartozik, valamint a szabályozottan metropolitai adminisztráció kompetenciakörébe tartozó ügyek, és nem áll ellentétben a vonatkozó állami törvényekkel. (14§)

A paragrafus további részében kilenc pontban felsorolja a konkrét ügyeket. Ezek szerint a metropolitai szinódus feladata többek között a krisztusi tanítás felügyelete az

²⁵⁶ Recenzió olvasható Archiv für Katholisches Kirchenrecht 47. számában, Ferdnandovics tollából

²⁵⁷ Archiv für Katholisches Kirchenrecht 47, 251 – 263.o

²⁵⁸ K.u.K. törvényekben ez az elnevezés, Milašch inkább orthodox-keleti, keleti elnevezéseket preferálja. Vö.: BERKI, F (szerk) *Az orthodox kereszténység*, Budapest, 1992, 14 – 18.o.

egyháztartományban, a klérus fegyelmi és tanbeli irányítása, a lelki képzés intézményeinek felügyelete, vitás kérdésekben döntés és iránymutatás, az adminisztráció felügyelete, bíraskodás első- és másodfokon. A szabályzat ezek után rendelkezik arról, hogy ülései általában nem nyilvánosak, (16§) továbbá felsorolja az érsek és metropolita többi jogosultságát. (19§)²⁵⁹

A törvény paragrafusainak konkrét leírása után Milaš a magyarázataiban ősegyházi gyakorlatra, kánonokra és világi pozitív jogra hivatkozva²⁶⁰ kijelenti és méltatja, hogy a szabályzat mindenben szigorúan megfelel a kánonoknak és a kánoni hagyománynak. Zárógondolataiban az egységesség és az egység fontossága kapcsán megemlíti, hogy szükséges volna egy összmonarchiabeli püspöki gyűlés megteremtése, ám egy ilyen összehívás nehézségekbe ütközne.²⁶¹

6. 6. *Pravoslavno crkveno pravo po opcim crkveno-pravnim izvorima i posebnim zakonskim naredbama koje vaze u pojedinim samoupravnim crkvama napisao Dr. Nikodem Milaš archimandrit Zadar, Pecetnja Vodicka, 1890*²⁶² (A Keleti Egyház egyházjoga, az általános egyházi jogforrások és az egyes autokefál egyházakban érvényes különös előírások alapján)

E munka megjelenéséig a keleti egyházakról szóló rendszerező művek befejezetlenek maradtak, ezért igen jelentős Milaš műve. A recenziót²⁶³ író *Scheimpflug* ezenkívül hangsúlyozza annak a jelentőségét is, hogy a kézikönyv kortárs szakemberek közreműködésével készült.²⁶⁴

Milaš öt részben tárgyalja anyagát. Az elsőben a forrásokról és gyűjteményeiről ír, a másodikban az egyház alkotmányáról, a harmadikban az egyházi igazgatásról, a negyedik részt az egyházi életnek, vagyis a szentségjognak szenteli, az ötödik részben pedig az egyház viszonyát ismerteti az államhoz és a nem egyháztagokhoz.

A korabeli könyvismertető kritikusan szemléli a kézikönyvet. Fejezetenként ismerteti a hivatkozott szerzőket, valamint az általa lényegesnek tartott, de kimaradt adatokat, szempontokat, műveket. Ezen kívül nehezményezi az ötödik rész szűkszavúságát, továbbá a mutatók hiányát. A

²⁵⁹ Például az egyháztartomány képviselője a karlócai és a nagyszebeni metropolitával szemben, vagy döntés azokban a vitás kérdésekben, melyekben a szinódus látszólag nem tudott dönteni.

²⁶⁰ Részletesen idéz például a Chalkedoni zsinat kánonjaiból és Justinianus 83. Novellájából annak kapcsán, hogy a szinódusban világi személy sem döntési, sem konzultatív értelemben nem vehet részt, de hallgató lehet. Ezzel a kijelentésével implicite szembehelyezkedik Sagunával és cáfolja a Saguna-féle Organic Statúmotot

²⁶¹ A nehézségek kapcsán az erdélyi püspökök nézeteinek ismeretlen voltára utal, de nem említi, hogy sérülne az 'egy birodalom – egy egyház' tétele. Šaguna kézikönyvében markáns nemzeti egyház gondolat körvonalazódik, összortodox gyűlésre nem utal.

²⁶² Német fordítása *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche, dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben*, Zara, 1890

²⁶³ Archiv für Katholisches Kirchenrecht 63

²⁶⁴ *Zhisman* – Universität Wien, *Pavlov* – Universität Moskau, *Berduikov* - Universität Kasan, *Curic* – Karlócai Pátriárkai Titkárság, *Novakovic* – Szerb követ a Portánál, *Gregoric* - szerb protopresbíter Konstantinápolyban és *Damalos* - Universität Athén nevét említi.

kiadvány tipográfiai kiállítását azonban dícséri. Ez a mű indokolta azonban áttételesen Vering kézikönyvének²⁶⁵ második és harmadik, átdolgozott kiadásának megjelentetését.²⁶⁶

6. 7. *Православна Далмација*, Novi Sad, 1901 (Ortodox Dalmácia)

A könyvben Milaš történelmi áttekintést ad Dalmácia és az ortodoxia viszonyáról 1849-ig. A Kr. u. 55 -től 1849-ig tartó időszakot hét periódusra osztja, mely szakaszok jelentős eseményeit, személyeit és azok tevékenységét mutatja be azzal a céllal, hogy bebizonyítsa az ortodoxia ősi jelenlétét és jelentőségét Dalmácia életében. Szenvedélyesen hangsúlyozza egyháza szerepét és nehéz sorsát a római egyesítés kényszere és erőszakos alárendeltség következtében.²⁶⁷ A XIX. század közepén hagyja abba a történelmi források feldolgozását, mivel ekkor válik törvényesen elismert vallássá Dalmáciában az ortodox vallás.²⁶⁸

6. 8. *Pravoslavno crkveno pravo po opcim crkveno-pravnim izvorima i posebnim zakonskim naredbama koje vaze u pojedinim samoupravnim crkvama napisao Dr. Nikodem Milaš archimandrit Mostar, 1905*²⁶⁹ (A Keleti Egyház egyházbjoga, az általános egyházi jogforrások és az egyes autokefál egyházakban érvényes különös előírások alapján, második bővített és javított kiadás)

Előszavában az első kiadás után megjelent kritikákat és saját javító szándékát jelöli meg az új kiadás indokaként. Ezek alapján a második kiadás mutatókkal, hivatkozási bázissal bővült. Részletes bemutatása következő fejezetekben olvasható

²⁶⁵ VERING, F.H. *Lehrbuch der katholischen und protestantischen Kirchenrechts mit besonderer Rücksicht auf das Vatikanische Concil sowie auf Deutschland, Osterreich und Schweiz*, Herderische Verlagshandlung, Freiburg im Breisgau, 1876

²⁶⁶ VÖ: VERING, F *Lehrbuch des katholischen, orientalischen und protestantischen Kirchenrechts mit besonderer Rücksicht auf Deutschland, Osterreich und die Schweiz*, (3. Aufl), Herder, Freiburg, 1893 előszava

²⁶⁷ A XVIII. században „a zadari érsek Zmaljević megírta a római katolikus egyház tanítását a saját dalmát római katolikusainak „Az igazság tükré”-ben. Mely tanítás attól az időtől fogva valóban tükre lett minden utóbbi nyugati írónak a mai napig.

Dalmáciában soha sem lett tolerálva a „shizmatikus” görög vallás. Amikor a XVI. században Dalmáciába jöttek a görög ige hirdetői, ők rögtön alárendeltjei lettek a latin püspök szellemi hatalmának. Meg lett nekik engedve, hogy istentiszteletet tartsanak a görög rítus szerint, úgy éltek Dalmáciában, mint görög egyesületek a Velencei Köztársaság bukásáig, amikor ismét elszakadtak a római egyháztól, és átváltoztak „shizmatikusává”. Ugyanabban az időben érkeztek a török vidékekről a szerbek is. Ezek a szerbek nem csak szakadárok, hanem eretnekek is voltak, nem akartak önszántukból behódolni a latin püspök hatalmának, és a velencei szenátus erővel kellett, hogy kényszerítse őket és görög egyesülteknek hívta őket. Amikor megszűnt a velencei uralom Dalmáciában, elváltak a római egyháztól. „A törvényen kívüli néptől és az ő egyházától távol kell, hogy tartsa magát a Római Egyház minden igaz fia és minden közös kapcsolatot kerülni kell velük”. Ez Zmaljević tanításának a magja és mindannak, ami a nyugati írók könyveiben nyomtatásba került az Ortodox Egyház múltjáról Dalmáciában.” Részlet az előszóból

²⁶⁸ VÖ: VERING, F H *Die Organisation der griechisch-orientalischen Kirche in Dalmatien* Archiv für Katholisches Kirchenrecht 46, 460

²⁶⁹ Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche, dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben, übersetzt A. Pesic, Mostar, 1905

6. 9. Milaš egyéb szerb nyelvű műveinek és fordításaik felsorolása:²⁷⁰

Pravoslavno crkveno pravo. Zadar 1884.

Правила (KANONEΣ) Православне цркве са тумачењима. Радња Никодима, епископа далматинског. Књига I. Нови Сад 1895.

Рукоположење као сметња браку. Канонистичка радња Никодима, епископа далматинског. Мостар 1907.

Slavenski apostoli Kiril i Metodije i istina pravoslavqa. Zadar, 1881.

Успомене из првих година српског политичког живота на приморју. Засебни отисак из "Новог српског листа". Задар 1903.

Фотијев номоканон у Српској цркви, Архив за правне и друштвене науке, књ. I, Београд 1906²⁷¹

Црквено казнено право. По опћим црквено правним изворима и посебним законским наредбама које важе у појединим автокефалним црквама. Мостар 1911.

MILAŠ, N, *Canioanele Bisericii Ortodoxe însoțite de comentarii (The Canons of the Orthodox Church with Commentaries)*, vol. I+II, translated by Uroš Kovincici and Nicolae Popovici, Arad 1930-1936.

A bemutatott művek alapján világossá válik, hogy Milaš alapos nyelvi, továbbá kiterjedt forrástörténeti és kánonjogi tudás birtokában volt, ugyanakkor mélységes elkötelezettséget érzett az ortodoxia irányában. Tudása maximalizmussal, logikus szerkesztési és a nyugati világ tudóstársadalmában elvárt kategorikus gondolkodási képességgel párosult. E személyes és szakmai képességei tették alkalmassá rendszerező kézikönyv elkészítésére.

A recenziók alátámasztják még korabeli ismertségét és elismertségét, valamint széleskörű kapcsolatrendszerét kortárs szakemberekkel, amely biztosította számára az építő kritika és valódi segítség jelenlétét.

²⁷⁰ NOVAKOVIČ L. *Nikodim Milas vescovo della Dalmazia ed Istria ed il suo contributo alla canonistica orientale*, PIO Roma, 2005, értekezése alapján

²⁷¹ Ez Kijevben írt disszertációjának kiadása.

7. Milaš 'Keleti egyházak egyházjoga' kézikönyve

7.1. A kézikönyv célja

Az első kiadás előszavában Milaš egy összefoglaló – az egész egyházra vonatkozó törvényeket, valamint az egyes autokefál egyházakban hatályos normákat tartalmazó – keleti egyházjogi mű hiányát nevezi meg okként, ami miatt kézikönyve elkészítésébe fogott. Valamint céljaként a zari hallgatók számára készített tansegédlet kiadását jelöli meg. A következő fejezetekben bemutatásra és elemzésre kerülő második kiadás előszavában utal eredeti céljára, továbbá felsorolja a két kiadás közötti időben elkészült fordításokat. (orosz, német, bolgár) Ezt követően a kritikákban megfogalmazott pontokat pl.: regiszter hiánya, valamint az időközben megjelent új törvényi előírásokat jelöli meg az új kiadás elkészítésének okaként.²⁷²

7.2. Szerkezeti bemutatás

Milaš öt részre tagolja művét: az elsőben a forrásokról és gyűjteményeiről ír, a másodikban az egyház alkotmányáról, a harmadikban az egyházi igazgatásról, a negyedik részt az egyházi életnek, vagyis a szentségjognak szenteli, az ötödik részben pedig az egyház viszonyát ismerteti az államhoz és a nem egyháztagokhoz. A bevezető fejezet az egyházjog tárgyalásának módját leíró alfejezetében utal rá, hogy saját maga Walter és Vering munkásságát követve választotta ezt a szerkezetet.²⁷³ A mű részletes tartalomjegyzéke a 11.4.1. mellékletben olvasható.

7.3. Tartalom elemzése

7.3.1. Az egyházjog alapjai

Kézikönyvének bevezetésében Milaš az egyház feladatából kiindulva, valamint a feladatteljesítéshez szükséges intézményekre és az intézményi szabályozásra alapozva magyarázza az egyházjog fogalmát. Bennfoglaltan definiálja az egyház fogalmát is. Ezt követően felvázolja az

²⁷² MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, Előszó

²⁷³ Ld. MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 16.o.

egyházjog rendszerét, a többi jogághoz való viszonyát, továbbá a tudományok rendszerében elfoglalt helyét. Végül bemutatja a görög-keleti egyházjog irodalmát.

Milaš távolról közelít az egyház feladatának (1§) megfogalmazásához, egészen az ősidőig nyúl vissza. Gondolatmenete szerint a hit, amelyet Isten nyilatkozott ki az első embereknek az évszázadok során eltért eredetei formájától, s az eltérés nemzeti és állami különbségeket is eredményezett. A kereszténység megjelenésekor minden népnek külön istenei és saját istentiszteleti²⁷⁴ szokásai voltak, melyek megkülönböztetik és elválasztják más népektől. A hitbéli megosztottság miatt az örök terv alapján új hatalomnak kell születnie, amelyik regenerálja az emberiséget, ez a hatalom akkor mutatkozik meg, amikor elkezdődik az „idők teljessége”. Az önző erkölcs helyébe ekkor a szeretet lép, amely minden népet egy családban egyesít Isten terve alapján. Milaš így érvel: a keresztény hitet Isten maga nyilatkoztatta ki az embereknek, amikor az Isten országáról, valamint az emberiség egyetlen egyházba való egybegyűjtéséről beszélt nekik.²⁷⁵ Ebből következően az egyház isteni intézmény a földön és legfontosabb feladata az emberek akaratát Isten akaratához hajlítani. Ezek mellett a teremtő dicsőítése is feladata. Az emberre, mint Isten képmására tekint, és a szeretet uralmát mozdítja elő a földön, közösen tevékenykedik mindenki jóllétén, és előkészül az örök életre. Ezen feladatait az egyház kialakulásától kezdve végzi, s valamennyi intézményét ezek érdekében alakította ki és működteti – mutat rá s püspök, hozzátéve, hogy egyházát alapítója, mint Isten földi országát jelentette ki és jelölte meg.²⁷⁶ Ezen kívül Jézus Krisztus az „ekklesia” kifejezést még egyszer említi ettől eltérő értelemben, amikor az egyházat, mint a hívők közösségét állítja szembe a nem hívőkkel.²⁷⁷ Milaš szerint a két jézusi kijelentés kiegészíti egymást, és a szervezet – vagyis az egyház – ugyanazon a karakterére világít rá. Az egyházjog erre a két szentírási helyre alapozva az egyházat, mint isteni intézményt és a Jézus Krisztusban hívő emberek közösségeként értelmezi. Tagjait lelki kötelék köti össze a Szentlélek egyesítő erejéből a szentségek által, Jézus láthatatlan fősége alatt munkálkodnak mindenki gyógyulásán, mely tevékenységek során az apostolokat követik.²⁷⁸

Mint meghatározott célú emberi közösség, és mint közösségi szervezet szükséges, hogy az egyháznak legyenek meghatározott törvényei, melyek szerint él és működik, és amelyek tagjainak

²⁷⁴ Összekapcsolják a népet, közvetítenek Isten és ember között, Milaš Makariusra, Lactantiusra és Augustinusra hivatkozik.

²⁷⁵ Mt 16,18; Mk 10,15

²⁷⁶ Mt 16,18

²⁷⁷ Mt 18,15 - 17

²⁷⁸ ARCHIMANDRITA JOHANN *Opit kursa cerkovnago zakonovedjenija*. Szentpétervár, 1851, in MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 3.o.

kapcsolatrendszerit szabályozzák.²⁷⁹ Alaptörvénye magától alapítójától származik, többi törvényei pedig ezen alapszanak és erre utalnak vissza.²⁸⁰

A törvények mind az erkölctől, mind a szociális-közösségi rendeletektől különböznek – hangsúlyozza Milaš. Az erkölcsi és a jogi törvények közti különbségek tárgyuk, kiterjedésük és a szankció tekintetében fogalmazhatók meg. Jogi törvény minden olyan norma, amely külső viszonyokat szabályoz az adott közösség tagjai között, valamint az egyes tagok és a közösség egésze között. Az egyház tekintetében ezek a normák az egyházjogi törvények.

A jogi törvény tárgya külső cselekmény a vonatkozó közösségben, ezzel szemben az erkölcs az ember belső lelki folyamataira vonatkozik, melyek külső megvalósulás híján nem ítéltethők meg jogilag. Kiterjedés szempontjából a jogi norma nem szabályozza az összes tevékenységet ahogy az erkölcsi törvény, hanem csak azokat, amelyeket mint a vonatkozó közösség tagja követett el a személy.

A szankció tulajdonképpen a hatalom kényszerítő erejéből fakad, alkalmazásával a rend erősödik.²⁸¹ A hatalom eltérő jellegéből következően a törvények kényszerítő ereje más és más az egyházban és az államban, különösen a szabad akarat viszonylatában. Az egyházi törvény kényszerítő ereje nem mond ellent a szabad akarat dogmájának, hiszen az egyház nem kényszerít senkit, hogy kötelekébe lépjen, aki azonban tagja, annak kötelessége az isteni akaraton nyugvó törvényeket követni. A törvények kényszerítő ereje az egyházban lelki eszközöket takar és nem fizikai erő.

A következőkben Milaš az egyházi és állami törvények különbségeit tárgyalja a két szervezet célja és egyéb tulajdonságaik alapján. Az egyház természetéből adódóan örök az állam azonban helyhez és időhöz kötött – szögezi le. Az egyháznak feladata az örök boldogságra felkészíteni az embereket, az államé tagjainak jóllétét biztosítani. Az egyház törvényei változatlanok és isteni akaraton nyugszanak, céljukat és eszközeiket Isten mutatta meg. Ezen kívül az egyház hivatása a kereszténység elterjesztése a népek és nemzetek között, ebből fakadóan egyetemes jellege van, ám különböző államokkal kerül kapcsolatba. Mindezek alapján az egyháznak – külső és belső kapcsolatrendszeréből fakadóan – kettős jogi természete van: egyrészt jogi berendezkedésű közösség, másrészt meghatározott jogállású szervezet az államhoz és a másvallásúakhoz képest.

Ebből következően az egyházjog szükséges valóság.

²⁷⁹ „Az egyházat intézményes működésre képes, szerves egységként megformáló alapelvek és folyamatok Krisztus akaratából fakadnak, a Szentlélek működése révén építik fel Isten népét. Az egyház a szó fent jelzett intézményes, strukturális értelmében jogi valóság, mert Krisztus egységes egészként alapította meg, melynek saját rendje és célja van, mely az egyéneket egyetlen új közösséggé teszi. Ugyanakkor az egyház intézményes valósága olyan strukturális jogi elemeket is tartalmaz, melyek az emberi személy mivoltából, alapvető jellegéből fakadnak” ERDŐ P.: *Egyházjog*, SZIT Budapest 2005, 10§

²⁸⁰ Ennek eredményeként az egyházi törvények is alapítójának hatalma következtében köteleznek.

²⁸¹ Milaš a Basilikákra utal a kifejezés magyarázatánál, lábjegyzetében jelentéseit taglalja.

Az egyházjog (3§) szubjektív és objektív értelemben tárgyalható és különböző szempontok alapján felosztható, mint minden egyéb jog. Objektív értelemben minden olyan jogi norma alkotóelemének számít, amely az egyház mint szociális szervezet külső életét szabályozza. Az egyházjogot szokás kánonjognak is nevezni.

Ezzel kapcsolatban Milaš leírja a „kánon” szó ősi és későbbi jelentésváltozatait, lábjegyzetben pedig utal a mérőeszköz szerepre is. Ősi értelmezés szerint a kánon a hitre és a krisztusi életre vonatkozó normákat jelöli, melyek a législatív tevékenység során bővültek, így a kánonok tulajdonképpen az egyház által kiadott normákat jelentik.²⁸²

Milaš idejében a keleti egyházakban a IX. század utolsó negyedéig lezárult gyűjteményekben szereplő normákat nevezik kánonnak, a nyugati egyházban pedig azokat a normákat, amelyek a Corpus Iuris Canonici alkotó gyűjteményekben szerepelnek. Azonban mivel léteznek olyan normák, amelyek kötelező erejűek, de nem sorolhatók ezen kánonok közé, mert később keletkeztek, ezért az egyházban saját korában érvényes jog összefoglaló megnevezésére az egyházjog kifejezés használatát javasolja.

Milaš csoportosítása szerint az egyházjog különböző szempontok – mint például források, érvényességi kör, idő stb. – alapján osztható fel. Így megkülönböztethető az írott és íratlan-, az isteni és egyházi-, az általános és különös vagy részleges-, a régi és új (egységes osztatlan egyház és szakadás utáni)-, a belső és külső²⁸³ egyházjog.²⁸⁴ Ezekon kívül a joganyag csoportosítható alkotmányjog-, büntetőjog-, stb szerint is.

Az egyház önálló és világi hatalomtól független intézmény jellegéből adódóan szükséges, hogy az egyházjognak önálló helye legyen az általános jog rendszerében. (4§) Az emberi lét és tevékenység jellemzőiből – miszerint az ember önálló individuum ugyanakkor a közösség tagja – fakadóan létezik ius privatum és ius publicum. Azonban az ember – transzcendens kötődése miatt – az Istent keresőkkel is közösséget alkot. A régi időkben, amikor a vallások nemzeti és politikai érdekek és jellemzők mentén alakultak az állami jognak volt vallásra vonatkozó része, (például a római jogban a ius sacrum). A kereszténység megjelenése változást hozott e rendszerbe, mivel

²⁸² Vö ERDŐ P.: *Egyházjog*, SZIT Budapest 2005, 9§

²⁸³ Ez Šaguna és Papp-Szilágyi kézikönyvének fő rendező elve, ezen belül csoportosítanak a jogágak szerint. Milaš kézikönyve ellenben a jogágakon belül hozza a külső és belső jogot.

²⁸⁴ MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 9.o.

nem egy államhoz kötődik, nemzeti sajátosságoktól független és működése saját jogán alapszik. Saját jogának pozitív és önálló forrása Krisztus hatalma, melyet tovább adott tanítványainak.²⁸⁵

Az egyházjog önállóságát és független forrását az egyháztörténelmen keresztül lehet világosan bemutatni, hiszen az első három évszázadban el nem ismert vallásként, üldözések idején is fejlődött, alakult. Mindezek alapján a jog általános rendszere három különböző területre oszlik. Ezek a magánjog, a közösségi jog és az egyházjog.²⁸⁶

Az egyházjog tartalmát úgy kell bemutatni, hogy belső egysége, éltető alapgondolata felismerhető legyen. Ennek érdekében szükséges a tudományos (5§) vizsgálódás, aminek eredményeként teljes tartalma világosan, összefüggéseinek rendszerében, kialakulásának okával, alapjával és céljával együtt kerül szisztematikus bemutatásra. A pozitív karakter minden szubjektív érvelést kizár.²⁸⁷ Milaš hangsúlyozza, hogy az egyházjog tudománya önálló, a teológiától és a jogtudománytól is független diszciplína. Az egyház kettős célja és természete, valamint feladatrendszerének következtében tevékenységei és intézményei a teológiai valóság és a közösségi normák közé is tartoznak, de ezek nem moshatók össze. A keresztség példáján mutatja be és magyarázza ugyanannak a jelenségnek a kétféle tudományhoz tartozó leírását. A szentség teológiai jelentősége az ősbűntől való megtisztulás és az istengyermekség elnyerése; egyházjogilag pedig az egyén eme aktustól fogva tagja az egyháznak és nyer jogképességet az egyházban.

Az egyházjog bemutatására (6§) eltérő módszerek léteznek, melyek között igen nagy különbségek figyelhetőek meg. A jogi enciklopédia az empirikus-, történeti-, filozófiai-, történelmi – dogmatikus módszert nevezi meg. Milaš röviden jellemzi a felsorolt módszereket, majd kijelenti, hogy számára a történelmi-dogmatikus tűnik legjobbnak Archimandrita Johann és F.J.Buss alapján.²⁸⁸

Az egyházjog segédtudományai (7§) közé a teológia, a történettudományok, valamint a jog meghatározott ágai számítanak. A teológia területéről az exegézis, a dogmatika, a morálteológia, az egyháztörténet és a pasztorálteológia tudásanyaga, a történettudományok közül az archeológia, a diplomácia ismerete támogatja az egyházjog tudományos vizsgálatát, és művelését. A

²⁸⁵ Mt 28,18-30

²⁸⁶ Lábjegyzetében Milaš Savigny-t és Puchtát hivatkozva, hogy alátámassza: az egyházjog önállóságát a nyugati egyházban is hasonlóan tanítják.

²⁸⁷ Utal az egyházjog XVIII. századi filozófiai, valamint a természetjogi tárgyalásának vitáira, problémáira.

²⁸⁸ A későbbiekben láthatóan ehhez a módszerhez tartja magát. Ez a német történeti iskola módszere is. Ld Savigny kapcsán a német jogi iskola bemutatását (4.3.2.2. fejezet)

jogtudományból a jogfilozófiát, a római jogot, a héber és szláv jogot, továbbá azon államok jogát kell említeni, ahol görög-keleti egyház él.

A római jog az egyháztörténet jellegzetességei miatt az egyik legjelentősebb segédtudomány a görög-római birodalmi vonatkozások, valamint az intézményi jog eredményeképpen. A héber jog az egyházba átvett mózesi törvények kapcsán, míg a szláv jog a keleti egyházak szláv ága²⁸⁹ miatt jelentős.²⁹⁰ Milaš lábjegyzetében mindegyikhez felsorolja az általa mértékadónak tartott műveket.²⁹¹

Milaš szerint az egyházjog rendszerének (8§) egyértelmű felvázolása az egyik legnehezebb kérdés. Az első időkben az egyházjogi munkákban időrendben tárgyalták a joganyagot, vagy a forrás jelentősége szerint, esetlegesen témák alapján rendszerezve. Az első rendszerezési típus a XII. században nyugaton keletkezett, Bernhard von Pavia kánongyűjteményének öt könyve alapján: *Iudex, iudicium, clerus, sponsalia, crimen*. Emellett szintén nyugaton használták Iustinianus Institutioinak rendszerét is: személyek, tárgyak, cselekmények.²⁹² XIX. században új utakat kerestek, de ez idő tájt a rendszerezés egyelőre a szerzőtől függ.²⁹³ Milaš saját bevallása szerint választ egyet, amelyet a legmegfelelőbbnek tart és e szerint szerkeszti művét.²⁹⁴

A görög-keleti egyházjog irodalmáról (9§) szólva Milaš megjegyzi, hogy az ő korára még nem készült semmilyen nyelven teljes, rendszerezett, összefüggő keleti jogi mű.²⁹⁵ Ennek ellenére bizonyos területeken már kialakult egy átvehető, követhető rendszer.²⁹⁶

Archimandrita Johann, Smolensk püspöke számít szerinte az új görög-keleti egyházjogtudomány atyjának. Jól szerkesztett rendszert alkotott *Alexius S. Pavlov*, a Moszkvai Egyetem professzora. A nyugati egyház tudósai között is vannak, akik a görög-keleti jog bizonyos területei vizsgálgják, például *Zacharie von Ligentghal* munkái, valamint *Jospeh Ritter von Zhishmann* művei kiemelkedőek.

²⁸⁹ VÖ GÖNCZI K – HORVÁTH P – STIPTA I – ZLINSZKY J *Egyetemes jogtörténet*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997, RUSZOLY J *Európa jogtörténete*, Püski, Budapest, 2002

²⁹⁰ VÖ ERDŐ P.: *Egyházjog*, SZIT Budapest 2005, 23-39§

²⁹¹ Például PHILARET *Zapiski na knjigu bitija*, Petersburg, 1845 és MAKARIUS *Pravoslav dogmat bogoslovie*, Petersburg, 1856 in MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 17.o

²⁹² Milas szerint P. Lancelottus XVI. Században is ezt a rendszert alkalmazza, hasznosabbnak tűnik, mint az előző.

²⁹³ Mára kialakult rendszerhez ld ERDŐ P.: *Egyházjog*, SZIT Budapest 2005 21§.

²⁹⁴ Bevezetés – az egyházjog alapjai; I. Egyházjogi források és gyűjtemények; II. Az egyház alkotmánya; III. Az egyház igazgatása; IV. Az egyház élete; V. Az egyház viszonya államhoz, valamint a másvallásúakhoz

²⁹⁵ Keleti egyházjogtudomány csak első fázisában van a fejlődésnek, MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 23.o.

²⁹⁶ Felsorolja azokat, akiknél ezek megjelennek, és akikre alapvetően támaszkodik.

Ezt követően tematikusan felsorolja azokat a szerzőket és műveket, amelyeket ismer és meghatározónak tart:

Jogforrás, jogtörténeti munkák – 44 db köztük *Biener, Ligenthal, Pitra, Hefe, Funk, Pavlov*

Szisztematikus művek – 22 db köztük *Bogoslawski, Joanovich, Archimandrita Johann, Berduikov, Pavlov, Şaguna* és kiemelten az a négy nyugati egyházhoz tartozó szerző, akik említik szisztematikus munkájukban a keleti egyházjogot: *Walter, Vering, Kunstmann, Silbernagl*

Részegyházak jogáról szóló művek – 18 db

Egyes egyházjogi területekről szóló művek – 61 db²⁹⁷

Egyházjogi gyakorlati munkák – 7 db

Periodikák, folyóiratok – 8 db köztük: *Archiv für Katholisches Kirchenrecht*

A kézikönyv e részében Milaš szerkesztésére jellemző, hogy az egyes alfejezeteket az előző részhez kapcsolódó mondattal nyitja, majd közli saját érveit és állításait. Ezt követően összegzésként definiál, majd az alfejezet címéhez kapcsolódó lezáró mondat következik. A nyugati egyház, illetve tudomány véleményére pedig lábjegyzetben utal.

²⁹⁷ Köztük ZHISHMANN, J *Das Eherecht der orientalischen Kirche*, Wien, 1864

7.3.2. Egyházjog forrásai és gyűjteményei

Az egyházjog forrásairól és gyűjteményeiről²⁹⁸ szóló rész bevezetőjében Milaš – *Puchta*²⁹⁹ és *Savigny*³⁰⁰ alapján – jogforrásnak nevezi azokat a műveket és szervezeteket, amelyek a jognak látható formát adnak, s amelyekből minden jogi norma keletkezik.³⁰¹

Ezzel szemben *Şaguna* a forrás szűkebb értelmezését használja *Compendium*ában, amikor jogforrásnak nevez minden alaphatározatot, mely kánoni-jogi tárgyú és kétséges esetről döntést tartalmaz.³⁰² A kortárs görög-katolikus kézikönyvben *Papp-Szilágyi* a legszélesebb alapra – a józan észre – hivatkozva *Saguna*hoz hasonló, szűkebb forrásértelmezést használ. *Enchiridion*jában a jog forrása a 'ratio', amely kötelezőnek mond ki normákat és szabályokat, amelyeket az egyház határozataiban a törvényhozói hatalom alapján szerepeltet.³⁰³

A jogforrás körülírását és meghatározását követően mindhárom szerző kézikönyvében az általuk választott és elfogadott forrástípus-felosztás alapján tárgyalja a konkrét forrásokat és gyűjteményeket.

Milaš a bevezető után különböző szerzők forrásfelosztási szempontjaira támaszkodva megindokolja az első rész szerkezetét.

A valamennyi jogi közösségben szükséges egység miatt csak egy ősforrásnak tartott jogforrás létezik, melyből minden más forrás keletkezik. A keresztény egyházban a jogi ősforrás az alapító akarata, amelyből a többi forrás ered, nevezetesen az egyházi jogalkotás és az egyházi (jog)szokások. Mivel az egyházjog objektív értelemben nem csak az egyház által, hanem az állam által kibocsájtott – az egyház által elismert és átvett – törvényeket is jelenti, amelyek az egyház külső biztonságát és megerősítését szolgálják, (így jogi kapcsolatot képeznek egyház és állam között), ezért a világi törvényeket is jogforrásnak tekintjük, melyek jelentőségét az egyházjog számára tudományosan kutatják.³⁰⁴

Milaš úgy látja: az egyházjog gyűjteményes forrásai – *Archimandrita Johann* orosz nyelvű kurzusa³⁰⁵ alapján – alap vagy kánoni-, történeti- és gyakorlati csoportba sorolhatók. Az elsőhöz tartozik a

²⁹⁸ 37 – 204.o.

²⁹⁹ PUCHTA, *Kursus der Institutionen*, I, 30

³⁰⁰ SAVIGNY, *System des heutigen römischen Rechts*, I, 11

³⁰¹ Ma elfogadott nézet alapján jogforrás minden társadalmi valóság, amelyből a jogi normák összessége, vagy a jog, mint normarendszer ered. ERDŐ P.: *Az egyházjog forrásai*, SZIT, Budapest 1998, 1.o.

³⁰² ŞAGUNA, ANDREI VON *Compendium des kanonischen Rechtes der einen, heiligen, allgemeinen und apostolischen Kirche*, Hermannstadt, 1868, 7.o

³⁰³ PAPP-SZILÁGYI DE ILLYÉS-FALVA, J *Enchiridion jris Ecclesiae Orientalis Catholicae, Pro usu auditorum theologia, et eruditione cleri graeco-catholici, e propriis fontibus constructum*, M-Varadini, Typis Aloysii Tichy, 1862, 47.o.

³⁰⁴ VÖ: VERING, F H *Einige Fragen unserer Zeit an die Wissenschaft des Kirchenrechts* Archiv für Katholisches Kirchenrecht 1, 546

³⁰⁵ ARCHIMANDRITA JOHANN, *Kursus des Kirchenrechts* I, 22 - 25

Szentírás, a hagyomány és az egész egyházban elismert kánonok, továbbá az egész egyházra, valamint egyes intézményekre vonatkozó statútumok; a történeti forrásokhoz tartozik minden olyan előírás, melyet nem vettek fel az alap kánongyűjteményekbe, (így például az állami törvények és a különböző nomokánonok); a gyakorlati forrásokhoz pedig a jelenleg az egyes részegyházakban érvényes törvények. *Sokolow*, noha átveszi Archimandrita Johann felosztását, felhívja a figyelmet, hogy ennél a csoportosításnál nehéz a források belső karakterét, továbbá jelentőségét pontosan meghatározni, s ez a feladat bonyolultabbá válik abban az esetben, ha az egyes forrásokat típusuk megkülönböztetése nélkül vezették be a gyűjteményekbe.

Miláš a gyűjtemények forrásainak elválasztását fontosságuk miatt tartja feltétlen szükségesnek, továbbá meggyőződése, hogy a forrásokat fontosságuk mértéke és az ősforráshoz való kapcsolatuk szerint kell említeni. Ezért – mivel a források és jogi viszonyaik pontos ismerete magához az egyházjog megértéséhez feltétlenül szükséges –,³⁰⁶ először a források karakterét, majd alkalmazásukat figyelembe véve, maguknak a forrásoknak belső fontosságát és tartalmát említi.³⁰⁷ E logika eredményezi kézikönyve első részének koncentrikusan felépülő és az általánostól a konkrét felé haladó (deduktív) szerkezetét.^{308 309}

Şaguna hármas típusfelosztást alkalmaz: elsődleges-, másodlagos, valamint segéd- (vagy további) forrásokat különböztet meg. Számára elsődleges forrás a Szentírásban olvasható négy evangélium. A másodlagos források csoportját a Szentírás meghatározott könyvei (az Apostolok Cselekedetei és az apostoli levelek), az Apostoli Kánonok és zsinati kánonok; valamint a főpásztorok azon kánoni írásai alkotják, amelyeket a VI. zsinat 2. kánonja irányadónak ismer el és kánoni hatalommal ruház fel. A további források csoportjához az Ószövetség könyvei, a Szentatyák egyes írásai (amelyek bekerültek a Pedalionba), az egyház által elismert áthagyományozott szokások, továbbá a polgári hatalom rendelkezései tartoznak, amíg nem sértik a kánonjogot és az egyház intézményeit.³¹⁰

Papp-Szilágyi kézikönyvében a forrásokat hat csoportba sorolja. Elsőnek említi a kinyilatkoztatást, amely a Szentírás könyveiből és a hagyományból ismerhető meg. Ezt követik a Szentatyák írásai, a

³⁰⁶ Milas ezen meggyőződésével ellentétben *Şaguna* alig támaszkodik forrásokra.

³⁰⁷ A különös forrásokat a vonatkozó autokefál egyházak sorrendjében, az általános forrásokat pedig alapforrások (Szentírás, Hagyomány, kánonok) – kiegészítő források (zsinati rendelkezések, ortodox egyházfők kánoni levelei) – segédforrások (kanonisták nézetei, értelmezései, kommentárjai) – ősi egyházi-világi források (görög-római császárok az egyház érdekében önállóan, vagy az egyházi hatalommal közösen kialakított rendelkezései) szerint tárgyalja.

³⁰⁸ Például Szentírás, mint jogforrás elméleti és általános bemutatása 38 – 42.o., Szentírás könyveinek, hivatalos kiadásainak leírása 75 – 78.o.

³⁰⁹ Ez a szerkesztési mód fakadhat a kézikönyv eredeti céljából, hiszen Milas elsősorban tankönyvnek szánta

³¹⁰ Vö. *ŞAGUNA, ANDREI VON Compendium des kanonischen Rechtes der einen, heiligen, allgemeinen und apostolischen Kirche*, Hermannstadt, 1868, 7-18.o

liturgikus könyvek, majd a görög-katolikusoknak kiadott szentszéki határozatok, a zsinati kánonok és a jogszokások.³¹¹

Saját forrástípus-felosztásáról az előzőekben említett szerzők közül egyedül Milaš szolgál részletes indoklással. A másik két szerző az egyházmegyéjében használt kommentárok hagyományait, esetenként önkényesnek tűnő saját döntéseit követi. Šaguna munkáját különösen nehéz megítélni ebből a szempontból, mert a bevezetőjében közöltekhez híven,³¹² valóban igen szűk hivatkozási apparátusra támaszkodik.³¹³

A következőkben Milaš kézikönyvének forrásokról és joggyűjteményekről szóló részeinek tartalmát ismertetem, a szerző szerkesztését követve.

7.3.2.1. A források általában

A Szentírás

A keresztény egyház alapítója akarata alapján áll fenn és ez az akarat hatékonyan működik benne a világ végéig (Mt 28,20). Noha Jézus Krisztus nem hagyott hátra az egyház külső életét szabályozó törvénygyűjteményt életével és nyilvános működése során megmutatta és megjelölte az egyház célját. Krisztus parancsai képezik tehát azt az alapot, a melyre az egyház felépült és kifejlesztette életét a világban.

Ezen az alapon, mint ősforráson, nyugszik az egyházjog is. Krisztus parancsait az újszövetségi szentírás tartalmazza, ami az isteni akarat megmásíthatatlan kifejeződése, s ezért az egész egyházra általánosan kötelező és az egyház alaptörvényét képezi.³¹⁴ Ezeken kívül sok olyan előírás is szerepel az újszövetségi könyvekben, amelyeket az apostolok Krisztus nekik adott hatalma alapján

³¹¹ VÖ PAPP-SZILÁGYI DE ILLYÉSFALVA, J *Enchiridion juris Ecclesiae Orientalis Catholicae, Pro usu auditorum theologia, et eruditione cleri graeco-catholici, e propriis fontibus constructum*, M-Varadini, Typis Aloysii Tichy, 1862, 49 – 120.o

³¹² Kézikönyvét a Szentírás, az egyetemes és helyi zsinatok határozatai, a Pidalion, Balsamon, Zonaras és Blastares kommentált munkái alapján, továbbá Bingham és Heineccius alapján írta. Ezeken a forrásokon kívül, melyeket az egyház a világ minden részén elismer, nem használt más műveket, a pátriárkák helyi határozatait sem, mert meggyőződése, hogy azok egybehangzanak ezekkel. Vö: ŠAGUNA, ANDREI VON *Compendium des kanonischen Rechtes der einen, heiligen, allgemeinen und apostolischen Kirche*, Hermannstadt, 1868, XVIII.o; Tulajdonképpen már itt felvetődik a jogfejlődés és jogértelmezés kérdéseinek problémája, amellyel az ortodox egyházak a kodifikáció és a kánonok megváltoztathatatlansága kapcsán közdenek.

³¹³ Átlagban oldalanként egy hivatkozás.

³¹⁴ Például: az apostoli szolgálat parancsa, Mt 18,18; Jn 20,23; apostoli egymásközi viszonya Mk 9,34; keresztelezés és eucharisztia Mk 16,16; Mt 28,19 Jn 3,5, Lk 22,19, 1Kor 11,23-25; házasság Mt 5, 32; 19,3; stb VÖ MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 38 - 42

hoztak.³¹⁵ A köztük mutatkozó különbségekre Pál apostol világít rá a korintusiaknak írt eső levelében, amikor az előbbit isteni hagyománynak, az utóbbiakat apostoli tanácsnak nevezi, habár az egyház az apostoli tanácsokat is parancsként szemléli.

Az őszövetség is szolgálhat egyházi jogi forrásként, noha a mózesi törvényt nem kell teljes egészében megtartani, de mindenképpen tekintetbe kell venni erkölcsi kérdésekben.³¹⁶

Mind Şaguna, mind Papp-Szilágyi rendszerében szintén szerepel a Szentírás, mint forrás, noha súlyát és egyes részeinek típusbesorolását Milaştól eltérően értelmezik.³¹⁷

A tradíció

Milaş értelmezésében a hagyomány nem meghatározott kifejezések és mondások egyik korbó (avagy egyházból) a másikba való átörökítését jelenti, hanem a törvényi alapok megtartását a katolikus egyházban a szukcesszió útján – mind a hitbeli tanítás, mind az egyházi hatalom területén. Archimandrita Johann tanítása alapján ez a pásztori hivatalhoz tartozik, ahogy a Páli levelekben tetten érhető.³¹⁸ A hagyomány ugyanolyan fontossággal bír a források között, mint a Szentírás. Kijelentésének alátámasztására Milaş a gangrai zsinat 21. kánonját idézi, kiemelve: a hagyomány eme jelentőségét az egyetemes zsinatok és az egyházatyák is gyakran hangsúlyozták.³¹⁹

Şaguna munkájában a hagyomány kapcsán az a gondolat olvasható, hogy az egyes dogmák, intézmények és egyházi parancsok csak később ’íródtak le’. A szerző szerint Nagy Szent Vazul, a VI. egyetemes zsinat 8. kánonja, valamint Balsamon kommentárja magyarázza, mi is a hagyomány és ezek a szövegek különbséget tesznek kánoni és evangéliumi tradíció között.

Papp-Szilágyi a források tipizálása során a kinyilatkoztatás megismerési módjai kapcsán ír a hagyományról, szintén Nagy Szent Vazulra utalva, és lábjegyzetében különbséget tesz isteni és apostoli hagyomány között.

³¹⁵ Például az ApCsel 14,23, Tit 1,5, engedelmesség a papoknak Zsid 13,7 stb Vö MILAŞ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 75 – 79.o

³¹⁶ ApCsel 15,6 -29

³¹⁷ Vö Şaguna elsődleges forrásnak csak a négy evangéliumot tekinti, másodlagosnak tartja az apostolok cselekedeteit és leveleiket, az Őszövetséget pedig egyenesen csak segédforrásként ajánlja.

³¹⁸ 2 Tim 1,13, 1 Kor 11,2, Tit 1,5

³¹⁹Például az I Zsinat 6., 7. és 13.kánonja valamint Nagy Szent Vazul és Ireneusz kijelentéseit jeleníti meg ugyanerről a témáról, szükség esetén eredeti nyelven „Traditionem itaque apostolorum in toto mundo manifestatam, in omni ecclesia adest respicere omnibus qui vera velint videre: et habemus adnumerare eos qui ab apostolis instituti sunt episcopi, et succesores eorum usque ad nos.” *Contra haereses lib III. cap 3 et 4*

Az egyházi törvényhozás

Milaš szerint az egyház alaptörvényét – az előbbieknél megfelelően – a Szentírás és a hagyomány tartalmazza. Az alaptörvényben azonban nem szerepelnek az egyház életének minden egyes területét, valamennyi mozzanatát szabályozó, részletes előírások ezért ezek származtatása és pozitív normákba foglalása külön munkát igényel. A legfőbb törvényhozó hatalom az egyházban az egyetemes zsinat, a törvényhozó hatalomról szóló tanítás megfogalmazása és leírása az egyházjog-tudomány része. Az egyház törvényhozó hatalma által kiadott törvények és előírások a forrásokban kiadójuk, tárgyalt témájuk, formájuk alapján különböztethetők meg.

Şaguna az egyetemes és helyi zsinatok kánonjairól – mint további forrástípusokról – szólva kijelenti, hogy e szövegek a kánonjogteljes képét felmutatják (hiszen dogmatikai, fegyelmi, adminisztratív és jogi témában születtek), tükröződik bennük az egyház teljes törvényhozó tevékenysége, a kánonjogász kétségtelen tanítást, magyarázatot és tanácsot talál bennük. Noha néhány zsinat csak helyi jelleggel bírt a VI. zsinat 2. kánonja a tíz első helyi zsinatot is egyetemes tekintéllyel ruházta fel. A Pidalion a tizedik zsinatot (Karthágó 256) nem tartalmazza, de a trullloszi 2. kánon megnevezi. Így – mivel Trullosz az irányadó – a 256-os karthágói zsinat anyaga is másodlagos forrásnak tekinthető.

Papp-Szilágyi Enchiridionjában az egyházi törvényhozás elemei nem jelennek meg külön fejezetben, hanem a források tipizálása során foglalkozik velük a szerző, amikor is említi a liturgikus könyveket, amelyek a szertartásrendet és adminisztratív előírásokat tartalmazzak. Külön forrástípusként szerepelteti a Római Szék által a Ferrara-Florenzi zsinat óta görög-keletieknek kiadott határozatait. Ezen kívül a zsinati kánonok forrástípusába sorolja az egyetemes és helyi zsinatok határozatait, kánonjait, megjegyezve, hogy a helyi zsinat elsősorban keleti sajátosság; és azok a határozatok kötelező erejűek, a melyeket a Szentszék nem utasít el, vagy semmisít meg.³²⁰

A szokásjog

Milaš kifejti: a jog területén megkülönböztetik a szokást (*consuetudo*) a hagyománytól (*traditio*), noha szoros kapcsolatban állnak egymással.³²¹ A szokás forrása egy közösség tagjainak osztatlan meggyőződése, hogy valamit, ami számukra feltétlen szükséges, tartósan megőrizzenek és gyakoroljanak. A hagyomány ezzel szemben azok tekintélyén alapszik, akiktől a hagyomány ered.

³²⁰ Magyarázatként Karthágó és Trullosz kérdéskörét hozza példaként.

³²¹ I. Nicea 7. kánonja még azonos értelemben használja a *consuetudo* és *traditio* kifejezéseket. Későbbiekben ez differenciálódik és a *traditio* a keresztény szokásrendet jelenti, amelynek morális, jogi és tanbeli elemei is vannak. A *consuetudo* pedig sajátos és elfogadott jogi normát jelent. ERDŐ P.: *Az egyházjog forrásai*, SZIT, Budapest 1998, 17.o

A szokás mind a polgári³²², mind az egyházi jogban jogforrást képez. Az egyházi élet számos területén, ahol valamilyen okból nem született normatív szabályozás, az idők folyamán a szokásokat, melyeket a hívek hosszú gyakorlás útján a törvények mellett megtartottak, az egyház elismerte és megerősítette. Ahhoz azonban, hogy a szokásjog érvényesüljön az egyházban, igaznak kell lennie,³²³ céljának meg kell felelnie, illetve egyeznie kell az egyház céljával, valamint az egyháznak el kell ismernie.³²⁴

Şaguna és Papp-Szilágyi is említi a szokásokat a források között. Eltérő részletességgel, de mindketten jelzik a szokások egyházi jogi értelmezésének és alkalmazhatóságának kérdéseit.³²⁵

A „kanonista-jog”

Milaš rendszerében a magyarázatok legfontosabb segédforrása. Ide sorolja azokat a munkákat, amelyeket tekintélyesnek elismert kanonjogászok publikáltak olyan témában, kérdésekben, amelyről a kánonok nem tartalmaznak tényleges előírást. Hangsúlyozza, hogy e munkák önmagukban nem ismerhetők el törvényként, de sokat felvettek közülük a kánongyűjteményekbe különböző kérdések eldöntéséhez. Amikor az egyház az elismert kanonisták műveit mint segédforrást alkalmazza, a római civiljogban uralkodó gyakorlathoz tartja magát.³²⁶ A kánoni gyűjteményekben különböző formában olvashatóak. (Például kérdés-felelet³²⁷; kánoni döntések; kánoni értekezések; XII. századi kanonisták kommentárjai, esetlegesen mint kánonok.³²⁸)

³²² Puchta és Savigny tanulmányára utal.

³²³ „Consuetudo sine veritate vetustas erroris est” Cyprian ad pompeium Ep. 74.

³²⁴ Érvelését kiegészíti még Tertullianus gondolataival „Traditio ibi praetenditur auctrix, consuetudo confirmatrix, fides observatrix”, De corona militis Cap 3

³²⁵ Şaguna a Sardicai zsinat 6. kánonja; továbbá Crisostomos 10. és 56. homiliája alapján a szokást a segédforrások közé sorolja. Kézikönyve szerint használatukhoz szükséges különböző szempontokat vizsgálni. Ilyen a szokás elismertségének kérdése; A szokás Szentírásnak és Atyák tanításának megfelelőségének vizsgálata; valamint annak körbejárása, hogy erejét veszítette-e vagy ténylegesen szokásban van-e az egyházban?

Papp-Szilágyi elegáns latin kifejezésekkel írja le a szokások különböző csoportosítási lehetőségeit: praescripta – non praescripta, jognak megfelelő – tiltott, eltűrt, elismert; contra ius három szempontja. Ezen kívül tárgyalja a legitim szokások jellemzőit példákkal alátámasztva: isteni és természetjoggal és a katolikus hittel nem ellenkezik; kifejezett egyházi törvénnyel nem ellenkezik; kanonisták 10 éve nem vitatják. Ezt követően ír a szokások törvénybe iktatásának, elismerésének feltételeiről például emberemlékezetet meghaladó jelleg; majd a szokások hatásairól és megszűnésük mechanizmusáról ejt szót.

³²⁶ A responsa prudentium a bírók számára iránymutatás „Ante tempora Augusti publice respondendi ius non a principibus dabatur, sed qui fiduciam studiorum suorum habebant, consulentibus respondebant. Neque responsa utique signata dabant, sed plerumque iudicibus ipsi scribebant, aut testabantur, qui illos consulebant. Primus divus Augustus, ut maior iuris auctoritatis haberetur, constituit, ut ex auctoritate eius responderent, et ex illo tempore peti hoc pro beneficio coepit.” Digest.lib. I tit II fr. 2 § 47.

³²⁷ Şaguna egész kézikönyvének ez a formája, a fejezetcímbe feltett kérdésre válaszol az adott fejezetben.

³²⁸ A Trullósi zsinat 2. kánonja ruházott fel véleményeket kánoni erővel, ezekre a későbbiekben kánonként utaltak. Conc. in Trullo (692), c. 2

7.3.2.2. A jogforrások alkalmazása

Erre nézvést általános értelmezést és iránymutatást sem Şaguna, sem Papp-Szilágyi nem fogalmaz meg. A konkrét témák szabályozásánál esetlegesen utalnak rá, ezért a következő pontokban kizárólag Milaš gondolatai szerepelnek.

Az egyházi törvények alkalmazása és kötelező ereje

A törvények értelmezése

A helyes törvényértelmezéshez Milaš szerint sem elég a mechanikus, szó szerinti ismeret és alkalmazás (*Scire leges non est verba earum tenere, sed vim ac potestatem*), sokkal inkább szükséges a törvény szellemét ismerni, továbbá a törvényhozó álláspontját kell szem előtt tartani.

Puchta, Savigny, Arndts és Unger munkái alapján Milaš azt a tevékenységet nevezi a törvény magyarázatának, amikor a kanonista mind a törvény tartalmát, mind külső és belső értelmét és formáját megvilágítja. A törvényt magyarázat során négy elemet lehet megkülönböztetni egymástól, nevezetesen a grammatikai, a logikai, a történeti és szisztematikus elemet.

A grammatikai elem a szavak értelmezését jelenti, a logikai alatt a törvény értelmének analízisét értjük. A történeti elem tanúskodik arról, hogy milyen volt a jog állapota a kiadás idején, a szisztematikus pedig a belső összefüggéseket vizsgálja a törvény és a többi jogintézmény között.

Abban az esetben, ha egy törvény ezek után sem értelmezhető három segédeszközt ajánl a jogtudomány – mutat rá Milaš. Ezek: a teljes törvényhozás belső összefüggéseinek feltárása; a *ratio legis*; valamint a nyerhető eredmények értékelése.

A törvény megszűnése

A kompetens hatalom által bevezetett (fegyelmi) törvény addig érvényes, míg jogilag elismert módon meg nem változtatják. E változtatás lehet teljes, vagy részleges. Az első esetben a törvény teljesen megszűnik (*abrogatio*) és elveszti érvényességét, vagy a törvényhozó kifejezett szándéka következtében, vagy a szokáson kívül kerülése következtében (*desuetudo*).

A második esetben a törvény egy meghatározott része kerül hatályon kívül és az is lehetséges, hogy a törvény általánosan érvényben marad, de egyes személyek nem kötelesek teljesíteni vagy *privilegium*, vagy *dispensatio* következtében. A definíció és csoportosítás után felsorolja az

abrogatio eseteit zsinati, illetve latin hivatkozásokkal, majd leírja a privilégiumot és a dispensatiot.³²⁹

7.3.2.3. Az egyházjog forrásai ténylegesen

Milaš szerint a könnyebb áttekinthetőség érdekében az összes forrás két csoportba sorolható. „Az általános források közé tartoznak azok, amelyek az egész egyházra vonatkoznak, a különös források közé pedig azok, amelyek az általános források mellett az egyes mai autokefál egyházakra vonatkoznak.”³³⁰ A különös forrásokat a vonatkozó autokefál egyházak sorrendjében, az általános forrásokat pedig alapforrások, kiegészítő források és segédforrások, valamint az ősi egyházi-világi források felosztás alapján tárgyalja (szemben Şaguna elsődleges-, másodlagos-, további- és segédforrásokat taglaló rendszerével).³³¹

Alapforrások

A Szentírás és a hagyomány

A Szentírás meghatározott könyvekből áll, melyek az egyházi tanítás értelmében sugalmazottak – szögezi le Milaš, majd felsorolja a kanonizált könyveket, ismerteti, hogy melyik milyen nyelven íródott. A szövegek hitelességéről szólva kijelenti: a szinódusi tanúsítvány elég a vonatkozó bibliakiadásról. A hagyományt az ősi apostoli hitvallás, az apostoli kánonok, a zsinati záródokumentumok, a mártírakták és az egyházatyák írásai alkotják. A hagyomány valóságának megállapításához a nyugati egyházatya Vincetius Liriensis kritériumrendszerét említi.³³²

Milaš hangsúlyozza: a Szentírás és a hagyomány azért lényegesek a kánonjog számára, mert belőlük ismerhetők meg az egyház alkotmányának és kormányzati hatalmának elemei, továbbá az úgynevezett *ius divinum*. A *ius divinum* leírására és ortodox egyházi értelmezésének, kifejtésének

³²⁹ MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 69 – 71.o. Noha Şagunánál és Papp-Szilágyinál sem hiányozott a latin nyelvi műveltség ezt a keletieknél nem jellemző, kifejezetten nyugati jogi gondolkodást jelentő kérdést nem tárgyalják.

³³⁰ MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 75.o

³³¹ Összehasonlító táblázat a 11.4.2. mellékletben.

³³² „...primum divinae legis auctoritate, tum deinde ecclesiae catholicae traditione... In ipsa item catholica ecclesia magnopere curandum est, ut id teneamus, quod ubique, quod semper, quod ab omnibus creditum est...” VINCENTII LIRINENSIS, *Commonitorium adversus haerese* Cap 1.3.33 idézi MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 78.o

bemutatására két XVII. századi könyvet javasol, melyeket munkája későbbi részében, a tanítói hatalomról szólva ismertet.³³³

Kánonok

Milaš kánonok alatt az alap kánongyűjteményekben található, az egész egyház számára kötelező, egyházi törvényeket érti. (Vele ellentétben Šaguna nem definiálja a kánon fogalmát.)

Az alap kánongyűjtemények összeállítása 883-ban a XIV címből álló Nomokánon kiadásával lezárult. E a gyűjtemény az apostoli kánonokat, az egyetemes zsinatok kánonjait, tíz helyi zsinat rendelkezéseit és tizenhárom egyházatya kánonjait tartalmazza. Ezek az ortodox egyház alapkánonjai. A másik nagy jelentőségű összeállítás az Atheni Syntagma a XIV címből álló Nomokánonban is szereplő anyagon túl tartalmaz még kánoni írásokat Nagy Szt Vazultól, Johannes Chrisostomostól és Szent Atanáztól, zsinati válaszokat Miklós konstantinápolyi pátriárkától, kánonokat, amelyeket Nikeforos Confessor és Johannes Fasters fűzött hozzá.

Az Atheni Syntagma hivatalos általános egyházi kánongyűjtemény, kánonjai majd minden helyi egyházban kiadott hivatalos karakterű kánongyűjteményben teljes számban szerepelnek. Nevezetesen a szláv ortodoxia számára általánosan érvényes Krmčija-ban, az orosz egyházban emellett érvényes Kniga pravil-ban, a görög egyház Pedalion-ában és a román Indreptarea legjiben – mutat rá Milaš, s a későbbiekben e gyűjteményeket is részletesen ismerteti.³³⁴

Az Apostoli kánonok ismertetésekor Milaš széles hivatkozási bázisra támaszkodik orosz, szerb, német, latin nyelvterületről, keleti és nyugati forrásokból egyaránt.³³⁵

Az Apostoli kánonok közé 85 kánon tartozik. Milaš röviden ismerteti a kutatásokat, amelyek tényleges apostoli eredetükre vonatkoztak. Megállíthatja e kutatások alapján, hogy az 'Apostoli' jelző fontosságot és tekintélyt jelez, valamint az ősi kánongyűjtemények az első helyen hozzák az e néven jelzett joganyagot és csak a kánonok számában van különbség a keleti és nyugati gyűjtemények között. Magyarázatul *P. de Marca* párizsi érsekre hivatkozik, aki Dionysius Exiguus fordításával kapcsolatban kijelenti, azért hagyta ki az utolsó 35 kánont a fordításból, mert a

³³³ Ορθόδοξος δμολογία τής πίστεως τής καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας ἀνατολικῆς; Ομολογία τής ὀρθοδοξοῦ πίστεως τής ἀνατολικῆς ἐκκλησίας A kézikönyv 133§ paragrafusában mutatja be e könyveket részletesen, MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 79.o

³³⁴ Šaguna nem ismerteti az Atheni Syntagmát.

³³⁵ Ld MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 81.o lábjegyzetét

nyugati gyakorlattal nem egyező kijelentéseket tartalmaztak. A trullloszi zsinat 2. kánonja 85 kánont erősít meg ünnepélyesen. Lábjegyzetben jelzi, hogy a *Decretum Gratianiba*³³⁶ a trullloszi zsinat 2. kánonja bekerült, amelyben 85 kánon szerepel. A szláv, orosz, görög nyelvű gyűjteményekben a kánonok száma megegyezik, bár az Atheni Syntagmában szereplő sorrendhez képest mutatkozik némi eltérés, továbbá a szláv Krmčijában hozzászólások is találhatók, melyeket Zonaras a trullloszi zsinatra hivatkozva elutasít kommentárjában.

Az általános források bemutatásakor Milaš a továbbiakban is hasonló szerkezetet követ, leírja magát a gyűjteményt, keleti és nyugati egyházak álláspontja között mutatkozó különbségeket,³³⁷ valamint a hivatalos kiadások között megfigyelhető eltéréseket.

Az egyetemes zsinatok kánonjai

Leírásukkor Milaš hivatkozási bázisa többek között *Barsow, Harduini, Justelli, Hefele, Hergenröther, Michaud, Walch, Schwane, Pitra*³³⁸ munkáira, valamint saját korábbi műveire terjed ki.

Bevezetésként kijelenti, hogy az ortodox- keleti egyházban hét egyetemes zsinatot fogadnak el 325 és 787 között.³³⁹ Ezután egyenként ismerteti a hét egyetemes zsinatot leírva azok összehívásának okát, bemutatva az összehívó személyét, az elnöklőt és a jelenlévőket – külön kiemelve, hogy a római széket (helyenként pápának nevezi) milyen formában képviselték. Említi továbbá, hogy hol és mikor került összehívásra a zsinat, milyen határozatok, kánonok születtek az egyes üléseken. Ezek hogyan és mikor jelentek meg, valamint milyen formában és szerkezetben szerepelnek a hivatalos gyűjteményekben.

Mivel a trullloszi zsinat döntései körül egyet nem értés mutatkozik Kelet és Nyugat között, Milaš kiemeli, hogy a zsinat feladata nem doktrinális természetű kérdések megválaszolása volt, hanem a korábbi zsinatok határozatainak megerősítése, valamint az, hogy új kánonok által szigorú rendet vezessen be az egyházba. Hangsúlyozza, hogy nyugati oldalról a zsinat nem minden kánonját

³³⁶ Az 1140-ben befejezett mű a szerzőtől a *Concordia discordantium canonum* címet kapta. A kánonjogot, a teológiát és a liturgiát érintő aprólékos értekezés, amely négy részletes tárgyalást tartalmaz a jogi és a személyeket érintő forrásokról, a büntetésről, a szentségekről és a házassági jogról. Emellett az egyházjoggal kapcsolatos legkülönbözőbb kérdések sorát veti fel, és mint *auctoritates* vagy az értekezés és a szerző által felvetett kérdésekre alátámasztására körülbelül négyezer szöveget hoz fel, amelyek témái nagyrészt zsinati dekrétumok – a legkorábbi időktől egészen az 1139-es II. lateráni zsinatig –, pápai rendeletek – többek között apokrifek is az első időktől II. Incéig, illetve mindaz, ami a Bibliából, az egyházi íróktól, a római Kúria hivatalos könyveiből, a büntetésekkel foglalkozó könyvekből, a különböző íróktól és a világi törvényekből kimaradt; Vö ERDŐ P.: *Az egyházjog forrásai*, SZIT, Budapest 1998, 165 – 179.o

³³⁷ Ennek során stílusa mindig tárgyilagos és kiegyensúlyozott marad. Nem akarja eldönteni melyik egyháznak van igaza, pusztán ismerteti és leírja a két egyházfél forrásait, gyűjteményeit, ezek esetleges összefüggésrendszerét.

³³⁸ Részletesen ld MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.: Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 84. o lábjegyzetében

³³⁹ Röviden magyarázza, hogy a Trullloszi zsinatot miért hívják Quinisextinek.

fogadják el, noha ez különböző források tanúsága szerint korábban nem volt így. A római legátus - Basilius von Gortyna – például elsőként írta alá a zsinati dokumentumot. I. Hadrianus több – Tarasius pátriárkának és a frank püspököknek küldött – írásában is írt elfogadásról. VIII. János és III. Ince pápa egyaránt említi a 82. kánont és Gratianus is sokat felvesz kánonjai közül *Decretumába*.³⁴⁰

A helyi zsinatok kánonjai³⁴¹

A helyi zsinatok kánonjai közül csak azok kötelező erejűek a teljes egyházra nézvést, melyek ilyen jellegét az egész egyház elismerte. Az Atheni Syntagmában 11 zsinat kánonjai szerepelnek (ezek: Ankyra, Neocézarea, Gangra, Antiochia, Laodicea, Sardica, Konstantinápoly, Karthago, újabb két zsinat Konstantinápolyban), a szláv és román gyűjteményekben pedig csak 10, mivel a Ciprián alatt tartott eretnek keresztségről szóló karthagói zsinat kánonjait kihagyják. Milas a tizenegy helyi zsinat ismertetését ugyanabban a szerkezetben végzi, mint az egyetemes zsinatokét, kifejtve a „Hol? Mikor? Miért? Kik? Milyen határozat? Gyűjteményekben hogyan, milyen formában szerepel?” kérdésekre adható válaszokat. E bemutatás során a Pedalionra, továbbá Harduini, Pitra és Hefele munkáira támaszkodik.

Az ortodox párbeszéd szempontjából érdekes lehet a karthagoi zsinat határozatairól szóló pont, hiszen a pápai elsőség keleti értelmezésében nyújt ismereteket.^{342 343}

Az egyházatyák írásai³⁴⁴

A trullloszi zsinat 2. kánonja 12 egyházatya³⁴⁵ nevét említi, akik kánonjai az egész egyház számára kötelező erejűek. Ezen kívül Tarasius konstantinápolyi pátriárka simoniáról szóló írásának ismerik el kötelező erejét.

³⁴⁰ Vö: ERDŐ P.: *Az egyházjog forrásai*, SZIT, Budapest 1998, 165 – 179.o

³⁴¹ Zsinatok területi szempontú részletes „osztályozása” (tartományi, tartomány feletti, egész Keleti vagy Nyugati birodalomrésze, egyetemes) nem szerepel Milasnál, pusztán az egyetemes és a helyi vagy részleges zsinat között különböztet.

A politikai és a földrajzi egységes megfelelnek a gazdasági és kulturális egységeknek ennek következtében a zsinati törvényhozásnak regionális jellege van, valamint kialakulnak a zsinati fegyelem régiókénti hagyományai. Fennmaradt dokumentumok fajtái: acta, beszéd, levél, anathéma, hitvallás, kánonok, aláírási listák. ERDŐ P.: *Az egyházjog forrásai*, SZIT, Budapest 1998, 43.o. Milas a zsinatok kapcsán hol kánonokról, néha levelekről, egyszer hitvallásról ír – helyreállítás és tulajdonítás problémájáról egyetlen esetben beszél.

³⁴² Codex Africanae címmel erről külön tanulmányt is kiadott, 1881-ben: MILAS, N *Codex Ecclesiae Africanae*, Zara 1881

³⁴³ A zsinaton ugyanis nem ismerték el a pápa jogát a püspöki zsinat döntései elleni appellációra, majd egyházfegyelmi kérdésekben korábbi zsinatok határozatait vonták revízió alá.

³⁴⁴ Milas a szövegben ulajdonképpen atyákról, ill. szent atyákról beszél, nem egyházatyákról

Milaš az egyházatyák kánonjait a zsinatok kánonjainak bemutatásához hasonló szerkezetben írja le. Bemutatja az atya személyét, tevékenységét, ismerteti milyen témában írt műve, értekezése, tanítása került bele a kánongyűjteményekbe. Továbbá leírja, hogy a gyűjteményekben szereplő változatok miféle különbségek mutatkoznak az atya kánonjai kapcsán?

Kiegészítő források

E forráscsoport jelentőségének megítéléshez tudni kell, hogy az ortodox-keleti egyházban a törvényhozói hatalmat szinodális formában gyakorolják. Az egyetemes zsinatok után a vonatkozó autokefál egyházban a legmagasabb hatalom a püspöki szinódus. A legjelentősebb törvényhozói tevékenység a konstantinápolyi pátriárkai szinódusban zajlik a pátriárkai szék tiszteletbeli elsősége folytán.³⁴⁶ Ebből következően a konstantinápolyi pátriárkai szinódus döntéseinek egyfajta általános és kötelező jellege van a keleti egyházak számára.

Milaš 895-től kezdve felsorolja a pátriárkákat és a jelentős szinodusi döntéseket például kolostorok szabályzatairól, a házasság felbontásáról, a bírósági eljárásról, a gyilkosság következményeiről, a pátriárkátus belső szervezetéről, a püspök feleségének kötelező kolostorba vonulásáról, a plébániai jogokról, a gregorianus naptár vonatkozásairól, valamint a független egyházak elismeréséről.³⁴⁷

A segédforrások csoportját az elismert kánonjogászok különféle helyeken kifejtett nézetei és véleményei alkotják. Az Atheni Syntagma alapján Milaš is felsorolja az összeset (a házasságjogot érintő megnyilatkozásokat kivéve).³⁴⁸

³⁴⁵ Alexandriai Dionysius †265, Neocézareiai Thaumaturgus Gergely †270 – térítések, büntetések, Alexandriai Péter érsek †311 – egyházhoz visszatérők bűnbánati írás, Nagy Atanáz †373 – biblia kanonikus könyvei, eretnekek felvétele az egyházba, Nagy Szent Vazul †379 – Szentlélekről, püspökökről, asszonyszemélyről a házban, Alexandriai Timóteus †385 – püspökök és papok feladatai, Teológus Gergely †389 – biblia kanonikus könyvei, Ikoniumi Amfilokus †395 – biblia kanonikus könyvei, Nysszai Gergely †395 – különböző bűnök milyen büntetést érdemelnek, Alexandriai Teophilus †412 – egyházi rend szentségével kapcsolatos személyi kérdések, katarok felvétele a klérusba, ünnepi előeste kérdése (epiphania), Alexandriai Cyrill †444 – püspöki trón, Konstantinápolyi Gennadius †471 – simonia, Konstantinápolyi Tarasius †809 – simonia; Az idők folyamán az eredeti 12 egyházatya tanításait kiegészítették több szerző művével is. Például Böjtölő János †595 gyóntatási instrukcióival, amelyekből Blastares állított össze kézikönyvet a XIV.században, továbbá Nikephorus Confessor †818 sokféle írásából például az első egyetemes zsinatokról szólót, valamint Konstantinápolyi Miklós egyházi szolgálatról szóló 1086 és 1111 közötti zsinati válaszaival, továbbá kánoni írásokkal Johannnes Crysostomostól az elsőáldozás idejéről, és a bűnös megjavításáról

³⁴⁶ Ez a tekintély-alap kiegészül az évszázados viszonylagos politikai függetlenség adta biztonsággal és a térítő munkából fakadó „anyaegyház” státusszal.

³⁴⁷ 1590 körül II Jeremias pátriárka ismeri el az orosz egyház önállóságát; 1780 körül IV. Gabriel pátriárka ismeri el az Sinai-hegyi érsekség önállóságát; 1850 körül IV. Anthimus pátriárka ismeri el a görög egyház önállóságát; 1880 körül III.Joachim pátriárka ismeri el a szerb egyház önállóságát 1885 körül IV.Joachim pátriárka ismeri el a román egyház önállóságát

³⁴⁸ Zhishmanra hivatkozik, akinek említett művében a teljes felsorolás megtalálható.

Az említett írások:

Theodor Balsamon kánoni válaszai az alexandriai pátriárkának, valamint Theodosius kolostorvezetőnek a noviciátusról, értekezés a Chartophylax és a Protekdicus szolgálatáról, értekezés a pátriárka privilégiumairól

Petrus Chartophylax kánoni válaszai

Krétai Éliás kánoni válaszai szerzetes Dionysiusnak

Nikolaus Chartophylax kánoni válaszai püspököknek

Nikephoros Chartophylax írásai szerzeteseknek

Ciprusi Johannes kánoni válasza Constantinus Kabasilas érseknek

Demetrius Chomatenus kánoni válaszai Kabasilas érseknek

Ezekon kívül Balsamon, Zonaras és Aristenus kommentárjai mutatják be a segédforrásokat.

Egyházi-világi törvények

A görög-római államhatalom által kiadott és az egyházra vonatkozó törvények képezik az általános források ezen csoportját. A császári törvényeken kívül az egyház számára jelentőséggel bírnak azok a keresztény kor előtti római jogi rendeletek, amelyeket a keresztény császárok felvetettek törvénygyűjteményeikbe. E törvénygyűjtemények egyaránt szerepelnek a keleti és a nyugati kánongyűjteményekben.³⁴⁹

Şaguna szerint a legtöbb bizánci császár ügyelt arra, hogy az egyházi intézményeket támogassa, külső szabályozásukat elismerje, illetve megadja. Példaként Justinianus 131. novellájában olvasható előírást említi, mely szerint az egyetemes zsinatok dekrétumait el kell ismerni és kötelezően meg kell őrizni.

Milaš időrendben mutatja be az egyházi-világi gyűjteményeket. Ismereti a 439-es Codex Theodosianust, amelynek utolsó könyve kizárólag egyházi témákkal foglalkozik, 11 címbe rendezve.³⁵⁰

Justinianus 527-565 közötti törvénygyűjteményeinek és „kodifikációjának bemutatásakor az eredeti szövegekre, valamint Biener, Mortreuil, Puchta, Heimbach hivatkozik. Sorrendben az 529-es Codex Constitutionumot; az 534-es Codex repetitae praelectionist; az 533-as Digestat/Pandekteat; a szintén 533-as Institutionest; valamint a Novellae constitutionest ismerteti

³⁴⁹ Ezt a kijelentését a Decretum Gratianira alapozza, rá hivatkozik

³⁵⁰ De fide catholica; De episcopis, ecclesiis et clericis; De monachis; De his, qui super religionem contendunt; De haereticis; Ne baptisma iteretur; De apostasis; De iudaeis, coelicolis et samaritanis; Ne christianum mancipium iudaeus habeat; De paganis sacrificiis et templis; De religione; MILAŠ, N Das *Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 123.o

534-ből. Kitér Leo császár Eclogájára 741-ből, majd Macedón Bazilius császár 870-879 között szerkesztett Prochironját, valamint az egyház életében nagy hangsúlyt kapó Basilikát mutatja be. Ez utóbbi a régi törvények kiadása összegyűjtve és magyarázva, címekre, fejezetekre és paragrafusokra osztva⁶⁰ könyvből áll; forrásai az Institutiones, a Digesta, Justianus Codex és Novellae, valamint a Prochiron voltak. Kiadása és kihirdetése után az egyház inkább ezt használja. Milaš kiemeli: Balsamon a XIV címből álló Nomokánonhoz írt kommentárjában összehasonlítja a Basilikát Justinianus joggyűjteményeiben szereplő világi törvényekkel és megállapítja gyakorlati hasznukat az egyház számára.³⁵¹ Ezt követően Milaš Biener alapján pedig kijelenti, hogy a Basilika forrás a nyugati egyház számára is.

Utolsóként Constantius Harmenopulos 1345-ös Hexabiblosát mutatja be, amelyben a házasságról és a püspök, továbbá a főpapok beiktatásáról szóló részek jelentősek egyházi szempontból.

Különös források

Az egyes helyi egyházak számára jelentős források tartoznak ide, melyek az adott egyház helyzetére vonatkoznak az adott államban, az egyház és állam viszonyát, s ennek külső szabályozását rendezik. Ezek a törvények mind az államot, mind az egyházat kötelezik, függetlenül attól, hogy közösen adták-e ki, vagy az egyik által kiadott rendelkezést a másik elismerte. Milaš idejében a konstantinápolyi patriarkátus 1885. áprilisi katalógusa alapján 15 helyi egyház rendelkezik független igazgatással (kormányzati hatalommal), vagyis számít autokefál egyháznak, amelyek közül 10 rendelkezik kompetens hatalom által formálisan kiadott alaptörvénnyel. Ezek: a Konstantinápolyi Patriarkátus; az Orosz Császárság Egyháza; a Karlócai Metropólia; a Görög Királyság Egyháza; a Hermannstadti Metropólia; a Bulgár Exarchatus; Bukovina és Dalmácia Metropóliája; a Szerb Királyság Egyháza; a Román Királyság Egyháza; a Montenegroi Metropólia.³⁵² Ezeket az egyházakat ismerteti történeti kialakulásuk vázolásától kezdve a konkrét törvény bemutatásáig.

Általánosan jellemző, hogy az egyházak helyzetének állami rendezése Milaš korabeli. A konkrét törvényeken kívül az adott egyház történeti munkáit hivatkozza: (például az orosz egyház esetén Suvorov és Nikolski munkáit, a karlócai egyház tekintetében Vucetich, Miladinovich, Gjorgjevich és Csaplovics műveit). Korábbi munkájához kapcsolatosan a Bukovinai és Dalmáciai Metropóliáról írtakat, valamint Sagunával kapcsolatos összevetés miatt a Hermannstadti Metropólia statutumának leírását érdemes részletesebben bemutatni.

³⁵¹ Zachariae a Ligenthal és eredeti Balsamon szövegre hivatkozik

³⁵² Mai státuszuk és elnevezésük a 9. fejezetben olvasható

Şaguna szerint az 1782-ben a karlócai szerbeknek, majd később változtatásokkal az OMM összes ortodoxának érvényes konzisztórium rendszerét az ortodoxiától idegen és nem kánoni.³⁵³ 1869-es statútumában 5 egymásra épülő testületet ír le a plébániákat (1-28§§) a protopropiátusokat (29-55§§), a kolostorokat (§§ 66-84), az egyházmegyéket (§§85 - 142) végül pedig a metropolíákat (§§ 143 - 176). Minden testületnek joga és kötelessége belső egyházi, iskolai és alapítványi ügyeit önállóan intézni, továbbá az eggyel magasabb fokozatú testületbe választott képviselőt küldeni. A statútum az erdélyi evangélikus egyházi alkotmánnyal összehasonlítva több hasonló vonást tartalmaz. Ilyen például a filiák rendszere, valamint a képviselőtestületek választási szabályai. Alapvető különbségek látszanak azonban például a nem tisztán egyházi képviselőtestületek laikus/egyházi arányának, valamint az egyházkerületek határának meghatározása területén.³⁵⁴

7.3.2.4. Egyházjog-gyűjtemények

Az egyház valamennyi tagjának kötelessége a kiadott törvényi előírásokat ismerni – szögezi le Milaš. Ez elsősorban az egyházi előjárók és papok kötelessége, amelybe beletartozik az is, hogy mindenki számára lehetőséget biztosítsanak az összes törvény megismerésére. Ennek kiváló módja a különböző gyűjtemények összeállítása, amelyek összefoglalják az adott időszakban kiadott törvényeket.

A törvények számának növekedése és a gyűjtemények összeállítása az egyházjogi források kodifikációját eredményezi.³⁵⁵ Kezdetben személyes és gyakorlati indokkal folyt ez a munka, később ellenőrzése aká vonta az illetékes, így hivatalos jelleget adott neki. A kodifikáció története szakaszokra oszlik, amelyek szorosan összefüggenek az egyháztörténet eseményeivel. Milaš *Laskarew* alapján három periódust különböztet meg.³⁵⁶ Az első a kezdetektől a Milánói ediktumig tart, amelynek ideje alatt az egyház a Szentírásra és az apostoli hagyományra alapozva megalkotta kormányzásához szükséges törvényeit, és összegyűjtötte a szóbeli és szokásbeli hagyományokat.

³⁵³ Például a püspököknek a többséggel kell szavaznia; konzisztórium elnevezés idegen, hiszen az ortodox kifejezés erre a szervezetre az 'általános szinódus' SAGUNA, ANDREI VON *Anthorismos, sau Deslusire Comparativa asupra brosurei*, Sibiu, 1861, 53.o

³⁵⁴ Vering szerint a Şagunai statútum és a karlócai egyháztörvény ellentmond a keleti egyház hierarchikus alapszabályának mivel a laikusoknak is döntési szavazatot ad az egyházi igazgatási ügyekben. Ez a nyugati egyház jogi hagyományában a késő- középkori investitúra harc következtében jelent meg és a keleti hagyományoktól idegen.; Lehrbuch 1893, 372.o.

³⁵⁵ Milas általános kodifikáció fogalommal dolgozik, a jogágak szerinti újrendezés és új jog alkotása még nem szerepel gondolataiban.

³⁵⁶ LASKAREW, P *Pravo cerkovnoe v jego osnovah, vidah i istocnikah*, Kijev, 1886 (Az egyházjog alapjai. Formája és források) hivatkozza MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 158.o

A második periódus az egyetemes zsinatok, továbbá azon részleges zsinatok korát foglalja magába, melyek az egész egyházban kötelező kánonokat alkottak. (Ebben az időszakban a kodifikáció csúcspontja az ortodox-keleti egyház alap kánongyűjteménye, a XIV címből álló Nomokánon kiadása 883-ban.) A harmadik szakasz a XIV címből álló Nomokánon kiadása után kezdődik. Jellemzője a részleges és helyi zsinatok, partikuláris körben kötelező törvényadó működése; valamint a kanonisták azon tevékenysége, hogy mindenki számára elérhetővé tegyék az egyház alaptörvényeit, s az egyházban érvényes jogot mind az állami, mind a részegyházak jogával összhangba hozzák.³⁵⁷ Mivel az első két periódusban az egyház osztatlan egészet alkotott, a kánongyűjtemények a teljes egyházban érvényesek, noha némelyik helyi jelleggel bír. Milaš ezért mind a keleti, mind a nyugati gyűjteményeket tárgyalja.

A gyűjteményeket tartalmuk alapján tisztán kánoni, egyházi-világi és a nomokánonok csoportjába sorolja. További csoportosítási szempont lehet az általános – különös megkülönböztetés aszerint, hogy a gyűjteményben foglalt törvények, mely területeken számítanak kötelezőnek. Ezen kívül kronologikus és szisztematikus gyűjtemények írhatóak le aszerint, hogy a kánonokat pusztán időrendben, vagy tárgyalt témájuk és jelentőségük alapján összerendezve tartalmazzák.³⁵⁸

Az első periódus: a kezdetektől a Milánói edictumig (313)

Milaš Pitra, Blickel, és Spittler műveire hivatkozva megállapítja: ebben a korszakban nincsenek olyan gyűjtemények, melyek nem az apostolok neve alatt jelentek meg. Milaš a 12 apostol tanítása, az Apostoli kánonok gyűjteménye és az Apostolok konstitúcióinak gyűjteménye elnevezésű kánongyűjteményeket ismerteti kialakulásuk és tartalmuk szempontjából, megemlítve későbbi

³⁵⁷ Ma a nyugati egyházban használt periodizáció eltér ettől, de bizonyos elemek és jellemzők azonosak a párhuzamos időszakokban például a zsinati rendelkezések helyi jellegzetességei, gyűjtemények szisztematizálódása, kanonisták kommentáló tevékenysége. Régi jog – 1140-ig. Patrisztikus kor: pszeudoapostoli, régi zsinati gyűjtemények, gyűjtemények fejlődése; karoling reform 8-9 sz; császári és gregoriánus reform 9-12 sz. A kora középkorban (VI – VIII.sz.) a törvényhozásban a partikularizmus jellemző, amit erősít a germán jog hatása Nyugaton. Ennek következtében kijelenthető, hogy „növekedett a kulturális és egyházi különbség Kelet és Nyugat között, sőt maga a Kelet egysége is fokozatosan bomlásnak indult.” (EP_FORR 59.o)

Klasszikus egyházjog vagy dekretális jog 1140 – 1563.

Trentói egyházjog 1563 – 1917. Korábbi jogszabályok is megőrzik érvényüket azoknak a kivételével, amelyeket ez a zsinat, vagy későbbi szentszéki rendelkezés módosít. A jogalkotási folyamat differenciálódott, eredményeképp az összes jogszabály nyilvántartása és követése a gyakorlatban nehézségekbe ütközik, ezért nem az eredeti szövegekkel, hanem a kézikönyvekkel dolgoznak

Kodifikált egyházjog 1917-től. A korábbi egyetemes jogforrások hatályukat veszítik, magyarázó szerepük azonban megmarad, ilyen esemény és tekintély nincs a keleti egyházakban.

³⁵⁸ A mai nyugati egyházban használatban lévő kategorizáció igen hasonló, bár helyenként összevont csoportosítási szempontot alkot Milašhoz képest. A források csoportosítása a jogszabály jellegét, tekintélyét, a szöveg és gyűjtemény viszonyát, valamint a gyűjtemény szerkezetét vizsgáló szempontok alapján lehetséges. Vö: ERDŐ P.: *Az egyházjog forrásai*, SZIT, Budapest 1998

felhasználásukat és kommentárjaikat is.³⁵⁹ Hivatkozási bázisa kiterjed nyugati és keleti szerzők műveire és a keleti egyházban használt eredeti szövegeket tartalmazó Atheni Syntagma gyűjteményre.³⁶⁰

A második periódus: 313-tól 883-ig

Az egyház engedélyezett működés lehetővé tette a tanítás és fegyelmi szabályok megerősítését, továbbá az egyház államhoz való viszonyának leírását.

A tisztán kánoni gyűjtemények bemutatása során Milas kelet – nyugati bontásban sorolja fel a műveket. Keleten a Kalkhedoni zsinat (451) után kiadott „különös Codex”-et, az Efezusi Istvánnak tulajdonított Kánoni Synopszist (κανονική σύνοψις), valamint szisztematikus gyűjteményeket említi, köztük Johannes Scholasticus LX címből álló, valamint L címből álló gyűjteményét ismerteti. A nyugati gyűjteményeket³⁶¹ Schulte, Maasen, Pitra, Ballerini, Hergenröther, Phillips, valamint Hinschius műveire hivatkozva írja le.

Az egyházi-világi joggyűjtemények olyan világi jogszabályok, amelyekben egyházi tevékenységek szabályozása merül fel; ezek közül több keleti gyűjteményt nevez meg és mutat be. A Collectio 87 capitulorum (Johannes Scolasticus összeállítása) a Collectio 25 capitulorum; a Collectio constitutionum ecclesiasticarum, másnéven Collectio tripartita leírásakor Biener, Heimbach, Pitra, Mortreuil műveire hivatkozik

A nomokánonok egyházi tevékenységet szabályozó világi és egyházi törvények közös gyűjteményei.³⁶² Időrendben kettőt ismertet részletesebben Ezek: az L címből álló Nomokánon vagy más néven Johannes Scholasticus Nomokánonja, illetve a XIV címből álló Nomokánon³⁶³

³⁵⁹ Például a 12 apostol tanítását Atanáz felhasználja, amikor az ünnepnapokról ír, valamint Zonaras és Blastares is említik az ortodox-keleti egyház kánonjogáról írt műveikben

³⁶⁰ MILAS, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 160.o

³⁶¹ Versio Isidoriana, Prisca translatio, Codex canonum ecclesia romanae, Codex canonum ecclesiasticorum Dionysii exeguii, Collectio decretorum pontificum romanorum, Collectio Dionysio-Hadriana, Collectio hispana vagy Isidoriana, Collectio canonum Isidiri mercatoris, Pseudo-Isidoriana collectio

³⁶² Az elnevezéssel kapcsolatban Pitra, Hergenröther, Spittler, Biener tanulmányira hivatkozik lábjegyzetében; MILAS, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 179.o

³⁶³ Photios pátriárka ezen munkájáról írta Kijevben korábban doktori értekezését.

A harmadik periódus 883-tól napjai(nk)ig

Az alap kánongyűjtemények összeállítása után az idők folyamán szükségessé vált az újabb intézményeket szabályozó joganyag összeállítása, valamint a kommentárok, továbbá az elméleti és gyakorlati magyarázatok összefoglalása. Görög nyelven születtek ilyen gyűjtemények, melyeket lefordítottak azokra a nyelvekre, ahol görög egyházi misszionálás folyt és fennmaradt a közösség a görög egyházzal.

A görög kánongyűjtemények három csoportba sorolhatóak – húzza alá Milaš. Az első csoportot az elemi gyűjtemények alkotják, amelyekben a kánonokat összefoglalva, szinoptikus formában írják le. A második csoport a kommentált-, a harmadik pedig a szisztematikus gyűjteményeké. Az első csoportban bemutatja a XI. században készült, Michael Psellus tollából származó Kánoni Synopszist, amely kifejezetten gyakorlati céllal született és az első négy egyetemes zsinat, továbbá az első hat helyi zsinat, valamint az atyák, majd az apostolok kánonjait tartalmazza. Ezt a munkát egy az egyben felhasználja a XII. században Gregorius Doxapater amikor összefoglaló formában készíti el a XIV címből álló Nomokánont.

Az összefoglaló gyűjteményekhez, a kánonszövegekhez és a Nomokánonokhoz is készültek kommentárok. Közülük Aristenus³⁶⁴, Zonaras³⁶⁵ és Balsamon³⁶⁶ munkái számítanak kiemelkedőnek.

A szisztematikus gyűjtemények közül a három legjelentősebb: a XIII. századi Athosz-hegyi szerzetes Arsenius munkája a Synopsis canonum³⁶⁷; a 1335-ben Mattheus Blastares által szerkesztett Alfabetikus Syntagma,³⁶⁸ végül Harmenopulos Hexabiloszhoz készített kiegészítő kánongyűjteménye³⁶⁹. Ezekkel lezárul a görög kánongyűjtemények kiadásának története, mivel a XIX. századi kiadások pusztán kompilációi az előbb említett műveknek. Ezek után Milaš még bemutat három olyan gyűjteményt, melyeken a mai gyűjtemények alapulnak.³⁷⁰

³⁶⁴ 1130 körül Konstatntinápolyi diakónus

³⁶⁵ XII. század elején írt kommentárt a kánonok teljes szövegéhez, Balsamon és Blastares is felhasználja

³⁶⁶ Legjelentősebb kommentárt írta a XIV címből álló Nomokánonhoz; 1193-tól Antiochia pátriárkája és Manuel császár parancsára készíti el kommentárját; minden kánoni rendelkezést megfeleltet világi előírásnak, melyek a Basilikákban olvashatók – ez az Atheni Syntagma első része

³⁶⁷ 141 fejezet mindegyike elemez egy kánoni előírást, a világi törvényeket Johannes Scolasticus Collectio LXXXVII captulorumból veszi át.

³⁶⁸ A hosszú bevezető után áttekinti a forrásokat, majd 24 részből álló (görög ABC betűinek száma) szerkezetben közli a kánonokat és közvetlen utánuk a vonatkozó világi törvényeket.

³⁶⁹ Hat részen belül címekre osztva szinoptikus formában sorolja a kánonokat, ahogyan a mai Pidalion

³⁷⁰ Manuel Malaxos Nomokánonja 1561-ből; 228 Fejezetből álló Nomokánon a XIV – XV-század fordulójáról ezen alapszik a szláv „Nagy Szertartáskönyv”; Nikodemus és Agapius szerzetesek gyűjteménye a XVIII.századból (1793) ez a Pidalion, melyben minden kánon szövege mellett szerepelnek a párhuzamos kánonok és egy kommentár, ez a mai hivatalos görög kánongyűjtemény

Szláv kánongyűjtemények

A Scolasticus Nomokanonjának is nevezett L címből álló Nomokanon volt az első, amit görögből szláv nyelvre fordítottak,³⁷¹ és a XIII. századig valamennyi szláv országban általánosan használtak. Ebben az időben az orosz egyház a XIV címből álló Nomokanon redakcióját használta. A szláv kánongyűjtemények közül a legjelentősebb a Krmcija kniga – abban az értelemben, ahogy a Pidalion. Nyomatott formája (1650) megegyezik a XIII. századi ószerb kéziratok szerkezetével³⁷² Négy részre tagolódik, az első rész tanulmányokat tartalmaz a Kelet – Nyugati egyházszakadásról, az oroszok megkeresztelkedéséről és a moszkvai pátriárkátus megalakulásáról, továbbá Blastares Syntagmájának jelentőségéről, s az ortodox egyházban elismert egyetemes és helyi zsinatok történetéről. A második rész 41 fejezete Aristenus Synopszisának szó szerinti fordítása. A harmadik részt 29 különböző forrásból szerkesztették egybe például Collectio 87 capitulorum Johannes Scolasticustól, Alexius Comnenus császár novellái, s a XIV címből álló Nomokanonnal összefüggő világi törvények. Az epilógusban leírják az elnevezés – Krmcija – jelentését, valamint a Donatio Constantini hivatalos dokumentumait, s egy újabb értekezést közölnek az egyházszakadásról. Az orosz egyházban ez a gyűjtemény van általános használatban.³⁷³ A szerb egyházban ezen kívül használják még Blastares alfabetikus Syntagmájának ószerb fordítását is.³⁷⁴

Román kánongyűjtemények

A terület földrajzi elhelyezkedésének következtében a görög és szláv nyelvű törvénykönyveket egyaránt ismerték és használták. A XIV. században Blastares Syntagmáját vezették be hivatalosan és használták szláv fordításban a XVII. században megjelenő román nyelvű gyűjtemények megjelenéséig.

Ezek közül az első Moldvai Eustratius 1632-es kánongyűjteménye, amely Manuel Malaxos Nomokanonjának fordítása. Néhány évvel később a Govora kolostorban új gyűjtemény jelent meg Pravila mica címmel³⁷⁵ Ezek mellett adták ki 1652-ben Tergowischban az akkori magyar-

³⁷¹ Metód a IX-században

³⁷² Szent Száva érsek Chilandar kolostor – Milaš is említi tanulmányában Vö Archiv für Katholisches Kirchenrecht, 47

³⁷³ A XIX.század első felében készült a Szinódus jóváhagyásával a Kniga pravil svjatih apostol, svjatih soborov vselenskih is pomjestnih i svjatih otcev (A szent apostolok, az egyetemes és helyi zsinatok és a szent atyák kánonjainak könyve)

³⁷⁴ Magánkiadásban, Milas fordításában elkészült az Atheni Syntagma szerb fordítása is Zbornik pravila svetih apostola, vasionskih i pomjesnih sabora, i svetih otaca, koja su primljena pravoslavnom crkvom

³⁷⁵ 159 fejezete van és Cotelerius Nomokanonján alapszik.

román metropolita jóváhagyásával a második román kánongyűjteményt *Indreptarea legii*³⁷⁶ címmel.

A román ortodox egyház hivatalos kánongyűjteménye a bevezető után két fő részre oszlik. Első részének 417 fejezete két különböző gyűjteményből áll (ezek: Manuel Malaxos Nomokánonja és Basilus Lupul *Pravilele imperatescije*³⁷⁷), a második rész különböző egyházi jogi³⁷⁸, istentiszteleti és szociális témákat ölel fel. Az *Indreptarea legii* mellett a *Pidalion* fordítását is használják Şaguna kiadásában.

A rész zárásaként Milaš a kánonjogi gyűjteményeket és forrásokat feldolgozó műveknek szentel egy fejezetet. Ezek közül legjelentősebb a tiszteletbeli elsőség alapján legfelsőbb egyházi tekintélynek számító konstantinápolyi pátriárkai szinódus által jóváhagyott Atheni Syntagma, amelyet 1852 – 1859 között *G. A Rhallis*³⁷⁹ és *M. Potlis*³⁸⁰ szerkesztett. Hat kötete közül az elsőben a XIV címből álló Nomokánon olvasható Balsamon kommentárjával, a második tartalmazza az Apostoli Kánonokat, az egyetemes zsinatok, valamint az utolsó két helyi zsinat kánonjait Zonaras és Balsamon kommentárjaival. A harmadik kötetben szerepelnek a fennmaradó helyi zsinatok kánonjai, a második kötetben azonos szerkezetben. A negyedik kötet a szent atyák kánonjait foglalja egybe, de az általánosan elismert és megszokott műveket kiegészítik Balsamon több kánoni értekezésével a böjtről, valamint Zonaras két tanulmányával. Az ötödik kötet tartalmazza a pátriárkai szinódus rendelkezéseit 911 és 1835 között, továbbá bizánci császári törvényeket Justinianustól Andronicusig (1226), s két törvényt a Görög Királyság egyházairól. A hatodik kötet *Blastares Syntagmája*.

Az Atheni Syntagma ismertetése után még néhány jelentős művet felsorol időrendben 1540-től napjainkig, ezek között szerepel többek között Beveregius 1672-es *Synodikonja*, Zachariae a Ligenthal 1856 -1877 között megjelent *Ius graeco-romanum* kötetei, Pitra „*Monumentája*”, valamint saját kommentált kánonfordítása.³⁸¹

Milaš, Şaguna, Papp-Szilágyi eltérő rendszerének, de hasonló tartalmának táblázatos összefoglalója a 11.4.2. mellékletben olvasható

³⁷⁶ Şaguna ezt használja alaplíkiént.

³⁷⁷ 1646-ban Moldvában összegyűjtött görög-római császári törvények

³⁷⁸ Tartalmazza többek között Aristenus kommentált Synopszisát, valamint VII. századi Sinai Anastaz teológiai értekezését

³⁷⁹ Athéni ítélőszék elnöke az adott időszakban

³⁸⁰ Athéni egyetem professzora az adott időszakban

³⁸¹ MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 204.o.

Milaš az általa választott történeti-dogmatikai módszer következtében igen részletes történelmi ismeretanyaggal alapozza meg az egyes források bemutatását. Széles hivatkozási bázisra támaszkodik a leírás során mind keleti, mind nyugati szerzők munkáit felhasználva. Ezzel tudományos nyitottságát és maximalizmusát tanúsítja. Šaguna és Papp-Szilágyi ettől eltérően jóval szűkebb hivatkozási apparátussal dolgozik, s kevesebb jogelméleti kérdés tárgyalására tér ki.

Érdeemes kiemelni, hogy Papp-Szilágyi a keleti katolikusokra nézve a dekretális és trentói jog anyagának csak kiegészítő jogforrás szerepét ismeri el.³⁸²

Milaš már ebben a fejezetben tesz lényegi kijelentéseket a szinodalitással kapcsolatban a zsinatok ismertetése során. Hangvétele nyugodt, leíró, nem polemizáló és felvázolható a kánonjog fontosságáról alkotott véleménye.

Érdeemes kiemelni, hogy a periodizációról, és bizonyos jogelméleti kérdésekről (jogforrás definíciója, törvénytárgyat) megfogalmazott kijelentései ma is helytállóak.

³⁸² VÖ PAPP-SZILÁGYI DE ILLYÉSFALVA, J *Enchiridion juris Ecclesiae Orientalis Catholicae, Pro usu auditorum theologia, et eruditione cleri graeco-catholici, e propriis fontibus constructum*, M-Varadini, Typis Aloysii Tichy, 1862, 55§, 120. o

7.3.3. Az Egyház alkotmánya

Kézikönyvének második, legterjedelmesebb részét (47§ -129§, 205 – 434.o.) Milaš általános áttekintéssel indítja, amelyben az alkotmány fogalmát értelmezi és járja körül.

Állítja, hogy az egyház alkotmányának alapjait maga alapítója fektette le. Erre a bázisra alapozták az apostolok az első keresztény gyülekezetet Jeruzsálemben, ahová azok jártak, akik meg akarták ismerni és tanulni a kereszténységet. Az egyház külső helyzete az első három évszázadban nem tette lehetővé, hogy kapcsolatait úgy rendezze, ahogy feladata és állása megkövetelné. Amikor azonban elnyerte a külső szabadságot és a görög-római államhatalom védelmét először belső alkotmányának szentelte magát, melyet definitive megalkottak.

Ezen alkotmány szerint az egyház szervezetét különböző tagok alkotják, akik egymással meghatározott kapcsolatban állnak és közösen munkálkodnak az egyház céljának elérésén. Šaguna ugyanezt fogalmazza meg az alkotmányról szóló fejezet bevezetésében.³⁸³

Az egyház alapítója által előrajzolt terv szerint az alkotmány fenntartásához létezik egy tényleges egyházi hatalom, amely a hierarchia és a hívők közvetett, valamint közvetlen együttműködésével hivatott a pontosan megállapított normák kidolgozására.

Az egyházi alkotmány teljes áttekintése a feladata a könyv második részének, ezért Milaš a következő fejezetekre osztja: 1) Az alkotmány alapvonásai, az egyházszervezet összetétele és az egyházi hatalom; 2) A hierarchiáról, a belépésről a hierarchiába és a hierarchia szerveiről; és végül 3) Az egyházi hatalom szerveiről a különböző fokozatokon.

Milaš sem ebben a rövid áttekintésben, sem a későbbiekben nem definiálja az egyházi alkotmányt, csak tartalmát írja le. Definíciót Šaguna sem közöl.

Az egyház a nagy katekizmus definíciója (48§) szerint az emberek isten által alapított közössége, ahol a hitben, az isteni törvény által, a hierarchián és a szentségeken keresztül kapcsolódnak egybe.³⁸⁴ Az egyházat Jézus Krisztus maga alapította, amikor a földre jött, hogy üdvözítse az embereket. A hierarchiát rendelte, hogy az egyház feladatát a hívek közreműködésével teljesítse. Šaguna a Szentírás tanúságára alapozva ezzel megegyező kijelentéseket tesz kézikönyvének az egyház fogalmáról és alapítójáról szóló fejezetében.³⁸⁵

³⁸³ MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905,131§, 88.o

³⁸⁴ Prostr. Hristianski katihizis LX. Ausg. Vom 9. Art. S. 46

³⁸⁵ MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905,21-24§, 19-21.o

Az egyház ünnepélyes megalapítását a kereszten teljesítette be Krisztus, amikor megváltotta az embereket és kiengesztelte Istent. A feltámadást követő negyven nap alatt magyarázta az apostoloknak hivatásukat és felruházta őket az oldás és kötés hatalmával, valamint az összes néphez küldte őket, miközben megígérte állandó jelenlétét. Így alapította meg az egyházat, melynek látható szervezete minden időben fennmarad.³⁸⁶

Az egyház feje és vezetője (49§)³⁸⁷ Krisztus, hisz miután megalapította egyházát, az apostolokat ugyanazzal a hatalommal ruházta fel, az egyház legfelsőbb vezetését azonban megtartotta magának, amikor önmagát nevezte az egyetlen legfőbb pásztornak.³⁸⁸ Ciprián Celesztin pápának írt levele tanúsága szerint az apostolok között nincs hatalmi rangsor, ugyanígy nincs utódaik a püspökök között sem, mindnyájan azonos hatalmat és méltóságot birtokolnak.³⁸⁹ Szent Pál pedig leveleiben tanítja, hogy Krisztus az egyház testének feje.³⁹⁰ Az egyházatyák, például Nagy Szent Vazul, is ezt tanítják így a korabeli ortodox-keleti (sic!) hitvallás a következőképpen tartalmazza ezt a tanítást: „Egyedül Krisztus az egyház feje.³⁹¹ Ha a püspököket, akiknek kötelessége az egyház vezetése, ugyanúgy főnek nevezik azt csak a Szentírás alapján³⁹² azon értelemben, hogy ők a területükön képviselők és vezetők; a legfőbb pásztor Péter szerint³⁹³ egyedül Krisztus.”³⁹⁴

Az egyház tulajdonságairól elmélkedve (50§) Milas kijelenti, hogy az ortodox-keleti egyház hite „egy, szent, katolikus és apostoli egyházat” vall. Lábjegyzetében kitér a ‘valamiben’ versus ‘valamit’ hinni problematikájára. Érvelésében többek között Archimandrita Johann megállapítására támaszkodik, aki szerint a hit tárgya csak egy isteni intézmény lehet, emberi berendezkedés, vagy hívek szövetsége semmiképp sem³⁹⁵ és megemlíti, hogy a római-katolikus hitvallás párhuzamos része máshogy hangzik, mint a keleti egyházé.³⁹⁶ A következőkben röviden indokolja és értelmezi az egyház egyes tulajdonságait és jelzőit az egységen kívül. Mivel az egység a többi tulajdonságon alapszik és közvetlen hatással van a jogra, kifejtésének külön alpontot

³⁸⁶ Lk 24, 46-48, Mt 18,17, ApCsel 20,28; Jn 20,21-23, Mt 28, 16.20, Mk 16,14-18 Valamint lábjegyzetben idézi az ortodox katekizmust, amely szerint az apostol alapján nincs más alapja az egyháznak Krisztuson kívül.

³⁸⁷ Şaguna 24§-ban öt szentírási érvet sorol fel ennek bizonyítására. Ef 1,22-23; Kol 1,25 Ef 4,15; Kol 1,18; Kol 2,9-10; AGUNA, ANDREI VON *Compendium des kanonischen Rechtes der einen, heiligen, allgemeinen und apostolischen Kirche*, Hermannstadt, 1868, 20.o

³⁸⁸ Mt 18,17-20; 28, 19-20, Jn 20,21 – 22; Jn 10,14-16

³⁸⁹ „Hoc erant utique et caeteri apostoli quod fuit Petrus, pari consortio praediti et honoris et potestatis.” Cyprian Ep. Coelestini papae (Harduini 1, 1671)

³⁹⁰ Kol 1, 18

³⁹¹ Ef 5,23; Kol 1,18

³⁹² ApCsel 20,28

³⁹³ 1 Pt 5,4

³⁹⁴ Ortodox Katekizmus 1 rész, 85. válasz in MILAS, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 208-209.o

³⁹⁵ im, 209.o

³⁹⁶ im, 210.o

szentel. Šaguna is tárgyalja az egyház egységének kérdését, de a többi jellemzőjét nem, ellenben az egyház alapelveiként jeleníti meg a hit, remény és szeretet erényeit.³⁹⁷

Az egyház szent, mert Isten Fia által lerakott alapja szent és Jézus Krisztus benne mindig jelenlévő és tagjait a Lélek megszenteli és összeköti Istennel, és mert az egyház, mint olyan tévedhetetlen. Az egyház katolikus vagy egyetemes, mert kötelessége az összes népnek közvetíteni a megváltás művét és sem időben, sem hely szerint nem behatárolt.³⁹⁸ Az egyház apostoli, mert Krisztus az egyházi hatalmat apostolainak adta, akiktől a püspököknek hagyományozódott át a töretlen szukcesszió következtében. Ez a szukcesszió bizonyítja az egyházban minden cselekmény valóságát és törvényességét.³⁹⁹

Mivel az egyháznak csak egy feje van, nevezetesen Jézus Krisztus, ezért szükséges, hogy az egyház, amely az ő teste egységes (51§) legyen. A részegyházak különbözősége és eltérő jellegzetességei a kezdeti időktől jelen van a kereszténységben és ennek ellenére Milaš szerint az ő korában is egységes, ahogy az apostolok idején volt. Ha az egyház lelki birodalom, akkor az egység is lelki egységet jelent. Ez az egység a hitben, a mindent betöltő lélekben, a hatalom azonosságában, az egyház általános kijelentéseiben és az egy irányban ható látható tevékenységekben nyilvánul meg. Mint lelki birodalomnak, nem lehet egy világi feje, ezért a hatalom minden képviselője között egyenlően oszlik meg. A továbbiakban egyházatyákat idézve taglalja az egység természetét a püspöki hatalomban.⁴⁰⁰

Az egységet a püspökök nem csak hordozzák, hanem őrzik is, ennek jeleként beiktatásukat követően körlevelet jelentetnek meg a lelki közösségről. Ezekon kívül az egység jele a részegyházak jogazonosságának és intézményeinek kölcsönös elismerése, például a keresztséggel ugyanúgy, ahogy az egész egyház tagja lesz a megkeresztelt, tagja a többi részegyháznak is és joga van a többi szentségben részesülni.⁴⁰¹

³⁹⁷ Az egyház egységéről (26§) kijelenti, hogy ha Krisztus egy, ebből természetesen következik, hogy az általa alapított egyház is egy. Bizonyíték Krisztus szava evangéliumokban (Mt 16,18; Jn 10,16; Jn 15,1-17; Mt 13,24) és apostolok tanítása leveleikben (Ef 2,24; 1Kor 1,13). A Hit, Remény, Szeretet erényeinek alapelv jellegét 7 pontban vezeti le a Szentírás alapján Krisztus szavaira és az apostolok tanítására támaszkodva. Mt 22,37; Mk 16, 15-16; Jn 13.34-35; Zsid 11,6; 1Pét 1,13; 1Jn 3,3; Tim 1,13; Kor 13,13

³⁹⁸ Egyházatyák: Chrisostomos, Theophilaktus

³⁹⁹ Lábjegyetében Tertullianust idézi és a *communicatio in sacris* és érvényességi problémáiról elmélkedik a megszakadt szukcessziójú egyházakban

⁴⁰⁰ Ciprián szerint a püspökség maga egységes és oszthatatlan, amelyből mindenki egyenként, ahogy közösen együtt, a teljeseit birtokolja. Lábjegyetében latinul idéz a *De unitate ecclesiae*-ből; Lyoni Ireneus szerint az apostoli hagyomány mutatja, hogy azonos hitet vallanak a püspökök

⁴⁰¹ Néhány gondolatot szentel az egyetemes előírások különbség nélküli megtartási kötelezettségének a részegyházakban, valamint az önálló egyházi hatalom elismerésének szükségességéről. MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der*

Az egyház szervezetének⁴⁰² bemutatása során a klerikusok és laikusok viszonyától a hatalmi ágak szerint tárgyalja a jellemzőket, ami átvezet az egyházi hatalom leírásához, majd a fejezet lezárásaként definiálja is a hatalmi ágakat.⁴⁰³ Ezzel induktív szerkesztést valósít meg, amikor a konkrét jellemzők után következik a meghatározás alapos történelmi utalások és gazdag hivatkozási bázis alapján. [szentírás, egyházatyák, történetírók]

Az egyházat, mint testet melynek Krisztus a feje, minden megkeresztelt alkotja (52§), akik az egyház céljának megvalósítására közösen törekednek.⁴⁰⁴ Az egyház tagjai testvérek, azonos méltóságúak, egyformán szentek, részesei az általános papságnak, azonban a konkrét tevékenységek kapcsán különbségtétel szükséges.⁴⁰⁵ Şaguna az egyházszervezet személyi elemei kapcsán ugyanezt jelenti ki, noha az egyház szervezetét alapvetően más logika alapján ismerteti.⁴⁰⁶ Milaš kézikönyvében az ortodox-keleti egyház alap kánoni tanítása szerint az egyház tagjai kétféle állapotba sorolhatók. Az egyiket a magukat az egyházi szolgálatnak szentelők alkotják, ők a klerikusok.⁴⁰⁷ A másikat pedig az egyház életében résztvevő megkereszteltek alkotják, akiket laikusoknak nevezünk.⁴⁰⁸ A két állapot közti különbség az egyház alapítójának akaratán és tanításán alapul,⁴⁰⁹ valamint az alapítás óta létezik a klérus három fokozata, nevezetesen a püspöki, papi (presbyter) és a diakónusi, sajátos jogokkal és kötelességekkel. Ez a három fokozat alkotja a hierachia magasabb fokát (Ἱερωμένοι ἱερατικοί), amelyet cheirotonia-val nyernek el. Az alsóbb fokok segítői státuszt, vagy tágabb értelemben vett klerikusi helyzetet jelentenek meghatározott – oltáron kívüli – feladatokkal, amelyet cheirotesiaival nyernek el.⁴¹⁰

morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905,214.o.

⁴⁰² MILAS, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 214 – 235.o

⁴⁰³ Potestas magisterii, potestas ordinis, potestas iurisdictionis

⁴⁰⁴ Kol 1,18

⁴⁰⁵ Róm 12,4, 1Kor 12,12, Ef 4, 16

⁴⁰⁶ A egyházszervezet személyi és szociális elemekre (132§) oszlik értelmezésében. A személyi elemek kapcsán állítja, hogy Krisztus testének minden tagja általánosan egyenlő, de funkcióiban nem, ezért az egyes személyek jogállását különböző fokozatok fogják befolyásolni. (főpásztorok, papok, diakónusok, szerzetesek és apácák, laikusok; 136 – 219§) A szociális elemek alatt alapvetően az egyház közösségi szervezeti egységeit érti, min a plébánia, kolostor, püspökség, egyházmegye, metropólia és pátriárkátus. (220 – 266§)

⁴⁰⁷ Elnevezés magyarázata Jeromos Nepotianushoz írt levelén alapszik. „Ministri Dei propterea vocantur clerici” MILAS, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905,215.o

⁴⁰⁸ Római Kelemen levele 216.o.

⁴⁰⁹ Ef 4,11-12; 1Kor 12,4; Róm 12,4

⁴¹⁰ A felső és alsó fokok között Balsamon kommentárjában így különböztet Ἱερωμένοι γὰρ εἰσιν οἱ τοῦ βήματος οἱ καὶ χειροτονούμενοι ἐπίσκοποι δηλονότι ἱερεῖς διάκονοι καὶ ὑποδίκονοι. Κληρικοὶ πάντες οἱ ἐκτός τοῦ βήματος ἐν ναοῖς ἐξυπηρετούμενοι, ἤγουν ἀναγνώσται, θεωροὶ, καὶ, ἕτεροι τοιοῦτοι Atheni Syntagma II.485. Ἱερατικούς μὲν, τοὺς περὶ τὸ

A laikusok (λαϊκοί, laici)⁴¹¹ résztvevők a különböző egyházi ügyekben meghatározott határok között. (köv. paragrafusokban kifejti) A teljesjogú tagok mellett a katekumenek (κατηχούμενοι)⁴¹² csak bizonyos jogokat élveznek az egyházban, a rájuk vonatkozó előírások Milaš szerint az ő korában a missziós tevékenységben és a zsidók viszonylatában érvényesek.

A szerzetesek mind a klerikusoktól, mind a laikusoktól elkülönülő csoportot alkotnak. Ha felszentelik a hierarchia valamely fokára, akkor lesz tagja a klérusnak.⁴¹³

A klerikusok és laikusok kapcsolatát (53§) mind elméleti, mind gyakorlati szempontból igen fontos vizsgálni. Az egyház céljai elérése érdekében már alapítójától hatalmat kapott a tanításra, szentelésre és igazgatásra, melyeket különböző szerveken – a hatalom hordozóin – keresztül gyakorol.⁴¹⁴ A páli levelek és Római Kelemen tanítása alapján a különböző funkciók és képességek egységet alkotnak, és egy célt szolgálnak.⁴¹⁵

Az egyházban a hierarchia hatalma isteni jogon alapszik és egyedül az apostolutódoké és papoké a tanítás-, a szentség-kiszolgáltatás- és az egyház igazgatásának joga. A laikusok egyháztagként erejüket és képességeiket bocsássák a pásztorok rendelkezésére az egyház jóllétének ügyeiben. A tanítói hatalom (potestas magisterii) gyakorlásában a világiak, csak mint az egyházi tudományok művelői, iskolai tanárok, családtyák, missziós testvériségek tagjai vehetnek részt. [szószék és prédikáció még püspöki jóváhagyással sem]. A rendi hatalom (potestas ordinis) kizárólagosan a hierarchiaé, noha a laikusok, mint Krisztus élő testének tagjai „megszenteltek” és így imáik misztikusan kapcsolódnak az oltárszolgálathoz.⁴¹⁶ Legnagyobb részben a törvényhozói hatalom (potestas iurisdictionis) külső gyakorlásában vehetnek részt világiak, ez a részvétel az egyházi gyűléseken, a püspökválasztásban és az egyházi vagyon igazgatásában valósul meg.⁴¹⁷

βήμα φησι, κληρικούς δέ τοὺς λοιποὺς Zonaras Laodicea 12. kánonjához kommentár Atheni Syntagma III. MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 210-216.o. görög lábjegyzet; cheirotoniahoz kánonok: 1,2,35 ApK; IEZs 4K; III EZs 8; Trull 33,37K; Sardica 6k; Karthago 13,18,49,56K; Vazul 89K; Cheirotesishez IVEZs 15k; VII EZs 11k; jelentőségükről Milaš Zonaras és Balsamon kommentárjait ajánlja.

⁴¹¹ Milaš lábjegyzetének tanúsága szerint a 'nép' szóból származó kifejezést λαϊκος άνθρωπος már az első évszázadtól használják pl Római Kelemen Korintusiakhoz írt levelében.

⁴¹² Róm 2,18; Gal 6,6 ApCsel 18,25; 1Kor 16,9

⁴¹³ Balsamon kommentárja Trullosz 77.kánonjához, Nomokánon teljes 11. címe, Atheni Syntagma I 247-260

⁴¹⁴ Lábjegyzetében utal az ultramontanizmus, a klerikalizmus és protestantizmus problémáira, katolikus oldalról Walter és Phillips munkáit ajánlja a probléma megvilágításához

⁴¹⁵ MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 219.o

⁴¹⁶ Lábjegyzetben P.de Marca Diss. de discrim. cler. et laic II.8. latin kijelentését idézi, MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 221.o.

⁴¹⁷ Lábjegyzetében későbbi hosszabb kifejtést ígér, meg is teszi az egyházkormányzati szervek bemutatásakor.

Az egyházi hatalom alanya a püspökök gyűlése (versammlung), ezt a hatalmat gyakorolja a püspök egyházmegyéje felett.⁴¹⁸ A püspök a legfelsőbb hatalom minden egyházra és egyház életére vonatkozó ügyben.

Az apostoli idők óta lehetősége volt a népnek részt venni a gyűléseken, akár az egyetemes zsinaton is,⁴¹⁹ de szavazati jog nélkül. A korabeli gyakorlat szerint zsinaton és egyházmegyei konzisztóriumon csak papok vehetnek részt.⁴²⁰

A népnek joga volt lelkipásztorának megválasztásában közreműködni, vagyis a jelölt méltó voltáról tanúságot tenni. Alexandriai Theophilus 7. kánonjából is kiviláglik: a püspök – miután megvizsgálta a jelöltet, és a klérus is egyetértett – a nép tanúskodása után szenteli pappá.⁴²¹ Saját papot választani és a püspöknek javaslatot tenni a korabeli gyakorlat szerint csak ott van joga a népnek ahol az alapítványi jog (κλήτορικόν δικαίον) létezik.

Az előbbieken kívül a laikusok különböző, vagyonnal összefüggő tevékenységekben vehetnek részt az igazgatás és ügykezelés területén, a püspök felügyeletével.⁴²²

Miláš felfogásában az egyházi hatalom (54§) alapvetően lelki természetű, de mivel az egyház a világban működik, ezért látható külső jegyeken keresztül is megvalósul.⁴²³

Az egyházat Krisztus vezeti a szentírásban és a hagyományban fellelhető tanítása, valamint a Lélek állandó jelenléte által. A világ természetéből fakadóan a látható hatalom (55§) igen nagy jelentőségű, amelyet a Lélek közreműködésével gyakorolnak az idők és helyek viszonyainak megfelelően.⁴²⁴ Ez a hatalom állandó és folytonos, mert Krisztus mennybemenetele és a Szentlélek eljövetele után szóban és tettekben is megnyilvánult a Krisztustól kapott hatalom, erről az apostolok cselekedetei és leveleik tanúskodnak. (56§) Azokban az ügyekben pedig, amelyek az egész egyházra vonatkoztak összegyűltek és együtt hoztak döntést a Szentlélek jelenlétében.⁴²⁵ Az

⁴¹⁸ Saját kézikönyvének 57§ -ra utal

⁴¹⁹ Eusebius Vita Constatntini III,8

⁴²⁰ MILÁŠ, N Das *Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 224.o.

⁴²¹ im 225.o Vö Hívek axios – anxios felkiáltása papszenteléskor mai napig jelzi, hogy az ortodox egyházfelfogásban „A földi egyház legfőbb tekintélyének a letéteményese az egyház 'plérómája' összessége, amelyen értendők a hierarchia, a világi hívek és a szerzetesek. Ezt az alaptételt a keleti patriarchák 1848. évi közös körlevelükben így fejezték ki: Az istenfélelem öre maga az egyház teste, vagyis a hívő nép. Eszerint tehát az egyház plérómája felette áll még a legmagasabb szintű egyházi testületnek, az egyetemes zsinatnak is.” BERKI F *Az ortodox kánonjog* in RÁCZ L (szerk) *Felekezeti egyházjog*, ELTE ÁJK – hvgorac, Budapest, 2004, 103 – 138.o

⁴²² Történetileg az öregek (γέροντες) közül alakult ki az epitropenek intézménye; MILÁŠ, N Das *Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 226-227.o

⁴²³ Mt 10,23; Jn 15,20; 18,36-37 és saját 2§, Şaguna nem érinti ezt a kérdést.

⁴²⁴ 1Kor 3,11; Jn 14,16 – 18, 16, 12-13; Mt 18,15-18; 28, 18-20; Jn 20,21-23

⁴²⁵ Például Mátyás megválasztása, első diakónusok megválasztása, körülmetélés kérdése ApCsel 1, 15; 6,2; 15,6

apostolok ezt a hatalmat utódaiknak, a püspököknek adták át kézrátétellel és a Szentlélek hívásával.⁴²⁶

Az egyházi hatalom alanya (57§) alapértelmezés szerint az apostol, mert Jézus Krisztus a hatalmat az apostoloknak együttesen adta át és gyakorlásának fajtáit, módját is meghatározta, nevezetesen első fokon egyedül, másodfokon, mint egy az egyenlők között, harmadfokon mindnyájan együtt gyakorolják.⁴²⁷ A közös hatalomgyakorlást az emberi gyengeség és esendőség, valamint a kölcsönös szeretet parancsa is indokolják.⁴²⁸

Az egyházi hatalom felosztása (58§) a Szentírásan alapszik és három hatalmi ág különböztethető meg.⁴²⁹

A tanítói hatalom (ἐξουσία διδακτική, potestas magisterii) a krisztusi tanítás megőrzéséből és terjesztéséből, a hívek tévtanoktól való megőrzéséből, a prédikációkból és a klérus képzéséből áll.

A rendi hatalom (ἐξουσία ιερατική, potestas ordinis) jogosultságot jelent a rendszeres szentség-kiszolgáltatásra és a szent cselekmények végzésére.

A kormányzati hatalom (ἐξουσία ποιμαντική ἢ διοικητική, potestas iurisdictionis) a törvényhozói hatalom gyakorlását, az egyházi törvények megsértésének kapcsán döntést és az egyházi ügyek felügyeletét jelenti.⁴³⁰

A különböző hatalmi ágak között eltérés mutatkozik gyakorlásuk tekintetében. A rendi hatalom 'misztikus kapcsolat' jellegéből fakadóan alapját képezi a lelki természetfeletti jogoknak, míg a kormányzati hatalom az egyház külső viszonyaira vonatkozik és így szűkebb vagy tágabb körű gyakorlása nem függ feltétlenül az előzőtől.

Az egyházi hatalom gyakorlásához szükséges a kánoni felhatalmazás (κανονική ἀποστολή, missio canonica), amelyet az előjáró/felsőbb hatalom a vonatkozó törvényi előírások alapján ad meg. Ez a 'misszió' a rendi hatalom tekintetében misztikus jellegű és a szenteléssel magával elnyerik.⁴³¹

⁴²⁶ Eusebius Egyháztört 4,5,22; Ireneus Adv.haeres 3,3, Római Kelemen, Thophorus Ignatius ad Ephes c 3

⁴²⁷ Vö: MILAS, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 55§, Mt 18, 15-18

⁴²⁸ Lábjegyzetben és a szövegben is bőséges példa a szinodális hatalomgyakorlásról az apostoli időkből: ApCsel 15,1 – 32, 20,17-38, 21,18-25; 1Tim 4,14; Hefele Konziliengeschichte I, 83

⁴²⁹ Mt 28, 18-20, Lábjegyzetében utal arra, hogy Nyugaton Aquinói Szt Tamás csak kétféle csoportot különböztetett meg (potestas ordinis és iurisdictionis) és az első, aki a Keleten használt hármas felosztást átvette Ferdinand Walter volt, az ő felosztását több nyugati kanonista is elfogadja; Şaguna nem alkalmazza ezt az elméleti felosztást.

⁴³⁰ Kánonok és szentírási helyek a lábjegyzetben, Jn 21, 26, ApCsel 20,28, 1Pt 5,2-5; Con cin Trullo, c. 32, 102; I. egyetem zsinat 2. kánonja, Conc Chalkedon, cc. 4, 12

⁴³¹ A gyóntatás kettős hatalmi jellege látszik abból, hogy nem elég a szentelés, kell hozzá missio canonica is.

7.3.3.1. A hierarchiáról

A hierarchiát (*ιεραρχία*, *sacrum principatum*) (59§) azok a személyek alkotják, akik a lelki hatalmat hordozzák. Dionysius Areopagita a hierarchiát lelki dolgoknak rendelt intézménynek titulálta. A hierarchia tagjává válik mindenki, aki az apostoli szukcesszió útján és törvényes módon nyeri el az egyházi hatalmat. A kánonok a hierarchia helyett inkább az egyházi állapot (*κατάλογος ιερατικώνς*)⁴³² kifejezést használják. A hierarchia tagjai alsóbb és magasabb fokozatot birtokolnak. A magasabb fokozat viselői a szent cselekmények végzésének jogosultsága tekintetében egyenlők, de ez a másik két hatalmi ágban nem igaz, mert ebben a tekintetben a szolgálat és a kánoni felhatalmazás döntő jelentőségű. A hierarchia tagjainak viszonyrendszere kánonilag szabályozott.

7.3.3.1.1. A hierarchia ordinis (60§)

A rendi hierarchiában a 69. Apostoli Kánon hat fokozatot (*ἐπίσκοπος, ρεσβύτερος, διάκονος, υποδιάκονος, ἀναγνώστης, ψάλης*) említ, hármat az oltár körül (*ἐντός τοῦ βήματος*), amelyeket a Szentlélek kegyelmének hívásával nyernek el, és hármat az oltáron kívül (*ἐκτός τοῦ βήματος*), amelyeket a püspök áldásával nyernek el a jelöltek.

A magasabb fokozatok a püspök, a pap és a diakónus, melyek isteni törvényben gyökereznek. A legmagasabb fok a püspök, aki az apostolok hatalmát örökli, teljes lelki/egyházi hatalommal bír és legfelsőbb irányítója az egyháznak. Következőkben biztos hivatkozásokkal kifejti, hogy ez a három kijelentés az egyház kezdetétől egységes tanítás a püspökről.⁴³³

A következő fok a presbyter, vagy pap, szenteléssel nyeri hatalmát, amely a püspökétől függő hatalom, bizonyos korlátozásokkal gyakorolható csak.^{434 435}

Az utolsó magasabb fokozat a diakónus, akinek fő feladata a liturgián részt venni, és mindenben tekintetben függ mind a paptól, mind pedig a püspöktől.

Az alsóbb fokokat szintén három osztály alkotja, nevezetesen a szubdiakónus, az anagnosztia és a zsoldáros. Ezek a fokok nem isteni jogban gyökereznek, hanem később, az egyház igényei szerint

⁴³² Const Ap VIII,17,18

⁴³³ Const Apostolorum Pitra I, 61, Cyprianus Ep 65 ad Rogat, Hilarius ad Eothes c4, ConcSardica, c. 18, Conc Chalkedon, c. 4

⁴³⁴ Const Ap VIII,28

⁴³⁵ Kivételt képez a papszentelés, az antimensium szentelése és a krizmaszentelés (*μύρον τοῦ χρίσματος*)

kialakult intézmények. Kötelességük külső liturgikus szolgálatot teljesíteni, valamint, igény szerint, a püspöki kancellárián besegíteni.⁴³⁶

Milaš a következő pontban a *hierarchy iurisdictionis* (61§) szerkezetét mutatja be lábjegyzetben részletes példákkal alátámasztva.

A kormányzati hierarchiában az idők folyamán több olyan rang is kialakult, melyek ma nem, vagy csak címzetes titulusként használatosak. Az alap, amelyen a különböző rangfokok kialakultak a püspöki, papi és a diakónusi méltóság.

Püspöki rangfokozatban alakult ki a metropolitai, érseki, exarchai, primási, pátriárkia, valamint a pápai méltóság. Papi rangok: archipresbyter és periodeuta, diakónusi az archidiakónus és a protodiakónus.

Metropolitának (*μητροπολιται*) nevezik azt a megyéspüspököt, aki kormányzati hatalmát olyan egyházmegye fölött gyakorolja, ahol több püspök is működik. A méltóságot a görög-római birodalom fővárosairól nevezték el (*μητροπόλις*) és az I. egyetemes zsinat 4. kánonjában használták először.

Az érseki (*ἀρχιεπισκοποι*) cím egyházi gyökerű, azt a püspököt illeti, aki a legjelentősebb székhelyen ül. Először Nagy Szent Athanasz használta Alexandria püspökére.

Az exarcha (*ἐξάρχου*) vagy pátriárka (*πατριάρχου*) olyan püspök, akinek nagyobb területek fővárosában van székhelye és tiszteletbeli rangsorban megelőzi a terület többi metropolitáját.

A primás (*πρώτοι, πρωτεύοντες*) ugyanazt a tiszteletbeli elsőséget fejezi ki nyugaton, mint az exarcha keleten.

Katholikos (*καθολικοί*) tiszteletbeli cím illeti egyes keleti egyházak exarcháját. Lábjegyzetében felsorolja: örmény, grúz, etióp, valamint idézi Beveregius Synodikonját II. 216: „Katholikos itaque Catholica dicti sunt, qui superiores quidem metropolitae sed patriarcha inferiores fuerunt.”

Pápa (*πάπαι*) a címe Alexandria és Róma püspökének, amely titulust Nicea Gergely 1. kánonjában olvashatunk először.

Ezen kívül autokefálnak neveznek minden püspököt, aki kormányzati hatalmát saját egyházmegyéjében önállóan gyakorolja.⁴³⁷

A fent felsoroltakon kívül püspöki funkcióban, a ragsorban lefele létezik még a tartományi püspök (*κορρεπισκοποι*), a segédpüspök (*βσήθοι*) és a vikáriuspüspök (*ἐπισκοποι ἐπίτροποι*) státusza. A

⁴³⁶ Az Apostoli kánonokban említenek még egy alsóbb fokot: *πυλορί*, ostiarii II, 28,57, továbbá Antiochia 10k és Laodicea 26k megnevezi az exorcistát *ἐφορμισταί*; egyházmegye kormányzásának bemutatásakor újra szóba kerülnek, így a teljes ismeretanyag koncentrikusan és elszórtan helyezkedik el a kézikönyvben.

⁴³⁷ Balsamon kommentárja II. egyetemes zsinat 2. kánonjához

tisztséggel járó jogok és kötelességek bemutatására a részegyházak alkotmányának elemzése során kerül sor kb 100 oldallal később, megvalósítva a koncentrikus szerkesztés elvét.

Şaguna az egyházszervezet személyi elemei körében tárgyalja a különböző püspöki és hierarchikus rangokat. Egységes szerkezetben először az elnevezés és a rang történeti alakulását írja le, majd a vonatkozó kánonok alapján ismerteti a megválasztás és beiktatás eljárást, valamint az adott pásztor jogait.⁴³⁸

A rendi hierarchiától függetlenül is léteznek egyházi méltóságok, amelyek bizonyos meghatározott szolgálathoz kapcsolódnak. Milaš szerint a források két fő csoportot különböztetnek meg, a központi püspöki közigazgatásban tevékenykedők és a központtól függő, de az egyházmegyében tevékenykedők csoportját. Az első csoportot teljes értelemben egyházi méltóságnak nevezik a források, mert állandó kormányzati hatalommal bírnak, a második csoport azonban mindenben a központi püspöki kormányzattól függ. Az első csoportba tartozik az ökonomus (ὁ οἰκονόμος), aki az egyházmegye teljes vagyonaért felel; a sakellarius (ὁ σακελλάριος), aki a kolostorépületekről gondoskodik; a skeuophylax (ὁ σκευοφύλαξ), aki az egyházkasszáért felel; a carthophylax (ὁ χαρτοφύλαξ), aki az egyházmegye hivatalos iratainak legfelsőbb felügyelője és igazgatója; a sakellion (ὁ σακελλίων), aki a plébániatemplomokról és a plébániai papságról gondoskodik, valamint a protekdikus (ὁ πρωτεύδικος), aki a legfőbb egyházi ügyész. A második csoportot a protopresbyter,⁴³⁹ az archidiakónus, az archimandrita, a hegumen.

Meg kell még említeni a püspöki központban tevékenykedő, de kormányzati hatalommal nem rendelkező, személyes feladatokat ellátó synkelloit, valamint a kiadásokat, számlákat felügyelő püspöki tanácstagot a logothet-t (ὁ λογοέτης)⁴⁴⁰

A hierarchia tagjainak általában méltóságukból és szolgálatukból fakadóan eltérő jogaik és nagyobb kötelességeik (62§) mint a többi hívőnek. Általános jogaik ugyanabból a hatalomból fakadnak, mint méltóságuk, azaz az isteni jogból.⁴⁴¹ Ezekén kívül hivatalukkal összefüggően bizonyos közösségi jogok és privilégiumok illetik meg őket. A legfontosabbak:

⁴³⁸ Ld MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 137 – 151§

⁴³⁹ „Archipresbyteri quidem plures erant in una ecclesia, protopresbyter autem unus est. Archipresbyterii in vicis et oppidis constituebantur, protopresbyter vero non erta nisi in civitate.” Valerius VI.9. idézi MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905 245.o.lábjegyzete

⁴⁴⁰ A nagy logothet Konstantinápolyban a szultáni udvarba küldött világi összekötő.

⁴⁴¹ Visszautal saját 52§ felsorolására

- Személyes immunitás, melynek következtében, aki őket megtámadja és megsebesíti, kitagadható.
- Menteshetnek bizonyos polgári kötelezettségek alól. Jelenleg érvényben van a katonai szolgálat alóli-, a házának rekvirálhatósága alóli-, eskükötelezettség alóli-, gyámság elfogadásának kötelezettsége alóli-, vásár- és ünnepnapokon a bíróság előtti megjelenés kötelezettsége alóli mentesség. Milaš lábjegyzetében mindegyikhez hozzárendeli a vonatkozó polgári törvényt például a 247.oldalon olvashatóak az ausztriai törvények.
- Privilegizált helyzetben vannak a bíróságon, nem kell világi bíróság előtt lefolytatni ügyeiket.⁴⁴²
- Nyugellátásra jogosultságukat mind az isteni, mind a pozitív jog elismeri.⁴⁴³

Általános kötelességeik azt a célt szolgálják, hogy a legkisebb erkölcsi kilengést se kövessék el és a hivatalukkal összeegyeztethetetlen üzletektől tartózkodjanak. A kánonok tiltják az ivást, a játékot, a nyilvános szórakásban való részvételt és különböző testi visszaéléseket, nevezetesen a házasságtörést, fajtalankodást, a második házasság kísérletét, asszonyszeméllyel egy háztartásban élést, valamint, hogy bizonyos tevékenységeket, mint például a vadászat úzzenek és bizonyos foglalkozásokat, - mint például vendégház üzemeltetés, körorvosi funkció, polgári bíróság tevékenységei, politikai akciókban részvétel - végezzenek. Ezen kívül ruházkodásuk legyen méltó és alamizsnálkodásban legyenek bőkezűek. Lábjegyzetében bőségesen, többszörösen hivatkozik és alátámasztja kijelentéseit kánonokkal és kommentárjaikkal, például a ruházkodás méltósága kapcsán megjeleníti Trullosz 27. kánonját, a VII.egyetemes zsinat 16. kánonját és a püspöki szinódus rendelkezéseit 1900-ból.⁴⁴⁴

A hierarchia tagjai közötti viszonyok (63§) kapcsán előzetesen megjegyzi, hogy az eltérő rang következményeként, minél alacsonyabb rangú valaki, annál több kötelem és alávetettség jellemzi. A hierarchia minden tagja alá van vetve a püspöknek⁴⁴⁵ az egyházi hatalom természetéből fakadóan az egyházatyák tanítása szerint. Ebből az alávetettségéből különleges kötelességek fakadnak, például egy pap sem hagyhatja el szolgálati helyét és egyházmegyéjét a püspök kifejezett engedélye nélkül.

⁴⁴² Cod. Theod XI tit. 39; Cod Iust I.tit 3,1,7; Karthago 59.kánon

⁴⁴³ Vö: Mt 10,40, Mk 10,16; Jn 13,2; Silbernagl Verfassung S.15

⁴⁴⁴ *Verordnungen der erzbischöflichen Synode im 'Zbornik'*, 1900, 65-70

⁴⁴⁵ Const ApV, 39, Conc Laodicea, c. 57

Az azonos fokozaton belüli alá-fölé rendeltségi viszonyt a szentelés és a hivatal elnyerésének ideje határozza meg.⁴⁴⁶

7.3.3.1.2.

A 'Belépés a hierarchiába' címet viselő főfejezetet a klérus nevelése és oktatása kapcsán, gazdagon hivatkozott történeti bevezetéssel indítja (64§) a papi szolgálathoz szükségezt képzés és képzőhelyek, szemináriumok kialakulásáról.⁴⁴⁷ A korabeli helyzetről (65§) értekezve kijelenti, hogy a teológiai fakultások, tanszékek alapvetően megegyeznek. Abban viszont eltérőek lehetnek, hogy a kötelező teológiai tárgyak mellett⁴⁴⁸ mit tartanak elengedhetetlenül fontosnak a képzésben, illetve milyen előképzettséggel rendelkeznek a jelöltek és mit vár el az adott képzőhely.⁴⁴⁹ A szemináriumok életét statutumok szabályozzák.⁴⁵⁰ A szentelésre bocsájtás feltételeit és vizsgálatát pozitív jogszabályok írják elő.⁴⁵¹

A szolgálat fontossága miatt az egyházi törvényhozás alapkövetelményeket határozott meg a klérusba lépéshez. (66§) Ez a 'meghatározás' tulajdonképpen az isteni jog és az apostoli gyakorlat megerősítése. Két alapkövetelmény létezik a klérusba lépéshez az ortodox egyházban elismert keresztség és a férfi nem.

Milaš egy mondatban megemlíti a diakonisszákat, mint szolgálattevőket, de kijelenti, hogy nincs saját hatáskörük, sem tulajdonképpen szentelésük, a XII.századtól pedig csak, mint a régi idők egy intézményét említik a források.⁴⁵²

A jelöltek részéről meghatározott fizikai -, pszichés és erkölcsi-, szabad állapottal és a jó hírrel összefüggő tulajdonságok (67§) szükségesek az egyházi állapotba lépéshez. A következő négy paragrafusban (68-71§) egyenként kifejti őket a kánonok és kommentárjaik alapján.

⁴⁴⁶ MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 251.o. A szerzeteseknél az előljáró választás kapcsán külön kiemelte, hogy nem számít a rangidősség.

⁴⁴⁷ MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 253-255.o.

⁴⁴⁸ Nem hoz rendelkezést róla, hogy mik is ezek konkrétan.

⁴⁴⁹ A Monarchiában például tanulnak teológiát a gimnáziumokban. Czernowitz és Karlóca szemináriumai megkövetelik az érettséget a jelentkezőktől. MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 256.o.

⁴⁵⁰ Lábjegyzetében hivatkozta Chalki, Belgrád (1881), Görögország (1856), Zara (1883) szemináriumainak statutumait

⁴⁵¹ Dalmáciában a 'kaiserliche Entschließung vom 5. Juni. 1869', Szerbiában a 'Gesetz über die Kirchenbehörden vom 27. April, 1890, 37§' MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 257.o.

⁴⁵² Im 259.o.

A fizikai tulajdonságokhoz (68§) a egészséges test és az előírt életkor tartozik, melynek leírásakor tetten érhető Milaš erőteljes történeti kötődése, amikor nem csak a korabeli gyakorlatot írja le.

Az egészséges test követelménye kizárja az érzékszervi fogyatékos⁴⁵³ személyeket a jelöltek közül, valamint bizonyos betegségek megléte esetén sem vehetők fel, ilyen például az epilepszia.

Az előírt minimális életkor tekintetében az idők folyamán a püspöki méltóság betöltéséhez szükséges évek száma változott a leginkább. A *Constitutio Apostolorum* 50 évet, Iustunianus császár 123. Novellája 35 évet, a későbbi szabályozás 30 évet ír elő.⁴⁵⁴ A papszenteléshez szükséges életkor betöltött 30 év. Diakónussá 25 évesen, szubdiakónussá 20 évesen szentelhető a jelölt, az alsóbb fokokhoz pedig nincs életkori határ rendelve, habár iránymutatónak tartják a 18. életévet. A XIX. században autokefál egyházanként szabályozták a diakónus- és papszenteléshez szükséges életkort. Milaš lábjegyzetben ismerteti a szabályozást, például a Karlócai Metropóliában a 25. életév betöltése előtt sem szerzetesi fogadalom nem tehető le, sem diakónussá nem szentelhető a jelölt.⁴⁵⁵

A pszichés tulajdonságok (69§) közül elsősorban szükséges a szilárd és erős ortodox-keleti hit és a tanítás ismerete,⁴⁵⁶ valamint, hogy a jelölt hozzátartozói is igazhívő keresztények legyenek.⁴⁵⁷

A jelölt teljes tanbeli ismereteiről és képzettségéről szigorú vizsgán győződik meg a hivatali előjáró. E vizsga létét az ősi kánonok is alátámasztják.⁴⁵⁸ Ezen kívül a jelöltnek esküvel is meg kell erősítenie hitét, valamint gyóntatójának is méltónak kell tartania a szentelésre.⁴⁵⁹ A szentelés során a püspök mindegyikre emlékeztesse a szentelendőt Zonaras szerint. Püspökszenteléskor pedig a szentelendő a szertartás keretében ünnepélyesen tegyen hitvallást és esküt, hogy a hagyományt és a törvényeket megőrzi és megtartja.^{460 461}

A szabad állapottal (70§) összefüggésben elsősorban az akarat és ezzel kapcsolatban a döntés szabadságát, másodsorban pedig a világi szolgálattól való függetlenséget⁴⁶² szükséges vizsgálni.

A jó hírrel összefüggő tulajdonságok (71§) kapcsán a jelölt magánéletének példaértékűségét, továbbá a közösségi élet makulátlanságát vizsgálják. Az előbbi keretében leginkább a házasságra

⁴⁵³ A némát és a vakot nevesíti, de nem nyilatkozik a testi fogyatékoságokról

⁴⁵⁴ Οὐκ ἔλλατον ἐτῶν πεντήκοντα II.1; Nov 123, 1; Nov 137,2; Nomokanon I. tit 28, Balsamon kommentárja

⁴⁵⁵ MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 262.o.

⁴⁵⁶ 1Tim 3,3; 2 Tim 2,25; VII. egyetemes zsinat 2.kánon

⁴⁵⁷ Conc. Neocesarea, c. 12

⁴⁵⁸ VII. egyetemes zsinat 2. kánon, Conc Carthago, c. 2

⁴⁵⁹ Iustin Nov 137,2; 'Eid des die Cheirotonie anstrebenden Klerikers' in *Prav.serb.crkva*, Belgrad, 1874, 206-208; *Pedalion* 1864,758

⁴⁶⁰ Egy későbbi fejezetben a püspökszentelés kapcsán részletezi

⁴⁶¹ Mai értelemben kevésbé pszichés jellemzők a felsoroltak, sokkal inkább kognitív tartalmak és az erkölcsi státusz külső megítélése; a szabad döntés tartozhatna ide

⁴⁶² Van-e a jelöltnek tevékenységi kötelezettsége? Milaš a rabszolgákat, hivatalnokokat és katonákat hozza példának.

koncentráltnak és nyolc kizáró ok sorolható fel.⁴⁶³ Házasság kötése csak a szentelés előtt lehetséges papok számára. Püspökszentelés esetén eltérő a szabályozás, kezdetben el kellett válnia, ha házas volt, majd kialakult a gyakorlat, hogy szerzeteseket szentelnek püspökké.⁴⁶⁴ A közösségi élet makulátlansága kapcsán tizenegy szentelést kizáró ok létezik, többek között a gyilkosság, a rablás, a házasságtörés.⁴⁶⁵

A következő hat paragrafusban a klérusba belépés cselekményeit – tonzúra és cheirotonia – és azok hatását, valamint ökumenikus lehetőségeit ismerteti.

A tonzúra (ιερατική κουρά) felvétele (73§) ünnepélyes cselekmény és jel, de nem eredményez rendi jogokat.⁴⁶⁶ A cheirotonia (χειροτονία), vagy szentelés (74§) a második ünnepélyes aktuusa az egyházi állapotba lépésnek, szentség, aki felvette nem hagyhatja el többé a klerikusi állapotot. [A szentelés joga (75§) kizárólag a püspöké és meg nem ismételt cselekmény. A püspök részéről követelmény, hogy töretlenül illeszkedjen az apostoli szukcesszióba, valamint teljes közösségben⁴⁶⁷ legyen az egyházzal, amennyiben ezek valamelyike nem valósul meg, nem szentelhet.⁴⁶⁸ Minden püspök csak saját területén szentelhet. Papot és diakónust egy püspök szentel, amely aktus jogi kapcsolatot eredményez köztük.⁴⁶⁹ Püspököt pedig másik három püspök szentel érvényesen. A megyéspüspök törvényes keretek között delegálhatja meghatározott tisztségviselőknél szentelési jogát. A tartományi püspök valódi, de nem független jogú püspök, ezért hatalmát a megyéspüspök nevében gyakorolja. Ebből következően papot és diakónust is csak érvényes felhatalmazással szentelhet. Ugyanez igaz a segéd-, valamint a vikáriuspüspökre is. Kolostori előljáró saját kolostorában szentelhet lektort és szubdiakónust a püspök nevében és felhatalmazásával.

⁴⁶³ Kétszer házasodott, özvegyet vett el, konkubinátusban él, tiltott rokonsági fokú személlyel kötött házasságot, házasságtörővel, fajtalankodóval, színésznővel kötött házasságot, nem igazhívővel vagy törvénytelen házasságot kötött

⁴⁶⁴ MILAS, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 267.o.

⁴⁶⁵ Im 268.o. vö: szentelési akadályok

⁴⁶⁶ Im 270.o.

⁴⁶⁷ Teljes közösség hiánya áll fenn a püspök vezeklése idején (Sofia templomi zsinat 2.kanon), ha elmozdították (Const Ap 28), elhagyta az egységet (Const Ap 62, I.egyetemes zsinat 10.kanon), tévtanítást követ, vagy hiányzik a törvényes szukcesszió. Milaš lábjegyzetében jelzi, hogy ezért nem fogadják el az anglikán szentelést.

⁴⁶⁸ MILAS, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 277.o.

⁴⁶⁹ Im 278.o.

A szentelés hatásai (76§) többszörösek és összetettek. A felszentelt személy teljesjogú tagjává válik a hierarchiának az elnyert fokozattal járó összes joggal és kötelességgel.⁴⁷⁰ A szentelés misztikus (sic!) karakteréből fakadóan pedig több hatást is leírnak, illetve következményeit szabályozzák a kánonok.

- A keresztséghez hasonlóan megismételhetetlen és kitörölhetetlen jegyet hagy.⁴⁷¹ Csak eretnek püspök szentelése, valamint a simoniás cheirotonia ismételt meg mégis.⁴⁷²
- Örökké tart, az egyházi állapot nem hagyható el.⁴⁷³
- Elnyerése után nem képes törvényes házasság kötésére.⁴⁷⁴
- Liturgiától független napi ima végzésére kötelez meghatározott időkből.
- Kánoni engedelmesség (ὀπακοή κανονική, oboedientia canonica) kötelezettségét eredményezi.⁴⁷⁵

Másvallású szentelés (77§) érvényességének megítélésekor az elsődleges szempont, hogy a másvallású közösség eretneknek, vagy skizmatikusnak számít-e. Csak bizonyos rítusait, vagy alaptanait utasítja el az ortodox-keleti egyházaknak. Utóbbi esetben a szentelés sosem ismerhető el. Ha olyan közösség lelkészéről van szó, ahol nincs meg a töretlen apostoli szukcesszió, valamint a papságot nem tartják isteni intézménynek és átlép az ortodox egyházba, akkor laikusként megteheti, és amennyiben minden előírásnak megfelel később felszentelhető.

A gyakorlatban (78§) a szukcesszió kérdését és a krisztusi igazság megőrzésének mikéntjét vizsgálják az adott közösségben. Ha mindeket pontban megfelel az ortodox előírásoknak és tanoknak akkor elismerhető papként az ortodox-keleti egyházban.⁴⁷⁶ Ha valamelyik pontban több kevesebb eltérés mutatkozik az ortodox tanításhoz képes, laikusként léphet be az ortodox egyházba.⁴⁷⁷

Milaš szerint a kérdés protestáns és római katolikus lelkészek esetén érdekes igazán és az adható válasz is eltérő. A protestáns egyházak a papságot nem tartják isteni intézménynek és a hierarchiát sem isteni jogon nyugvónak, ezért szentelésük nem ismerhető el és lelkészeik nem vehetők fel papként az ortodox-keleti egyházakba. A római katolikus papokkal kapcsolatban a 879.évi

⁴⁷⁰ Im 280.o.

⁴⁷¹ Const Ap 68. Ciprián, Zonaras

⁴⁷² Const. Ap. 29, Conc. Chalkedon c. 2, Conc. in Trullo (692), c. 22

⁴⁷³ A IV. egyetemes zsinat 7.kánonja anathémát rendel a kilépőre, továbbá a kánonok sehol sem említenek alapot a kilépésre MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 281.o.

⁴⁷⁴ A 283.oldalon a szövegben hozza a kánonokat és az egyházatyák tanítását.

⁴⁷⁵ Im 285.o.

⁴⁷⁶ Például a katarok az I. egyetemes zsinat 8. kánonja alapján és a donatisták Conc. Carthago c. 68 alapján

⁴⁷⁷ Montanisták, arianusok, makedónok az I. egyetemes zsinat 19.kánon, Laodicea 8.kánon alapján

Konstantinápolyi zsinat 1. kánonja az irányadó, amely elismeri a római katolikus szentelés érvényességét, de papi szolgálatot csak meghatározott helyzetekben végezhet az ortodox-keleti egyházakban.⁴⁷⁸

Az alkotmányról szóló rész következő főfejezetét az egyházi hatalom szerveinek bemutatására szenteli Milaš az egyetemes zsinattól a plébániáig bezárólag, hierarchikus rendben tárgyalva. Külön fejezetben ismerteti az egyházi hatalom hordozóit és intézményeit az egyetemes egyházban és a részegyházakban, az egyházmegye alkotmányát és igazgatásának szerveit, valamint a plébániák rendszerét és tisztségviselőinek tevékenységeit.

Az egyetemes egyház tekintetében az egyetemes zsinat fogalmának és feladatának elemzésével kezd. (79§) Megfogalmazásában az egyetemes zsinat (οἰκουμενική σύνοδος)⁴⁷⁹ olyan gyűlése az egyház pásztorainak és tanítóinak, ahol az egész keresztény világból összegyűlnek és közösen döntenek az egész egyházat érintő ügyekben. Döntéseit az egész egyház elfogadja és elismeri.

Az 'egyetemes' kifejezés használatának egy-egy zsinat kapcsán külső s belső feltételei vannak. Külső feltétel, hogy határozatait az egész egyház klérusa és a nép elfogadja. A belső feltételek közül az első, hogy a tárgyalt kérdések általános jellegűek legyenek, a tanítás és a hit, valamint az egyház alkotmánya témakörében, továbbá jelentőségük legyen az összes részegyház számára. Második belső feltétel, hogy a határozatok záradékában szerepeljen az általános és teljes megtartási kötelezettség. Ezek alapján a keleti egyházakban hét zsinatot ismernek el egyetemesnek. Milaš a fennmaradt akták és kánonok alapján felsorolja tematikájukat és jellegzetes tevékenységüket, hogy tisztázza mi is tartozik az egyetemes zsinatok hatáskörébe.⁴⁸⁰

Mivel az egyetemes zsinat nem rendszeres intézménye az egyháznak, hanem a történelem rendkívüli eredménye (sic!), melynek az állam számára is van jelentősége, összehívásánál (80§) közreműködött többször az államhatalom is. A téma és a döntés a független egyházi hatalomé, de megerősítéséhez, kihirdetéséhez többször szükséges volt az államhatalom közreműködése is a történelem folyamán. Mindezen kijelentéseket lábjegyzet és hivatkozás nélkül teszi.

⁴⁷⁸ MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 289.o

⁴⁷⁹ Lábjegyzetében Lukács evangélium alapján ad szómagyarázatot az egyetemes és általános kifejezésekről

⁴⁸⁰ Dogmák definiálása, hitvallás formába öntését a III. egyetemes zsinat 7.kánonja, Karthagói zsinat 1. kánonja; a tradíció vizsgálatát és megerősítését a Trullloszi zsinat 1, 2.kánonja; a minden egyház élete számára jelentős tanítások megítélését; a kánonok áttekintését a IV. egyetemes zsinat 1.kánonja, a Trulllosz zsinat 8,16,25,29.kánonjai; a részegyházak egyházkormányzatának határozatainak megerősítése és elismerését általános jelleggel az I. egyetemes zsinat 6, 7.kánonja, a II. egyetemes zsinat 2, 3.kánonja, a III. egyetemes zsinat 8.kánonja, a IV. egyetemes zsinat 28. kánonja, a Trullloszi zsinat 36, 39.kánonja; a legfelsőbb bírói hatalom gyakorlását a Trullloszi zsinat 12,13,32,33,55,56,81.kánonjai szabályozza Ld MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905 17§

Az egyetemes zsinaton különféle státuszú és jogú személyek vehetnek részt (81§). Döntési joggal egyedül a püspökök vesznek részt. Ennek megfelelően a források az egyes zsinatokat sokszor az összegyűlt 'atyák' száma alapján különböztetik meg.⁴⁸¹ A nem püspöki rangú klerikusok tanácsadói joggal vannak jelen, a teológus, filozófus laikusok pedig azért, hogy a felmerülő tudományos kérdésekről megadják a szükséges felvilágosítást. Az állami vezetők és képviselőik a nyugalom és a rend megtartását hivatottak biztosítani, és semmiképpen sem befolyásolhatják a döntést.

A zsinaton a legtekintélyesebb püspöki trón betöltője elnököl, kivéve ha csak képviselője által van jelen.

Az egyetemes zsinat döntései (82§) hit és fegyelmi ügyekben általánosan (egyetemesen) kötelezőek, ha formálisan és ünnepélyesen kihirdették őket. Az elhangzott beszédek, híradások stb. nem rendelkeznek törvényerővel, viszont a magyarázat eszközeiként használhatók.

Az egyetemes zsinaton kívül, szükség esetén, más formában is gyakorolható az egyházban az egyetemes törvényhozás. Olyankor történik, amikor minden püspök (83§) véleménye és tanítása egybehangzó olyan tárgyban, amelyről szükséges véleményt alkotni az egész egyház számára. A keleti egyház tanítása szerint az a forma az egyház 'egységén' alapszik. Ilyen esetben vagy egy helyi zsinat döntését veszik át a többi autokefál egyházban, vagy egyetértő döntéssel az egész egyház nevében hirdetik ki.⁴⁸²

A részegyházak hatalmának bemutatásához szükséges tisztázni a részegyház fogalmát, ezért Milaš ennek a témának szentel négy paragrafust.

Kijelenti, hogy a részegyházak alkotják az egyetemes egyházat. Majd ezt követően történeti kialakulásuk távlatában⁴⁸³ írja le a különböző egyházrészeket (84§), de nem definiálja a részegyház fogalmát. Leírásából mégis az következtethető, hogy az egyes autokefál egyházak a részegyházak. Amelyek plébániákból és egyházmegyékből épülnek föl és metropóliaként, exarchátusként vagy pátriárkátusként működnek.⁴⁸⁴ Az egyházkerületek alapítása, összevonása a vonatkozó részegyház szinódusi hatalmára tartozik elsősorban.

⁴⁸¹ Például az I. egyetemes zsinat 'ahol 318 atya gyűlt össze'

⁴⁸² E kijelentésével kapcsolatban nem eszközöl bővebb kifejtést és nem is hivatkozik más szerzőkre

⁴⁸³ MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.: Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 298-300.o.

⁴⁸⁴ A plébániát egy templom és közössége és annak lakóhelye alkotja. A régi források *ἐγχορειούς* vagy *ἀρχοικιαίς* vagy *μονοικίας* névvel jelölik. Több, egy püspöktől függő, plébánia alkot egy kisebb egyházkerületet, amit protopresbiteriátusnak neveznek. Az összes – ugyanazon püspöki széktől függő – protopresbiteriátus képezi az egyházmegyét. Ahol az egység megőrzése érdekében évente 1-2 gyűlést tartanak. A kisebb városok püspökei ügyeikkel a főváros püspökéhez fordultak így a IV. századra kialakult a fővárosok püspökeinek formális felügyeleti joga. Itt tetten érhető a görög-római közigazgatás hatása az egyházi struktúrára. A főváros görög elnevezése alapján

Milás a részegyházak önállóságának (85§) tárgyalása során az autokefalitás mibenlétét is történeti, apostolok idejéig visszanyúló, alapozással magyarázza. Az apostolok az egész egyház igazgatását szinodális formában végezték, miközben az általuk alapított egyházakat egymástól függetlenül, önállóan vezették. Ez alapján a zsinatok kánonjai az egyes részegyházak önállóságát négy pontban és az egység megőrzése érdekében öt tiltásban írják le. Eszerint önálló az a részegyház, amely független hierarchiával⁴⁸⁵ és a hozzá rendelt jogokkal és privilégiumokkal⁴⁸⁶ rendelkezik, valamint saját törvényhozása és független bíraskodása van⁴⁸⁷ és tényleges helyi rítus jellemzi,⁴⁸⁸ továbbá nem alkot új hittétel sem a meglévőket nem sérti,⁴⁸⁹ közigazgatásában betartja az alaprendeleteket,⁴⁹⁰ nem vezet be olyan újítást, amely sértene az apostoli hagyományt,⁴⁹¹ nem töri meg a lelki egységet a többi részegyházzal,⁴⁹² valamint nem sérti meg a többi egyházat a helyi joggyakorlás során.⁴⁹³

A régi idők autokefál egyházait (86§) az egyetemes és a helyi zsinatok fényében írja le, majd a közép- és kora újkorban kialakult egyházmegyékkel egészíti ki a felsorolást. Eszerint a kánoni források a nyugati egyházon kívül autokefálnak ismerik el keleten a Konstantinápolyi-, az Alexandriai-, az Antiochiai-, a Jeruzsálemi-, a Ciprusi- és a később megszűnő neojustiniani és ibér egyházakat. A XIV. században alakult a Bolgár Pátriárkátus Tirnawa székhellyel, a XVIII. század második felében alakult a Bolgár-szerb Érsekség Ohrid székhellyel és az 1766-ban alapított Szerb Pátriárkátus Ipeken.

A korabeli autokefál egyházakat (87§) az önállóság elnyerésének folyamatában mutatja be, megválaszolva a 'Kit? Ki? Mikor?' alapított és ismert el önállónak' kérdéseket. Lábjegyzetében visszautal a forrástörténeti és a világi törvényeket leíró fejezeteire.

Az ősi egyházak közül áll a Konstantinápolyi-, az Alexandriai-, az Antiochiai-, a Jeruzsálemi-, a Ciprusi. Ezek önállóságát egyetemes zsinatok ismerték el.

Az Orosz Egyház önállóságát a konstantinápolyi pátriárka ismerte el, továbbá a XVI.századtól a moszkvai pátriárka az ötödik az egyetemes egyház tiszteletbeli sorrendjében.

ezeket a püspököket metropolitának, területüket pedig metropóliának nevezik. A még nagyobb, akár több metropóliát is magába foglaló politikai területek egyházterületeit nevezik exarchátusnak, vagy pátriárkátusnak, a kánoni forrásokban *διοικήσεις*-nek

⁴⁸⁵ III. egyetemes zsinat 8.kánon

⁴⁸⁶ I. egyetemes zsinat 7.kánon, IV. egyetemes zsinat 28.kánon, Novellae 131

⁴⁸⁷ Const. Ap. 37, II. egyetemes zsinat 2.kánon

⁴⁸⁸ Sendschreiben der orientalischen Patriarchen vom Jahre 1724

⁴⁸⁹ III. egyetemes zsinat 7.kánon, Conc. in Trullo (692), c. 1.

⁴⁹⁰ Conc. in Trullo (692), c. 2, VII. egyetemes zsinat 1. kánon

⁴⁹¹ Conc. in Trullo (692), cc. 13, 28, 29, 32, 55, 56, 81, VII. egyetemes zsinat 7.kánon, Conc. Gangra c. 21

⁴⁹² Vö MILAS, N Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 51§

⁴⁹³ III. egyetemes zsinat 8. kánon, Conc. in Trullo (692), c. 39, Nagy Szent Vazil 1. kánon, Conc. Carthago c. 70. kánon

A Karlócai Metropólia az után alakult, hogy a szerbek kb. 40 000 családdal 1690-ben Törökországból Ausztriába menekültek III. Arsenius pátriárkával. Az ipeki trónra új pátriárkát választottak, de a két szerb joghatóság viszonyának tisztázására nem került sor. Az Ausztriába menekült szerbek vallásszabadságát 1695-ben I.Leo leiratban elismerte, de az új metropólia 1710-ig az ipeki tróntól függött.⁴⁹⁴ Önállóságát a XVIII.században a konstantinápolyi pátriárka ismerte el és a XIX. század első feléig a monarchiabeli román-, valamint a dalmát egyházmegyék is a joghatósága alá tartoztak.⁴⁹⁵

A Cetinjei Metropólia az 1700-as években szintén az ipeki trón exarchátusa volt, majd Montenegro állami függetlenedése kapcsán a konstantinápolyi pátriárka elismerte önállóságát.⁴⁹⁶

A Sínai Érsekség önállóságát 1575-ben ismeri el a konstantinápolyi pátriárka, amit 1782-ben ünnepélyesen is kihirdet.

A Görög Egyház és az Athéni Szinódus legfelsőbb görög egyházi hatalmát szintén a konstantinápolyi pátriárka ismerte el 1850. július 29-i szinódusi dekrétumában.⁴⁹⁷

A Nagyszebeni Metropóliában a XIX.században a szerbekéhez hasonló önállóságot ohajtott a román egyház,⁴⁹⁸ amit a Karlócai Szinódus 1864-ben megad, így nagyszebeni székhellyel, Arad és Karánsebes szuffraganeus püspökségekkel megalakul a Nagyszebeni Metropólia.⁴⁹⁹

A Bolgár Exarchátus 1393-óta létezik ohridi székhellyel. Püspöke érseki rangot 1767-ben kap a konstantinápolyi pátriárka joghatósága alatt. 1870-ben a szultán elismeri önállóságát, minek következtében 1872-ben a konstantinápolyi pátriárka szakadár egyházzá nyilvánítja, de ezt a döntést más autokefál egyházak, például Jeruzsálem, nem ismerik el.⁵⁰⁰

A Bukovinai és Dalmát Metropólia⁵⁰¹ egyházmegyéi eltérő utat jártak be. A bukovinai egyházmegye a XVIII. század végén került a Karlócai Metropólia joghatósága alá, de csak dogmaticis et spiritualibus.⁵⁰² Az önállósodás kérdését 1864-ben tárgyalta a Karlócai Szinódus,

⁴⁹⁴ A szövegben exarchátusának titulálja, ez mégis arra enged következtetni, hogy az exarcha függő viszonyban van a pátriárkától, hasonlóan a görög katolikus rendszerhez, MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 309.o

⁴⁹⁵ Lábjegyzetében saját és Šaguna *Geschichte der orthodox-orientalische Kirche in Österreich*, Hermannstadt, 1862 könyveit ajánlja a történet áttekintéséhez és megjegyzi, hogy jelenleg (1901) a karlócai metropolita a szerbek pátriárkája címet viseli. Im 310.o.

⁴⁹⁶ Atheni Syntagma V.529

⁴⁹⁷ MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 312.o.

⁴⁹⁸ Az önállósodási folyamat Šaguna vezetésével folyt, akire Milaš is hivatkozik ebben a részben

⁴⁹⁹ Arad, Karánsebes viszonyát Vering alapján hivatkozta

⁵⁰⁰ MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 313.o

⁵⁰¹ Šaguna és Golubinsky alapján

⁵⁰² Nem fejti ki és nem is magyarázza a kifejezést

majd a Monarchia Cis-és Translajtán területekre bontása kapcsán 1873-ban az összes ortodox-keleti hívő a Cislajtán területeken Karlóca és Nagyszeben koordinálásával⁵⁰³ Czernowitz metropolitai székhellyel egy iurisdiction alá került. Ide tartoznak Zara és Cattaro egyházmegyéi is.⁵⁰⁴ Szerbia Egyházának önállóságát 1879 októberében, szinódusi dekrétumban ismeri el a konstantinápolyi pátriárka.

Románia önálló királyságként 1882-ben proklamálja magát, addig a moldvai és vlah egyházmegyéek a konstantinápolyi pátriárka joghatósága alá tartoztak, de az önálló királyság kikiáltása után alig három évvel elismeri az egyház autokefalitását.⁵⁰⁵

Általánosan megállapítható, hogy az ősi keleti egyházakon, az orosz egyházon és a Karlócai Metropólián kívül az egyes részegyházak önállósodása a nemzeti önállósodással párhuzamosan és részben következményesen zajlott.

A sok autokefál egyházban mégis megőrződő és megőrzendő egység bemutatására Milaš a szerb függetlenséget deklaráló szinódusi határozatot ismerteti. Ebben az szerepel, hogy az egyház legfőbb feje Jézus Krisztus. Képviselője Belgrád érseke és Szerbia metropolitája, aki a Szentlélekben és a kánoni előírások alapján, szabadon és önállóan vezeti metropóliáját. A nővéregyházaktól (πνευματικὴν ἡμῶν ἀδελφῆν) a 'szerb fejedelemség szent autokefál egyháza' megnevezést kéri és használatát javasolja. A metropolitát az istentiszteleteken az egész ortodox püspökség területén kommemoriálják. Belső egyházi igazgatásban független és szinódusával az evangélium tanítása, az egyházi áthagyományozódás és a szent ortodox egyház előírásai szerint kormányoz. A kölcsönös testvéri kapcsolatot és szövetséget a kánoni örökség alapján az autokefál egyházakkal megtartja, a szent pátriárkát imáiban említi, a szent krizmát az anyegyházról Konstantinápolytól fogadja és intronizálási iratát az autokefál pátriárkáknak elküldi.⁵⁰⁶ Ez alapján úgy tűnik, hogy az egység biztosításának záloga Jézus Krisztus és a Szentlélek, valamint a kánonok és a hagyomány megtartása, eszközei pedig a kölcsönös testvéri kapcsolat és kommemoriálás, továbbá az intronizálási iratok megküldése.

Ezután Milaš megemlíti Bosznia-Hercegovina és Kréta egyházát, ahol állami és a konstantinápolyi pátriárka joghatósága érvényesül az egyház vezetésében és a kinevezésekben.⁵⁰⁷

⁵⁰³ Koordináció kereteit, mibenlétét nem fejt ki.

⁵⁰⁴ Pontosabb viszony és működés leírás az Archiv für katholisches Kirchenrecht című folyóiratban megjelent írásában olvasható; MILASCH, N Das Synodal-Statut der griechisch-orientalischen Metropole der Bukowina und Dalmatien Archiv für Katholisches Kirchenrecht 53, 251 – 263

⁵⁰⁵ MILAS, N Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 314.o.

⁵⁰⁶ Im 315.o.

⁵⁰⁷ Im 316.o.

A részegyházak alkotmányát taglaló fejezet a részleges és/vagy helyi zsinatok (88§) csoportosításával vezeti be Milaš.

A részegyházak számára az egyházi hatalom szerve a részleges, vagy helyi zsinat (), melynek történelmi gyökerei az apostoli időkig nyúlnak, amikor különböző típusai és elnevezései kialakultak: Egyházmegyei zsinat (ή της επαρχιας σύνοδος) az egyházmegye püspökeinek gyűlése, ahol metropolita a megyéspüspök, ott metropolitai szinódusnak (ή οικεία του μητροπολίτου σύνοδος) hívják. Ezekről megkülönböztetik a pátriárkai szinódust (ή πατριαρχική σύνοδος) nagyobb területi kiterjedése és eltérő kompetenciája miatt.

A metropolitai szinódus (89§) tekintetében az ősi kánonok büntetést írnak elő, ha valamelyik püspök nem jelenik meg, vagy képviselőjét, de minimum írásos véleményét nem küldi el.⁵⁰⁸ A gyűlést húsvét és október között tartották a metropolita által megszabott helyen. A szinódus hatásköre kánoni és evangéliumi ügyekre terjedt ki. A kánoni ügyek közé a bíraskodás gyakorlása, a püspök választása és beiktatása,⁵⁰⁹ új püspökség alapítása,⁵¹⁰ az egyházi vagyon kezelése,⁵¹¹ félreértések tisztázása⁵¹² tartozott. Az evangéliumi ügyek körét a felmerülő tanbeli kérdések tárgyalása,⁵¹³ az egyházi témájú könyvek vizsgálata,⁵¹⁴ a klérus képzésének kérdései,⁵¹⁵ a nép erkölcsi helyzetének megítélése,⁵¹⁶ a ceremóniák felügyelete és igazgatása,⁵¹⁷ a másvallásúak befolyásának csökkentésének kérdése és a keresztény előírások betartásának felügyelete alkotják.⁵¹⁸ Legalább három tagból áll, akik közül az egyik a metropolita.⁵¹⁹

A pátriárkai szinódus (90§) a pátriárka elnökletével és az össze metropolita és püspök vagy képviselőjük részvételével, de legalább írásos véleményük megküldésével zajlik. Szokásosan júniusban vagy szeptemberben ülésezik a pátriárka székhelyén. Miután az idők folyamán

⁵⁰⁸ Conc. in Trullo (692), c. 8, VII. egyetemes zsinat 6. kánon

⁵⁰⁹ I. egyetemes zsinat 4. kánon, IV. egyetemes zsinat 28. kánon, VII. egyetemes zsinat 3. kánon

⁵¹⁰ Conc. Carthago c. 98

⁵¹¹ Conc. Antiochia c. 25, Conc. Carthago c. 26

⁵¹² VII. egyetemes zsinat 6. kánon, Nomokánon VIII. 8.

⁵¹³ Const. Ap 37, Conc. Antiochia c. 20

⁵¹⁴ VII. egyetemes zsinat 6. kánon és Balsamon kommentárja

⁵¹⁵ VII. egyetemes zsinat 2. kánon és Zonaras kommentárja

⁵¹⁶ III. egyetemes zsinat 6. kánon

⁵¹⁷ VII. egyetemes zsinat 6. kánon és Zonaras kommentárja

⁵¹⁸ MILAŠ, N Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 320.o.

⁵¹⁹ Conc. Antiochia cc. 16, 20. kánon, Nomokánon IX.1

állandósult az intézmény, a nyári hónapok kivételével hetente kétszer ülésezik.⁵²⁰ Hatásköre hasonló a metropolitai szinóduséhoz, de kánoni források alapján kiegészül a pátriárka megválasztásának jogával, a püspökségek magasabb rangra emelésének jogával, a püspök letételének-, több püspökség összevonásának-, püspöki székhely áthelyezésének-, valamint a felsőbb fokú bírászkodás jogával.⁵²¹

A szinodális hatalom kifejeződés formáinak bemutatása után az egyéni hatalomhordozók leírása következik. Az autokefál egyház elöljárójának (90§) elnevezése érsek (ἀρχιεπίσκοπος). Szűk értelemben csak a tényleges autokefál egyház elöljárójának jár ez a titulus, de 'honoris causa' (sic!) alapon olyan püspökök is viselik, akiknek székhelye egyháztörténet szempontjából fontos, esetleg az állami kapcsolattartás miatt lényeges.⁵²²

A kánoni források a több püspöki székhelyet is magába foglaló egyházterület püspökét metropolitának nevezik.⁵²³ Joga a metropolitai szinódus összehívása,⁵²⁴ melynek határozata nem érvényes hozzájárulása nélkül, továbbá ő elnököl rajta.⁵²⁵ Felügyeli és vezeti a püspökválasztást [ApKán 34, Antiochia 9], felszenteli az új püspököt két másik püspökkel közösen [I. egyetemes zsinat 4, 6 kánonja, IV. egyetemes zsinat 25,28 kánonja], felügyeli és vezeti az alávetett püspökségek egyházi ügyeit [ApKán 34, Antiochia 9]. Gondoskodik az üresedésben lévő püspöki székről [I. egyetemes zsinat 4,6 kánonja, Antiochia 9 kánonja]. Vízitál [Karthago 52. kánonja], kivizsgálja a püspököt ért támadásokat [IV. egyetemes zsinat 9 kánon, Karthago 19 kánon], püspök és papok időszakos eltávozását engedélyezheti [Antiochia 11 kánon, Sardica 6 kánon]. Gondoskodik a kötelező szolgálati helyek betöltéséről [VII egyetemes zsinat 11 kánonja]. Az ő nevét kommemoriálják az istentiszteleteken. Egyedül ő hirdethet ki törvényi rendelkezéseket [Novellae 6]. Mindezen jogait csak saját területének határain belül gyakorolhatja,⁵²⁶ és szinodusi bírászkodásnak ő is alá van vetve, mint minden püspök. Ezután szentel egy paragrafust a címzetes metropolitáknak is.

⁵²⁰ MILAS, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 322.o.

⁵²¹ Zhishman Die Synoden 7

⁵²² Példákat nem hoz, csak a szűk értelemben vett érseki székhelyeket sorolja fel.

⁵²³ I. egyetemes zsinat, Conc Antiochia, c. 9

⁵²⁴ I. egyetemes zsinat 6. kánon, IV. egyetemes zsinat 19. kánon, Conc Antiochia, cc. 16, 19 és Balsamon kommentárja

⁵²⁵ MILAS, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 324.o

⁵²⁶ Milaš korában még nem merül fel a földrajzilag messze eső, de mégis egybetartozó egyházmegyék problematikája, mint a XX. és XXI. században

A metropoliták között az idők folyamán tiszteletbeli rangsor alakult ki provinciájuk, tartományuk jelentősége alapján. Kezdetben a megkülönböztetés végett exarchának, majd pátriárkának (94§) nevezik a kiemelt területek metropolitáit. A IV. egyetemes zsinat rendezi a hatalmi területeket, amikor a szokásjogot törvényerőre emeli. Jogaik hasonlóak a metropolitákéhoz, de kiegészülnek a megválasztott metropolita megerősítésének jogával, a metropolitai szinóduson bűnösnek bizonyult püspökök büntetésének kiszabásának jogával, a sztauropég alapítás jogával. A metropoliták ő nevét kommemoriálják istentiszteleteken. Minden egyéb ügyet szinodális formában kell intéznie neki is.

A szerkesztési elv látványosan mutatja a méltóságok és tisztségek viszonyát azzal, hogy csak az eltéréseket és kiegészítéseket mutatja be. A püspöki funkció fontosságát jelzi azzal is, hogy a későbbiekben több paragrafust is szentel bemutatására, noha az előzőekben is sok információt közölt róla, például az elfoglalt hierarchikus fokról és a szentelési jogosultságról.

A korabeli autokefál püspökök beiktatása (97§) azt a joggyakorlatot követi, ami a középkorban alakult ki. Három féle püspökválasztási és beiktatási módszer különböztethető meg. Az egyik szerint a püspökségre alkalmas személyeket a szinódus választja és ezt az állami vezetéssel elismerteti, amely megerősíti és elismeri legfőbb püspöknek. Az ősi forma ehhez hasonló, de alkalmazásakor a választó-szinóduson a nép képviselői is jelen vannak. Csak a korabeli autokefál egyházakban ismert a harmadik eljárási mód, amelynek során az állam nevezi meg a jelöltet, akit a szinódus kánoni vizsgálatnak vet alá, és ha méltónak találja az előírt egyházi aktussal beiktatja.⁵²⁷

A három eljárás ismertetését követően Milaš leírja a korabeli egyházak püspökválasztási és beiktatási rendjét. Az első típusba tartozó módon választanak Alexandria, Antiochia, Jeruzsálem, Ciprus, Oroszország, Görögország és Sínai egyházában. A nép közreműködésével választanak, különböző meghatározott részvételi aránnyal Konstantinápoly, Nagyszében,⁵²⁸ Belgrád, Bulgária, Románia és Montenegró egyházaiban.

A harmadik eljárás szerint nevezi ki a Monarchia illetékes szerve a Bukovinai és Dalmát Metropólia vezetőjét.

Az autokefál püspökök jogai (98§) hasonlóak a rendes megyéspüspök jogaihoz, de személyére való tekintettel bővül/het/nek. Milaš a statutum alapján csupán felsorolja a Bukovinai és Dalmát

⁵²⁷ MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 331.o.

⁵²⁸ A nagyszébeni metropolitát az 1869-es statutum alapján a nemzeti kongresszus 120 küldöttje – a szokásos létszám ¼-e - választja. Közülük 80 fő világi, 40 fő egyházi személy és fele-fele arányban érkeznek Nagyszében, illetve Arad és Karánsebes egyházmegyéjéből. A választás nyílt szavazással, a metropolitai konzisztórium küldöttjének elnökletével zajlik. Az abszolút többséggel megválasztott metropolitát a Monarchia elfogadja, aminek közlése után intronizálják. MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 332-333.o.

Metropólia metropolitájának személyes jogait és megjegyzi, hogy a jogok gyakorlásában a püspököt a protosynkellos (ὁ πρωτοσύγκελλος) segíti.⁵²⁹

A következő paragrafusokban a korabeli autokefál egyházak legfelső szerveit ismerteti. A központi hatalmat kétféle szinódus – állandó és időszakos – alkotja. Hatáskörébe a hit, istentisztelet és a közigazgatás területére vonatkozó ügyek tartoznak, bár egyes egyházakban felosztják az ügycsoportokat és így a hit és istentiszteleti ügyek a püspöki szinódusra, a közigazgatási ügyek pedig a kongresszusra tartoznak. De a kongresszus és szinódus viszonya nem ismerteti. Állandó szinódus a négy keleti pátriárkátusban, az orosz és a görög egyházban működik. Időszakos szinódus segíti a legfőbb előljáró munkáját a többi autokefál egyházban, kivéve a Sínai Érsekségben, ahol a sajátosságokból adódóan⁵³⁰ nem állítanak fel püspöki szinódust.

E szinódusokra vonatkozó általános bevezetés után Milaš részletesen bemutatja minden autokefál egyház központi szervezetét az egyházak között fennálló tiszteletbeli sorrend szerint. A vonatkozó törvény vagy az adott szerv statutuma alapján ismerteti a gyűlés tagjainak körét, elnöklőjét és az összegyűlés rendjét, valamint kitér arra is, hogy az érvényes határozathozatalhoz hány fő jelenléte szükséges. Leírja a szinódus hatáskörét és az egyéb szervekkel kialakított kapcsolati rendszerét.⁵³¹

A legegységesebb képet a négy keleti pátriárkátus szent szinódusa mutatja, melyek hatásköre minden egyházi ügyre kiterjed és tagjai püspökök. A konstantinápolyi pátriárkátusban a szinódus mellett a gazdasági ügyek és a civil joghatóság gyakorlása miatt működik egy úgynevezett 'kevert tanács' (τὸ ἐθνικὸν διαρκὲς μικτὸν συμβούλιον). Az orosz és a görög egyház legfőbb szervében egyaránt jelen vannak világi vezetők is.

Az időszakos szinódusok között megkülönböztethető a tisztán egyházi szinódusi forma – ilyen működik Szerbiában, Romániában, a Bukovinai és Dalmát Metropóliában,⁵³² Cipruson, Karlócán, Nagyszebenben,⁵³³ Bulgáriában és Montenegrobán -, valamint a kevert szinódusi forma a

⁵²⁹ Im 336-337.o.

⁵³⁰ Kolostorközösség jellemzői miatt. Im 338.o

⁵³¹ Im 339 – 351.o.

⁵³² 1884. augusztus 21-i szinódusi statutum alapján a metropolitai szinódus tagjai a metropolita, és elnöklete alatt a megyéspüspökök. Akadályoztatásuk esetén írásbeli felhatalmazással rendelkező képviselőt kell küldjenek. A szinóduson tanácsadói joggal egyéb egyházi személyek és részt vehetnek. A szinódus egyszer ülésezi egy évben, Bécsben. Lelki ügyekben, mint a hit és a keresztény erkölcs, a rítus, az egyházfegyelem és a tisztán egyházi bíráskodás kérdései önálló hatáskörrel rendelkezik, nem tisztán egyházi ügyekben alávett a Monarchia illetékes szervének.

⁵³³ A Nemzeti Kongresszus 1869-es szervezeti szabálysza szerint a Nagyszebeni Metropóliában a dogmatikus (sic!) és a tisztán egyházi ügyekben a püspöki szinódus illetékes. Tagja a metropolita elnöklete alatt az összes megyéspüspök. A metropolita kötelessége évente egyszer összehívni, hogy a hatáskörébe tartozó ügyeket – egyházmegyei gyűlésen püspökké választott személyek kánoni vizsgálata; minden kérdés, amely a hitre, szentségekre, rítusra vonatkozik; erkölcsről és jámborságról gondoskodni a nép és a klérus körében; teológiai tanszékekről gondoskodni; egyházi pályára készülő jelöltektől megkövetelt tulajdonságokról előírásokat kiadni; egyház szabadsága

konstantinápolyi 'kevert tanács' példájára. Ilyen szinódus működésére Milaš a karlócai és a nagyszebeni metropóliák, valamint a Bolgár Exarchátus életéből hoz példát.

Az egyházmegye alkotmányával foglalkozó fejezetet Milaš a megyéspüspöki funkció és méltóság történeti áttekintésével vezeti be. (100§)⁵³⁴ Ennek során írja le, hogy az egyházmegye területének megállapításakor a politikai felosztást és kerületeket vegyék figyelembe,⁵³⁵ valamint, hogy a plébániák hovatartozását az határozza meg, hogy melyik püspök gyakorolja felette 30 éve a joghatóságot.⁵³⁶

Ezután tér át a püspökjelöltektől megkövetelt tulajdonságok bemutatására. Elsősorban minden előírásnak meg kell felelniük, ami a papság felvételéhez szükséges (67-71§), ezen kívül három lényeges jellemzőt sorol fel, úgymint az igaz ortodox hit Laodiceai zsinat 12. kánonja alapján, amelyet a szinódus fog megvizsgálni (103§ és előbbieket); a keresztény tanítás teljes és alapos ismerete a VII. egyetemes zsinat 2. kánonja alapján, valamint a szerzetesi állapotba lépés, még a püspökké szentelés előtt.⁵³⁷ Utolsóként említi, hogy egyházilag is elismert állami követelmény, hogy a püspök állampolgára legyen annak az országnak, ahol egyházmegyéje fekszik. Lábjegyzetben hozza a vonatkozó világi törvényeket, például Art.2. des Gesetz vom Jahre 1872, Romániában.

A következőkben (102 – 103§) a püspökválasztás és beiktatás lépéseit tárgyalja történeti aspektusból. Zsinatok, püspöki levelek és az egyházatyák tanítása alapján foglalja össze az eljárást és alakulását.⁵³⁸

felett őrködni – megtárgyalják. Statut 170 – 174§ MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 345.o. Ugyanezen szabályzat lapján működik a metropóliában a Metropolitai Konzisztórium és a Nemzeti Egyházkongresszus is. A kongresszus tagjai a metropolita elnöklete alatt a megyéspüspökök és 90 küldött, akik közül 30 egyházi és 60 világi állapotú. A küldötteket három évre választják. A kongresszust a metropolita, széküresedéskor a konzisztórium hívja össze, legfeljebb három évente. Hatáskörébe tartozik az ortodox-keleti román (sic!) egyház autonómiájának és vallásszabadságának őrzése, az iskolák, iskolaszékek minden ügyének kezelése, a metropolita és a konzisztórium tagjainak megválasztása. A konzisztórium a legfelső közigazgatási és bíraskodási szerv. A metropolita elnöklete alatt a megyéspüspökökből és a kongresszusból meghatározott számban választott tagokból kialakított három szenátusból áll, nevezetesen az Egyházi Szenátusból, az Iskola Szenátusból és az Eпитроpal Szenátusból. Az Egyházi Szenátusba 6 papot választanak, a másik két szenátusba pedig 2-2 egyházi és 4-4 világi személyt. Minden szenátushoz tartozik egy titkár, egy fiskális és egy ügyvéd. Az Egyházi Szenátus egyházi vitákban működik fellebbezési fórumként. Az Iskola Szentáus intézkedik minden felekezeti iskolát és fakultást érintő ügyben. Az Eпитроpal Szenátus pedig a különböző vagyoni alapítványok ügyeiről gondoskodik.

⁵³⁴ MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 352.o.

⁵³⁵ IV. egyetemes zsinat 17.kánon

⁵³⁶ Const Ap 14 és Zonaras kommentárja

⁵³⁷ Pedalion 66,67, Şaguna Kirchenrecht 153§

⁵³⁸ I. egyetemes zsinat – aki méltónak látszik és a nép választotta; VII. egyetemes zsinat 2 és 3.kánonja – vizsgálat Szentírás és kánonok ismeretéről; Kelemen Ep ad Corinth Cap 44; Ciprian Ep 68 ad clerum et plebes in Hispania

A korabeli gyakorlatot ismertetve (104 §) újra leírja az autokefál püspökök választása és beiktatása kapcsán már bemutatott három féle eljárást⁵³⁹ és azt is, hogy melyik egyházban, melyik gyakorlat van érvényben. Ezt követően magyarázza a püspöki eskü elemeit (105§). Ha az előírt kánoni vizsgálat után kihirdetik a jelöltről (ὀποψήριος), hogy méltó a tisztségre, továbbá megérkezik az állami megerősítés, akkor szentelhető fel. Az eskütétel a szentelési liturgia meghatározott helyén szerepel. Az új püspök hangosan elmondja a Nicea-Konstantinápolyi hitvallást és esküvel ígéri, többek között, hogy minden kánont megőriz, előjáróinak engedelmeskedik, a rábízott egyházmegyét kegyesen igazgatja, senkit meg nem ajándékozott azért, hogy megválassza, valamint, hogy ezt az esküt tiszta öntudattal teszi és élete végéig megtartja.⁵⁴⁰ A hitvallást és az esküt (ἐπαγγελίαν καὶ διαβεβαίωσιν) saját kezűleg leírja, nyilvánosan aláírja és átadja metropolitájának, aki azt a titkos levéltárban őrzi.

A püspökszentelés hatására (106§) a jelölt minden hatalmat teljességgel birtokol, amit az apostolok is. Saját egyházmegyéjének vezetésébe alapértelmezés szerint senki sem avatkozhat bele, hiszen a megyéspüspökök egymás között (107§) egyenlők a kegyelem alapján. Így a hierarchia ordinis tekintetében nincs köztük különbség, bár a hierarchia iurisdictionis szempontjából lehetséges különbségtétel a megyéspüspök és a felsőbb egyházi hatalom közti viszony alapján.⁵⁴¹ A megyéspüspök jogai (108§) szerepei és feladatai – mint legfőbb tanító, főpap és főpásztor – szerint csoportosíthatók. Legfőbb tanítóként joga és elsődleges kötelessége prédikálni, továbbá a vallásos képzésről, mind a nép,⁵⁴² mind a klérus⁵⁴³ tekintetében gondoskodni, valamint ügyelni az egészséges (sic!) tanítás megőrzésére. Főpapként ő szolgáltatja ki elsősorban a szentségeket egyházmegyéjében. Felszenteli a papokat és a diakónusokat, megszenteli a krizmát (τοῦ ἁγίου μύρου τελετή), templomot (καθιέρωσις τῶν λαῶν) és antimensiumot (τῶν ἀντιμινσίων) szentel, megáldja a vezeklőket (καταλλαγὴν μετανοούντων) és a nővéreket (κορῶν καθιέρωσις), és végül engedélye nélkül nem végezhető rendkívüli templomi szolgálat vagy felvonulás.⁵⁴⁴ Főpásztori hatalma alapján törvényhozói-, felügyeleti- és bírói tevékenységet folytat.

consistentes Cap 5; Constitutio Apostolorum Lib VIII cap 4; Zonaras – isteni parancs szerint él-e, hisz példa lesz Atheni Syntagma V.566; Három püspök szentelje ApKán 1, szentelés után 'igazolás' megküldése többi püspöknek Atheni Syntagma V.544.

⁵³⁹ Vö 97§ Ez a szerkesztés segíti a kézikönyv tematikus használatát, bár Milaš ebben nem következetes

⁵⁴⁰ A teljes 18 pontos lista a kézikönyv 367. oldalán olvasható

⁵⁴¹ MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 371.o.

⁵⁴² Prédikáció, vizitáció, iskolák fenntartása révén.

⁵⁴³ Szemináriumok, teológiai fakultások, folyóiratok működtetésével.

⁵⁴⁴ Lábjegyzetben kánonok, Szentírás és Blastares Syntagmája, valamint Balsamon és Zonaras kommentárjai.

A törvényhozói tevékenységéről a könyv III.részében ígér bővebb leírást, itt csak a felmentés jogáról értekeznek. Ezt a felmentési jogot törvényhozói hatalmából kifolyólag teljes mértékben birtokolja a megyéspüspök, de csak bizonyos határok között gyakorolhatja, mert általánosan elismert és kötelezőerejű törvény alól csak egyetemes zsinat adhat felmentést, valamint olyan törvény betartása akól sem adhat felmentést, amely autokefál hatalom kompetenciájába tartozik. A püspök gyakorolhatja diszpenzációs hatalmát házassági ügyekben. Felmentést adhat fogadalmak alól, kivéve a szerzetesfogadalmakat, a papszenteléshez előírt minimum életkor betöltése alól, továbbá a böjt megtartása alól. Bizonyos körülmények megléte azonban minden esetben szükséges.

Felügyeleti joga alapján minden ügy, tevékenység szabályszerűségéről meg kell győződnie. Különösen az egyházi állapotba lépés feltételeinek megvalósulásáról, a jelöltek előkészítéséről és képzéséről, a felszenteltek diszpozíciójáról, eljárások rendszeres jelentéséről és annak végrehajtásáról, kolostorok és iskolák alapításakor engedélyekről, képzésnek szentelt vagyoni alapok felügyeletéről, klérus helyzetéről vizitációk során⁵⁴⁵ és a kolostorok szabályszerű működéséről. Bírói joga alapján exkommunikálhat (ἀφορισμός) klerikust és laikust egyaránt, amennyiben az az egyházat és tanítását megsértette. Ítéletének meghozatalában a konzisztórium (114§) és tanácsai segítik (145§) Lábjegyzetében különböző szinódusi határozatokra és rendelkezésekre, valamint kánonokra és kommentárjaikra hivatkozik.

Hivatalából kifolyólag a püspököt megilletik bizonyos 'tiszteleti' jogok, amelyek csak neki járnak az egyházmegyében (109§). Ezek körébe tartozik, hogy nevét meghatározott imákban megemlíti, térdhajtással és kézcsókkal, továbbá a templomban énekkel (εις πολλά ἔτη, δέσποτα) köszöntik. Trónusa (καθέδρα ἐφ' ὑψους) az oltártérben, megemelt helyen áll, valamint megkülönböztető ruhákat visel az istentiszteleten.⁵⁴⁶

Az egyházi tiszteleten kívül a vonatkozó állami törvénykezés is biztosíthat különböző polgári tiszteletet számára, például Ausztriában saját címet használhat, Dalmáciában felszólalási joga van a birodalmi gyűlésben, a karlócai metropolita pedig tagja a magyar felsőháznak.⁵⁴⁷

A püspök minden eddig említett joga felfogható és megfogalmazható kötelességgént is,⁵⁴⁸ ezeken kívül azonban a kánonok egyéb kötelességek teljesítését is előírják (110§), úgymint:

- állandó és megszakítás nélküli székhelyen tartózkodás (κατὰ συνέχειαν καὶ ἀδιακόπως)⁵⁴⁹

⁵⁴⁵ Három évente köteles végiglátogatni egyházmegyéjét és meggyőződni, hogy plébános papjai valóban helyben laknak-e, az előírt egyházi szolgálatot megfelelő időben elvégzik-e, anyakönyveket helyesen vezetnek-e, a plébánia hivatal épülete, iratai rendben vannak-e, fiatalokat istenfélelemre és jámborságra nevelik-e.

⁵⁴⁶ mellkereszt, mitra, pásztorbot, püspöki palást, két vagy három ágú gyertya

⁵⁴⁷ MILAS, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 381.o

⁵⁴⁸ Im 382.o

- vesse alá magát a kánonoknak, egyházi normáknak és az ezekkel összeegyeztethető állami előírásoknak
- felügyelje a közigazgatási intézményeket és fegyelmi ügyeiket
- foglalkozzon pasztorálteológiával, különösen a családi életet és nevelést érintő kérdésekkel
- tanítsa a népet
- tanítói kötelezettségéből fakadóan írjon pásztorleveleket
- minden hozzá fordulóhoz álljon megértően, kedvesen és kegyesen
- az egyházi vagyonjog elvei alapján igazgassa célszerűen egyházmegyéje vagyonát, tegyen meg mindent növelésére. Csökkentse a szekularizáció veszélyét, óvja a püspökség tulajdonát. Privát vagyonát is fordítsa egyházi célkora, valamint csak ortodox személyre hagyhatja.

Széküresedéskor (111§) az új püspök kinevezéséig az egyházmegye jelzője megözvegyült, vagy megüresedett és ez a IV. egyetemes zsinat 26. kánonja értelmében három hónapig így is marad. Hosszabb ideig csak abban az esetben, ha lehetetlen új püspököt állítani. Széküresedésben az egyházmegyét a klérus igazgatja,⁵⁵⁰ vagyonát az ökonómus felügyeli. A szomszédos egyházmegye püspöke kivételes esetben, a klérus kérésére, provizorikus kormányzóként ideiglenesen vezetheti az egyházmegyét.⁵⁵¹ A Trulluszi zsinat 35. kánonja értelmében a metropolita kötelessége és joga, hogy a szék betöltéséről gondoskodjon, ügyeiben intézkedjen.

A következőkben Milaš az egyházmegye központi kormányzati szerveit és szabályozásukat mutatja be.

A vikárius püspök (112§) funkciója és elnevezése is több lépcsőben változott meg az idők folyamán. Milaš korában az orosz egyházban teljesen a megyéspüspöktől függ és fő feladata munkájának segítése, könnyítése. A román, a konstantinápolyi és bolgár egyházban minden metropolita és megyéspüspök mellett dolgozik vikáriuspüspök (χωρεπίσκοποι).

Az egyházmegye kollegiális szerveit (113-114§) a megszokott módon, történeti fejlődésük aspektusában mutatja be Milaš. A különböző tanácsok közül a papi tanács már a III. században

⁵⁴⁹ Conc Carthago, c 71. és Zonaras kommentárja

⁵⁵⁰ Papokból álló kollégium, papi tanács, melynek vezetője az ökonómus (113§), az új püspök intronizációjakor igazgatási felhatalmazása megszűnik

⁵⁵¹ MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 387.o.

állandó kormányzati szervnek számított.⁵⁵² Teljeskörű fejlődése a Konstantinápolyi Pátriárkátus történetében követhető nyomon. Elnevezése többször változott, görögül *ἐπισκοπικόν* hívják, más egyházakban egyházmegyei-, püspöki-, papi konzisztóriumnak nevezik. Tagjait is különböző nevekkkel illetik, de legtöbbször egyházi tisztségviselőnek (*ἄξιωματικοί*) nevezik.⁵⁵³

Szerzetes tagja a kolostorok ügyeinek intézéséhez a XII. századig volt, amikor is kizárták, mondván a tevékenység nem egyeztethető össze a szerzetesei fogadalmakkal. Azonban az egyházmegyék igényei nyomán újra kialakult a tisztség a konzisztóriumban.

Az egyházmegyei konzisztórium (114§) nem önálló jogi képződmény, hanem tanácsadó szerv az egyedül felelős püspök mellett. Elnöke a megyéspüspök, tagjainak száma – rendes és tiszteletbeli – az egyházmegye kiterjedésétől függően változó.^{554 555} Hatásköre minden olyan ügyre kiterjed, amiben a megyéspüspök igényli tanácsát, valamint a régi és korabeli szabályok alapján:

- ortodox hit megőrzése és megtartása,
- istentisztelet szervezése,
- templomok és kolostorok rendben tartása
- egyházi állapotba jelentkezők tulajdonságainak megítélése,
- egyházi bírászkodás
- házassági ügyek, ott ahol ez nem állami hatáskör
- vagyon felügyelete⁵⁵⁶

A konzisztórium mellett egyes autokefál egyházakban egyéb segédszervek is működnek (115§)⁵⁵⁷

⁵⁵² Im 390.o.

⁵⁵³ A régi időkben tagja volt az ökonomus, a sakellarius, a skeuophylax, a chartophylax és a sakellion (ld 61§?!). Továbbá az egész egyházmegye liturgikus ügyeiért felelős protopresbiter () (később külön fejezetben is kifejti funkcióját, feladatit). A püspöki kincstár felügyelőjeként a kanstrisios (). Az állami hivatalok és a püspök között közvetítő referendar () (korábbi pontja, tán 61§ alapján a konstantinápolyi pátriárkátusban ezt a nagy logothet végezte) és az íróműhely gondnoka az aktuar ().

⁵⁵⁴ MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 393 – 394.o.

⁵⁵⁵ Konstantinápolyi Pátriárkátusban 3, Nagyszebeni Metropóliában minimum 4, Bukovinai egyházmegyében 6, a Zalai egyházmegyében 3-4

⁵⁵⁶ MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 395.o.

⁵⁵⁷ A Konstantinápolyi Pátriárkátusban az Epitropie és az Egyházmegyei Tanács. Az Orosz Egyházban a 'Kormányzóság' és az Egyházmegyei Kuratórium. A Karlócai Metropóliában az Egyházmegyei Kormányzóság és az Egyházmegyei Iskolaszék. A Nagyszebeni Metropóliában pedig a konzisztórium feladatok szerint három szenátusra oszlik. Id 132-1141§; MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 395 – 397.o.

A püspök rendkívüli esetekben, igen fontos kérdésekben meghallgathatja a teljes klérus véleményét. Ennek fóruma az egyházmegyei gyűlés (χωρική σύνοδος) (116§) Ez a gyűlés, mint intézmény, hasonlít a papi tanácsra, de annyiban mindenképpen eltér, hogy a teljes klérus véleményét képviseli. Összehívása, összetétele, témái egyházanként változnak. Milaš az Orosz Egyház, a Bolgár Egyház és a Nagyszebeni Metropólia, valamint a Karlócai Metropólia egyházmegyei gyűléseit mutatja be. A Nagyszebeni Metropoliaiban nemzeti-egyházi gyűlésekről beszélhetünk, amelyet egyházmegyei szinódusnak neveznek. 60 tagja közül 40 laikus és 20 klerikus, mandátumuk három évre szól. A szinódus évente Tamás vasárnapon gyűlik össze. Hatáskörébe vagyoni jogi, népnevelési és püspökválasztási kérdések tartoznak.^{558 559}

Az egyházmegyei kerületek kormányzati szervei közé különböző felügyeleti intézmények tartoznak (117-120§) ilyen a kerületi protopresbiter⁵⁶⁰ és segítő szervei, valamint a kerületi pasztorális konferencia. A kerületi protopresbiter a vonatkozó kerület plébániai papságának elöljárója. Elnevezése részegyházanként más és más.⁵⁶¹ Az általa felügyelt plébániák száma a földrajti adottságok függvényében eltérő, de általában 10. Az adott részegyház előírásainak megfelelően vagy kijelölik, vagy választják.⁵⁶² Jogai kerületében megegyeznek a megyéspüspökével, kivéve azokkal, amelyek a püspököt, mint főpásztort és főpapot illetik meg. (vö: 108§). Tanítói hivatalával összefüggő,⁵⁶³ szent cselekmények végzésével⁵⁶⁴ és egyházkormányzattal⁵⁶⁵ kapcsolatos feladatok különböztethetők meg kötelességi között. A nagy kiterjedésű egyházkerületekben a plébániai papságból választott tagságú segédszerv – tanács – rendelhető a protopresbiter mellé, hogy munkáját segítse. Ez a szerv nem rendelkezik önálló joghatósággal, hanem a protopresbiter nevében tesz eleget felügyeleti kötelezettségeinek. A tanács összetétele, működési szabályai részegyházanként eltérő.⁵⁶⁶

⁵⁵⁸ A püspöki szinódus csak vizsgálja a jelöltet.

⁵⁵⁹ MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.: Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 399.o.

⁵⁶⁰ Hasonló funkciókkal, mint az esperesek

⁵⁶¹ Oroszul blagočinni, bolgárul arhierieiski namjestnik

⁵⁶² Az 1868 leirat 50§-a és a szervezeti statutum alapján Nagyszebenben választják.

⁵⁶³ Az ortodox hit őrzése. Győződjön meg, hogy a papok prédikálnak-e, a hívek járnak-e hitoktatásra, jóváhagyott könyveket használnak-e az oktatásra, milyen teológiai és egyéb tudományos folyóiratokat járatnak. Minden látogatás alkalmával tanítsa a népet és klérust.

⁵⁶⁴ Ellenőrizze, hogy a szent liturgiát előírászerűen végzik-e, a templom állapota megfelelő-e, az utolsó kenetet jó állapotban őrzik-e, a bűntört tartják-e, a szentségeket előírászerűen tartják és osztják-e, a hívek gyónnak-e az előírt időben.

⁵⁶⁵ Hivatalos rendelkezéseket megkapják-e, betartják-e, továbbá tiszteletreméltó jámbor életet élnek-e stb

⁵⁶⁶ Nagyszebenben igen összetett rendszert dolgoztak ki. A tisztán egyházi ügyekben a Protopresbiteri Tábla illetékes, amely a protopresbiter elnöklete alatt hat pap tagságával működik. A Protopresbiteri Szinódus 2/3-a laikus, egyházi-adminisztratív és iskolai, valamint alapítványi ügyekben intézkednek végrehajtó szervükön, a Protopresbiteri Bizottságon keresztül. Végül működik még egy úgynevezett Protopresbiteri Epitropia, amelyet négy epitropen alkot és a kiadások kezelését felügyelik.

A papi gyűlés példájára⁵⁶⁷ vezették be a protopresbiteri kerületekben a pasztorális konferenciát (120§). Célja, hogy a klérust tanáccsal segítse, többek között az erkölcsi és a vallási élet felvirágoztatásában, a nép vallásos nevelésében. A konferencián a kerületi protopresbiter elnököl. Egyszer egy évben ülésezik és témájáról, javaslatairól esetleges döntéseiről bezárása után négy héten belül jelentést küld a konzisztóriumnak jóváhagyás végett.

Az egyház alkotmányát ismertető rész utolsó fejezete a plébániákról⁵⁶⁸ szól. Eddig megszokott szerkesztési elvének megfelelően Milaš általános és történeti áttekintéssel (121§) vezeti be a plébániák rendszerének és kormányzati jellemzőinek bemutatását.

A plébános kinevezésének (122§) végső joga a megyéspüspöké, de a nép is véleményt nyilváníthat, a klérus tanácsot adhat, valamint az államhatalom is beleszólhat az adott részegyház és az állam közti viszony függvényében.⁵⁶⁹ Az egyházi hivatal betöltéséhez a papi állapotba való taxatív felsorolt tulajdonságokon kívül a jelöltnek egyházmegyei papnak kell lennie, vagy rendelkeznie kell a másik egyházmegye püspökének elbocsátó levelével. Ezen kívül világi papnak kell lennie, aki jó és eredményes plébánosi vizsgát tett, nyilvános esküvel erősítette meg, hogy ismeri és lelkiismeretesen teljesíti kötelességeit és erről az előírt okmányt elkészítette.⁵⁷⁰

A korabeli plébániai szerkezet (123§) részegyházanként eltérő és külön szabályozott. Az összes autokefál egyházra egységesen igaz azonban, hogy minden plébániának van egy fő temploma, ahol legalább három pap és lehetőleg egy diakónus teljesít szolgálat. A hivatalt a plébános vezeti, akit kineveznek. Közvetlenül függ püspökétől és egyedül felelős plébániai ügyeiért. A többi papot és a diakónust az egyházközség választja, és a megyéspüspök hagyja jóvá. Általában a legidősebb pap a gyóntató atya. A plébániai klérus bevételét a stóladíj mellett különböző adományok alkotják.⁵⁷¹ A részegyházak egyedi jellemzőit a vonatkozó statutumok alapján írja le a Görög-, Szerb-, Orosz-, Bolgár Egyház, Karlócai-, Nagyszebeni -, Bukovinai és Dalmát Metropólia, a Román- és Montenegroi Egyház sorrendjében. A Karlócai Metropóliában a plébániai szerkezetet az 1868. évi leirat szabályozza. Eszerint egy plébániához általában 2000 lélek tartozik. 2000-4000 közötti lélekszám esetén kiegészítő papot rendelnek a plébános mellé.⁵⁷² Minden egyházközségnek joga van diakónus szolgálatára, de tartózkodását és ellátását biztosítaniuk kell.

⁵⁶⁷ vö:116§

⁵⁶⁸ MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905406-435.o., 121-129§

⁵⁶⁹ Később a 123§ pontban kifejti

⁵⁷⁰ Im 412.o.

⁵⁷¹ Im 412.o.

⁵⁷² 4000-6000 között két kiegészítőt, 6000 fő fölött három kiegészítőt adnak a plébánosnak.

A konzisztórium a pályázóknak évente egyszer szervez vizsgát, amelynek eredményét közlik a községgel. Az ezt követő választáson jelen van a konzisztórium képviselője is, mert a választás megerősítése a konzisztóriumra tartozik. Az éves ellátást pénzben kapják meg (800 – 2000 korona). A plébániai közösség pedig az egyes cselekményekért meghatározott tarifát fizet. A Nagyszébeni Metropólia rendszere hasonlít ehhez, de ott a választás után tesznek vizsgát a jelöltek és a sikeresek közül a megyéspüspök nevezi ki a plébánost. A dalmát egyházmegyében is a megyéspüspök nevezi ki a plébánost a sikeres vizsga és a konzisztórium meghallgatása után. A plébániai papság dotációját az 1887. decemberi törvény szabályozza, amely szerint a papokat három dotációs osztályba sorolják, valamint a plébános, a plébániai adminisztrátor és a káplán jogosult a kongrua állami kiegészítésére.⁵⁷³

A plébános a megyéspüspök képviselőjeként gyakorolja az adott helyen joghatósági hatalmát, amely rendes és állandó joghatóság. Alá tartoznak mindazok, akik a plébánia területén tartózkodnak.⁵⁷⁴ Ezeknek a személyek számára a plébános a szent cselekmények rendes kiszolgáltatója. Különös kötelességei (125§) közé tartozik, hogy élete példa legyen az egyházközség számára, valamint, hogy a papi állapottal együtt járó jogok és kötelességeken túl teljesítse a közösség életével kapcsolatos,⁵⁷⁵ a hit és erkölcs tanítójaként,⁵⁷⁶ továbbá a magasabb szentségek közvetítőjeként⁵⁷⁷ kapott és a hivatalából fakadó⁵⁷⁸ kötelességeit.

A plébános mellé segítők is rendelhetők (126§), hogy el tudja látni feladatait, például személyes segítő, vagy segédkáplán, kiküldött segédlelkész, képviselő vagy adminisztrátor.⁵⁷⁹

⁵⁷³ MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 415.o.

⁵⁷⁴ Itt idesorolja a katonákat is némileg ellentmondva utolsó pontjában ismertetett katonai lelkési rendszernek

⁵⁷⁵ Méltó módon ruházkodjon. Tartózkodjon a világi ügyletektől, ne tartózkodjon hivatalához nem illő helyen. Vele egy háztartásban csak rokon asszonyszemély élje. Élete legyen minden tekintetben példás. Olvassa a Szentírást és a szentatyák írásait, tanulmányozzon teológiai kérdéseket. Készüljön fel prédikációira. Dolgozza ki pasztorális gyakorlatát. Engedelmeskedjen az állami törvényeknek is s legyen a béke közvetítője és az erkölcs tanítója. Erdemes megfigyelni, hogy van köztük teljesen konkrét előírás és mellettük nagyon általános, jámbor buzdítás.

⁵⁷⁶ Vasár- és ünnepnapokon prédikáljon a Szentírást és az egyház tanítása alapján azt megvilágítva. (418 .o.)Tartson gyónási felkészítést, jegyes- és keresztszülei oktatást és katekézist a népiskolában. (419.o.) Akadályozza meg a rossz könyvek terjedését és ezeket jelentse a megyéspüspök hivatalában. Harcoljon (sic!) a másvallásúak terjeszkedési kísérletei ellen és ezeket is jelentse a központi hivatalnak. Gondoskodjon az egyházközségi könyvtárról. (420.o.)

⁵⁷⁷ A szent liturgiát és cselekményeket végezze az előírt időben és formában. Vezesse a könyveket a szentség-kiszolgáltatás díjáról. Ellenőrizze a templom és tárgyai rendjét és tisztaságát. Továbbá felügyelje a diakónus és az alsóbb fokokon állók szolgálatát. MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 420 – 421.o.

⁵⁷⁸ Köteles helyben lakni, kivéve járványveszélyben. Vezesse és őrizze a plébániai iratokat, anyakönyveket – keresztelei, házasságkötési, halotti – előírászerűen és hivatalos kérésre állítson ki másolatot, vagy igazolást. Gondoskodjon a közérkölc megóvásáról és fenntartásáról. Írja a plébánia krónikáját. Informálja a felsőbb vezetést a vagyoni ügyekről és alapítványokról. Bármilyen kétség esetén forduljon protopresbiteréhez.

⁵⁷⁹ MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 425-427.o. A segédkáplánnak nincs saját joghatósága. A plébános megnevezheti jelöltjét.

Diakónus és egyéb egyházi szolgálattevő (127§) a korban olyan plébániákon teljesít szolgálatot, ahol a törvény előírja, vagy az egyházközség el tudja tartani. A diakónus mellett a következő szolgálatok végzésére nevezhető ki ember: lektor (ἀναγνώστης), zsolnáros (ψάλτης), exorcista (ἐξορκιστής)⁵⁸⁰, ajtónálló (θυρωρός)⁵⁸¹, paramonar (παραμονάριος)⁵⁸²

A plébánia vagyongazdálkodó szerve (128§) az epitropien – régen az öregek (γέροντες) intézménye -, működését az egyes részegyházakban statutumok szabályozzák. Általánosan azonban igaz, hogy általában 3-5 főből álló testületet jelent, amelynek tagjait 1-3 évre választják a megyéspüspök megerősítésével és a vagyoni ügyeket és a dokumentumokat kezeli. Ezt követően egyenként bemutatásra kerülnek az egyes egyházak epitropienjeinek jellemzői Görög-, Szerb-, Orosz-, Bolgár Egyház, Karlócai-, Nagyszebeni Metropólia⁵⁸³, a Román Egyház, a Bukovinai és Dalmát Metropólia, és Cetinje Egyháza sorrendjében.

A fejezet zárásaként tárgyalt katonai lelkészség (129§) Milaš szerint az újabb időkben alakult intézmény, amelyet minden államban meghatározott törvényi előírásokkal szervez meg. A Monarchiában 1904. szeptember 2-i a vonatkozó rendelkezés, mely alapján 12 ortodox katonai lelkész működik a hadsereg különböző fegyverneveiben. Az egyházi joghatóságot a lelkészt szentelő megyéspüspök gyakorolja.⁵⁸⁴ Az orosz szabályzás 1858-as, a szerb 1898. évi. Tulajdonképpen nem mond többet róluk. A paragrafus igen szűkszavú, a törvények pontos adatain kívül a lágbejegyzet sem tartalmaz többet.

Šaguna eltérő szerkesztési metódusa következtében a Milaš által az egyház alkotmányának témakörébe tartozó tartalmak kézikönyvének különböző helyein találhatóak, noha van az egyház alkotmányáról szóló fejezete.⁵⁸⁵ Az egyházszervezet elemei, mint a plébániák, protopresbiteriátusok, egyházmegyék, metropóliák és pátriárkátusok a belső egyházjogot tárgyaló rész harmadik főfejezetében olvashatóak.. Az egyházmegye kormányzati szervei, mint a

Ellátásáról a közösségnek kell gondoskodnia. A kiküldött segédlelkészt eredetileg kis, félreeső templomokba rendelték. Az adminisztrátor üresedési időszakban, az új plébános kinevezéséig vezeti a plébániát.

⁵⁸⁰ Keresztelésnél felkészíti a katekumént és kíséri a felkészülési időszakban

⁵⁸¹ Őrzi az ajtókat, hogy hitetlenek, kiközösítettek ne léphessenek be, sem katekumenek ne tartózkodjanak bent a liturgia meghatározott szakasza után

⁵⁸² Ő készíti elő az áldozati adományokat, gyertyákat stb. A plébános beleegyezésével választják. (428.o.)

⁵⁸³ A plébániai epitropien tagjait (2-4) a plébániai szinódus tagjai közül választják három évre. Hatáskörébe az ingó és ingatlan vagyon kezelése tartozik. Ahol több egyházközség tart fenn közösen iskolát, ott létezik az iskola-epitropien is. Működésüket az 1869-es statutum szabályozza. A dalmát egyházmegyében saját szabályzattal rendelkező 6-14 tagú tanács három tagja és a plébános alkotja az epitropient, amely évente elszámolást is készít. A tanács tagjait az egyházközség választja a konzisztórium jóváhagyásával. (429-434.o.)

⁵⁸⁴ MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 434.o.

⁵⁸⁵ I/3 Az egyház alkotmányáról és szerveiről, Erster Theil/III. Hauptstück Ueber den Organismus und die Verfassung der Kirche ŠAGUNA, ANDREI VON *Compendium des kanonischen Rechtes der einen, heiligen, allgemeinen und apostolischen Kirche*, Hermannstadt, 1868, 86 – 271.o.

különböző szinódusok – plébániai, protopresbiteri, egyházmegyei és metropolitai – az egyház törvényhozásáról és igazgatásáról szóló harmadik részbe kerültek.⁵⁸⁶ Az egy témába tartozó különböző szintű szervezeti elemek és kormányzati szervek felsorolásából is látható, hogy míg Milaš a 'föntről lefele' szerkesztési elvet követte, Šaguna pont ellentétes irányban haladt – a hierarchia bemutatását (136 – 219§) kivéve – és az alulról felépülő egyházat mutatja be művében. Értelmezésében az egyházi alkotmány tárgyalásához az egyházi szervek bemutatása és személyi összetevőik leírása, valamint vagyoni és finanszírozási kérdések tartoznak. Milaš gondolkodásában ezeken kívül bizonyos igazgatási kérdések szabályozása⁵⁸⁷ és az egyház jellemzőinek bemutatása (48-51§), valamint az egyházi hatalom általános értelmezése (54-58§) is az alkotmány témakörébe tartozik. Šaguna ezeket a témákat vagy nem, vagy a belső egyházjogról szóló rész bevezető fejezeteiben tárgyalja.⁵⁸⁸ Lényeges eltérés mutatkozik a két kánonjogász gondolkodásában a szerzetesek tekintetében is. Amíg Milaš az alkotmány tárgyalása során az egyház összetételének leírásakor csak annyit jegyez meg a szerzetesekről, hogy mind a klerikusoktól, mind a laikusoktól elkülönülő csoportot alkotnak (52§) és részletesen a szentségjog keretében tárgyalja a szerzetesség témakörét, addig Šaguna szentségjogi fejezetében nem említi a szerzetességet, ellenben az egyház személyi összetevőinek ismertetésekor a diakónusok és a laikusok között tárgyalja 'szerzetesek és apácák' címmel (190 – 201§), továbbá leírja a kolostorokat (235-255§) a plébániák és a protopresbiteriátusok bemutatása között.

Milaš egyházképéről a kézikönyv alkotmányról szóló részében a szinodalitás hangsúlya és a sokféleségben megőrződő egység mibenléte rajzolódik ki.

⁵⁸⁶ III. A törvényhozás, igazgatás és tekintély az egyházban, Dritter Theil Ueber die Gesetzgebung, Verwaltung und Obrigkeit der Kirche, ŠAGUNA, ANDREI VON *Compendium des kanonischen Rechtes der einen, heiligen, allgemeinen und apostolischen Kirche*, Hermannstadt, 1868, 301 – 449.o.

⁵⁸⁷ Például egyházmegye igazgatásának központi és kerületi szervei 112-121§

⁵⁸⁸ I/1 Az egyházzól, szervezetéről és az egyházi hatalomról, Erster Theil/I. Hauptstück Ueber die Kirche, ihren Organismus und über die kirchliche Macht, ŠAGUNA, ANDREI VON *Compendium des kanonischen Rechtes der einen, heiligen, allgemeinen und apostolischen Kirche*, Hermannstadt, 1868, 21-29§, 19-24.o.

7.3.4. Egyház igazgatása

Milaš szerint az „alkotmány bemutatása után szükségesnek látszik tárgyalni a szabályszerű igazgatásra vonatkozó jogot. Nevezetesen bemutatni, hogyan és milyen alapon gyakorolja az egyház, isteni alapítójától – szervezetének fenntartásához – kapott hatalmát.”⁵⁸⁹ Az egyházi hatalom három ágra osztható, ezek a tanítás igazgatása, a szent cselekmények igazgatása, és az egyház kormányzása. Ez a hármas felosztás megfelel az egyház alapítója három tulajdonságának, aki tanító, főpap és király. Ebből következően kell az egyháznak – melynek Ő a feje, és amely az Ő teste – mindenek előtt „iskolának” lennie, ahol tanítását megőrzik és tovább adják, olyan helynek, ahol minden eszköz adott a kegyelmek által a szentség elérésére, végül országnak, ahol magyarázzák és élik törvényeit, amelyek szabályozzák az egyház állapotát és eszközeit a földön, valamint feltétlen szükségesek céljának beteljesítéséhez. Milaš értelmezésében ezek alapján az egyház igazgatása három részre osztható: az első a tanítói hatalom (potestas magisterii), a második a rendi hatalom (potestas ordinis, ministeriis)⁵⁹⁰, a harmadik pedig a kormányzati hatalom (potestas iurisdictionis). A következőkben e három hatalmi ág szerint ismerteti és értelmezi a vonatkozó joganyagot.

7.3.4.1. A tanítói hatalom

A tanító hatalom kérdéskörében elsődleges a krisztusi tanítás megőrzése (131§). Milaš szerint az egyház egysége a hit egységén alapul, ezért ha a hit egysége nem áll fenn, a kinyilatkoztatott keresztény tanítás integritása nem őrződik meg, nincs egyház sem. A püspökség az a „szerv” melyen keresztül az egyház egysége megőrződik. Az egyház alapítója nekik adta át tanítását és ígérte meg, hogy velük marad minden időben, ezért elsősorban az ő kötelességük a kinyilatkoztatott tanítást megőrizni és az igazságot hibátlan módon tanúsítani. E feladat teljesítése minden püspök kötelessége⁵⁹¹ együtt⁵⁹² és egyenként⁵⁹³ is.

A hitbeli kérdések eldöntésekor és határozat kiadásakor az egyház nem alkot új dogmákat, hanem tanúsítja a kinyilatkoztatott igazságot, ahogy a változatlan hagyományban megőrizték és pusztán

⁵⁸⁹ MILAŠ, N Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 437.o.

⁵⁹⁰ Később a szövegben 'megszentelői' kifejezés szerepel

⁵⁹¹ Ciprianusra hivatkozik

⁵⁹² Egységet veszélyeztető vitás kérdésekben egyetemes zsinaton, vagy apostoli levélben

⁵⁹³ Sajat egyházmegyéjében

az idő igényeinek megfelelő meghatározott formában fejezi ki az igazságot.⁵⁹⁴ Ehhez normát elsősorban a Szentírás szolgáltat, a másik oldalról pedig kérdés, hogy vajon egy igazságot mindenhol, mindig és mindenki hitt-e?⁵⁹⁵

A szentatyák és egy zsinat definiálta igazság megőrzésére vonatkozóan norma a III. egyetemes zsinat 7 kánonja, amely anathémát helyez kilátásba mindenki számára, aki megsért egy ilyen módon megerősített dogmát.

Ezzel kapcsolatban Milaš utal az áthagyományozott hit magyarázatának felsőbb egyházi felügyeletére, de nem nevezi meg magát a szervet és nem is fejti ki a felügyelet algoritmusát.⁵⁹⁶

Mivel a keresztény hitet minden idők minden emberének szánták, ezért az egyház gondja, hogy mindenhova eljusson és mindenki számára világos legyen. E terjesztő (132§) és magyarázó tevékenységnek első eszköze a prédikáció, amely így egyike a legfontosabb kötelességeknek.⁵⁹⁷

Teljességgel egyedül a püspök joga, ezért tiltják a kánonok olyan személy püspökké szentelését, akinek hite nem kipróbált, valamint nem elég képzett. A papokat a püspök hatalmazza fel a prédikációra és nem adja meg olyan esetben, ha a pap hite kétséges. Felhatalmazás nélkül senki sem gyakorolhatja a prédikáció hivatalát.⁵⁹⁸

A tanítás terjesztésének második eszköze a katekézis, amely a terjesztésen kívül a megerősítést is szolgálja. Az ősegyházban megelőzte a keresztséget, amióta pedig a gyermekkeresztség szokásos a szülők és a keresztszülők a gyermek első tanítói. Milaš korában a szervezett katekézis a plébánián zajlik meghatározott időben, vagy állami és egyházi szabályzatok alapján elemi iskolában a hittanórán, esetlegesen a püspök külön papot küld katekétának az iskolába.

⁵⁹⁴ Vö: Dogmafejlődés létezik, hiszen a tanítóhivatal esetenként dogmaként definiál olyan tételeket, melyek korábban is ismertek voltak, de nem hirdették őket dogmaként, vagy nem is találhatók a hagyományban az apostolokig visszamenő explicit tételként. „A dogmafejlődés problémája azt a feladatot jelenti, hogy ki kell mutatni a későbbi, ’fejlődés útján keletkezett’, hitelőterjesztés és a Jézus Krisztusban bekövetkezett kinyilatkoztatás apostoli előterjesztése közti elvi azonosságot. SCHÜTZ, CH (szerk) *A keresztény szellemiség lexikona*, Szent István Társulat, Budapest, é.n.; BEINERT, W: *A katolikus dogmatika lexikona*, Vigilia, Budapest, 2004, RAHNER, K – VORGRIMLER, H *Teológiai kiegészítő*, Szent István Társulat, Budapest, 1980

⁵⁹⁵ Milaš Vincentiis Liriensis Commonitoriumára utal. Az V. században Lerinumi Szent Vince (+450) Commonitoriumában összefoglalja a katolikus hit alapelvét és a dogmafejlődés útját: a katolikus tanítás az, „amit mindenki, mindenütt és mindenkor hitt az egyházban.” Ez statikus jellegűnek látszik, de az emberi fejlődéshez hasonlítva Szent Vince kifejti, hogy a katolikus tanítás meghatározott és szerves módon fejlődik. „A fejlődés ugyanis azt jelenti, hogy magának az igazságnak az ismerete válik teljesebbé; a megváltoztatás pedig azt, hogy az igazságot valami egészen megmásként. Szükséges tehát, hogy igenis növekedjék, sőt lendületesen fejlődjék az egyének és a közösségek, az egyes embereknek és az egész egyháznak a felfogóképessége, tudása és bölcsessége, az egyes emberi életkor és az egymás után következő évszázadok előrehaladtánál megfelelően. (...) A keresztény vallás dogmájának ugyanígy követnie kell ezt a fejlődési törvényt azért, hogy az évek múltával a hit tanítása egyre szilárdabb legyen, és idők folytán jobban kifejlődjék, és az emberi életkor haladtával megvilágosodva ragyogjon.” 23. fejelet PL50, 667-668

⁵⁹⁶ Kézirat többi fejezetére alapozva mégis behatárolható, hogy az a legfőbb szerv az egyetemes zsinat.

⁵⁹⁷ Szentírás, Const Ap 58 – exkommunikálják, aki elmulasztja; Con cin Trullo, c. 19 – írásra alapozva, tanítást megvilágítóan kell végezni

⁵⁹⁸ Conc in Trullo, c. 64

A keresztény tanítás terjesztésében harmadik eszköz a misszió, ami szűk értelemben a terjesztést jelenti, olyan tevékenységet, amely során még nem megvilágosodott néphez viszik el a keresztény tanítást. A Szentírás tanúsága alapján a misziós szolgálat isteni jogból fakadóan isteni intézmény.⁵⁹⁹ Milaš elítéli az erőszakos térítést továbbá a kijelenti, hogy a misszionárius mindenben függ a megyéspüspökétől, akinek meghatározott időnként jelentést tesz. A jelentéstételen kívüli egyéb előírások pedig megkövetelik a hitigazságok tiszta és világos előadását; a megtérítendőké szívére hatást, a példakép státuszt, valamint a megtért hívek és az egyház kapcsolatának megerősítését. A nemzeti missziók esetén külön szabályokat is megfogalmazhatnak.

A kinyilatkoztatott igazság tiszta megőrzésén és a tévtanok elterjedés (133§) ellen az egyház már kezdetektől fáradozott. A hitvallásokat, esetleg rövidített formájukban, minden istentiszteleten felolvasták. A legismertebbek: a Nicea-Konstantinápolyi hitvallás⁶⁰⁰ a Neocesareiai Gergely-féle hitvallás⁶⁰¹ és Nagy Athanáz-féle hitvallás.⁶⁰²

A hitvallásokkal összefüggésben az egyház minden új tanítás fellépésekor könyveket vezetett be a hit bemutatására, azzal a céllal, hogy a híveket ne vezethessék félre. Ezeknek a könyveknek az ismerete mindenki számára általánosan kötelező. A két legjelentősebb: *Orthodoxa Confessio fidei catholicae et apostolicae ecclesiae orientalis*⁶⁰³ a XVII. század közepéről, valamint a *Confessio orthodoxae fidei ecclesiae orientalis*, amely az 1672-es Jeruzsálemi zsinat után 'A keleti katolikus egyház pátriárkáinak apostoli levele az orthodox hitről' címen vált ismertté.⁶⁰⁴ Ide tartozik még a fiatalok hitoktatásához kiadott és jóváhagyott⁶⁰⁵ 'Az ortodox-katolikus keleti egyház katekizmusa' is.

Az igaz ortodox tanításnak legfőbb őrzője a püspök, aki e tevékenység végzésére esküjében ígéretet is tesz.⁶⁰⁶ Azokban a kérdésekben, amelyeket a püspök nem tud egyedül megoldani, a püspöki szinódus illetékes.⁶⁰⁷ Összehívása a kezdetektől évente kötelező. A szinódus dönt a

⁵⁹⁹ Vö: Mt 28, 18-28, Mk 16,15, ApCsel 1, 8, 1Kor 15,25, Zsid 13,8

⁶⁰⁰ V. században egyetemes zsinat hagyja jóvá, valamint a III. egyetemes zsinat tiltja megváltoztatását

⁶⁰¹ Szlav fordítása in Pravoslviye ispovjedanije – confessio orthodoxa

⁶⁰² A hitvallások kezdetektől fogva áthagyományozták a hitet (Vö.: 1 Kor 15, 3-5; Doktrinális Kommentár 1) és tanúságtételre, a közösséghez tartozás kifejezésére használták őket. Bennük foglalták össze azokat a hitigazságokat, amelyeket a közösséghez tartozáshoz ismerni és elismerni kellett. (in DKomm 2; Vö.: Lerinumi – Commonitorium 2)

⁶⁰³ Megfigyelhető, hogy bizonyos szakkifejezéseket, címeket görögről latinra fordítva foglalja a paragrafus szövegébe, ezzel segítve a nyugati egyház tudósait és tagjait a tájékozódásban és értelmezésben.

⁶⁰⁴ Lábjegyzetében ugyanazokat említi, mint Şaguna

⁶⁰⁵ 1887-ben Szentpétervár Szent Szinódusa

⁶⁰⁶ Hasonló a papi eskükhöz ld Milaš korábbi fejezetében a 105§ és a 69§-ban

⁶⁰⁷ Const Ap 37, I. egyetemes zsinat; 5 kánonja; IV. egyetemes zsinat 19 kánonja, Con cin Trullo, c. 8; VII. egyetemes zsinat 6. kánonja, Conc Antiochia, c. 20

redakciók és fordítások kérdésében, jóváhagyja az egyházi tárgyú könyvek kiadását, továbbá betilthat könyveket az erkölcs és hit területével összefüggésben.⁶⁰⁸

A Szentírás könyvei kánonilag meghatározottak és minden krisztushívőnek kötelezőek. Az egyház e könyvek szövegeire és fordításaira is ügyel.⁶⁰⁹

A korabeli egyházi cenzúra⁶¹⁰ hatáskörébe esik a teljes vagy részleges Szentírás kiadás, a teológiai tartalmú könyvek, a keresztény erkölcsöt érintő könyvek, valamint a különböző ikonok és motívumok felügyelete. Ezek olyan használata, amelyet nem hagytak jóvá, büntetendő.

Ezeken kívül az egyház számára még egy eszköz áll rendelkezésre, hogy tagjait és tanítását megóvja a tévtanoktól, konkrétan: a könyvek nyilvános elítélése.⁶¹¹

7.3.4.2. A megszentelői hatalom

A részfejezetet Milaš a szent cselekmények meghatározásával és tipologizálásával kezdi. Az ortodox tanítás szerint Krisztus az örök főpap, akinek áldozata a legszentebb szentség, ebből fejlődött ki az összes mai szent cselekmény. Egy részüket maga Krisztus alapította ezek a szentségek, másik részük pedig a különböző imák és szentelmények.⁶¹² Az ortodox egyházban hét szentség van a keresztség (τὸ βάπτισμα), a bérmálás (τὸ μύρον τοῦ χρισματος), az eucharisztia (ἡ εὐχαριστία), a gyónás (ἡ μετάνοια), a papszentelés (ἡ ιερωσύνη), az betegek kenete (τὸ εὐχέλαιον) és a házasság (ὁ γάμος). Szabályos kiszolgáltatásukhoz meghatározott anyag, törvényesen felszentelt kiszolgáltató (pap, vagy püspök), végül a Szentlélek hívása és a meghatározott formula használata szükséges. Minden szentség isteni jogból ered, az egyházi törvényhozás csak a formáját alakította és írta elő. Šaguna kézikönyvében ezekkel megegyezően a szentség (47§) áldott cselekmény, amelyet Jézus Krisztus vezetett be. Tulajdonképpen erőként felfogható aktus, amely látható jellel részesíti Isten kegyelmében a keresztényt. A szentségek érvényességéhez (48§) négyféle dolog feltétlen szükségességét írja le, nevezetesen a fogadó, a kiszolgáltató, a szabályos anyag és az előírt forma meglétét. Az ortodox keleti egyházban szerinte is hét szentség van (49§).

Az imák és szentelmények között megkülönböztethető az egyház működésével kapcsolatos és az ettől független csoport. Az előbbibe a vízszentelés, az olajszentelés, a templomszentelés a

⁶⁰⁸ Ezzel az információval kiegészíti az alkotmányról szóló részben írtakat.

⁶⁰⁹ A Trulllosszi zsinat 2. kánonja, valamint a 1672 Jeruzsálemi zsinat, 1702-1709 Konstantinápolyi zsinat és megerősítette 1839-ben Gergely konstantinápolyi pátriárka

⁶¹⁰ Kánoni alapja Con Carthago, c. 103

⁶¹¹ Felsorolja a példákat, nyugati egyház gyakorlatából is MILAŠ, N Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 446.o.

⁶¹² Im 447.o.

temetőszentelés stb tartoznak, míg az utóbbiba a föld megáldása, hajó-, ház-, fegyver-, gyümölcsök-, étel megáldása, továbbá a temetés stb. cselekményei tartoznak.⁶¹³ Minden ima és szentelmény leírása a rituskönyvekben vagy az Euchologionban szerepel. A kiszolgáltatás rendes joga a felszentelt papé és püspöké, a felügyelet pedig a legfelsőbb központi hatalom hatásköre.⁶¹⁴

A szent cselekmények igazgatásának szervei (135§) kapcsán Milaš kijelenti, hogy Isten maga tevékeny, ezért a püspök és a pap csak közvetítő, minek következtében az előírt rítus szerinti cselekmény érvényessége nem függ a kiszolgáltató személyes tulajdonságaitól. Bizonyos cselekmények végzése a papi rend különböző fokozataihoz kötöttek, így van olyan is, amelyet pap csak püspök ellenőrzése mellett végezhet, valamint a diakónus egyet sem végezhet önállóan.

A fejezet végén általános megállapításokat fogalmaz meg a szent cselekményekről (136§)

Elsősorban a szent cselekményeket a törvényes hatalom által megállapított rituálé szerint kell végezni. Ettől minden eltérés, vagy újítás bevezetése szigorúan tilos, mert csak a legfőbb központi hatalom vezethet be új ceremóniát.⁶¹⁵ Az egyház szent cselekményekkel összefüggő előírásait kellő tisztasággal kell tárgyalni. A cselekményeket – meghatározott eseteken kívül – nyilvánosan kell végezni.

Az istentiszteleten minden hívő köteles részt venni, ennek elmulasztása megtöri az egységet és ezért következménye az eucharisziától való eltiltás. Más vallásúak és exkommunikáltak rítusain tilos részt venni, ugyanígy tilos rítusaikat magukénak elfogadni.

Kiszolgáltatás előtt a pap vizsgálja meg a szent cselekményeket kérők hitét és amennyiben a hit alapigazságait nem ismerik, ne szolgáltatassa ki nekik a szentséget. Ugyanezt az eljárást kell követni másvallásúak esetében is, amíg nem lépnek be az egyházba.⁶¹⁶

Szerkesztési elvéből következően egyes meghatározások, például 'másvallású', kézikönyve más részén szerepelnek, így a teljes ismeretanyag feldolgozásához az egész áttekintése szükséges.

⁶¹³ Im 448.o

⁶¹⁴ A rítus egységességének megtartásának kötelezettsége alapján

⁶¹⁵ Itt nem tisztázza, hogy az ortodox gyakorlatban mi számít legfőbb központi hatalomnak, az alkotmányjogi részben azonban kijelentette, hogy az egyetemes zsinat. Ebből a meggyőződésből fakad az a széles körben elfogadott nézete, amely szerint a Trullósi Zsinaton és a „7. Egyetemes Zsinaton” felsorolt törvények kötelező erejét csupán feltételesnek kell tekintenünk, mivel ezek a kánonok csak addig maradnak hatályban, amíg egy ezekkel a zsinatokkal azonos szintű törvényhozó testület meg nem változtatja őket. Addig azonban „ezek a törvények szorosan kötelezőek azok számára, akik az Egyházhoz akarnak tartozni. Vö ERDŐ P, *Az ökumenikus előrehaladás intézményes lebegtősségei az Egyházi Törvénykönyvben különös tekintettel a katolikus-ortodox dialógusra* in Magyar Sion, Új Folyam III/XLV. (2009/2) 175-207.o

⁶¹⁶ Vö: Édesanyja ortodoxiára térése házasság előtt szükséges volt.

7.3.4.3. A kormányzati hatalom

7.3.4.3.1. Az egyházi törvényhozás

Az egyes részfejezeteket a korábban is követett szerkesztési rendnek megfelelően általános áttekintéssel (137§) vezeti be. Ennek során reagál egy gondolat erejéig az I. Vatikáni Zsinat rendeleteire.

Az egyházi törvényhozói hatalmat alapítója hagyta apostolaira, amely meghatározott irányban fejlődött tovább.⁶¹⁷ Az apostolutódok a Lélek nevében, hozzák és adják ki a törvényeket.⁶¹⁸ Ahhoz, hogy a Lélek a törvényhozásban ténylegesen kifejezésre jusson két főfeltételnek kell teljesülnie: a törvényhozói hatalmat az egész egyház, nevében gyakorolják, valamint a hatalom gyakorlóit a papszentelésben kapják meg ezt a hatalmat. E feltételek figyelembe vétele az egyházi törvények jellege miatt feltétlen kötelező. A törvényhozói hatalom az egész egyház számára nem gyakorolható egy személyben, mert nem lehetne tévedésmentes,⁶¹⁹ ezért a törvényhozás a szinodális hatalomgyakorlás körébe tartozik. A megyéspüspök egyházmegyéje számára kiadott speciális előírásai is szinodusi törvényhozásból erednek.

Az általános törvényhozás (138§) alatt a legfőbb egyházi hatalom⁶²⁰ által kiadott, minden egyháztagnak általánosan kötelező, normákat értik. A keleti tanítás megkülönböztet ősi és új általános törvényhozást.⁶²¹ Az alaptörvényt még Krisztus hozta, később az apostolok és az egyetemes zsinatok összefoglalták és kihirdették. Ezeket a törvényeket senki nem változtathatja meg. Az egyház köteles őrizni és újabb rendelkezéseit, előírásokat ennek megfelelően és ettől függően hozni és kiadni. A törvényhozói tevékenységet az egyházjog szelleme és általános alapok korlátozzák.⁶²² Általános törvényhozás az egyetemes zsinatokon, valamint írásbeli tárgyaláson keresztül történhet, amely módját a 79-83§-ban korábban ismertette.

A különös egyházi törvényhozás (139§) körébe az általános törvényhozáson kívül működő törvényhozó grémiumok tartoznak.

⁶¹⁷ vö Milaš bevezető paragrafusai 1§

⁶¹⁸ ApCsel 15,28

⁶¹⁹ MILAŠ, N Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 452.o.

⁶²⁰ Az egyház alkotmányáról szóló rész alapján ez az egyetemes zsinat.

⁶²¹ Az egyetemes zsinatok idején alkotott és a későbbi korokban alkotott törvényeket.

⁶²² Vö: 17§

A részegyházak saját hatalmuk alapján, határaikon belül érvényes törvényeket hozhatnak.⁶²³

Az egyes egyházakban különböző, meghatározott célú, közösségek működnek, amelyek kánoni elismerésük után saját autonómiájuk alapján működési szabályzataikat megalkotják, bár közvetlenül a megyéspüspöktől függenek.

Milaš kiemeli, hogy az általános kánoni előírásoktól való eltérés (részegyházé, püspöké, közösségé) skizmatikussá tesz.

A részleges vagy helyi zsinatok (140§) kapcsán visszaüt saját korábbi fejezeteire, ahol már beszélt a részleges zsinatokról.⁶²⁴ A részleges zsinatok törvényhozói hatalma az általános törvényhozás keretében nem szabályozott ügyekre terjed ki. Rendelkezései az egész egyház számára adott normákon kell alapuljanak, nem sérthetik az egyházi alkotmányt, erkölcsileg tisztának kell lenniük, valamint szabadnak minden egyházon kívüli befolyástól, tévedéstől. Ha ez mégsem valósul meg a kiadott törvény visszavonandó és új, kánoni alapon nyugvó törvényt kell kiadni.⁶²⁵

A helyi zsinat után a püspök törvényhozó hatalmát (141§) ismerteti, amely ugyanabban gyökerezik, mint egyházi helyzete is, nevezetesen apostolutód státuszában. A IV.században már szabályozták törvényhozó tevékenységét.⁶²⁶ Jogilag önálló, egyrészt egyházmegyéje belső életét szabályozza, másrészt a zsinatok általános előírásait a hely és az idő alakította viszonyokra alkalmazza. Apostoli hivatása alapján minden egyházra vonatkozó ügyben eljár a rábízott egyház határain belül, ezért törvényei az általános kánoni előírásoktól függenek.⁶²⁷

Törvényhozói hatalmát általában apostoli leveleken keresztül gyakorolja. E leveleket inkább tanító, mint parancsoló hangnem, de kétségtelen kötelező erő jellemzi az egyházmegye minden híve számára. A plébánosnak kötelessége az apostoli leveleket a liturgia során felolvasni. Amennyiben az apostoli levélnek a klérus a címzettje 'körlevél'nek nevezik és betartása exkommunikáció terhe mellett kötelező. Ha a rendelkezés tárgya megkívánja, a püspök köteles

⁶²³ II. egytemes zsinat 2. kánonja beszél a joghatósági határokról. Conc Antiochia, c. 9. szerint a püspök a rábízott területen törvényhozó

⁶²⁴ Ld MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 89§, 90§, 99§

⁶²⁵ A történelemben volt erre példa, újra Zhishmannra utal, aki összegyűjtött ilyen eseteket a XIV.századból a Konstantinápolyi Pátriárkátus területéről

⁶²⁶ 34. ApK, Ant 9.k

⁶²⁷ Ellentmondás esetén nem lennének kötelezőek MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 457.o.

kikérni, de minimum meghallgatni konzisztórium véleményét, ilyen esetben a rendelkezés hivatalos formája konzisztórium határozat, amely általános kötelező az egyházmegyében.

Az állami viszonyoktól függően egyes rendeletek kihirdetés előtt szükséges lehet a vonatkozó állami hivatal egyetértése.⁶²⁸

Megemlíti, hogy régen és most is vannak az egyházban kegyes célú közösségek, amelyek az egyházat segítik célja elérésben. Törvényes elismerésük után joguk van belső életük saját szabályozására. (142§) Autonómiájuk az elismerést megadó felsőbb szerv kompetenciáján alapszik, és csak meghatározott keretek között gyakorolható. Szabályzatuk, a jóváhagyás után, kötelező tagjaik számára. A statútumnak meg kell felelnie az általános kánonjogi előírásoknak, azonban a közösség nem jogi közösség, mivel nem áll kauzális viszonyban az egyház alkotmányával.⁶²⁹

7.3.4.3.2. Az egyházi bírászkodás

Az egyházi bírászkodásról szóló részt két bevezető paragrafus nyitja. Az általános áttekintés ben (143§) a jogsértés típusainak és következményeinek elméleti leírása szerepel. Ezt követi Milaš történeti módszerének megfelelően az egyházi bíróságok kompetenciájának bemutatása a különböző korokban. (144§)

A jog mind objektív, mind szubjektív értelemben sérthetetlen és e sérthetlensége a jog szabad és teljes gyakorlásának törvényes eszközeivel őrzendő. A jogsértés érintheti a privát és a közösségi jogot. A jog védelme pontosan leírt előírásokon keresztül történik, mely szükségessé teszi a jogász segítségét. Puchta⁶³⁰ alapján a bírói hatalom feladata, hogy a jogot sértetlenül megőrizze és minden ember számára biztosítsa szabad gyakorlását.

Az egyháznak, közösségi szervezet jellegéből⁶³¹ fakadóan, van hatalma saját törvényeit bírósági úton védeni és betartatni. Az egyházi bírászkodás alapját maga Krisztus fektette le.⁶³² Milaš szerint a szövegben a 'vétkezik' kifejezés nem a lelkiismeret elleni véték értelemben – ami a gyóntatóra tartozna – szerepel, hanem az egyháztagok közti külső kapcsolat megsértésére.

⁶²⁸ Vö Österreich Hofdekrete vom 25. Oktober 1776, 20. Februar 1782, 3. März und 17. April 1784, 17. März 1791, 12 Dezember 1816

⁶²⁹ vö: Const Ap 39, IV. egyetems zsinat 4. kánonja és Conc Antiochia, c. 9

⁶³⁰ (Cursus der Institutionen I, 78)

⁶³¹ Vö MILAS, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.: Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 2§

⁶³² Mt 18,15-17

Az egyházi bírászkodás isteni jogon alapszik és az idők folyamán az egyházi törvényhozás minden részletét szabályozta.⁶³³

A bíróságok felállítása a püspök, mint apostolutód, kötelessége. A püspöktől függetlenül felállított bíróság törvénytelen és érvénytelen.⁶³⁴

Az egyházi bírászkodás kompetenciájába tartozik minden, ami befolyásolhatja az egyház – a klérus és az összes hívő – életét, valamint a hit és erkölcs területét. Aki szabad akaratából egyháztaggá vált, annak erkölcsi kötelessége alávetni magát az egyház törvényeinek.

Az első században az egyháztagok minden ügyét egyháziilag tárgyaltak és döntöttek el.⁶³⁵ A III. századtól az egyházi és a polgári bírászkodás külön zajlik. A püspöki döntés csak egyházi területen volt érvényes és az egyházi bíróságot csak az egyház szabadságának állami elismerése után ismerték el. Az egyházi bírászkodás önálló joghatóságát egyházi ügyekben a császárok elismerték,⁶³⁶ majd meghatározták, mely világi, illetve polgári ügyekben melyik bíróság illetékes. Iustinianus rendszere alapján az egyházi javak körüli viták a megyéspüspök illetékessége; laikus klerikus elleni ügyében püspökhöz fordulhat; gyilkossági ügyekben mind az egyházi, mind a világi bíróság eljár; minden folyamat a püspökök között, legyen bár egyházi vagy világi természetű, a vonatkozó metropolitai színódusra tartozik; megyéspüspök nem lehet tanú világi bíróságon.

VII. század második felétől a megyéspüspök ítélete után a pap átadható a világi igazságszolgáltatásnak további büntetés kiszabására. A legfontosabb görög-római törvényhozói határozatokat a kérdésben átvették a keleti egyház kánongyűjteményeibe.⁶³⁷ Laikus hívek minden vitáját eldöntheti egyházi bíróság.

Alexius Comnenus 1086-os Novellája alapján világi bíróságra tartoznak a hívek polgári vitái, egyházi bíróságra tartoznak a szentségekkel és keresztény erkölccsel kapcsolatos ügyek és a püspökhöz tartozik minden házassági ügy.

Milás korában a négy pátriárkátuson kívül minden autokefál egyházban mind a laikusok, mind a klerikusok minden peres ügye a világi bíróságra tartozik. Az egyházi bíróságra a klérus bűncselekményei tartoznak: a szent cselekmények kiszolgáltatása kapcsán; valamint az egyházi és kolostori javak és a plébániai tulajdon használata kapcsán. További tárgyalásra továbbküldhetők

⁶³³ Olyan vitákban és ügyekben, amelyek az egyháztagok világi kapcsolatait is érintik az államhatalom elismerheti az egyház megítélését, határozatát.

⁶³⁴ Vö: Conc Carthago, cc. 10, 11

⁶³⁵ 1Kor 6,1-5, 1Tim 3, Tit 1,5-10 Archim Johann, Sokolow, Schilling, Jungk, Friedberg, Ziegler Id MILAS, N Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 463.o.

⁶³⁶ Vö: Cod Theodos XVI, 11 Cons 1; Cod Iustin 1,4

⁶³⁷ Vö.:Blastares Syntagma D,8

világi bíróságra pl: örökösödési ügyekben. Az egyházi bíróságra tartozó laikusokat érintő ügyeket felsorolja, úgymint: törvénytelenül kötött házasság; házasság felbontása; házasság törvényességének kérdései; minden hitet és egyházi hierarchiát megsértő ügy.⁶³⁸ Azonban hangsúlyozza, hogy az egyes autokefál egyházakban eltérés lehet a vonatkozó állami törvények okán.⁶³⁹

7.3.4.3.2.1. Az egyházi bíróságok

A bevezető pontok után írja le az egyházi bíróságokat (145§) az önállósági fok, a tagok, a történeti kialakulás, az ügyek és a hatáskör, valamint a továbblépési lehetőségek szempontjai alapján.

A különböző zsinatok és kommentárok⁶⁴⁰ a hatásköröket és a típusokat pontosan leírják. Ezek alapján püspöki, metropolitai és pátriárkai fok különböztethető meg, valamint az egyházmegyén belüli kisebb területekhez tartozó fokok, például a protopresbyteri. A keleti egyház kánoni berendezkedése alapján, mint minden hatalmat, a bírót is szinodálisan gyakorolják. A megyéspüspök személyes bíráskodása alá csak a papok lelkiismereti ügyei, melyeknek nincs külső megjelenése, tartoznak.⁶⁴¹ Ezekben az esetekben nem formális bíráskodásról van szó, az ítéletet nem vizsgálhatja felül egyéb bíróság⁶⁴²

A protopresbyteri bíróság a legalsó fok. Ezen a fokon nem önálló, hanem delegált bírói hatalmat gyakorolnak. Kialakulásáról a Laodiceai Zsinat 57K tanúskodik. Hatáskörébe a klérus szolgálati ügyeivel összefüggő perek tartoznak. A vita lezárása után jelentést küld a püspöki hivatalba. Amennyiben a kérdést nem sikerült lezárni további feltárássra, tárgyalásra küldi tovább az ügyet. A püspöki bíróságot – mint első fokot – a megyéspüspök és választott tagok alkotják, Milaš korában az egyházmegyei konzisztóriummal egyezik meg szervezetileg. Minden ügyben eljár és dönt első fokon.⁶⁴³

⁶³⁸ Konkrétan felsorolja az ilyen ügyek lehetséges büntetéseit általánosságban: eucharisztia eltiltása, liturgián részvétel korlátozása, kizárás a közösségből, keresztény temetés megtagadása, de vagyonfelosztás világi bíróságon

⁶³⁹ ld MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 471

⁶⁴⁰ II. egytemes zsinat 6. kánonja, IV. egytemes zsinat 9. kánonja

⁶⁴¹ Vö: belső fórum értelmezése

⁶⁴² Vö: Russischen Konsistorial Statut 155 §; Konsistorial Statuts für Montenegro 137§, Helfert

⁶⁴³ Athéni Syntagma V 25-32 és a különböző konzisztóriummi szabályzatok

A metropolitai bíróságot az egyházmegyei vagy metropolitai szinódus igazgatja.⁶⁴⁴ Hagyományosan első fokon a megyéspüspökök közötti vitás kérdések és a megyéspüspököt ért támadások, továbbá másodfokon a fellebbezési ügyek tartoznak hatáskörébe. Az érvényes statútumok alapján Milaš korában első fokon dönt a megyéspüspökök közti vitákban, az egyházi adminisztráció és a lelki jurisdikció hatásköri vitáiban az egyházmegyei hivatal és az alávetett szervezeti elemek között (kolostorok, protopresbyteriátusok, plébániák), a megyéspüspököt papok és közösségek részéről ért panaszok és támadások ügyében, továbbá a megyéspüspök bűnösségének kérdésében nem kánoni ügyekben. Másodfokon fellebbezési bíróság papok és a metropolita rokonai számára az egyházmegyei konzisztórium ítéletei ellen. A pátriárkai rangú autokefál egyházak kivételével utolsó foknak számít. Az újabb egyházi törvényhozás alapján csak olyan esetben lehet inkompetens, ha egy püspök ellen hoz ítéletet, hiszen ehhez ősi egyházi gyakorlat alapján, nagyszámú püspök jelenléte és megegyező ítélete szükséges.⁶⁴⁵

A pátriárkai bíróság a pátriárkátus területének egyházmegyéiben illetékes első-, másod- valamint harmadfokon. Első fokon jár el a metropolita ellen-, metropoliták egymás ellen-, saját klérus vagy megyéspüspök ellen felmerült ügyekben, valamint minden olyan ügyben, amelyben a pátriárkának kell ítélnie. Másodfokon dönt a metropolitai bíróság ítéletei ellen benyújtott panaszok, fellebbezések ügyében. Harmadfokon pedig minden olyan ügyet eldönt, amelyet különböző bíróságok tárgyaltak alsóbb fokokon, de a végérvényes döntéshez a pátriárkai bíróság döntése szükséges.⁶⁴⁶

7.3.4.3.2.2. Az egyházi bírósági eljárásokról

Az egyházi eljárásokról, mai nevén eljárásjogról a történeti alakulást (146§) és a korabeli eljárásokat (147§) bemutató pontokban értekezik

Az I. században a kánoni források a püspöki bíróságot már önálló és rendes bíróságként említik. Apostoli kánonok már tartalmazznak előírásokat a tanúskodás rendjéről.⁶⁴⁷ Milaš Puchtára hivatkozva mutatja be a vonatkozó ügyeket, eljárási rendet, miszerint a püspöki bíróság hétfőnként ült össze, püspök elnökölt, a vitázó feleknek személyesen kellett megjelenniük,

⁶⁴⁴ Vö: MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.: Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 89§

⁶⁴⁵ Conc Carthago, c 12. 394-es Konstantinápolyi zsinat kánonjai, Balsamon, Pidalion; pl: Görögországban egy püspök bűncselekményének elítéléséről a királyság összes püspökét egybegyűjtő szinóduson döntenek szinódusi szabályzat 13 §; Karlóca szintén

⁶⁴⁶ Lábjegyzetben említi, hogy részletek és példák Zhishmannál olvashatók. Ez alapján a házassági kérdések tartoznak ebbe a körbe.

⁶⁴⁷ Például: egy tanú nem tanú, Const Ap, 75 alapján

megvizsgálták állításaikat és élethelyzetüket, tanúknak jól ismertnek kellett lenniük, ítéletet csak békítési kísérlet után hoztak. Maga az eljárás hasonlatos volt a korabeli római eljárásokhoz, csak hiányoztak még belőle a kötelező formalitások.

Az állam és az egyház kapcsolatba lépésének idejétől különböző változások érhetőek tetten az egyházi bírósági eljárásokban. Az objektivitás igénye miatt szükségessé vált a kötött formák bevezetése, valamint az állami jogintézményeket az egyházban is elismerték irányadónak, így a római eljárást átvették.⁶⁴⁸ A világi bíróságokon kétféle eljárás ismert: a valaki vádja alapján-, illetve a hivatalból lefolytatott ügyeké. Az első típusban a vádló a főszereplő, az ő vádjára épül az eljárás, ő vezeti elő a szükséges bizonyítékokat, amelyek alapján a bíró meggyőződik a vád igazságáról és ítéletet hoz. A vádlott szintén előadja bizonyítékait ártatlansága mellett. A folyamatban a bíróság meglehetősen **passzív**.

A kánonok ezt az első eljárástípust tárgyalják. Értelmezésük szerint a vizsgálat még nagyobb jelentőségű, valamint az egyházi hatalomnak joga van vádló nélkül is vizsgálatot végezni a klerikusok ellen. Egyházi bírósági eljárás elképzelhetetlen vizsgálat nélkül, melynek során a világgal szemben, a bíróság nem passzív: a károsult félnek nyújtott igazságszolgáltatás mellett a keresztény alaptanításra is figyel, ítélete ennek is megfelel.

A következőkben a vádló, a vádlott, az ügyész és a tanúk tevékenységeit, kötelelességeit írja le Milaš, lábjegyzetben hosszasan hivatkozva a vonatkozó kánonokat. Vádló egyházi ügyben klérustag ellen csak a hívő közösség lehet, magán ügyben azonban mindenki lehet vádló. A vádlónak a teljes folyamatban jelen kell lennie. Előírás, hogy a lefolytatás helye ne kedvezzen egyik félnek sem, valamint a tanú nem lehet rokoni kapcsolatban a vádlóval. A vádakat pontokba kell szedni és a tanúkat – 2-3 – meg kell nevezni. A vádlott köteles megjelenni az idézésben meghatározott napon a bíróság előtt, elmulasztás esetén úgy veszik, hogy maga ítélte önmaga fölött. Az ügyészt az V.századtól említik a kánonok, mint egy állandó, császár által is elismert 'intézményt' a püspöki székhelyen. A bíróságon képviseli az árvákat és özvegyeket, részt vesz a vizsgálatban, formába önti a vádat és előadja a bírónak. A tanúk kapcsán szigorúan meghatározzák, hogy mely esetben megbízható az egyházi bíróság számára, valamint ki lehet tanú. A vádló nem lehet, sem kiskorú, sem rokon, sem azonos háztartásban élő, sem olyan személy, akit alsóbb fokon kizártak, valamint, akit a világi törvény elutasít.

⁶⁴⁸ Milaš szerint a jogászok ezt jól ismerik, valamint bőséges irodalom áll rendelkezésre ezért nem szükséges bemutatni, csak annyit említeni, amennyit az egyház konkrétan átvett.

A XIX. században a négy pátriárkai rangú egyházban az egyházi bíróságok hatásköre kiterjed hívők egyházi és világi ügyeire is. A többi egyházban a civil joghatóságot az egyháztagok fölött is a világi bíróságok gyakorolják.⁶⁴⁹

A bírósági eljárás összegző (summarisch) és formális lehet. Az összegző rövid, formásokat mellőző eljárás. A formális eljárást papok bűncselekményeinek ügyében, valamint házassági ügyekben alkalmazzák kisebb módosításokkal. Klerikusok ellen a konzisztóriumhoz írásban eljuttatott, vagy az egyházi hivatal tudomására jutott bűncselekmény kapcsán lehet eljárni. A vádat vizsgálják, a tanúkat meghallgatják, és ezután hozzák meg az ítéletet. A klerikus a vizsgálat idejére felmenthető. Az ítéletet, közlése után, amennyiben a meghatározott határidőig nem történik fellebbezés, jogerős és végrehajtható. Házassági per panasz alapján, vagy hivatalból folytatható le. A házasság felbontásának kérelmét az egyik házasságos fél közvetlenül, vagy plébánosán keresztül juttathatja el a konzisztóriumhoz, továbbá a plébános saját kezdeményezésre is eljárhat. A házasság felbontásánál kell fáradozni, ezért a törvények szabta időkeretben a plébánosnak háromszor kell megkísérelni a kibékítést, ennek eredményéről tájékoztatja a protopresbytert. A házassági kötelek képviselője a konzisztórium fiskálisa. A házasságosoknak – akár vádlóként, akár vádlottként – személyesen kell megjelenniük a bíróságon, képviselő csak betegség és nyomós ok esetén a konzisztórium kifejezett engedélyével lehetséges. A vádlott fél ismeretlen tartózkodási helye esetén a konzisztórium köteles nyilvános és közismert lapban háromszor felhívást megjelentetni, amelyben szerepel, hogy a vádlott félnek hol és meddig kell jelentkeznie. Sikertelenség esetén hivatalból kirendelnek számára egy képviselőt.

Az igazság megállapítására különböző eszközei vannak a bíróságnak, a vizsgálat kapcsán a civil eljárás irányadó.⁶⁵⁰ A tanúknak személyesen kell megjelenniük és válaszolniuk. Amint a bíróság tisztán lát felekkel közli a feltárt tényeket⁶⁵¹ és meghozza az ítéletet. Az ítélethirdetés után továbbküldik az ügyet felsőbb fokra, ahol meghatározott idő elteltével és fellebbezés híján jogerőre emelkedik. Amikor a házasság felbontását az utolsó fokon is kimondták ezt a tényt a házassági anyakönyvben jelezni kell.

A házassági perek az egész keleti egyházban az egyházi bíróság hatáskörébe tartoznak kivéve azokban az országokban, amelyeknek vezetése elutasítja a keresztény alapokat és a házasságra nem szentségként, hanem pusztán polgári szerződésnek tekint.⁶⁵²

⁶⁴⁹ Lábjegyzetben hozza a vonatkozó szabályzatokat és állami törvényeket MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 483.o.

⁶⁵⁰ Vádpontok közlése vádlottal, védekezés előadása, vádpontok vizsgálása tanúk és tárgyi bizonyítékok alapján.

⁶⁵¹ Vö: megtekintés

⁶⁵² Kötelező polgári házasság bevezetése és ennek következtében a házassági perek világi bírósági jogkörbe utalása országoként: románok 1864, magyarok 1894 kivéve Horvát-Szlávnországot. Ausztriában nem kötelező a polgári

7.3.4.3.2.3. Az egyházi büntetőjog

Az egyházi büntetőjogot Milaš a bűn és következménye a büntetés sorrendjében, az általánostól a konkrétig-, valamint a nagyobb csoporttól (laikusok) a szűkebb (klerikusok) felé haladba tárgyalja.

Értelmezésében egyházi bűncselekménynek (delictum) (148§) számít az egyházi törvényeknek minden külső cselekménnyel történő megsértése. Az egyháztagok eltérő kötelelességeiből fakadóan eltérő bűncselekményeket követ(het)nek el. A papok deliktumai sajátos egyházi szolgálatukkal, valamint az általános keresztényi kötelelességekkel függenek össze. A laikusok bűncselekményei közül a lelki értelemben vett bűnök a belső fórumra (forum internum, sic!) tartoznak, az egyház alapját és alkotmányát érintő (sic!) vétkek pedig a külső fórumra. Az egyházi bíróságon kiszabott büntetéseket a világi bíróság konstatál(hat)ja. A következőkben egyenként felsorolja a delictumokat.

Az általános egyházi bűncselekmények (149§) az általános kötelezettségekből fakadnak, ebből következően a klerikusi státusz eltérő büntetést eredményez, illetve súlyosbító körülmény lehet.

Az aposztázia (ἀποστασία) a keresztény hit elhagyását és nem keresztény vallás felvételét jelenti. Laikusi állapotban következménye az élethosszig tartó, vagy 12 évig tartó kizárás az áldozásból.⁶⁵³ Klerikus elkövető esetén a szent cselekmények végzését inhabilitálja, valamint első esetben letételt, a második esetben vezeklést von maga után.

A herezis (αἵρεσις) eretnokség, amely erős tagadása az egyház tanításának, dogmáknak vagy kitartás valamely tévtanítás mellett. Egyházi büntetése a kiátkozás (anathéma).

A skizma (σχίσμα) szakadás, amely lehet hitbeli vagy egyházi. A hitbeli az egyház tanításától való elszakadást jelenti kisebb-nagyobb kérdésekben, az egyházi pedig a felsőbb egyházi vezetéssel szembeni engedelmség megtagadását jelenti. Első esetben az eltérés mértékétől függ az egyházi büntetés, második esetben klerikusok számára a letételt, laikusok számára az áldozásból való kizárást írják elő a kánonok.

házasságkötés, de 1868-as törvény joghatóságot elveszi egyháztól. Görögországban 1835-ben vezették be a polgári házasságkötést és ettől fogva a házassági ügyekben a világi bíróság jár el, de 1852-ben módosították az előírásokat, minek következtében először az egyházi bíróság tárgyalja a házassági ügyet, és csak ha nem születik végérvényes döntés kerül át az ügy világi bíróságra.

⁶⁵³ A hossz az aposztázia típusától függ

A simonia (Σιμωνος αιρεσις) lelki hatalommal való kereskedést jelent, tárgya lehet egyházi méltóság, egyházi hivatal, esetleg ítélet. Ennek következtében az egyház a legszigorúbban bünteti, hivatalból letéteti, elbocsájtást és/vagy kiátkozást von maga után.

A papok sajátos szolgálattal összefüggő bűncselekményei: a kétszer szentelés, az érvénytelen szentség-kiszolgáltatás, más egyházmegyéjében szentelés, szent liturgia végzése magánháznál engedély nélkül, szolgálati hely elhagyása engedély nélkül, egyházmegye elhagyása és hosszútávú máshol tartózkodás, előírt rítus megváltoztatása, nép félrevezetése és tanítói kötelezettség be nem tartása, gyónási titok megsértése, egyházi vagyon eltékozlása és/vagy saját célra használása, olyan ügyekkel foglalkozni, amelyek nincsenek összefüggésben szent szolgálattal és ezért a köteleességek hanyagolása, szent öltözék elhagyása. Az egyházi hatóság mindig az okozott kár függvényében mérlegeli és szabja ki a büntetést.

Az általános köteleességekkel összefüggő, a közösségi életre vonatkozó bűncselekmények a világi joghatóság, valamint az egyházi bíráskodásban a 'forum externum' területére tartoznak. Ezek közé a bűncselekmények közé tartozik: esküszegés, szentségtörés, blaszfémia, tolvajlás, gyilkosság, házasságtörés, paráználkodás, részegeskedés, játék, gazdasági társulás, nyilvános szórakozóhely látogatása stb. A vétség típusától és az okozott kártól függően egyházi büntetésük hivataltól megfosztás/letétel, felmentés és egyéb büntetés lehet. Kiszabásukról a helyileg illetékes bíróság dönt. Bizonyos ítéletek csak a felsőbb fokon elvégzett újabb vizsgálat és az ítélet megerősítése után jogerősek.⁶⁵⁴ Az egyház bizonyos esetekben átadhatja a kegyelmi jogot az államnak (mint az egyház legfőbb pajzsának)⁶⁵⁵, amennyiben a legmagasabb egyházi hatóság az elítéltet a kegyelemre méltónak találja.

Az egyházi büntetőeszközök (151§) kapcsán Mílaš kifejti, hogy az egyházi büntetőhatalom ugyanazon alapul, mint a jurisdikció, nevezetesen az isteni jogon. Különböző szentírási helyek világítják meg lényegét és jellegzetességeit.⁶⁵⁶ A 'közösség' (communio, κοινωνία) mindazon jogok hordozója, melyet az egyén az egyházba történő belépésekor megkap, például a gyógyító eszközökben, valamint a szent eucharisziában való részesedés. A laikusok és klerikusok eltérő állapotából fakadóan különbözőek büntetéseik is, melyek mindegyike valamilyen kizárás a közösségből, továbbá gyógyító eszközeiktől megfosztás. Laikus esetében legsúlyosabb büntetés az excommunicatio, klerikus esetében pedig az egyházi állapotból való elbocsájtás. Ennek

⁶⁵⁴ Például szentség kiszolgáltatással való visszaélés kapcsán klerikusi állapotból való elbocsájtás esetén

⁶⁵⁵ 'supremo ecclesiae tutori et canonum custodii'

⁶⁵⁶ Mt 18,15-17, 1Kor 5,3-5, 1Tim 1,20

következménye a laikusi állapotba való visszatérés, ami után a laikusokra kiszabható büntetésekben részesülhet.⁶⁵⁷

Ezen kívül lényeges, hogy a különböző büntetéseknek az egyház feladatával összefüggő jelentősége van, alapfeladatuk, hogy a bűnöst újra a helyes útra tereljék, így kiszabásukkor az egyén és az egyház érdeke közötti egyensúlyra kell törekedni.⁶⁵⁸

A laikusok számára az excommunicatio és az anathema szabható ki büntetésként. (152§)

Az excommunicatio (ἀφορισμός) kisebb-nagyobb mértékű kizárást jelent a közösségből,⁶⁵⁹ és meghatározott penitencia (sic!) elvégzését addig, amíg újra méltó nem lesz a közösségbe járni, cselekményeiben részt venni. Minél nagyobb a véték, annál komolyabb a penitencia és hosszabb a vezeklési idő. Négy vezeklési fokot különböztet meg és ír le zsinatok és egyházatyák alapján,⁶⁶⁰ melyek mindegyike több évig is eltarthat, amely idő alatt imádkoznia, böjtölnie, kegyes cselekedeteket végeznie, alamizsnálkodnia, valamint vezeklőruhában kell járnia a megbüntettetnek. Ezt követően a XIX. századi gyakorlatot mutatja be. Az áldozásból történő kizárás hosszabb-rövidebb időre lehetséges, amely eltávolítás a halál pillanatában feloldható és a személy eltemethető, azonban aki a halál pillanatában elutasítja a kiengesztelődést, olyannak számít, mint az öngyilkos.⁶⁶¹

Az anathéma (ἀνάθεμα) a vétkes teljes kizárását jelenti az egyházból. Alapja a Szentírásban és az isteni jogban található. Csak legvégső esetben alkalmazzák, kimondása szabály szerint ünnepélyes keretek között történik.⁶⁶² Következtében a büntetett minden jogát elveszíti az egyházban, eucharishtiában nem részesülhet, liturgián nem vehet részt, semmilyen részvétele nincs az igazhívók életében, aki mégis kapcsolatot tart vele az súlyos büntetés alá esik.

A klerikusok büntetései (153§) területén az elérendő cél szerint megkülönböztethetők a javító- (poenae medicinalis, censurae, τιμωρια διορθούσαι) és tényleges büntetések (poenae vindicativae, τιμωρια σωφρονιζουσαι). A cenzúrák következtében egy vagy több, esetleg összes jogát elveszíti és

⁶⁵⁷ Mivel a Const Ap, 25 értelmében kétszer ugyanazt a büntetést nem kaphatja

⁶⁵⁸ Sem a 'salus animarum', sem az 'oikonomia és az akribeia' kérdésköre nem kerül elő. Bár a helyes útra visszatérés értelmezhető a 'lelkek üdve' gondolat megjelenésének. Az egyensúly kérdését pedig a büntetések kiszabása kapcsán a 154§-ban említi.

⁶⁵⁹ Lábjegyzetében Zonaras kommentárját hozza

⁶⁶⁰ consistentia - σὺστασις: jelen lehet a liturgián, de nem áldozhat, substratio - ὑπόπτωσις: csak meghatározott imákon lehet jelen és térden állva meg kell vallania bűneit, auditio - ἀκρόασις: csak a templom előterében állva hallgathatja a szertartást és csak a prédikációig lehet jelen a liturgián, fletus - πρόσβλησις: tilos belépnie a templomba, előtte állva kérheti a testvéreket, hogy imádkozzanak érte

⁶⁶¹ A nagy rituáliskönyvhöz írt nomokánon 178. kánonja alapján

⁶⁶² A 842. évi Konstantinápolyi zsinat emlékére, az ortodoxia vasárnapján, böjt első vasárnapján, szentmisében

a lelki javakból sem részesülhet a büntetés ideje alatt.⁶⁶³ A tényleges büntetések teljesen megfosztják több vagy az összes jogától és a lelki javaktól, valamint a hivatalával együtt járó javaktól is.

A cenzúrák:⁶⁶⁴

- figyelmeztetés,
- megrovás és dorgálás,
- áthelyezés a szolgálati sor utolsó helyére,
- hivataltól eltiltás meghatározott időre,
- szent cselekmények végzésétől eltiltás meghatározott időre,
- meghatározott szent cselekményektől való eltiltás. Abban az esetben, ha olyan jogot gyakorolt, amely neki nem jár. Ez a forma átmenet a tényleges büntetések felé.

A büntetések:

- jog elvesztése magasabb fok elérésére,
- hivataltól eltiltás örökre, hanyag kötelességteljesítés esetén,
- egyes szent cselekmények végzési jogának elvesztése örökre,
- letétel/egyházi állapotból elbocsájtás – jelentheti a szentség kiszolgáltatás jogának elvesztését örökre, valamint a klerikusi státusz elvesztését. A hierarchia normáinak súlyos megsértése pl simonia esetén, vagy olyan tettért, amiért laikusnak excommunicatio jár szabható ki. Következménye, hogy vezekléssel sem térhet vissza klérusba.
- elbocsájtás és excommunicatio – azoknak, akik elbocsájtás ellenére szentség kiszolgáltatást végeznek, vagy újra elkövetik azt, amiért elbocsájtották őket. A büntetés kiegészíthető világi büntetéssel is
- anathéma.

Az egyházi büntetések állami elismerése és következményeinek tiszteletben tartása elengedhetetlen. A vonatkozó állami törvények említik, illetve szabályozzák ennek módját.⁶⁶⁵

A büntetések kiszabásakor (154§) az egyházi bíróságnak be kell tartania a kánonok előírásait, valamint ítéletének meg kell felelnie a kereszténység szellemének és az igazságosságához nem férhet semmi kétség. Ennek érdekében szükséges lehet bizonyítás után magasabb fokra továbbküldeni az ügyet (ld pl házassági ügyek). A büntetés kiszabásakor három szempont

⁶⁶³ Noha klerikusok büntetési kapcsán definiálja, a laikusok számára is létezik ld a gyónási jóvátétel

⁶⁶⁴ Római katolikus cenzúra értelmezéshez ERDŐ P *Egyházjog*, SZIT Budapest 2005

⁶⁶⁵ Lábjegyzetében országonként felsorolja vonatkozó törvényeket.

figyelembevétele elengedhetetlen. Ezek a cselekmény büntethetőségének-, súlyosbító vagy enyhítő körülmények megvalósulásának-, valamint a teljes egyház életére való hatás kérdésének aspektusai. A cselekmény büntethetősége kapcsán a szándékosság tekintetében a kényszer meglétét és típusát kell vizsgálni,⁶⁶⁶ valamint az elkövető életmódját.⁶⁶⁷ Az enyhítő körülmények a szabad akarat állapotával⁶⁶⁸ és a kár megtérítésének szándékával függenek össze. Súlyosbító körülmény a vétkes makacs kitartása viselkedésében és a megbánás hiánya, továbbá az egész egyház életének veszélyeztetése lehet.

Az excommunicatioval kiegészített elbocsájtással büntetett klerikust nem fogadhatják be más egyházmegyében, ezért a büntetésről a többi püspököt értesíteni kell. Ennek formája levél, vagy színódusi körlevél lehet. Ezen kívül az elbocsájtottnak⁶⁶⁹ is írásos dokumentumot kell adni, amelyben szerepel, hogy számára milyen cselekmények tiltottak, esetlegesen felvehető-e újra a klérusba.

A cenzúrák a meghatározott idő elteltével „lejárnak”, az érintett minden egyéb jogi intervenció nélkül gyakorolhatja hivatalát, jogait. A büntetések egyházi eljárással szüntethetők meg, ha a megszüntetéshez szükséges jogi vagy ténybeli alap megvalósul.

Jogi alapon a büntetések mindkét fajtája – a javító és a tényleges – megszüntethető felmentéssel vagy kegyelemmel.

A felmentés (*absolutio, ἀθώωσις*) eltörli a delictumot, a kiszabott büntetést elengedi és eztán kiengesztel az egyházzal. A felmentés joga a püspöké, mint egyházmegyéje legfőbb bírójáé. A felmentést megkapónak valódi megbánást kell tanúsítani a vonatkozó bűncselekménnyel kapcsolatban és írásban kell ígéretet, valamint esküt tennie a javulásra, a kánoni parancsok megtartására. A felmentést szóban, vagy írásban lehet kérni az illetékes egyházi hatóságtól.⁶⁷⁰ Az anathéma alóli felmentés, a kimondáshoz hasonlóan, ünnepélyes ceremóniával történik.⁶⁷¹

A kegyelem (*συγχώρησις*) rendkívüli joggyakorlat, amely részben vagy egészben visszahelyezi a büntetett személyt korábbi jogaiba. Ez a jog a püspököt, valamint rendkívüli esetben az ország vezetőjét illeti. Püspök kegyelmi joga ancyrai zsinat óta (el)ismert és egyetemes zsinatok is megerősítették. Az ország vezetőjének – Milás fejedelmet ír – kegyelmi joga a *supremus ecclesiae*

⁶⁶⁶ A fizikai kényszer minden felelősség alól mentesít az erkölcsi kényszer azonban nem

⁶⁶⁷ A példamutató élet enyhébb büntetést eredményezhet, míg a bűnös életmód súlyosbító körülménnyé válhat

⁶⁶⁸ Id kényszer kérdésköre

⁶⁶⁹ Az exkommunikált laikusnak is

⁶⁷⁰ Nem ismerteti bővebben az eljárást

⁶⁷¹ Id VI.Pál és Athenagoras pátriárka ünnepélyes nyilatkozata

tutor státuszából fakad,⁶⁷² a korabeli egyházi törvényhozás is megengedi,⁶⁷³ csak bizonyos egyházi büntetések kapcsán nem gyakorolhatja, például az egyházi vagyon eltulajdonítása esetén.⁶⁷⁴

A büntetések megszüntetésének ténybeli alapja a közlegő halál, a megbetegedés, valamint az elévülés lehet. Közlegő halál esetén, amennyiben megbánást tanúsít a büntetés alól felszabadul és kiengesztelődhet az egyházzal. Ebben az esetben a megyéspüspök köteles a felmentést megadni. Maga a halál nem ment fel a büntetés alól, hitehagyás vagy eretnokség esetén a vétkes halála után is elítélhető. A megbetegedés tulajdonképpen nem büntetés megszüntetési alap, hanem felfüggeszti a büntetés végrehajtását. Az elévülés a civiljogban ismert igazán, egyházi alkalmazása csak szűk körben lehetséges és semmiképp nem valósulhat meg aposztázia, szülőgyilkosság és magzatelhajtás esetén.⁶⁷⁵

7.3.4.3.3. Az egyházi vagyonjog

Az egyházi vagyonjog kérdéskörét Milaš részletes és széles történeti távlatba helyezett elméleti alapozás és bevezetést követően tárgyalja. A felhasználás szabályozását témánként szintén a történeti előzmények és a korabeli helyzet sorrendjében ismerteti.

Az egyházi vagyont minden olyan tárgy és dolog (res ecclesiasticae, ἐκκλησιαστικὰ πράγματα) alkotja, amely szükséges az egyház számára céljának eléréséhez. Feladata szerint az egyházi dolgok között megkülönböztethető a szent dolgok – kizárólag istentiszteleti célra (πράγματα ιερά) -, és a megszentelt (πράγματα ἅγια) dolgok csoportja. A vonatkozó előírások felosztása forrásonként eltérő lehet, de általában megkülönböztetik a klerus ellátásával összefüggő, illetve az egyházi vagyon kezelésére vonatkozó előírásokat.⁶⁷⁶

Az egyházi javak tulajdonlásának (157§) kérdésköre az a terület, amelyben az egyházjog igen különbözik a polgári jogtól. Az egyházi javak természetük szerint kizárólag az egyház céljára meghatározottak és ebből kifolyólag felhasználásukat is ez a cél határozza meg. Ezért

⁶⁷² Korábban már említette a büntetések kapcsán, hogy püspök átengedheti, amennyiben kegyelemre méltónak tartja a klerikust

⁶⁷³ Lábjegyzetében 197§-a az egyházi hivatalokról szóló 1890. április 27-i törvény Szerbia, 19 § szinódusi szabályzat 1903 december 30 Montenegro

⁶⁷⁴ Ez már a iustinianusi codexben is így szerepelt

⁶⁷⁵ Atheni Syntagmaban szereplő Nomokánonra, Basilikara, hivatkozik: „Parricidae semper accusantur. Hoc est, accusatio eorum perpetua est, neque ullo tempore finitur” Basilica LX 40,9

⁶⁷⁶ Lábjegyzetében Thomassin, Helfert, Ligenthal, Zhishman, Grashof, Hirschel nézeteit idézi MILAŠ, N Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 515.o.

különböznek az általános és szokásos javaktól, amelyek felhasználása tulajdonosuktól függ. Milaš bemutatásában egyes szerzők szerint az egyházi javak tulajdonosa Krisztus, vagy a szegények, amely kijelentésben már megjelenik a cél szerinti meghatározása a javaknak. Az egyházi javak természetéből fakadóan az egyháznak háromszoros joga van velük kapcsolatban, nevezetesen az egyházi javakat meghatározott céljuk szerint igazgatni és felhasználni, az igazgatásra és felhasználásra felügyelni, hogy a cél megvalósul-e, valamint szükség esetén hasonló célra felhasználni vagy kiosztani. Ezt a jogot a rábízott egyházmegyében a megyéspüspök gyakorolta eredetileg, de az idők folyamán kialakultak olyan kisebb intézmények, amelyeknek saját vagyona volt, így a kiosztás és felhasználás tevékenységeit a helyi intézményben végezték és csak a felügyeletet látta el a megyéspüspök.

Az egyházi javak kapcsán felmerül az állam és az egyház viszonyának kérdése is. Az egyházi javak annyiban hasonlítanak a magánvagyonhoz, hogy cél szerinti felhasználásukhoz nem szükséges állami együttműködés. A korabeli állami törvényekben pusztán a jogállamiságból fakadó állami garanciákat foglalják írásba. Ezen kívül szükséges a polgári jog ismerete és alkalmazása abból kifolyólag, hogy a javak igazgatása, felhasználása kapcsán harmadik személlyel kerülhet kapcsolatba az egyház (pl visszakövetelés, megtagadás, öröklési jogcím érvényesítése). Ezen jogait csak úgy gyakorolhatja, ha az állam, jogi személynek ismeri el.⁶⁷⁷

A következő pontban Milaš az egyházi javak tulajdonlásának alanyáról (158§) értekezik. Leírásában az egyházi javak tulajdonosa egyes nyugati szerzők szerint a vonatkozó egyházközség (Richter), vagy az állam (Eybel), vagy a teljes egyház (Phillips, Hirschel). A keleti egyházak kánoni tanítása szerint azonban az egyes egyházközségek nem rendelkeznek jogi személyiséggel így tulajdonosok sem lehetnek, noha a javak igazgatásában részt vesznek, de ez nem eredményez tulajdonjogot. Az állam tulajdonosi státuszának hiányzik a kánoni megalapozása, hiszen a keresztény császárok szigorúan elválasztották az állami és az egyházi javakat és a hozzájuk kapcsolódó privilégiumokat. Noha az államnak vannak bizonyos jogai az egyházi javakkal kapcsolatban, de ezekből nem következik, hogy tulajdonosává is válna, hasonlóan a magánjavakhoz. Ezek alapján az egyházi javak tulajdonosának a teljes egyházat tartják és bevezetik a római jogból a „stationes fisci” fogalmát, amely alapján az egyes egyházközségek saját hatáskörben önállóak, de mégiscsak részei a teljes egyházi vagyonnak. A kánonok és

⁶⁷⁷ Milaš szerint a keresztény állam nem csak elismeri, hanem minden törvényes módon védi és támogatja is az egyház ezen jogát, a nem keresztény állam pedig a szabad vallásgyakorlás biztosításával és a magánvagyon törvényi védelmével segíti az egyház jogérvényesítését a vagyonjog területén.

kommentárok⁶⁷⁸ alapján a helyi egyházon kívül kolostorok és különböző jótékonyági intézmények például árvaházak is elismerhetőek tulajdonosként.

Az egyházi javak szerzésének (159§) kérdéskörében Milaš a római jog alapján különböztet és ír le szerzési formákat. Úgymint öröklés (ex testamento, ἐκ της διαθήκης), hagyaték kegyes célra (legata ad pias causas, ληγάτα εις εὐσεβεῖς αἰτίας), adományozás (donatio, δωρεά), vásárlás (emptio, ἀγορασία) és elbirtoklás (usucapio, praescriptio longi temporis, χρονία, χρήση παραγραφῆ).⁶⁷⁹

A korabeli helyzethez megemlíti, hogy szükség esetén az állam szekularizálhatja az egyházi vagyont, ezzel szemben védettséget csak a templomok és az egyházi épületek élveznek.⁶⁸⁰ Minden egyébben kapcsolatban az egyházakat, mint egyéb más törvényes testületeket (Korporation) tekinti az állam.

Az egyházi javak igazgatását (161§) az első időkben a püspök egy személyben végezte és az apostoli kánonok 38. szerint egyedül istennek felelt. A későbbekben – az egyházmegyék és a püspökségek differenciálódásával – kialakult az ökonómus tisztsége, aki a megyéspüspök felügyelet alatt igazgatja az egyházi javakat, majd a plébániákon az epitropien és a kurátorok testülete, akik szintén a megyéspüspöknek felelnek.⁶⁸¹ A XIX. században az egyházi javak igazgatását az autokefál egyházak és a vonatkozó államok törvényei határozzák meg. Az állami felügyelet az Oszmán Birodalom területét kivéve mindenhol megvalósul. Az igazgatást végző és ellenőrző központi szerv laikusokból és klerikusokból áll a Konstantinápolyi Pátriárkátusban, a Karlócai és a Nagyszebeni Metropóliában, valamint a Bolgár Exarchátusban.⁶⁸² A többi egyházban kimaradnak a laikusok a központi szervből, de az állami kontroll alatt működik. Az egyes egyházmegyékben az egyházi javak igazgatása kollegiális szerveken keresztül a vonatkozó szabályzatok szerint történik.⁶⁸³ A plébániákon az epitropien a plébánossal közösen működik és a kompetens egyházmegyei hivatalnak felel.

⁶⁷⁸ Conc Carthago, c 134, Conc. Antiochia, cc. 24, 25, Balsamon kommentárja a IV. egyetemes zsinat 8kánonjához

⁶⁷⁹ Lábjegyzeteiben hivatkozási bázisa: Nomokánonok, Liegenthal, Blastares, Digesta, Iustinian Codex, Osztrák polgári törvénykönyv, Institutiones, Szerb polgári törvénykönyv, Montenegroi dologi jog, Puchta

⁶⁸⁰ Vö: 1867 osztrák alaptörvény 6§, Richter, Berduikow, 1853 júni 19-i osztrák miniszteri rendelet

⁶⁸¹ Const Ap 40, 41, Conc Antiochia, cc. 24, 25.

⁶⁸² Vö MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 99§

⁶⁸³ vö 115§

Az egyházi javak felhasználását (162§) alapvetően a cél határozza meg (istentisztelet finanszírozása, különböző támogatások). A nem célnak megfelelő és azzal nem összefüggő felhasználás, továbbá az elidegenítés súlyos büntetést von maga után a VII. egyetemes zsinat 12. kánonja alapján. Az egyházi vagyon csak a legnagyobb szükségben idegeníthető el.

Az alapítványi jog (163§) tekintetében az eddig ismertektől eltérően az igazgatás joga és kötelessége nem a választott epitropiené,⁶⁸⁴ hanem egy meghatározott személyé.

A jogot megszerezheti minden orthodox valódi személy nemre, állapotra, hivatásra tekintet nélkül, továbbá templom, kolostor, intézet, mint törvényes jogi személyek. Az alapítványi jogot elnyert személy alapíthat és felújíthat templomot, elláthatja egyházi eszközökkel, gondoskodhat az egyházi eszközökről. Az alapítást a megyéspüspök engedélyezi és felügyeli. Az alapítvány minden joga és kötelessége szerepel az alapító iratban (κλητορικόν τυπικόν), amelyet a megyéspüspök hagy jóvá. Ettől fogva ez a dokumentum kötelezi az alapítványt és a püspököt is, aki egy példányát archívumában őrzi. Milaš a kötelességeket az alapítólevelek szokásos tartalma alapján sorolja fel, többek között említi a templom díszítéséről és megfelelő állapotáról való gondoskodást, a világitásról és énekekről való gondoskodást. A papok és egyházi személyek előírt díjazásáról való gondoskodást és az élő és elhunyt tagok és jótévedők a szentmisében történő említéséről való gondoskodást. A jogok közül a leglényegesebbek: az egyházi vagyon igazgatása a kánoni előírások alapján, a 'választott' pap képviselése a püspöknél,⁶⁸⁵ valamint jogosult lehet meghatározott tiszteletadásra, például nevét kommemoriálják, vagy egyházi gyűléseken elnököl stb.

Az alapítvány megszűnik, ha nem tesz eleget alapítólevelében foglalt összes kötelességének, különösen is, ha az egyházi vagyont nem megfelelően kezeli, valamint abban az esetben, ha az alapító törvényes utód nélkül hal meg. Ebben az esetben az egyházi javak az egyházközség tulajdonába mennek át és az egyházközség veszi át az összes kötelezettséget is.

Milaš korábban az egyházközségekben az alapítványok vagyonkezelési jogát a plébániai epitropien gyakorolja; a pap személyére vonatkozó javaslati jogot a vonatkozó választógyűléseken,⁶⁸⁶ vagy a püspöki konzisztórium az egyházközségek közbejötté nélkül gyakorolja. Általában a keleti egyházakban a természetes személyek alapítványi joga elbirtoklással (usucapio) a vonatkozó egyházközséghez, mint jogi személyhez került. Lábjegyzetében megjegyzi, hogy legtovább Romániában működött az alapítványi rendszer, Bukovinában a XVIII. század második felében váltotta fel a patronálói rendszer, miután császári rendelet írta elő, hogy minden templomnak

⁶⁸⁴ vö 128§

⁶⁸⁵ A püspök megvizsgálja a jelöltet és jóváhagyhatja. Alkotmányról szóló rlszben hasonlóan nyilatkozik

⁶⁸⁶ Karlóca, Nagyszeben, bolgár exarchátus

kötelezően kell, hogy legyen patrónusa. Šaguna Compendiuma 286§-a alapján ez a keleti egyházjog álláspontjával összeegyeztethetetlen. Vering Kirchenrechtjének 103§-ban említi, hogy a XIX. században a dalmáciai egyházmegyében is bevezették a patronálói rendszert, de ez tévedés, mert ilyen jog, illetve rendszer nem létezik a dalmát egyházban.⁶⁸⁷

Milaš alapvető megállapításai (164§) a klérus ellátásával kapcsolatosan:

Mindenkinek joga van az ellátott szolgálatért díjazásban részesülni. A pap, mint a szentségek kiszolgáltatója, mint tanító, mint a közösség pásztora, aki mindig elérhető, részesüljön az állandó tartózkodásához szükséges kiadások fedezésében. Ennek alapja már a Krisztus előtti időkben is szerepelt a mózesi törvényekben, valamint az evangéliumokban⁶⁸⁸ és Pál leveleiben.⁶⁸⁹ Az ősi kánonok is előírták, hogy az egyházi kasszába befolyó összeg harmadát fordítsák a klérus ellátására,⁶⁹⁰ a későbbiekben pedig szabályozták, hogy mire kell elsősorban fordítani a javakat, bevételeket (a templomépület fenntartása, és az istentisztelet kiadásai) és a fennmaradó összeget használhatja fel a klérus önmaga ellátására. Ettől fogva ez az összeg tulajdonképpen az egyház gazdasági helyzetétől függ, amely nem biztos, hogy kielégítő, ezért szabályozták, hogy milyen juttatások járnak a papnak, valamint e területen az állam is segíti az egyházat.⁶⁹¹

A püspök különleges helyzetéből fakadóan ellátásáról (165§) általában más módon gondoskodnak, mint a plébánosokéről. Ingatlanok bevételeiből, különböző felajánlásokból, amelyeket a hívek erre a célra adományoztak, de leginkább a plébániákról bejövő adókból finanszírozták ellátásukat. Ezt az adót kánoninak nevezik és a VI. századtól a XI.századig volt szokásban, a falu nagyságától függően határozták meg összegét. Ezt egészítették ki a különböző császári rendeletekben előírt juttatások. Az idők folyamán a különböző egyházakban igen eltérő

⁶⁸⁷ MILAS, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 539.o.

⁶⁸⁸ Mt 10,10; Lk 10,7

⁶⁸⁹ 1Kor 9, 7-14

⁶⁹⁰ Const Ap 2,25, 7,29; 8.31

⁶⁹¹ A későbbi paragrafusokban kifejti, valamint itt Nagy Konstantinra utal, az aki által előírt állami támogatás XIX.századig fennáll Vö: Cod Theod VIII 16,1

lett a püspökök éves bevétele.⁶⁹² A korabeli dotáció autokefál egyházanként szabályozott és annyiban egyforma, hogy pénzbeli juttatást jelent.⁶⁹³

Az egyházi tisztségviselők díjazását a püspökség ingatlanvagyonának bevételeiből, valamint egyéb bevételekből kell kigazdálkodni és havonta kiutalni. A XIX. században az egyházmegye igazgatásának tagjai a legtöbb autokefál egyházban fizetésüket vagy az egyháztól, vagy az államtól kapják, egyes egyházakban díjazás nélkül tevékenykednek.⁶⁹⁴

Történelmi források alapján a plébánia papság ellátásának (166§) alapját pénz- és terményadományok, valamint az 'oltár adományok' képezték. Ezek a helyi viszonyoktól és szokásoktól függően eltérőek lehettek és idővel meg is változtak. Milaš szerint saját korában négyféle bevétel áll rendelkezésükre, hogy ellátásukat fedezzék: fix évi térítés, telekhozam – robot, plébániai hívek meghatározott adománya – adó, valamint a stóladíj. Milaš történeti alakulásukban ismerteti őket az ősegyház idejétől napjainkig. A stóladíj mértékét kompetens felsőbb hivatal állapítja meg a plébániatagság kor, állapot és vagyoni viszonyai alapján, továbbá kontrollálja a taxarendet, melynek túllépése büntethető.⁶⁹⁵

Ezekon a bevételi forrásokon kívül a plébánost ingyenes tartózkodási jog illeti meg plébániáján, amelyet az államnak is kötelessége támogatni a congrua rendeletek alapján.

Az egyházban léteznek általános normák a klérus vagyonáról (167§). Már az ősi kánonok is említik, hogy a püspöknek és a papoknak is lehet magánvagyon, amelyet el kell választani az egyházi vagyontól. A vonatkozó kánonok különböző elnevezésekkel illetik a kétféle vagyont: *peculium ecclesiae*, *patrimonium ecclesiae*, illetve *peculium clericorum*. A XIX-században a klerikus a hivatalával összefüggő vagyont legjobb tudása és saját igényei szerint használhatja, de köteles jó állapotban hátrahagyni, *fundus instructus* alapítani, minden hibájából szükségessé vált javítást saját vagyonából fedezni. Erről a hivatallal összefüggő vagyonról egyházi és világi

⁶⁹² Lábjegyzetében sorolja a különböző lehetséges bevételi forrásokat az 1862-es Kanonizmus (*Κανονισμός περί πατριαρχικής επιχορηγήσεως και αρχιερατικών προσόδων*) alapján: adományok, taksák, ajándékok MILAS, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 542.o.

⁶⁹³ Lábjegyzetében felsorolja az összegeket. Konstantinápolyi pátriárka 50e fl; Oroszország 10e rubel, Karlócai metropolita 12 e fl, Szerb metropolita 15e dinár, püspök 10e dinár

⁶⁹⁴ A konzisztórium tagjai Dalmáciában az államtól kapnak fizetést, Karlócan viszont díjazás nélküliek MILAS, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 543.o.

⁶⁹⁵ Lábjegyzetben hozza az egyes autokefál egyházakban a vonatkozó rendelkezéseket például Verordnung vom 28.Juli 1853 – Dalmácia; Verordnung der Landesregierung vom 20. Februar 1859 - Bukovina

hatóságnak is felel, valamint felhasználását a kerületi protopresbyter felügyeli. Az épületek állagmegóvásához tanács felállítása kötelező.⁶⁹⁶

A vagyoni jogi fejezet utolsó pontjában a szolgálatot nem teljesítő papokról való gondoskodást (168§) említi. Eszerint a szolgálati tétlenség teljes lehet kor és betegség okán, valamint részleges valamilyen krónikus gyengeség, testi állapot kapcsán. Az egyház mindkét esetben gondoskodik a pap ellátásáról (pensio), valamint szükség esetén kiegészítő lelkészt küld a felépülés idejére. A segítők díjazását a helyi egyházak szabályozzák.

A fentebb leírtak alapján tehát Milaš értelmezésében a tanítói hatalomból fakadó feladatok közé tartozik:

- a krisztusi tanítás megőrzése, amely elsődlegesen a püspök feladata
- a keresztény tanítás terjesztése, amelynek eszköze a prédikáció és a katekézis, valamint a missziók, továbbá
- a hívek megőrzése a tévtanoktól.

A megszentelői hatalom gyakorlása a szent cselekmények igazgatását jelenti.

A kormányzati hatalomhoz pedig az egyházi törvényhozás, az egyházi bírászkodás – ehhez kapcsolatosan a büntetőjog és az eljárásjog – valamint az egyházi vagyoni jog tartozik.

Šaguna kézikönyvében ettől eltérően az egyházi hatalom hármas felosztása nem jelenik meg. A klérus ellátásának kérdéseit a belső egyházi jog keretében tárgyalja. A vagyoni jog további elemeit, mint például a különböző egyházi szintekhez rendelt gazdasági irányító szervek, pedig a törvényhozásról és igazgatásról szóló részben. Ugyanitt ismerteti az eljárásjogot is.

⁶⁹⁶ Lábjegyzetében hozza az osztrák határozatokat 1806 – 1853 között MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.: Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 550.o.

7.3.5. Egyház élete

Milaš rész-bevezetője alapján az egyházjog az egyház élete kapcsán a keresztényt kíséri attól a naptól fogva, amikor jogilag az egyház tagja lett, addig a pillanatig, amikor ez a tagság megszűnik. Minden körülményt tekintetbe vesz, amelynek alapján jogok részese lehet, valamint istentiszteleti kapcsolatait, távolabbról pedig egyházjogi viszonyait, amelyekben másokkal egyesületbe léphet és végül e jogok megszűnését. Ez alapján a kézikönyv negyedik része a papi rend kivételével a szentségjogról szól az életkor függvényében. Az adott szentséggel kapcsolatban kitér a másvallásúak részesezésének általános kérdéseire is.

7.3.5.1. Keresztség (170§)

Az egyházba való belépés és a teljes jogú tagság elnyeréséhez szükséges a keresztség. Az egyház tanítása szerint felvett keresztség nem ismételt meg és a pap, aki ezt megkísérli elmozdítandó.⁶⁹⁷

A keresztelés háromszori alámerítéssel történik az előírt formula alkalmazásával. Milaš szerint a meglocsolás alámerítés helyett szigorúan tilos, kivéve betegség veszélye és súlyos vízhiány esetén. Az ennek ellenére meglocsolással kiszolgáltató pap elmozdítandó.⁶⁹⁸

A keresztség szentégének anyaga a természetes tiszta víz, mással nem helyettesíthető és ezért hiányában, szabályszerű keresztség nem szolgáltatható ki. A keresztséget szabály szerint a pap vagy a püspök szolgáltatja ki, de halálveszélyben diakónus és alsóbb fokozatok, laikus, sőt nő is kiszolgáltathatja, ha az egyház szellemében szándékszik tenni. Ilyen esetben, ha a megkeresztelt életben marad, az előírt egyházi formának megfelelően egészítsék ki a keresztséget.⁶⁹⁹ Az a pap, akinek mulasztásából valaki keresztség nélkül hal meg, kánoni büntetés alá esik, ha laikus mulasztásából történik, akkor ő három évig nem járulhat az eucharisziához. A keresztelés helye a templom, csak kivételes esetben a lakóház. Az ősegyház idején a keresztség felvétele csak akkor volt lehetséges, ha a jelölt már eltöltött bizonyos időt a keresztény tanítás oktatásában. Amikor a görög-római birodalomban szabad lett a keresztény hit és a pogányságot tiltották, a pogány népek nagy része kereszténnyé lett; mivel eltűnt a katekumenátus, amely felkészített a keresztségre, bevezették a gyermekkeresztséget.⁷⁰⁰ A lelenceket attól függetlenül megkeresztelik, hogy valószínűsíthetően milyen vallásúak a szüleik. A IV. egyetemes zsinat 14. kánonja, valamint a

⁶⁹⁷ Lábjegyzetben Const Ap 47

⁶⁹⁸ A lábjegyzetek gazdagsága jelzi a kérdés korabeli fontosságát, illetve feldogozottságát.

⁶⁹⁹ Nem magyarázza meg mit ért ez alatt. Şaguna kézikönyvének vonatkozó részében sem olvasható kiegészítés, vagy más támpont a témához

⁷⁰⁰ Először a karthagói egyház törvényeiben említik a III. században, majd az V. századra általánosan elterjed, a VI. században már állami törvény is szabályozza.

görög-római törvényhozás szerint a vegyes házasságból született gyermekeket ortodoxnak kereszteljük. A korabeli gyakorlatot a vonatkozó állam törvényei szabályozzák.⁷⁰¹ A kánonok tiltják a sietős megkeresztelését a nem keresztény meggyőződésből kereszténységbe lépni kívánónak, hiszen ajánlott előélete megvizsgálása, keresztény kegyességben tanítása és csak ezután a keresztség kiszolgáltatása.

Az ősegyház ideje óta létezik a keresztszülői (ἀνάδοχος) intézmény az ortodox hit és lelki nevelés támogatására. Kánoni előírások alapján nem lehet keresztszülő másvallású vagy kiskorú személy, továbbá szerzetes és a keresztelendő szülője, valamint gyengeelméjű és senki, akinek nem jó a híre.

A keresztséget közvetlenül követi a bérmálás a keleti egyház tanítása szerint. A keresztelő pap rögtön a keresztség kiszolgáltatása után, hogy megerősítse a megkeresztelt kereszténnyé válását, megkeni a meghatározott testrészeket a püspök által megszentelt krizmával.⁷⁰²

A keresztség által teljes jogú egyháztaggá válik a felvevő, nevét a születési és keresztelési anyakönyvbe bevezetik – igény szerint az anyakönyv bizonyítja a keresztség felvételét és az adott személy jogképességét az egyházban.⁷⁰³

Az egyház a másvallásúak felvételével (171§) teljesíti feladatát a Szentírás⁷⁰⁴ alapján.⁷⁰⁵ Az a személy, aki nem tagja az egyháznak vagy nem keresztény vallású, vagy nem teljes egységben lévő egyéb egyház tagja lehet. E státusz alapján az egyházba történő felvétel is eltérő. Nem keresztény vallású a keresztséggel lép be az egyházba. A nem teljes egységben lévő egyéb egyház tagja az egységben mutatkozó eltérések, hiányok alapján háromféleképpen léphet be az egyházba. A pogányok, valamint a zsidók és mohamedánok számára meghatározott időn keresztül kötelező a katekumenátus (κατήχοι), amely folyamán bevezetik őket a keresztény hit tanításába, ezt követi az ünnepélyes ellene mondás a hitbéli tévedéseknek és az ortodox hit megvallása és végül a keresztség, bérmálás és eucharisztia felvétele. A nem ortodox-keleti valláshoz tartozók a keresztséggel, vagy a bérmálással, vagy a gyónás és az ortodox hit megvallása után vehetők fel az ortodox egyházba⁷⁰⁶. A XIX. században a keresztség felvételével léphetnek be az egyházba azon egyházak tagjai, akik a Szentháromságról helytelen tanítást vallanak, továbbá amelyek keresztségét nem ismerik el, vagy nem az isteni normák szerint vették fel. Ezek az egyházak eretneknek

⁷⁰¹ Id a történeti háttér keretében a Monarchia bemutatásánál 4.1.3. fejezetben

⁷⁰² Nem elemzi a bérmálás jelentőségét, csak kijelenti róla az előzőeket.

⁷⁰³ VÖ MILAS, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 125§

⁷⁰⁴ Mt 28, 19-20

⁷⁰⁵ A témához lábjegyzetében Sergius püspök orosz tanulmányát ajánlja 1894-ből

⁷⁰⁶ Történelmi példákat hoz Krmcaja kniga alapján

számítanak és tagjaik a pogányokhoz hasonló módon vehetők fel az ortodox egyházba. Bértálással vehetők fel azon eretnek egyházak tagjai, ahol ugyan a Szentháromság nevében keresztelnek, de hibás tant vallanak, vagy nincs legális egyházi hierarchiájuk és a bérmálás szentségét nem ismerik. Ebbe a csoportba tartoznak a protestáns egyházak tagjai, és azok a római katolikusok és örmények, akik még nem bérmálkoztak. A gyónás és vezeklés, mint belépési mód, azok számára lehetséges, akik római katolikusok, vagy örmények és saját egyházukban már bérmálkoztak. Meghatározott ideig ismerkedniük és tanulmányozniuk kell az ortodox katekizmust, korábbi hitüket szóban és írásban meg kell tagadniuk, az ortodox hitvallást ünnepélyesen le kell tenniük, majd az előírt püspöki és papi imák elmondása után fogadják az eucharisziát.

A görög egyházban ezektől az általános normáktól eltérő gyakorlat alakult ki a XVIII. századi latin propaganda eredményeként. A római katolikus és protestáns egyházak tagjait újrakeresztelték a háromszori bementés szükségessége végett. Noha a leöntést sem utasították el, mint keresztelési formát, csupán szükség esetén tartották elégségesnek, hiszen az apostoli hagyomány nem ezt a formát őrizte meg.⁷⁰⁷

7.3.5.2. Az egyház istentiszteleti élete

7.3.5.2.1. Szent cselekmények

A 134§ alapján a szent cselekmények (172§) közé a szentségek kiszolgáltatása és különböző imák tartoznak. A szentségek isteni jogban gyökereznek és kiszolgáltatásuk módját az egyház írta elő az idők folyamán. Mindenki a maga módján imádkozhat istenhez, de az egyház, különböző imák rendszeres végzésével támogatja tagjait. Összegyűjtött különböző imákat a szentektől és előírta használatukat.⁷⁰⁸

7.3.5.2.2. Eucharisztia

Az egyház istentiszteleti életének középpontja az eucharisztia (Εὐχαριστία). Ünneplése a megszentelt templomban, szükség esetén minimum a püspök megszentelte antimensiumon,

⁷⁰⁷ A bementés és leöntés etimológiájáról fogalmaz meg két mondatot az ἐμβάπτειν – βάπτισμα igék alapján. Valamint megjegyzi, hogy a moszkvai szinódus is újrakeresztelést ír elő 1620-ban a protestánsoknak is. 1718-as előírás alapján pedig a protestánsokat elég megbérmálni, továbbá a római katolikusok számára is elég a bérmálás, vagy a gyónás és a hitvallás letétele.

⁷⁰⁸ Az imát az egyházi hivatalnak jóvá kell hagynia, enélkül a püspök sem vezethet be újat Conc in Trullo, c. 63, Conc Laodicea, c. 59, Krmcija 42. fejezet, Tertullianus, Österreich 15§ des Staatsgrundgesetzes vom 21. Dezember 1867

liturgiával zajlik.⁷⁰⁹ Kiszolgáltatója csak püspök vagy pap lehet és büntetés terhe mellett csak az előírt rítussal szolgáltatható ki,⁷¹⁰ kovászos kenyér és bor anyagában.⁷¹¹ A liturgiát általában reggel, vagy délelőtt végezzék és csak az év meghatározott napjain történjen este.⁷¹² A celebráló pap mindenképpen vegye magához a szentséget és tartsa meg a szükséges böjtöt.⁷¹³ Az egyház többi tagjai abban az esetben áldozzanak, ha bűneiket megbánták, meggyóntak és életüket megváltoztatják.⁷¹⁴ A következőkben az eucharisziára vonatkozó egyéb előírásokat ismerteti a kánonok alapján.⁷¹⁵

Eucharisziához járulni hét éves kor után évente egyszer kötelező. A nyilvános és visszaeső bűnös, valamint az egyház dogmáit nyíltan kétségbe vonó személy nem áldozhat. A haldoklónak még exkommunikáció esetén is kiszolgáltatható az eucharisztia, amennyiben megbánást mutat. Ha valaki pap hanyagsága miatt áldozás nélkül hal meg a mulasztó pap kánonilag büntethető. Az a pap, aki díjazásért szolgáltatja ki az eucharisziát elmozdítandó és az egyházi állapotból is bocsássák el. A betegeknek történő szentség-kiszolgáltatásnak külön előírásai vannak. A halál közelében mindenképpen szolgáltatassák ki bűnbánat után, de öntudatlan, vagy éppen meghalt személynek nem szolgáltatatható ki. Az eucharisziát – szent kenyér formájában – az oltáron a szentségsekrényben kell őrizni és csak pap érintheti.

Áldozni csak gyónás után lehet.⁷¹⁶

⁷⁰⁹ Ortodoxes Bekenntnis I, 107; Conc in Trullo, c. 31

⁷¹⁰ Conc in Trullo, cc. 32, 76.

⁷¹¹ Conc Carthago, c. 37

⁷¹² Conc in Trullo, c. 52, Conc Laodicea 4, c. 9

⁷¹³ Const Ap 8, Conc in Trullo, c. 29

⁷¹⁴ Bővebben nem magyarázza, csak feltételként írja elő, valószínűleg a gyónásban jelzett javulási szándék elégséges

⁷¹⁵ A két hagyomány – a keleti és latin – szentségi fegyelve több területen is eltér egymástól. A különbségeket a kiszolgáltató, s a felvevő életkora, a szentség felvételének közege és gyakorisága, a két szín alatti áldozás, a szentségi böjt, s az interrituális szentáldozás szempontjai alapján csoportosíthatjuk. Vö.: SZABÓ P, *A keleti eucharisztikus fegyelem néhány sajátossága*, in: *Studia Wesprimiensia* 2007/I-II, 100 – 111

A felvevő életkora szempontjából lényeges – liturgikus hagyományon és tradicionális teológiai felfogáson alapuló – eltérés mutatkozik. A keleti fegyelem ugyanis nem köti értelem használatához az eucharisztia vételét, s ezzel egyidejűleg a szentség mielőbbi kiszolgáltatásának szükségességét hangsúlyozza, így a keleti szentségi fegyelemben érvényes a kisdedek és újszülöttek iniciációja is. Ez a gyakorlat nyugaton is szokásban volt a XII – XIII. századig. Tanúsítják a különböző dokumentumok. Például *Sacramentarium Gregorianum*, *Ordo Romanus Primus* és a teológusok, püspökök útmutatásai a szentség kiszolgáltatásának rendjéről. Vö.: BROWE, P SJ, *Die Kinderkommunion im Mittelalter*, in: *Scolastik* 5 (1930) 1-45

A szentség felvételének közege és gyakorisága tekintetében kiemelhető, hogy keleti hagyomány szerint a szentség kiszolgáltatására csak az eucharisztikus liturgia keretében kerülhet sor, kivéve a betegek áldoztatása, valamint az előszentelt liturgiája esetén.

A keleti fegyelemben az autentikus keleti tradíció alapján a kisdedek és betegek áldoztatásának esetén kívül kötelező két szín alatt áldoztatni.

⁷¹⁶ Nem utal rá, hogy minden konkrét áldozás előtt kell-e gyónni.

7.3.5.2.3. A gyónás

A gyónást az oldás-kötés hatalmából kifolyólag csak a püspök jogosult meghallgatni, valamint az ő felhatalmazása alapján, a plébánián a lelkész. Ez a feladat a plébános rendes kötelességei közé tartozik és ezért a plébánosi kinevezésen kívül nem szükséges hozzá külön püspöki határozat. Görögországban működik a gyóntatószervezetek intézménye, akiket gyóntatóatyáknak (ὁ πνευματικὸς πατήρ) neveznek és állandó püspöki felhatalmazásuk (ἐνταλτήριον) van. A gyóntatás módját különböző előírások tartalmazzák.⁷¹⁷ Más valláshoz tartozó gyónását nem hallgathatják meg és nincs lehetőség csoportos gyónásra sem, csak egyenként végezhető. A gyónási titkot szigorúan meg kell tartani kánoni büntetés terhe mellett. Minden kereszténynek legalább évente egyszer kötelező gyónnia hét éves korától kezdve.

A klérus számára gyóntatóatyát nevez ki a püspök megerősített választással protopresbyteriátusonként. A kinevezett gyóntató évente jelentést tesz a püspöknek.⁷¹⁸

A gyónónak el kell végeznie a meggyónt bűnért előírt jóvátételt (ἐπιτιμία). A keleti egyház kánoni tanítása szerint a jóvátétel nem szoros értelemben vett büntetés (τιμωρία), hanem cenzúra, lelki gyógyító eszköz.⁷¹⁹ Jóvátételként ima, kegyes adomány, böjt, megszentelt helyek látogatása stb, valamint hosszabb-rövidebb ideig tartó áldozástól való eltiltás szabható ki. Súlyos bűn esetén, ha a gyóntatóban kétség merül fel, hogy milyen jóvátételt szabjon ki, fordulhat a megyéspüspökhöz, aki csökkentheti, vagy szigoríthatja a kiszabott jóvátételt. Áldozástól való eltiltáskor más gyóntató csak az előző gyóntató halála esetén részesítheti eucharishtiában a gyónót, vagy a bűnös közelgő halála esetén, ha az exkommunikációt kiszabó gyóntató akadályoztatva van.⁷²⁰

7.3.5.2.4. A szentek tisztelete

Az szentek tiszteletével (173§) kapcsolatban az egyház állapítja meg, mely szentek méltóak az éves ünnepnap, emléknap bevezetésére és életük, műveik említésére. Kezdetben a tisztelet minden formalitás nélkül járt a mártíroknak, nevüket a szent liturgia során említették. A IX. században vezették be a szentek kanonizálását. Ez kizárólag a püspöki szinódus kötelessége, melynek során

⁷¹⁷ I. egyetemes zsinat 12. kánonja; Conc in Trullo, c. 102; Nomokanon, Euchologon, A.PAVLOV Der Ritus der Beichte 83-112

⁷¹⁸ Nincs jobban részletezve, hogy miről is szól ez a jelentés. A Konzisztórium Szabályzat alapján Oroszországban 70-72§, püspöki szinódus 1891. évi döntése szerint Szerbiában 117 pont, püspöki körlevél alapján Dalmáciában 1891. március 04. 92.pont.

⁷¹⁹ Vö MILAS, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 151§

⁷²⁰ Im 565.o. l.ábjegyzetben kánonok és kommentárok

nagy figyelemmel és szigorral jár el. Vizsgálja a személy példamutató életét, műveinek értékét és hatását, prófétai jeleit, csodatévő erejét, földi maradványinak állapotát. Akiről a szinódus kijelenti, hogy szent és méltó a nyilvános tiszteletre (δουλεία), annak relikviáit egy szent helyen helyezik el és egy napot meghatároznak emlékére. A szentek relikviáinak jelentőségét mutatja az is, hogy a szent eucharisztia őrzése csak olyan helyen lehetséges, ahol az alapban elhelyeztek valamilyen relikviát.⁷²¹

Miláš szerint a szentek tiszteletével és emléknapjával kapcsolatosan szót kell ejteni a képekről és a képek tiszteletéről. Szentkép nélkül templom nem állhat a VII. egyetemes zsinat dogmája szerint, de a régi törvényhozás nem adott ki előírást a képi ábrázolásmódról, erre csak a képrombolás időszaka után került sor a kalendárium kiadásával és a részegyházak számára történő megküldésével. A kalendáriumban található képek az ismert bizánci festők alapján példaként szolgáltak.⁷²²

7.3.5.2.5. A megszentelt helyek (174§)

A legfontosabb szent cselekmények végzésére, valamint a szentek tiszteletére meghatározott helyeket szenteltek.(ιεροι τόποι) A megszentelt helyek között az első a templom (ναός, templum), ahol az istentisztelet folyik és a szentek ereklyéit⁷²³ őrzik. Az 59 Trull kánon az istentisztelet nyilvános helyének nevezi – καθολικαι εκκλησιαι. Ezen kívül a kompetens püspök engedélyével házi oratóriumban (εὐκτήρια) is lehet szent liturgiát végezni,⁷²⁴ amennyiben püspök szentelte fel és valamelyik szent ereklyéjét őrzik. A templomszentelés (καθιέρωσις ναού) a püspök, mint a rábízott terület főpásztorának, kizárólagos joga. Ahogy az antimensium megszentelése és az alapkövetétel (πήξις τοῦ θεμελίου) is, amelyekre csak akadályoztatása esetén delegálhat papot. A templomot nem lehet annak a szentnek a napján szentelni, akinek emlékére szentelik. Hitetlen, profán használat, esetleges embervérontás után a templomot újra kell szentelni. A templom oltárát keletre kell tájolni. Három év alatt be kell fejezni építését, melyet megszakítás nélkül kell

⁷²¹ Vö MILÁŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 174§

⁷²² Patriarchal-Dekret in 'Sbornik soloveckoj biblioteki' Conc in Trullo, cc. 891; 82, 100, 1863. szeptember 16-i püspöki szinódusi döntés 4.pont Szerbia, Barsow 318 – 320.o Oroszország

⁷²³ A Jelenések könyve 6,9 alapján a mártírok és Jézus áldozata titokzatosan összekapcsolódik, így az eucharisztikus áldozatot, olyan helyen kell bemutatni, ahol mártírok sírja, vagy ereklyéje található – sok-sok egyházatya pl: Ciprián, Tertullianus, Hieronimus, Augustinus MILÁŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 568.o.

⁷²⁴ Conc in Trullo, c. 31.

végezni a keleti egyházban elfogadott alapelőírásoknak megfelelően. A templom két részre osztható az oltár terére (δῆμα, θυσιαστήριον) és a hajóra (ναός, ἐκκλησία)

A megszentelt helyek közé tartozik a temető (κοιμητήριον), amelyet hagyományosan 'alvóhelynek' is neveznek, hiszen a keresztény hit szerint a halál időleges alvás a feltámadásig. Meghatározott imákkal és ceremóniával szentelik, kötelezően fal veszi körül és esetleges profán használat után újra kell szentelni. Az első időkben tilos volt a templomba temetkezni⁷²⁵ majd a IV. századtól szokássá vált, az újabb időkben pedig újra él a tilalom a püspököket és a fejedelmi ház tagjait kivéve.⁷²⁶

Az előírt rítus szerint megszentelt temetőbe csak egyháztagság temethető, aki nem tagja az egyháznak azt csak szükség esetén a püspök jóváhagyásával temethetik egyházi temetőbe.

Ma a temetők a polgári közösség tulajdonai, így az állami előírások vonatkoznak rájuk.

A megszentelt helyeket, tekintettel kegyes céljukra, mindenkinek respektálnia kell. A templomok, mint isten házána, tisztelete isteni jogon alapszik. Profanizálását egyházi és állami törvények egyaránt büntetik.⁷²⁷ Papok részéről elmozdítást, laikusok részéről exkommunikációt von maga után.

7.3.5.2.6. A szent dolgok (175§)

Minden olyan eszközt szent dolgoknak (πράγματα ιερά) nevezünk, amelyeket kizárólag istentiszteleti cselekményekhez használnak.⁷²⁸ Köztük megkülönböztethető azon dolgok csoportja melyek közvetlenül az eucharisziával vannak kapcsolatban a szent edények (ἅγια σκεύη) és az antimensium (ἀντιμύσιον), valamint az egyéb egyházi funkciójú dolgok csoportja, melyeket az eucharisziától függetlenül használunk, például a könyvek, harangok stb. Az első csoportot megszenteltnek (καθιερωμένα), a másodikat megáldottnak (ἡγιασμένα) hívjuk. Az antimensiumon⁷²⁹ kívül, amit csak püspök szentelhet, minden más szent dolgot a pap is megszentelhet és megáldhat. A szent dolgok immunitása ugyanolyan, mint a szent helyeké,

⁷²⁵ Vö SZUROMI, SZ A, A temetésre vonatkozó egyházfegyelem a XII – XIII. században, SZIT, PPKÉ – KJPI, Budapest, 2002

⁷²⁶ Balsamon, Simeon von Thessalonica

⁷²⁷ Vö: Österreich 122 – 124§, 174 II.c, 175 Ia, 306 § des Strafgesetzes vom Jahre 1852, Serbien 362, 364, 865§§ des Strafgesetzes

⁷²⁸ Vö: MILAŠ, N Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 155§

⁷²⁹ A szentek relikviáját tartalmazza, azokban a templomokban vezették be, amelyet a püspök nem tudott személyesen felszentelni. Ez a püspök által megszentelt tárgy kiegészítette a felszentelési aktust és bizonyította, hogy a nem püspök által felszentelt templom is rendelkezik püspöki jóváhagyással és helyszíne lehet az eucharisztikus áldozatnak. Vö: Balsamon, 31.Trull in Atheni Syntagma II, 372

profanizálásukért exkommunikáció, ellopásukért elmozdítás jár, valamint az állami törvények is büntetik megsértésüket.

7.3.5.2.7. A megszentelt idők (176§)

A világ létezése óta igénye az embernek meghatározott napszakot, napot, időszakot istennek, az örökkévalónak szentelni. A keresztény egyházban ezt az igényt a napi istentisztelet, a év ünnepnapjai és végül a böjti napok elégítik ki. A legfontosabb napi istentisztelet a liturgia, valamint a meghatározott órákban (ώραι) végzett közös zsoltározás és éneklés.⁷³⁰ Milás korában nyolc napi istentiszteletet ír elő az egyház egy szent liturgiát és hét órát.⁷³¹ Kezdetben a hívek minden istentiszteleten részt vettek, manapság csak a nagyon jámborak és nem állandó jelleggel. A kolostorokban és a püspöki templomokban az istentiszteleteket mindenképpen nyilvánosan kell végezni, a plébániákon a liturgián kívül végezhető a házban is.

Az ószövetségi egyházhoz hasonlóan az ősegyház már az apostoli időkben bevezetett ünnepnapokat (έορται). Az első az Úr feltámadásának (άνάστσις του Κυριου, έορτή του Πάσχα) ünnepe, melynek emléknapja a vasárnap (Κυριακή ήμέρα). Az idők folyamán egyre több ünnepnap alakult Krisztus életének lényeges eseményei kapcsán, valamint az Istenanya, apostolok és a szentek emlékére. Megkülönböztetünk mozgó (έορται κινηται, festa mobilia)⁷³² és nem mozgó (έορται ακινηται, festa immobilia) ünnepeket, amelyeket az év meghatározott napján kell tartani, valamint parancsolt és nem parancsolt ünnepeket. A különböző ünnepnapokon végzendő egyházi szolgálatokat a kánoni előírások tartalmazzák, például, hogy a szent liturgián milyen liturgikus szöveget kell használni. A keleti egyházakban három misekánon ismert a Johannes Crysostomos-féle, a Nagy Szent Vazul-féle és az előszentelt adományoké (ή των προηγιασμένων ιερα λειτουργία). Használatuk rendje meghatározott: előszentelt adományok liturgiáját kell mondani nagyböjt minden napján kivéve szombaton és vasárnap és Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepén. A Nagy Szent Vazul-féle szöveget használják karácsony ünnepén és a közvetlen megelőző napon, a Teofánia és Újév napján a nagyböjt első öt vasárnapján, nagycsütörtökön és nagyszombaton. A Johannes Crysostomos-féle liturgikus szöveg pedig az év többi napján hangzik fel.

⁷³⁰ ApCsel 3,1; 10,9;16,25; Ef 5,19; Kol 3,16

⁷³¹ Kilencedik óra, vesperás, második esti dicséret, éjféle dicséret, korai dicséret, első óra, harmadik óra. Nem magyarázza, hogy melyik mikor, milyen konkrét időt és tevékenységet jelent. Valószínűleg általánosan tudottnak veszi. Zsolozsma időkkel megegyezik

⁷³² A Feltámadás ünnepe és ehhez viszonyítva virágvasárnap, mennybemenetel és a pünkösöd., de nem ismerteti a számolási algoritmust

Az egyházi előírások szerint nem szabad szent liturgiát végezni az utolsó farsangi hét szerdáján és péntekjén, a nagyböjt első két napján, nagypénteken, valamint a karácsony és a teofánia előtti pénteken, amennyiben ezek az ünnepnapok vasárnapra, vagy hétfőre esnek.

Az ünnepnapok rendjének megállapításának és megváltoztatásának joga az egyház szinodális hatalmához tartozik, de mivel érinti a hívek polgári életét is szükséges az államhatalommal együttműködni.⁷³³

A böjti idők a lélek vizsgálatát, vezeklést, jámbor cselekedeteket szolgálják, gyakorlatuk ószövetségi és Jézus, valamint az apostolok példáján alapszik.⁷³⁴ Megtartásuk a betegek kivételével mindenki számára kánoni büntetés – exkommunikáció, elmozdítás – terhe mellett kötelező. A böjti napok a következők: minden szerda és péntek, a Húsvét előtti 40 napos böjt (ή αγία τεσσαρακοστή του Πάσχα), a karácsonyi böjt (ή νηστεία των Χριστογέννων), az apostolok tiszteletére tartott böjt (ή νηστεία των άγιων Αποστόλων), Mária elszenderedésének ünnepéhez kapcsolódó böjt (ή νηστεία της κοιμήσεως της Θεοτόκου), teofánia előtti böjt, a Kereszt felmagasztalásának ünnepe előtti böjt, Keresztelő János lefejezése előtti böjt. Az egyházi előírások tartalmazzák azt is hogyan kell e napokon böjtölni. Az egyházi törvényhozás a böjt céljának megfelelően tiltja, hogy a böjti napokon büntető-tárgyalást végezzenek, valamint nyilvánosan szórakozzanak.⁷³⁵

7.3.5.3. A házasság

A 177§ - 205§ paragrafusokat Milaš a házasság kérdéskörének szenteli. Hat alfejezetben foglalja össze a házasságról szóló ortodox tanítást: A házasság lényegi előfeltételei; Az eljegyzés; A jegyesvizsgálat; A kihirdetés; A házasságkötés ideje; Az esketés. Tartalmi ismertetésétől eltekintek, mert más tudományos értekezésben elemzésre került.⁷³⁶ Annyit azonban érdemes megjegyezni, hogy az ortodox egyházban a házasságot is az egyház szolgáltatja ki nem a felek egymásnak.⁷³⁷

⁷³³ Például a munkavégzés, piac ünnepnapokon kérdései

⁷³⁴ Mt 4,1-2; 17,21; ApCsel 13,2-3, 14, 22

⁷³⁵ Lábjegyzetben hozza az elismerő világi törvényeket például Cod Iust III. 12,6; Österreich Hofdekrete vom 22 Jänner 1804

⁷³⁶ Vö SZOTYORI-NAGY Á *Házassági akadályok a bizánci akatolikus egyházak jogrendjében és alkalmazásuk a katolikus gyakorlatban*, doktori értekezés, Budapest, 2009, 4. fejezete

⁷³⁷ Vö: BERKI F *Az ortodox kánonjog* in RÁCZ L (szerk) *Felekezeti egyházjog*, ELTE ÁJK – hvgorac, Budapest, 2004, 103 – 138.o.

7.3.5.4. Közösségi élet az egyházban

A közösségi élet formáit Milaš a fogalom, a történet, a szabályok régen és saját korában szerkezetben mutatja be, a Szerzetességről szóló túlsúllyal.

Az általános áttekintésben (206§) a kétféle forma meghatározását szerepelteti, mondván a közösségi élet az egyházban kétféle formában valósulhat meg, a szerzetesek, valamint az egyházi testvériségek közösségeiben. A szerzetes közösségek célja önmaguk tökéletesítése és istenhez emelése, az egyházi testvériségeké pedig valamilyen, egyház igényei alapján, meghatározott cél elérése közös tevékenységekkel.

7.3.5.4.1. A szerzetesség

A következő pontban (207§) a szerzetesség jelentőségének és kialakulásának történetét és a típusokat ismerteti.

A szerzetesség a kereszténység lelkiességéből fakad, az állandó jobbá válás és erkölcsi tökéletesedés szellemének eredménye, de nem viseli magán a szükségszerűség jegyét. Alapvetően férfiak szövetsége, akik meghatározott szabályok szerint egész életüket istennek és az egyház erősítésének szentelik. Már az ősegyház idején sok jámbor keresztény tagadta meg teljesen földi javait és vetette alá magát teljesen isten akaratának és hagyta el az emberek közösségét, hogy egyedül keresse és szolgálja az urat. A III. századtól pusztákba és a hegyek közé költöztek és nem tértek vissza az emberek közé, akik tanácsért, tanításért jöttek hozzájuk. A remetek közül a szerzetesség alapítóinak nevezhetők: Thébai Pál †340, Nagy Pachomius †348, Nagy Antonius †356, Hilarion †371, Egyiptomi Makarius †390, akikhez többen csatlakoztak olyanok, akik hasonlóan meg akarták változtatni életüket. A remete életforma miatt anachorétáknak (ἀναχωρηται, ἐρημιται, μοναχοι, καλόγηροι), életmódjuk miatt pedig aszkétáknak (ἀσκηται) nevezték őket. Nagy Pachomius egyesítette a remeteket Egyiptomban, hogy közösen éljenek (κοινὸν βίον, vita communis), ettől kezdve nevezték őket coenobitáknak (κοινοβιται), akik lakóhelyét más keleti területeken monaszteriának (μοναστήρια) hívták, ha 100 fő körüli létszámban éltek együtt. A IV. században kezdték magukat asszonyok is ennek az életformának szentelni.

Az anachoréták Pachomius előtt egyedül élnek imádságban, különösebb szabályozás nélkül. A coenobiták közösen élnek kolostorokban, így kapcsolataikat, alá- fölé rendeltségi viszonyaikat szabályokba (208§) foglalták. Nagy Pachomius 325 körül alkotta meg szabályzatukat, amely 142

szorosán értelmezett szabályt és 52 kiegészítést és magyarázatot tartalmaz az imákról, az ellátásról, a tevékenységekről, a kolostori életről és a belépés mikéntjéről.⁷³⁸ Mivel Pachomius szabályai nem tértek ki a szerzetesi élet minden területére, a kolostorok vezetői bizonyos kérdésekben a saját érdekeik szerint jártak el és ez ellentéteket szült. Megoldásként Nagy Szent Vazul 362-ben megalkotta a szerzetesi élet teljes szabályozását katekizmus – kérdés-felelet – formájában. Ez 50 nagyobb (ὁροι κατὰ πλάτος) és 313 kisebb (κατ' ἐπιτομήν) normában szabályozza a kolostori életet.⁷³⁹ A normákat a Szentírásra, az egyházi szabályokra és Pachomius szabályaira alapozta, lényegi kijelentései: a szerzetes lemond a világról, nincs vagyona, amije van az a kolostoré, feltétlen engedelmességgel tartozik előljárójának, életét testi lemondások, böjt, fizikai fáradozások között tölti, teljes istennek szenteltség okán imádkozik, tanulmányozza a szent könyveket, testvérekkel is istenről beszélget, előírásokat szigorúan megtartja, ünnepélyesen tesz szerzetesei fogadalmat.⁷⁴⁰ Vazul szabályai képezik a keleti szerzetesség szabályzatainak Typikáját.

A IV. század közepén a szerzetesség megjelent és elterjedt Nyugaton is amikor Nagy Athanaz két szerzetestársával Rómában letelepedett. Milánói Ambrus szentbeszédeiben méltatta a szerzetesi életet és Milánó közelében kolostort alapított Vazul szabályai alapján. A szerzetes életforma nyugati megerősödéséért sokat tett Dalmáciai Jeromos †420 és Hippoi Ágoston †430 (sic!). A Vazul-féle szabályok szigorúságát és aszketikus jellegét nehéz volt betartani ezért nyugaton kevésbé dinamikus fejlődött a szerzetesség, mint keleten. Ezen a helyzeten sokat változtatott és lendített Nursiai Benedek †543, aki tulajdonképpen a nyugati viszonyokra és klímára alakította Nagy Szent Vazul szabályait, amelyek így átalakított formában a XIII. századig minden nyugati kolostor életét szabályozták. Benedek 73 szabályban foglalta össze a Vazul-féle normákat, amelyeket egy területen kiegészített és jelentősen megújított, ez a noviciátus kérdésköre.

Keleten a Nagy Szent Vazul-féle szabályzaton alapulva a legjelentősebb szabályzatok: Jeruzsálemi Szabályzat 561-ből áldott Sabbastól (Σάββας ὁ ἡγιασμένος), Studion Kolostor Szabályzata 789-ből Theodoros Hegumentől (τῆς μονῆς τοῦ Στουδίου), Athos Hegyi Szabályzat 970-ből a Laurat alapító Athanasztól (τῆς λαύρας τοῦ Ἀθωνος). Ezek a szabályzatok lényegében egyformák, de bizonyos kérdésekben az egyes helyi adottságokból fakadóan különböznek. A Studion Kolostor szabályzata képezi az alapját minden orosz és szerb kolostor szabályzatának, mivel a Kijevi Barlangkolostor és Szent Száva a Chilandar kolostor alapításakor ezt vette át. A korabeli kolostori

⁷³⁸ Lábjegyzetében megjegyzi, hogy Szent Jeromos fordította le latinra, Schiwietz Geschichte und Organisation der Pachomianischen Klöster im IV. Jahrhundert, Archiv Bd. LXXXI, 461

⁷³⁹ Latin fordítása in Migne, Patrol.gr.ed.lat. XVIII, 477-662, Krmcija 61-64 fejezeti, Nagy Antonius szabályai in Migne, Hrist Cetinje

⁷⁴⁰ Vö 211§

szabályzatok Milaš szerint csak a nemzeti és a helyi jellegzetességek tekintetében térnek el egymástól.

A szerzetesség a IV. egyetemes zsinatig független az egyházi jurisdikciótól, a Khalkedoni Zsinat állapítja meg a kolostori közösségek törvényes helyzetét az egyházban és szabályozza viszonyukat az egyházi hatalomhoz. Ez a zsinat a szerzeteseket sem klerikusnak, sem laikusnak nem definiálja, külön csoportként ismeri el és kezeli őket. Velük kapcsolatban négy alapszabályt fogalmaz meg: a kolostor alapítását a megyéspüspököknek kell jóváhagynia, a szerzetesek a megyéspüspökök alávetettek, szerzetesi fogadalom megsértése anathémát von maga után, szerzetes nem foglalkozhat nem kolostori ügyekkel kivéve, ha az egyház érdeke úgy kívánja és a püspöke is kéri⁷⁴¹. Ettől fogva a szerzetesség kérdésköre témája lesz a világi törvényhozásnak is.⁷⁴²

A férfiak szerzeteiben (μοναχοί, καλόγηροι) kialakult kolostori szabályzatok érvényesek a női szerzetek (μονάζουσαι, καλόγηραι) kolostoraiban is. Milaš szerint ez a folyamat nyugaton is hasonlóan zajlik.

A szerzetesség szervezetének (209§) bemutatásakor Milaš a szerzetesi fokozatokat írja le.

Az aszketikus élet lépcsőfokai alapján három fokozat különböztethető meg a szerzetességen belül: rhasophoren, kisebb rendek, nagyobb rendek.⁷⁴³

Rhasophor (ρασοφόροι, ρασοφορούντες) minden szerzetes, akit a noviciátus letelte és méltó volta megvizsgálása után, fogadalmak letétele nélkül ebbe az állapotba felvettek. Ez külön ceremóniával történik az előjáró és a testvérek részvételével, a szerzetes meghatározott ruhát (ράσον, καμηλαύχιον, csuklya) hordhat.⁷⁴⁴ Ezek után a rhasophor köteles a kolostori szabályokat a magasabb fokozatú szerzetesek életmódja szerint betartani és a leendő fogadalmak erkölcsileg kötik.⁷⁴⁵

A 'szerzetesek kisebb rendek ruhájában' (μικρόσχημοι) már fogadalmassok, egyházi aktus keretében megígérik, hogy a testi vágyakat megtagadják, halálukig engedelmesek lesznek és nem törekszenek tulajdont szerezni. Ennek külső jeleként beöltöztetik őket a kisebb rendi ruhákba (παρακαμηλαύχιον, vagy περικεφαλαϊαν és a μανδύαν, szerzetesi köpeny). Ettől fogva nem hagyhatja el a szerzetesi állapotot, haláláig kötik fogadalmait.

A 'nagyobb rendi ruhák' (μηγαλόσχημοι) fokozatát elért szerzeteseket nevezik 'szerzeteseknek' (του άγγελικού σχήματος). Egyházi ceremóniával megújítják, és szigorúbb formában teszik le

⁷⁴¹ IV. egyetemes zsinat 3,4,7,8,16 kánonja

⁷⁴² Iustinianus Nov V, LXXIX, CXXIII, CXXXIII

⁷⁴³ Ehhez hasonló fokozatok vannak az anachoréta szerzeteseknél is

⁷⁴⁴ Jelentőségükről lábjegyzetben javasolja Archimandrita Benjamin tanulmányát

⁷⁴⁵ Például a szerzetesi állapot elhagyását tiltó szabály számára csak etikai jellegű, és ha akarja visszatérhet a világi állapotba és megházasodhat. Nem magyarázza bővebben.

fogadalmait, ennek jeleként más ruhában járnak, παρακαμηλαύχιον helyett κουκούλιον-t hordanak és keresztel hímezett köpenyt (ἀνάλαβον, vagy παραμανδύαν). Kötelesek életüket szakadatlan imákkal és szigorú böjtben tölteni.

Ha egy szerzetes klerikusi állapotba szeretne lépni, ugyanazokat a lépcsőfokokat kell végig járnia, mint a laikusoknak. A pappá szentelt szerzetes hieromonach (ιερομόναχοι), a diakónussá szentelt hierodiakónus (ιεροδιάκονοι). Kolostori előjáró azonban nem lehet pappá szentelt szerzetes, 'csak' szerzetes (μόναχοι).

Ennek a pontnak a végén Milaš újra említi, hogy a Khalkedoni Zsinat kánonjai alapján a püspöktől függenek a szerzetesek, a püspöknek nem pusztán joga, hanem kötelessége felügyelni a kolostorok életét, valamint a szerzetesek a püspök hozzájárulásával minden egyházkormányzati szolgálatot elláthatnak, továbbá, hogy a püspökkel szembeni engedetlenség exkommunikáció terhe mellett tilos.

Mivel a szerzetesi élet szabályozott, ezért a jelöltek meghatározott tulajdonságait már a belépés előtt, valamint a méltó voltát a próbaidő alatt kompetens előjárók vizsgálják.(210§) A vizsgált tulajdonságok jellegüknél fogva fizikaiak és jogiak lehetnek. A fizikai tulajdonságok közül az életkor és a 'normál lelkierő' kérdéskörét vizsgálják. Az előírt életkor meglétét a belépés, a próbaidő és a fogadalomtétel viszonylatában vizsgálják. Nagy Szent Vazul 18. kánonja alapján a kolostorba lépéshez legalább 16-17 évesnek kell lenni, így a próbaideje 19-20 éves korában jár le a jelöltnek és felvehető rhasophornak. Fogadalmat pedig férfiak esetében betöltött 25.,⁷⁴⁶ nők esetében betöltött 40. életév⁷⁴⁷ után lehet tenni.

A normál lelkierő tekintetében a kényszer nélkül hozott belépési döntés meglétét vizsgálják, valamint kánoni szabályok alapján a jelölt nem lehet gyengeelméjű (ήλιθιώται), értelmi fogyatékos (μαινόμενοι), sem lelki beteg.⁷⁴⁸

A jogi jellegű tulajdonságok közül a házasság állapotot, kiskorúság esetén a szülői engedélyt, közösségi szolgálatra kötelezettek esetén a felsőbb hivatal engedélyének meglétét,⁷⁴⁹ továbbá a belépés előtti vagyoni rendelkezések meglétét vizsgálják. Házasságban maradt fél úja házasságot köthet⁷⁵⁰. Kiskorú személy csak szülei engedélyével léphet szerzetbe.⁷⁵¹ Szerzetbe lépés előtt a jelöltnek a szegénységi fogadalmak miatt rendelkeznie kell vagyonáról örökhagyás formájában,

⁷⁴⁶ Conc Carthago, c 126

⁷⁴⁷ Conc Chalkedon, c. 15

⁷⁴⁸ Vö: Blastares Syntagma in Atheni Syntagma VI, 382

⁷⁴⁹ Nomokanon IX, 32, XI, 3 in Atheni Syntagma I, 222, 256

⁷⁵⁰ Blastares in Atheni Syntagma I, 296, VI, 178

⁷⁵¹ Nagy Szent Vazul 18.kánonja

amelynek kedvezményezettje lehet a kolostor is.⁷⁵² Szerzetesi állapotba ugyanúgy tilos díjazás ellenében felvenni valakit, mint a klérusba simoniásan. (19. K VII. EZs.)

A próbaidő általában három év, ami alatt a jelöltnek jól meg kell ismernie a kolostor szabályait és életét. A próbaidő csak súlyos betegség, valamint olyan jámbor ember esetén rövidíthető, aki már laikusi állapotában is szerzetesként élt, de ilyen esetben is szükséges minimum hathónapnyi próbaidő⁷⁵³. A jelöltek méltó voltát a kolostor előjárói, valamint 'keresztstülőként' (ἀνάδοχος) a kolostor erre a feladatra kinevezett öregjei kísérik figyelemmel.⁷⁵⁴

A szerzetesi tonzúra (μοναχική ἀποκόρσις) (211§) a külső aktusa annak, hogy egy személy formálisan is felveszi a szerzetesi állapotot. Ünneplés keretében hajába keresztalakot vágnak. A tonzúra megadása a hegumen vagy az archimandrita,⁷⁵⁵ női szerzetesek esetén kizárólag a püspök joga.⁷⁵⁶ A tonzúra 'felvétele' a szerzetesi fokozattól függően rövidebb, vagy hosszabb ceremóniával történik. A kisebb rendi ruhát felvevők szabad akaratból hármass fogadalmat (ἐπαγγέλματα) tesznek, amelyek közül a legfontosabb a tisztasági fogadalom (παρθενία). Ennek következtében lemond a testi vágyakról, megtartóztatja magát, fekete ruhát hord, nem vesz részt világi szórakozásokban, jámbor gyakorlatokat és böjtöt tart, nem érintkezik a másik nemmel. A fogadalom megtörése súlyos vezeklést von maga után,⁷⁵⁷ kánonok és kommentárok alapján Milás bemutatja a kiszabható büntetéseket. Fogadalom után megkísérelt házasságkötés az egyházból való kizárást vonja maga után, de a püspök más vezeklést is kiszabhat.

Az engedelmisségi fogadalom (ὕπακοή) abszolút értelmű, minden tekintetben teljes alávetettséget eredményez a kolostori előjárónak, akinek rendelkezéseit ellenkezés nélkül tartozik teljesíteni, különben „isten ellenségének”⁷⁵⁸ minősül és büntetés szabható ki rá, de püspökhöz elmehet panaszra.

A szegénységi fogadalom a világi dolgokról való lemondást jelenti, a szerzetesnek nincs tulajdona, mindene a kolostoré. Nagy Szent Vazul a szerzetes magánvagyonát egyenesen lopásnak titulálja.⁷⁵⁹

A tonzúra felvételnek idejétől a szerzetes mindent kolostorának szerez, kivéve, ha kolostoron kívüli szolgálati helyet kap.⁷⁶⁰

⁷⁵² Nomokanon XI, 1 in Atheni Syntagma I, 248

⁷⁵³ IX. helyi zsinat 5.K, orosz szinódusi utasítás 29. mai 1832, n 1789

⁷⁵⁴ IX. helyi zsinat 2.K, 79.K Nomokanon zum großen Euchologion in Atheni Syntagma II, 64; VI, 382

⁷⁵⁵ Atheni Syntagma II, 268

⁷⁵⁶ Atheni Syntagma III, 410

⁷⁵⁷ Nagy Szent Vazul 60 kánonjában 15 év vezeklés, míg a Trullósi zsinat 44.kánonjában 7 év vezeklés szerepel

⁷⁵⁸ 113.K Nomokanon a nagy Euchologionhoz

⁷⁵⁹ Nagy Szent Vazul 20.kánonjában

⁷⁶⁰ Atheni Syntagma I, 248; II, 672 és különböző országok vonatkozó törvényei

A jelölteket a szerzetesi tonzúra aktusával veszik fel formálisan a szerzetei állapotba.(2112§) Az egyházatyák és egyháztanítók szerint ez szentség (μυστήριον) a keresztséghez és a házassághoz hasonlítható. Megismételhetetlen és feloldhatatlan.⁷⁶¹ Nincs kánon arról, hogy a kilépést egyházi hivatal engedélyezhetné.⁷⁶²

- A szerzetesi tonzúra felvétele és a letett fogadalmak maguk után vonják a szerzetes egyes jogainak korlátozását, úgymint: nem foglalkozhat világi, katonai, politikai, polgári és hasonló ügyekkel, nem tanúskodhat civilbírószágon,⁷⁶³
- a pappá szentelt szerzetes nem áldhat meg házasságot, amennyiben kolostorban él, mert ezzel szemben a plébániai szolgálatot teljesítő szerzetes a kompetens püspök jóváhagyásával minden szentséget kiszolgáltathat és eskethet is,⁷⁶⁴
- nem lehet keresztszülő.⁷⁶⁵

Férfi és női kolostorok (213§) léteznek. A vegyes kolostorok gyakorlatát a VIII. században a VII. egyetemes zsinat tiltja meg.⁷⁶⁶ Kolostort nem lehet a püspök tudta, jóváhagyása és engedélye (έπισκόπον συνειδότος και έπιτροποντος) nélkül alapítani és berendezni.⁷⁶⁷ A kolostorkönyveket (βρεβίφ έγκαγράφεισθαι), amelyek tartalmazzák mindannak leírását, ami a kolostorhoz tartozik, a püspöki archívumban kell őrizni. A kifejezett engedély és a vagyoni rendelkezések után a püspök ünnepélyesen kereszttel jelöli meg az új kolostor alapkövét és majd a befejezett kolostort felszenteli.⁷⁶⁸ Felszentelt kolostort nem lehet világi lakóhelyként használni, szekularizációjukat antikanonikus cselekménynek kell tekinteni. A kolostor vagyonának integritásáért a kolostori előljáró és a megyéspüspök felelős elsősorban. A kolostorok külső és belső igazgatás, valamint a joghatóság tekintetében alapértelmezés szerint a megyéspüspöktől függenek. A megyéspüspök szükség esetén kinevezhet a kolostorok felügyeletére exarchát, vagy a konzisztórium egy tagját kérheti fel, hogy referáljon a kolostorokról.⁷⁶⁹

⁷⁶¹ Aki megkísérli anathémával kell sújtani Khalkedoni zsinat 7. kánonja alapján

⁷⁶² Lábjegyzetben jelzi, hogy az orosz egyházban a szerzetesi állapotot elhagyó laikusi állapotba tér vissza és házasságot köthet 36 § 1883 Konzisztórium Statutum és világi törvények – 349§, IXBand des Staatsgesetze 1886 – alapján. Ez csak az oroszoknál gyakorlat és a mérvadó kanonisták, akiket Milaš megkérdezett, nézete szerint ezt a gyakorlatot nem lehet összeegyeztetni a keleti kánoni hagyományokkal

⁷⁶³ Atheni Syntagma VI, 395

⁷⁶⁴ 84K Nomokanon zum Euchologion

⁷⁶⁵ 87K Nomokanon zum Euchologion. Milaš a világról való lemondással és a keresztyermekért vállalt felelősség nagyságával magyarázza, Pavlov 84,87K Nomokanonhoz írt kommentárja alapján mondván ebben az esetben nem tudna miatta saját szerzetesi tökéletesedésére figyelni

⁷⁶⁶ A 20.kánonban

⁷⁶⁷ IX.helyi zsinat 1kánonja

⁷⁶⁸ Vö Balsamon és Blastares, Atheni Syntagma I, 117, 247; VI, 263; II, 650

⁷⁶⁹ Atheni Syntagma V.110; és Milaš tanulmánya a méltóságokról 131-132.o.

A kolostorok több szempont szerint csoportosíthatók. Egy ilyen aspektus lehet a megyéspüspök és a kolostor viszonya, ez alapján a kolostor kétféle lehet, egyházmegyes (ἐπαρχιακά vagy ἐνοριακά μοναστήρια), amely esetben a legfőbb egyházi hatalom felette a püspök, vagy sztauropég/pátriárkai (σταυροπηγιακά, vagy πατριαρχιακά μοναστήρια), ebben az esetben a legfőbb hatalmat nem a megyéspüspök, hanem a pátriárka gyakorolja a kolostor fölött. Sztauropég kolostor a pátriárkátus minden egyházmegyéjében működhet, továbbá a Konstantinápolyi pátriárka területen kívül is gyakorolhatja ezt a hatalmát.⁷⁷⁰ Milaš röviden említi a császári, vagy fejedelmi kolostorok típusát is, amelyeket világi uralkodók alapítottak isten nagyobb dicsőségére. Az ilyen kolostorok lelki értelemben függetlenek a püspöktől, de a pátriárka felügyeletet gyakorol felettük és ellenőrzi szabályzat szerinti életüket.⁷⁷¹

A kolostorok megkülönböztetésének másik szempontja az ott élő szerzetesek életmódja. Eszerint egy kolostor coenobita (κοινόβια) vagy idiorritmikus (ιδιόρρυθμα) lehet. A coenobita kolostorban közös életet folytatnak, közösen étkeznek, nincs egyéni vagyonuk a szerzeteseknek, magukat választott vezetőik szavának vetik alá. Az idiorritmikus⁷⁷² kolostorok típusa a XIV.században alakult ki Athos hegyen. Az itteni szerzetesek szigorú aszketikus szellemben élnek, imaéletük és szabályzatuk hasonló a coenobita kolostorokéhoz, csak a szegénységi fogadalom értelmezésében eltérő. Ugyanis rendelkeznek saját vagyonnal, saját cellájukban készítik ennivalójukat, csak vasárnap étkeznek együtt. Mindenki saját választása alapján vagy tanulmányoknak, vagy kézműveskedésnek szenteli magát. Vagyonát ki-ki valamelyik kolostortársára hagyja. Elöljárót évente választanak. Úgy tűnik tehát, hogy az idiorritmikus kolostorokban vegyítik a remete és a coenobita életformát.⁷⁷³ A görög idiorritmikus kolostorokkal rokon az orosz kolostorok közül azoknak az élete, ahol nincs közösségi élet (neobšćežitelnie), ezek a XVIII. század második felében alakultak ki.

Milaš a kolostorok belső szervezetét (214§) a tisztségviselők megválasztása, kötelességeik és jogaik, valamint függelmi kapcsolataik szerkezetében és a legfőbb elöljáró, a tanácsok és az ökonómus sorrendjében mutatja be.

Hagyományosan a kolostor vezetésével egy meghatározott funkcionárius (sic!) foglalkozott, apátnak (ἀββᾶς) nevezték, a szerzetesek egymást pedig testvéreknek (ἀδελφοί) hiszen a kolostorok

⁷⁷⁰ Atheni Syntagma II, 40 – 42; V, 110, Archim Johannes Kommentar, 1742. júni 19. Szinod ukazhoz

⁷⁷¹ MILAŠ, N Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 673.o.

⁷⁷² Zárójelben odaszúrja, hogy az idiorritmos kifejezés tulajdonképpen sui iuris jelent, de nem magyarázza bővebben.

⁷⁷³ Lábjegyzetében Meyer, die Haupturkunden című könyvére utal, valamint a hasonlóságra a nyugati szerzetes rendek közül a karthauziakkal, Dubois LaGrande Chartreuse, Grenoble, 1876

lakói formálisan lelki családot alkotnak. Később az apát tiszteletbeli címmé vált és a vezetőt hegumennek (ἡγούμενος), vagy archimandritának (ἀρχιμανδριτης) nevezik. Kötelesség és jogok tekintetben nincs köztük különbség, csak a vezetésük alatt álló kolostor méretében.⁷⁷⁴ Legfőbb előjáró csak szerzetes lehet, aki példamutató életű, jámbor és képesnek mutatkozik a hatalom viselésére, az idők folyamán az életkor, a tonzúra felvételének ideje egyre kevésbé lényegessé vált, a hangsúly az alkalmasságra került. Akit alkalmasnak tartanak, azt megválasztják, ha saját kolostorukban nem találnak alkalmas jelöltet jöhet más kolostorból is a leendő előjáró. A választáson minden szerzetes választ,⁷⁷⁵ miután esküt tesznek az evangéliumra, hogy legjobb tudásuk és nem szenvedélyeik alapján választanak. A választást a püspök erősíti meg. Szauropég kolostor előjáróját a pátriárka, vagy színódusa nevezi ki. Azokban a kolostorokban ahol alapítvány működik az alapítvány képviselője a szabályzat szerint vesz részt a szavazáson. A legfőbb előjáró jogait és kötelességeit az intronizációjakor püspökétől kapott dekrétum (ἐνταλμα) tartalmazza. Legfontosabb kötelessége⁷⁷⁶

- felügyelni a szabályzat betartását a kolostori életben,
- gondoskodni az istentiszteletek teljesítéséről és azon a teljes szerzetesi közösség részvételéről,
- intézkedni, hogy a szabályzat szerint a szentek életéből naponta felolvassanak,
- kényszerítő helyzeten kívül a kolostort nem hagyhatja el és gondoskodnia kell arról, hogy a szerzetesek se tegyék kifejezett engedélye nélkül,
- vizitál a cellákban és ellenőrzi, hogy szerzeteshez méltó tevékenységeket végeznek-e,
- tanító előadásokat tart,
- felügyeli a kolostor ökonómusát,
- gondoskodik az előjárók, tisztségviselők rendszeres kötelességteljesítéséről,
- évente jelentést tesz egyházi felettesének a kolostori életről, a szerzetesek viselkedéséről és a kolostor gazdasági helyzetéről.

Jogai főségén alapszanak, minden szerzetes neki alávetett, büntethet, jelölteket vehet fel a szerzetesi állapotba és meghatározott főpapi jogok is megillethetik, például szubdiakónust szentelhet Nikephoros Konfessor 17. K alapján.⁷⁷⁷ Mindezen jogait atyai jelleggel gyakorolja kikérve idősebb testvérekből álló tanácsa véleményét lelki és adminisztratív ügyekben is. Tanács

⁷⁷⁴ A források általában hegumenről beszélnek mivel jóval kevesebb nagyobb kolostor volt, amelynek élén archimandrita áll.

⁷⁷⁵ Nem jelzi, hogy fokozatfüggő lenne e választási jog, és nem mondott erről semmit a fokozatoknál sem, de mivel akit megválasztanak mindenki előjárója lesz, valószínűsíthető, hogy a jelölteken kívül minden szerzetes választ

⁷⁷⁶ Vö Milaš tanulmánya a méltóságokról 143.o.

⁷⁷⁷ Nem tér ki arra a problémára, hogy amennyiben nem felszentelt pap, akkor mi alapján teszi ezt?

(Βουλή) felállítása minden kolostorban kötelező, tagjai a vikárius, a gyóntatóatyja, az ekklesiarcha, az ökonómus és példamutató életű idős szerzetesek. A tanács tagjait a legfőbb előljáró tanácsnokainak (σύμβουλοι) nevezik. és három szenátust alkotnak: bírósági ügyek szenátusát, templomi és istentiszteleti ügyek szenátusát, valamint a gazdasági ügyek szenátusát.

A kolostori bíróság (κριτήριο) tagjai a legfőbb előljáró elnökletével a vikárius, aki a második a kolostori rangsorban (δευτερεύων) és akadályoztatása esetén képviseli a legfőbb előljárót, a gyóntató (πατήρ πνευματικός), akit a legidősebb és legjámborabb szerzetespapok közül neveznek ki, és az ő kötelessége a noviciusok felügyelete, valamint három példamutató életű idősebb szerzetes, akiket ἐπιστημονάρχαι-nak neveznek.

Az ekklesiarcha (ἐκκλησιάρχης) a templom és az istentiszteletek szabályzat szerinti rendjéért felel, ő osztja be heti turnusokba szerzetespapokat. Segítői a parekklesiarcha, a protokanonarcha, a kanonarcha, aki a zsoltárok templomi olvasásáért felel, továbbá a taxiarcha, aki a templom tisztaságáról és rendben tartásáról gondoskodik.⁷⁷⁸

Az ökonómus (οικονόμος) a legfőbb előljáró felügyelete alatt végzi munkáját, őnélküle nincs szabályszerű kolostori élet. Felügyeli a teljes kolostori vagyont, őrzi integritását, az idegen kezeket távol tartja, meghatározott időben egy évre elkészíti a költségvetést és elszámol az elmúlt időszakról. A rendkívüli kiadásokhoz szüksége van az előljáró jóváhagyására. Segítői a parökonómus, aki akadályoztatása esetén képviseli az ökonómust, továbbá a duchiar, aki a pénztárért felel, valamint a grammatikus, vagy jegyző, akit a képzett szerzetesek közül választanak, és aki a könyveket vezeti, kezeli az archívumot és a könyvtárt, szükség esetén vezeti a jegyzőkönyveket és szerkeszti a kolostor krónikáját (υπομνηματογράφος).

A kisebb kolostorokban egy-egy ember többféle feladatot is ellát, a kisebb jelentőségűeket akár noviciusra is rábízák.

7.3.5.4.2. Az egyházi testvériségek (215§)

Az egyházi testvériség (ἀδελφοτής) laikusok szövetsége, amelyet az egyház jólléte érdekében hoztak létre és ennek elérésében tevékenykedik. Az első testvériséget a parabolánikat (παραβολάνοι) az alexandriai egyházban találjuk, ők gondoskodtak a betegekről. A IV. században ἀσκητήριον név alatt említenek egy testvériséget, akik temetésekkel és a temetőkkel foglalkoznak. Az egyháztörténelem különböző feladatot ellátó testvériségeket említ, úgymint idegeneket elszállásoló (ξενοδοχία), árvákat nevelő (ὀρφανοτροφεία), betegápoló (νοσοκομεία), szegényeket támogató (πτωχοδοχία), lelenceket ellátó (βεφοτροφεία), missziós és hitvédő testvériségeket. A

⁷⁷⁸ A tisztségek és a felelősök leírásakor Milaš a Chilandar valamint a Studion kolostor szabályzatára hivatkozik

testvériségeket a szerzetesektől megkülönbözteti, hogy nem élnek közös monasztikus életet, nem kötelező fogadalmat tenniük, ha az adott személy vállalt ideje eltelt, kiléphet a testvériségből, továbbá kényszerítő szabály nem alkalmazható a tagokkal szemben, de aki nem teljesíti kötelességét, azt kizárják.

Az egyházi testvériségek jogi karaktere (216§) változó. A testvériségek vállalt feladataik szerint kisebbek és nagyobbak lehetnek, tevékenységük korlátozódhat egy helyre, de kiterjedhet nagyobb területre is. Lehetnek csak laikusok, de tagok lehetnek egyházi személyek is. Mindenképpen függenek a kompetens egyházi hatalomtól, amelyik szabályzatukat jóváhagyta.⁷⁷⁹ A testvériség tagjai állandó lakóhelyük szerinti plébániához tartoznak, de kijelölhetnek a testvériség számára saját templomot is. A vezetőt a püspök hagyja jóvá, aki szövetségre léphet hasonló testvériségekkel. A testvériségek a vonatkozó állam törvényeinek is alá vannak vetve, az egyesülési jog és a vagyoni jog tekintetében mindenképp.⁷⁸⁰

7.3.5.5. A keresztény halál

Az egyház kíséri fiait születésüktől fogva és szentté tevő segítségét mindenkor megadja. Így a halál órájában (217§) is azt, amivel a jó keresztény méltón végezheti és beléphet az örök életbe. A gyónás szentsége megadja a feloldozást⁷⁸¹ minek következtében a haldokló nyugodt lelkiismerettel állhat végső bírójához, valamint méltón fogadhatja az eucharisziát, amely az I. egyetemes zsinat 13. kánonja alapján az utolsó szükséges útravaló (του τελευταίου και αναγκαιότητος εφοδίου).

Milaš szerint a Szentírásra alapozva az egyház még egy szentséget kínál súlyos beteg, vagy haldokló fiainak, ez az utolsó kenet (το εἰχέλαιον). Kiszolgáltatásához hét pap kell és csak szükség esetén elég kevesebb. Felvétele előtt a betegnek meg kell gyónnia, utána megáldozhat. Tilos kiszolgáltatni, ha a beteg megtagadta a gyónást, vagy nincs magánál, vagy ugyanennek a betegségnek idején már egyszer felvette, valamint halottnak.⁷⁸²

⁷⁷⁹ Vö: MILAŠ, N Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 142§

⁷⁸⁰ Például Ausztriában 15. nov.1867 tv

⁷⁸¹ vö: MILAŠ, N Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 172§

⁷⁸² 164.K Nomokanon zum Euchologion, Pavlov kommentárja

Az egyház minden elhunyt tagját imákkal kíséri utolsó nyugvóhelyére és megszentelt földbe helyezi. (218§)⁷⁸³ Az egyházi ceremónia eltérő laikus, pap, szerzetes, gyermek esetén, valamint különbözik a gyászmise, amennyiben húsvéti időre esik a temetés. Tilos egyháziilag temetni nem ortodox hitű embert, megkereszteletlen gyermeket, visszaeső bűnöst gyónás híján, öngyilkost, párbajban meghaltat, halálraítéltet.⁷⁸⁴ Milaš idején hamvasztás esetén a holttest beszentelése sem megengedett. Egyes ortodox-keleti részegyházakban a püspök beleegyezésével másvallású keresztényt eltemetnek különleges ceremóniával ortodox temetőben, amennyiben saját felekezetének nincs temetője, vagy nincs benne hely.

Milaš megjegyzi, hogy a temetések kapcsán egészségügyi törvényeket is be kell tartani, valamint a vonatkozó állami törvényeket a halál beálltával kapcsolatosan.⁷⁸⁵

Mindenkinek joga, hogy végső nyughelyét meghatározza, ha ezt nem tette meg lakóhely szerinti plébániai temetőben temessék el, valamint a plébánia tagjait a plébános temesse. A temetésért jogos a stóladíj kifizetése. Ezzel kapcsolatban helyi egyházak szabályozása eltérő lehet.

Régi egyházi gyakorlat szerint a plébánián bevezetik az elhunytakat a halotti anyakönyvbe.⁷⁸⁶

Már az ószövetség idején is imádkoztak az elhunytakért (219§).^{787 788} Manapság minden liturgiában megemlékezünk az elhunytakról, továbbá meghatározott napokat a megholtak emlékére szentelünk. Milaš kiemeli, hogy másvallású halottért tilos imádkozni, valamint sírját sem szabad látogatni.

Milaš kézikönyvének ez a második legrövidebb fejezete és látható módon, pusztán a legszükségesebb információkat hozza. Többször hagy megmagyarázatlanul kijelentéseket. Šaguna kézikönyvének tartalma több helyen is kiegészíti és segíti a teljesebb kép kialakítását. Šaguna a szentségjogi részt a belső egyházjog keretében szerepelteti, közvetlenül az egyházzól szóló bevezetés után, valamint az alkotmányjogi rész előtt. Ezzel kiemeli a szentségek lényegi szerepét az egyház életében.

⁷⁸³ Vö: MILAŠ, N Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 174§

⁷⁸⁴ Lábjegyzetben hozza azokat az állami törvényeket, amelyek előírják a halálraítélt külön helyszínre temetését pl Osztrák büntetőtv 1873

⁷⁸⁵ Lábjegyzetben hozza pl Österreich Hofdekret vom 10. April 1787

⁷⁸⁶ Vö MILAŠ, N Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 125§ 423. o.

⁷⁸⁷ Móz 20,29; 34,8; 1Kir 31, 13; 2Makk 12,45

⁷⁸⁸ A Constitutiones Apostolorum is előírja VIII,22 kánonjában

7.3.6. Egyház viszonya az államhoz és más vallásokhoz

Milaš kézikönyvének utolsó fejezetét az egyház külső viszonyainak ismertetésére szenteli. Nézete szerint Krisztus egyháza az egyetlen a világon, amely a századok végéig fennáll, az emberek akaratát Isten akaratához hajlítja és mindenkit elvezet Isten Országába. Ebből következően Krisztus egyháza hordozza a feltétlen szükségszerűség jellegét, feladatát, melyet alapítójától kapott, nevezetesen, hogy minden embert elvezessen a kereszténységbe, isteni határozat alapján kell teljesítenie.

E feladat teljesítése során az egyház elsősorban az állammal kerül érintkezésbe, majd pedig minden olyan hívő közösséggel, amely az ő közösségén kívül létezik. Ezen alapul a meghatározott jogi kapcsolat az egyház és egyik oldalról az állam, valamint másik oldalról a különböző másvallású közösségek között. Ezt a kapcsolatot az egyházjog különböző rendszereiben külső egyházjognak nevezik, hogy megkülönböztessék a belső egyházjogtól, amelynek tárgya az egyház és tagjai közti jogi kapcsolatrendszer.⁷⁸⁹

Milaš hangsúlyozza, hogy az egyház és állam közti jogi kapcsolat tanának tárgyalása azért (is) fontos mert teljes nyugalom és rend csak ott képzelhető el ahol a különböző személyek és közösségek jogi szférája pontosan meghatározott és állami és egyházi hatalom kompetenciakörüket nem lépik át.⁷⁹⁰ Ugyanilyen fontos a másvallásúakhoz fűződő viszony leírása, hiszen figyelembe kell venni, amikor arra hívatnak, hogy az igaz keresztény hitet megismerjék.

A fejezet első öt pontja tartalmazza az egyház és állam viszonyának leírását kialakulásuk és hatalmi jellemzőik alapján.

7.3.6.1. Egyház és állam viszonya

Az egyház és az állam keletkezése (221§) kapcsán a keresztény doktrína tanítja, hogy az egyházat Isten alapította, valamint az állam eredete is lefektetett az isteni világtervben. Egyház és állam azért isteni intézmények, mert az emberek örök, illetve időleges jóllétét célozzák.⁷⁹¹

A keresztény dogmatika isteni intézménynek jelöli az egyházat, tanítja, hogy Krisztus alapította, hogy lelki birodalom, hogy sem időbeli, sem térbeli lehatárolása nincs; célja az emberek lelki gyógyulásának és istennel való egyesülésének előkészítése és végül, az egyháznak célja szerinti

⁷⁸⁹ Ezzel a meghatározással redundánssá válik, ugyanis a bevezetésben már egyszer tisztázta a külső és belső egyházjog viszonyát. Ugyanakkor így az egyes fejezetek külön-külön is olvashatók, és használhatók

⁷⁹⁰ Vö: Korának viszályai és nehézségei az egyház és az állam viszonyában, például Kulturkampf

⁷⁹¹ Vö: SCHANDA, B., *Magyar állami egyházjog*, Budapest 2000

eszközök állnak rendelkezésére, melyek minden kapcsolatban eltérőek.⁷⁹² A kánoni jog ezt a dogmatikai tanítást befejezett tényként kezeli és ennek alapján tárgyalja az egyház jogi jellegét a világban. Ezzel kapcsolatban, az államról és államhatalomról szóló tanításában, a keresztény doktrína kimerítő: Isten nem csak az ember teremtője, hanem a közösség is; beleplántálta az emberi természetbe a közösségi élet szeretetét és a többi emberrel való kapcsolatra törekvést.⁷⁹³

A kétféle hatalom jelenlétét az ember életében, továbbá független jellegüket is egy-egy szentírási helyhez köti.⁷⁹⁴

Kiemeli, hogy az egyház elismeri az állam isteni intézmény jellegét, kommemorálja is Vazul- és Chrysosotomos-féle liturgikus szövegekben; valamint bünteti vezetőjének megsértését, megsebesítését

Mindez elismerést az államhatalom világnézetére való tekintet nélkül adja meg az egyház, mivel minden hatalom istentől származik.

Mindkét hatalom önálló és független (222§). Különbözőségük már alapításuk különbözőségében tetten érhető, míg az egyházat Isten közvetlenül alapította,⁷⁹⁵ szervezetét meghatározta⁷⁹⁶ addig az államot közvetve, amikor az emberbe oltotta az egyesülésre törekvést, amely eredményként az állam kialakult és szervezeti létrejöttek.⁷⁹⁷ További különbségek fakadnak az eltérő területi és időbeli lehatároltságból, de a legfőbb különbséget a két hatalom céljának különbözősége okozza.

Mindkét hatalom rendelkezik saját céljának eléréséhez szükséges eszközökkel, ezért önállóak és függetlenek egymástól. Valamint az egyház célja nem vethető alá más célnak.

Milaš szerint Krisztus maga is kijelölte a határt a két hatalom között az „...adjátok meg a császárnak, ami a császáré, az Istennek pedig, ami az Istené!”⁷⁹⁸ valamint az „...Istennek inkább kell engedelmessé válni, mint az embereknek”⁷⁹⁹ kijelentésekkel.

Az állam a fennálló társadalmi és nemzeti körülményektől függ erkölcsileg. Egyház joga és kötelessége államhatalmat figyelmeztetni, ha megsérti az erkölcsöt, amennyiben ezt az állam

⁷⁹² A saját kézikönyvében leírt bevezető fejezetekre utal vissza, 48-51§

⁷⁹³ Kijelentését szentírási helyekre alapozva bizonyítja, például az asszony teremtésében van az első tevékenykedése a közösség megalapításának isteni tervének. A szövetség férfi és nő között, a házasság az első közösség, a család, alapja. Az első család természetesen terjed ki határain kívülre és alkot egy nagyobb közösségi egységet. Mivel az ember Isten képmása és az első ember fő célja teremtője dicsőítése, tisztelete volt, ezért kell az első embertől származó közösség fő céljának is ennek lennie. A teremtő tisztelete a természet törvénye szerint is a legfontosabb szükséglete a közösségnek, ahogy szükséges törekvése minden embernek. Ez az Istentől plántált vonal a bűnbeesést követően eltérő irányt vett; az ember Isten helyett önmagát kereste, hogy tisztelje. Ezáltal az eredeti közösségi rend felborult.

⁷⁹⁴ Jn 19,10 – semmi hatalmad sem volna fölöttem, ha nem kaptad volna onnét felülről; Róm 13,1-5 – nem büntetéstől való félelemből kell magunkat alávetni, hanem lelkiismeret miatt; 1Pét 2, 13-15

⁷⁹⁵ Mt 16,18

⁷⁹⁶ Mt 18,20 ApCsel 15,28

⁷⁹⁷ Vö: P.DEMARCA *De concordia sacerdoti et imperii*, Paris 1714, 92.o.

⁷⁹⁸ Mt 22,15-21

⁷⁹⁹ ApCsel 4,19

elutasítja, türelmesen vár, míg jobb belátásra tér. Az ügyekben tilos összekeverni a kétféle hatalmat.⁸⁰⁰

Az eltérések azonban nem zárják a kétoldali kapcsolatot (223§), sőt inkább indukálják azt. Szoros kapcsolat és kölcsönös segítség és egymás kiegészítése a sajátos tulajdonságok alapján fogja eredményezni az időbeli és az örök jóllét elérését.

A kapcsolatot jogilag és az egyház gyakorlatában már az ősegyházban szabályozták bizonyos közös tevékenységek és ügyek kapcsán. Azonban a saját küldetéssel kapcsolatos nem tiszta ideák következtében ez nem mindig volt így. Milaš szerint egyház és állam kapcsolatát mindig befolyásolták az adott kor viszonyai, noha az egyház számára, feladatának teljesítése szempontjából az államrendszer jelentéktelen.⁸⁰¹ Kiejelenti, hogy az egyház jó működik az állam segítsége nélkül is, az állam azonban nem sokáig képes erre az egyház lelki és erkölcsi ereje nélkül.⁸⁰² Hangsúlyozza, hogy Krisztus országa nem a szabadság országa politikai értelemben, hanem a lélek és igazság országa; ez a szabadság nem igényel földi hatalmat.⁸⁰³

A fentiek alapján egyház és állam között nem lehetséges konfliktus, ha mégis kialakul, akkor emberi gyengeségből és az eltérő célok figyelmen kívül hagyásából történik. Véleménye szerint a nyugati területekhez viszonyítva keleten jóval kevesebb probléma adódott egyház és állam között, aminek magyarázata az egyházszakadás utáni nyugati egyházi alkotmány-felfogás. Eszerint az államhatalom minden tekintetben alávetett az egyházinak és a pápának világi szuverenitása van.

E nézet ellen különböző mozgalmak léptek fel XIV.Lajos korától kezdve, nevezetesen a gallikanizmus,⁸⁰⁴ a febronianizmus és a jozefinizmus. Eredményükként megszületett a 'szabad egyház szabad államban'-elv, ami megkövetelte az egyház és az állam szétválasztását.

Keleten más típusú problémák merültek fel, például az állam az egyháztól egyházzal ellentétes gyakorlat elismerését követelte, valamint nem vette figyelembe az egyház kompetenciáját, azonban ezek a problémák sosem vezettek az egyház és az állam viszonyáról szóló új tan kidolgozásához. Ez a tan a keleti egyházban a Szentírásról alapszik⁸⁰⁵ és a világi uralkodók

⁸⁰⁰ Const Ap 6, 81 - senki sem szolgálhat két úrnak

⁸⁰¹ MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 697.o.

⁸⁰² Im, 698.o.

⁸⁰³ Im, 699.o.

⁸⁰⁴ 1681 Boussel, 'Declaratio cleri gallicani' négy pontja: Péter és követőinek csak lelki hatalma van, pápa az egyetemes zsinat határozatainak alá van vetve, pápa hatalmát az adott ország rendeletei korlátozhatják, a pápa hitbéli döntései csak akkor változtathatatlanok, ha az egész egyház elfogadta.

⁸⁰⁵ Iz 49,23; 2 Kir 5,3

előírásaiba is bekerült.⁸⁰⁶ Zachariae Liegenthal szerint a császár és a pátriárka, mint a legfőbb világi és a papi hatalom, úgy viszonyulnak egymáshoz, mint a test és a lélek és az állam szervezetének működéséhez ugyanúgy szükségesek, mint a test és lélek az élő embernek. Kapcsolatukon és egyetértésükön nyugszik az állam jólléte.⁸⁰⁷

A kétoldali kapcsolat alapjának és szükségességének bemutatása után a pozitív jogban meghatározott határok ismertetése következik, amely alapján besorolható, mely ügyek tartoznak a külön, valamint a közös hatalmi szférába. (224§) A hatásköröket az ügyek természete és a kétféle hatalom eltérő célja határozza meg. Az egyház illetékes a lelki ügyekben, az állam a béke és a rend fenntartásában és közösen lépnek fel a mindkét félre vonatkozó ügyekben. Az ügyek taxatív felsorolása a kodifikáció⁸⁰⁸ feladata, a következőkben csak az általános alapokat sorolja fel.⁸⁰⁹

Az egyház kizárólagos kompetenciakörébe tartoznak a lelki természetű ügyek, úgymint a hit és a keresztény erkölcs, az istentisztelet, a szentségek, az egyház belső igazgatása, hitetlenek vagy másvallásúak felvétele az egyházba, klérusba való felvétel, szerzetesi állapotba történő felvétel, egyházi vagyon igazgatása, egyházi bírászkodás, egyházi törvényhozás belső életről.

Az állam kizárólagos hatáskörébe tartozik az egyháztagok – laikus és klerikus egyaránt – polgári és politikai helyzetének megítélése, magánjogi ügyek, állami törvények megsértésének megítélése, egyházi írások polgári hatásainak megítélése, az egyházi cselekmények – különösen a szentségek – állami jelentőségének megítélése.

Közös ügynek számít az egyházi területek lehatárolása, az ünnep- és pihenőnapok rendezése, egyházi épületek és temetők építészeti és egészségügyi előírásai, felekezeti iskolák bizonyítványának elismerése, püspöki és plébánia könyvek vezetésének kérdései.

⁸⁰⁶ Iustinianus 6. Novella „Maxima quidem in hominibus sunt doma Dei et superna collata clementia: sacerdotium et imperium, et illud quidem divinis ministrans, hoc autem humanis, praesidens ac diligentiam exhibens, ex uno eodemque principio utraque procedentia humanam exornant vitam. Ideoque nihil sic erit studiosum imperatoribus, sicut sacerdotum honestas, cum utique et pro illi ipsis semper Deo supplicent. Nam si hoc quidem inculpabile sit undique, et apud Deum fiducia plenum, imperium autem recte et competenter exornet traditiam sibi rempublicam, erit consonantia quaedam bona, omne quicquid utile est, humano conferens generi. Nos igitur maximam habemus sollicitudinem circa vera Dei dogmata et circa sacerdotum honestatem, quam illis obtinentibus credimus, quia per eam maxima nobis dona dabuntur a Deo, et ea quae sunt firma habebimus ” ugyanez olvasható Pitra, Krmcija és Milaš 15§-ban

⁸⁰⁷ Vö: Collectio librorum juris graeco-romanum ineditorum, Lipsiae 1852 65.o.

⁸⁰⁸ Semmi közelebbi kijelentést, ami segítené az értelmezést, nem tesz a kodifikációról

⁸⁰⁹ MILAŠ, N Das *Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 711.o

Az egyház elismeri külső életének ügyeiben az állam befolyását, különösen a felügyeleti jog, a szolgálattevők megerősítése és az egyházi intézmények létrehozásában történő együttműködés területén.⁸¹⁰

Az egyház és állam közötti jelenlegi kapcsolat (225§) témakörében külön megemlíti a római katolikus és evangélikus, valamint az ortodox egyház és államok viszonya között kirajzolódó különbségeket.

A római katolikus és a protestáns⁸¹¹ tanok következtében viszonyuk eltérő lehet az államhoz noha, abban megegyeznek az ortodox-keleti egyház tanításával, hogy mind az egyházi, mind az állami hatalom kiindulópontja isten és a kétféle hatalom különbsége eltérő céljukból fakad, de saját területükön önállóak. Számottevő eltérések a római katolikus pápai szuverenitás tanában, továbbá a protestáns állami szuverenitás hangsúlyozásában mutatkoznak.⁸¹²

A pápa hatalma abszolút szuverén, minden római katolikus hívőre kiterjed, bármely államban éljenek is. Ebből következően az egyes államokkal konkordátumokban, nemzetközi szerződések formájában szabályozták az egyház és állam közötti viszonyt.⁸¹³

A protestáns egyházak tekintetében a legfőbb igazgatás joga az államé.⁸¹⁴

Az ortodox-keleti egyházak és az állam viszonya attól függ, hogy az adott államban államvallás-e az ortodox hit. E kijelentés után bemutatja a két birodalom vonatkozó előírásait, ahol ez a helyzet nem áll fenn, nevezetesen az oszmán és az osztrák-magyar birodalomban. Az oszmán birodalomban 1856. február 18-i rendelkezésekkel Hatti-Humayum visszaállította az egyház korábbi önállóságát az állam védőszárnyai alatt. Az osztrák-magyar monarchiában a magyar korona, valamint az osztrák tartományok területén eltérő helyzetben éltek az ortodox egyház tagjai. A magyar korona országaiban ősi privilégium alapján államilag óvott helyzete az 1847/48 XX-tv teljes egyházi egyenlőséget kimondó határozata alapján szűnt meg. Az osztrák birodalmi tanács alá tartozó tartományokban az 1781. október 25-i tolerancia pátensig nem volt szabályozott jogállása az ortodox egyháznak, és a pátens szövege sem említi a római és evangélikus egyház törvényi egyenlőségének elismerésekor. Törvényes, bevett vallásként

⁸¹⁰ Vö: IV. egyetem zsinat 4, 12 kánonjai, Conc in Trullo, cc. 3, 38, Conc Antiochia, c. 5, Conc Carthago, cc. 48, 53, 67, 93

⁸¹¹ Konkrétan evangélikust ír

⁸¹² MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.: Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 714. o.

⁸¹³ Folytatva a szöveget kijelenti, hogy az I. Vatikáni Zsinat után a konkordátumok elvesztették jelentőségüket és egyes államok felmondták betartásukat. Vö: OMM 1874. Mai 7 Tv

⁸¹⁴ Vö. IGNATIUS VON DÖLLINGER *Kirche und Kirchen*, München 1861, 53 o

elismerésére 1850. december 31, továbbá szabad vallásgyakorlásának biztosítására 1867. december 21-i állami alaptörvényben került sor.⁸¹⁵

7.3.6.2. Az egyház és a többi vallási közösség tagjai

Általános tárgyalás az egyház és a többi vallási közösség tagjainak viszonyáról (226§)

A világ emberiségének 2/3-a keresztény, a többiek hitetlenek, vagyis nem keresztény vallásúak (zsidók, muzulmánok, politeisták). Egyedül a kereszténység nem alkot manapság egységes egészet, hanem különböző, egymástól eltérő közösségekre ágazik el. Az ortodox-keleti közösségtől eltérő egyházhoz tartozókat hívjuk másvallásúaknak (ἐτεροδόξοι).⁸¹⁶

A keresztényeknek hitük alapítójának parancsa szerint kötelessége, mind a tanítás terjesztése,⁸¹⁷ mind a tévtanítástól való őrizkedés,⁸¹⁸ de Krisztus legfőbb parancsa mégis a szeretet. Az egyház és tagjainak minden tevékenységének ezt kell kifejeznie, a misszióknak és a másvallásúakkal kialakult viszonyoknak is.

A vallási toleranciával (227§) kapcsolatban kifejti, hogy a tolerancia nyugati fogalom és nem fejezi ki a krisztusi szeretet teljességét.⁸¹⁹ A vallási tolerancia dogmatikus-, egyházi- és állami toleranciára osztható. Véleménye szerint a dogmatikus tolerancia, amely az ortodox-keleti, valamint a római katolikus és a protestáns teológia viszonyában lényeges, nem tartozik az egyházjog körébe. Az állami toleranciának külön pontot szentel.

Értelmezésében az egyházi tolerancia testvéri támogatásból áll, amely a szeretetparancs alapján kötelessége a hívő embernek. E kötelesség teljesítésének határait a saját egyház előírásai jelölik ki, különösen a *communicatio in sacris* eseteiben. A hitetlenekkel minden rituális közösködés szigorúan tilos és büntetendő.⁸²⁰ A másvallásúakkal folytatott közös szentégi élet az alapdogmáktól függ, amelyek leírják a vonatkozó közösségek tanítása közti lényegi különbségeket

⁸¹⁵ Vö: MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 15§

⁸¹⁶ MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 718.o.

⁸¹⁷ Vö:Im 132§

⁸¹⁸ Vö:Im 133§

⁸¹⁹ Ennek kapcsán beszél a megtúrt és a bevett vallásokról

⁸²⁰ Const Ap 7, 65, 70, 71; Con cin Trullo, cc 11,94, Conc Laodicea 29, 37, 38, Nagy Szent Vazul 81 kánonja, Nomokánon IX25, XIII15, 19, 20 és az Atheni Syntagma I 188, 268, 314, 321 alapján

az alkotmány és a szentségek tekintetében. A gyakorlatot a szentség-kiszolgáltatás, a vegyes házasságok és az imák területén előbbi fejezeteiben leírta.⁸²¹

Hangsúlyozza, hogy a keleti egyházjog csak hitetleneket és másvallásúakat ismer. Minden egyháztagnak köteles egyházának előírásait követni, olyan eset nem fordulhat elő, hogy egy részegyház saját döntése alapján egyes alap egyházi rendelkezéseket figyelembe vesz másokat pedig nem. Ez a szabály dogmatikai, liturgiai, valamint alkotmányos és szentségi kérdésekben is igaz. Mindezek alapján a keleti egyházjogban nem létezik (sic!) az úgynevezett „uniált, egyesült” egyházak fogalma.⁸²²

A másvallásúakkal kapcsolatban a külső vallási kapcsolatok területén a keleti egyházjogban Milaš szerint négy alapelv érvényesül, úgymint: az egyház nem gyakorol külső jurisdikciót a többi keresztény egyházi közösség fölött; a közös ügyek (interconfessionelle) megítélésben csak saját egyházjogát alkalmazza; másvallásúak egyházi tevékenységre történő felvételének megítélése a vonatkozó kánonoktól, az egyházi-világi előírásoktól valamint a végzendő tevékenységtől függ; az egyes vallási közösségek állami státusza az állami törvényeken alapszik.

Az állami tolerancia (228§) kapcsán leírja, hogy a különböző vallási közösségek és az állam viszonyában döntő jelentőségű, hogy az adott államban van-e törvényesen elismert államvallás, vagy uralkodó vallás (religio dominans).

Azokban az államokban, ahol létezik ilyen vallás, ott a többi egyházi közösség az ún. 'tolerált' valláshoz tartozik. A tolerancia foka teoretikusan nem határozható meg, az adott állam politikai és történelmi hagyományaitól függ.⁸²³

- Azokban az államokban ahol nincs államvallás ott a paritás elve alapján ismernek el törvényesen vallásokat és az így elismert vallási közösségeknek 14 alapjogot biztosítanak. A tagokat államilag azonos jogok illetik meg a magánjog és politikai kapcsolatok területén;
- teljes és szabad vallásgyakorlat joga;
- meghatározott életkorban ki-ki eldöntheti vallási hovatartozását;
- egyik közösség vagyona sem használható fel a másik céljaira;
- egyik közösség szolgálattevői tartózkodjanak a másik közösség szolgálatától;

⁸²¹ Vö: MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 78§, 171§, 204 §

⁸²² 3.kánoni válasz Demetrius Chomatenus in Atheni Syntagma V.427

⁸²³ Vö: Oroszo császári ukáz a vallásszabadságról 1904. december 12. és 1905. április 17. Vö: SCHANDA, B., *Magyar állami egyházjog*, Budapest 2000

- gyermekek nem kötelezhetőek másik közösség iskolájának látogatására, valamint az iskolában a kisebbségi vallásos nevelést is biztosítani kell;
- másik közösség temetőjébe csak szükség esetén szabad;
- vallási közösségre vonatkozó állami törvények megítélése saját egyházi előírások alapján történik;
- ugyanez igaz a magánjogi viszonyokra is;
- minden közösség igényelheti az átlagos állami támogatást;
- ha nincs az adott közösségben szabályozás az állam és a közösség viszonyáról a többi közösségben létező előírások alkalmazhatók;
- minden közösség köteles elismerni és tiszteletben tartani a többi jogait;
- másik közösség ügyeibe nem avatkozhatnak bele,
- az állam feladata óvni ezt a jogot.⁸²⁴

Az Osztrák-Magyar Monarchiában – Horvát-Szlavónországot kivéve – a paritás elve működik a vallásközi viszonyokat szabályozó törvényekben a 25. Mai 1868 tv alapján. Horvát-Szlavónországban nincs feloldva az 1855-ös osztrák konkordátum, noha az I.Vatikáni Zsinat után nem kötöttek vele egyenértékű szerződést.⁸²⁵

⁸²⁴ Lábjegyzetében Bluntschli Allgemeines Staatsrecht II. 311 – 317 ajánlja

⁸²⁵ Vö valláspolitikai ismertetése in FAZEKAS, CS *Történelem és egyházpolitika*, 2006

7.4. Összevetés kortárs keleti kézikönyvekkel szerkezet és egyházkép szempontjából

Milaš munkájának tanúsága szerint a XIX. században még nem alakult ki az ortodox egyházigazgatás tárgyalásának általánosan bevett módja,⁸²⁶ így a szerző szakmai döntése alakította ki az adott kézikönyv szerkezetét. E korjellemző markánsan megjelenik, ha összevetjük a kortárs kézikönyvek szerkezetét. Amíg Milaš öt főrészt osztja a tárgyalni kívánt ismeretanyagot,⁸²⁷ addig Şaguna⁸²⁸ és Papp-Szilágyi⁸²⁹ három főrészt alá sorolja mondanivalóját. A milaši szerkezethez Vering tagolása áll a legközelebb.⁸³⁰ (A részletes szerkezeti összehasonlítást segítő összefoglaló táblázat az 11.4.3. mellékletben olvasható.) Saját szerkesztési elvét és tárgyalási módszerét Milaš a történeti-dogmatikai iskolához tartozónak tartja és munkájában többször is hivatkozik az iskolaalapítók – Savigny és Puchta – műveire. Vele ellentétben Şaguna, Papp-Szilágyi és Vering nem sorolják módszerüket iskolához, ám a szerkesztés hasonlósága, s egyéb művei alapján Vering szintén a történeti-dogmatikai iskolához tartozik.⁸³¹

Választott módszere következtében Milaš a forrástörténeti részben részletesen kifejtett történelmi ismeretanyaggal alapozza meg az egyes források bemutatását. Széles hivatkozási bázisra támaszkodik mind keleti, mind nyugati szerzők munkáit felhasználva. Şaguna és Papp-Szilágyi ettől eltérően jóval szűkebb hivatkozási apparátussal dolgozik és kevesebb jogelméleti kérdés tárgyalására tér ki. Azt azonban érdemes kiemelni, hogy Papp-Szilágyi a keleti katolikusokra nézve a dekretális és trentói jog anyagának csak kiegészítő jogforrás szerepét ismeri el.⁸³²

Şaguna más módszert követ így, a Milaš által az egyház alkotmányának témakörébe tartozó tartalmak az ő kézikönyvében nem egyetlen fejezetben találhatók, noha munkájának van az egyház alkotmányáról szóló fejezete is.⁸³³ Az egy témához tartozó különböző szintű szervezeti elemek és kormányzati szervek felsorolásából is látható, hogy míg Milaš a 'fönről lefele' szerkesztési elvet követte, Şaguna – a hierarchia bemutatását (136 – 219§) kivéve – pont ellentétes irányban haladt és az alulról felépülő egyházat mutatja be művében. Ezzel is erősítve a

⁸²⁶ MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.: Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 8-9§, 23.o.

⁸²⁷ Forrástörténet, egyházi alkotmány, egyház igazgatása, szentségjog, állam és egyház viszonya

⁸²⁸ Belső egyházigazgatás, külső egyházigazgatás, törvényhozás és igazgatás az egyházban

⁸²⁹ Egyházi közjog belső és külső felosztásban, valamint egyházi magánjog

⁸³⁰ Milašhoz hasonlóan öt főrészt osztja kézikönyvét: források, alkotmányjog, bíráskodás, vagyonjog, szentségjog

⁸³¹ Vö: CONDORELLI, O *Il diritto canonico orientale nell'opera di due autori della scuola storica tedesca: Ferdinand Walter e Friedrich Vering*, Scienza canonistica orientale - personaggi e dottrine, 20 - 22 aprile 2007, Nyíregyháza - Uzsgorod

⁸³² Vö PAPP-SZILÁGYI DE ILLYÉSFALVA, J *Enchiridion juris Ecclesiae Orientalis Catholicae, Pro usu auditorum theologia, et eruditione cleri graeco-catholici, e propriis fontibus constructum*, M-Varadini, Typis Aloysii Tichy, 1862, 55§, 120. o

⁸³³ I/3 Az egyház alkotmányáról és szerveiről, Erster Theil/III. Hauptstück Ueber den Organismus und die Verfassung der Kirche, in ŞAGUNA, ANDREI VON *Compendium des kanonischen Rechtes der einen, heiligen, allgemeinen und apostolischen Kirche*, Hermannstadt, 1868, 86 – 271.o.

„protestáns demokrácia” átvételének hatását.⁸³⁴ Értelmezésében az egyházi alkotmány tárgyalásához az egyházi szervek bemutatása és személyi összetevőik leírása, valamint vagyoni és finanszírozási kérdések tartoznak.

Milaš gondolkodásában ezeken kívül bizonyos igazgatási kérdések szabályozása⁸³⁵ és az egyház jellemzőinek bemutatása (48-51§), valamint az egyházi hatalom általános értelmezése (54-58§) is az alkotmány témakörébe tartozik. Šaguna ezeket a témákat nem, vagy a belső egyházi jogról szóló rész bevezető fejezeteiben tárgyalja.⁸³⁶ Lényeges eltérés mutatkozik a két kánonjogász gondolkodásában a szerzetesekkel összefüggő kérdések tekintetében is. Amíg Milaš az alkotmány tárgyalása során, az egyház összetételének leírásakor csak annyit jegyez meg a szerzetesekről, hogy mind a klerikusoktól, mind a laikusoktól elkülönülő csoportot alkotnak (52§) és a szentségjog keretében tárgyalja részletesen a szerzetesség témakörét, addig Šaguna szentségjogi fejezetében nem említi a szerzetességet, ellenben az egyház személyi összetevőinek ismertetésekor a diakónusok és a laikusok között tárgyalja a témát, 'szerzetesek és apácák' címmel (190 – 201§), továbbá leírja a kolostorokat (235-255§) a plébániák és a protopresbiteriátusok bemutatása között.

Az egyház igazgatásáról szóló rész alapján Milaš értelmezésében a tanítói hatalomból fakadó feladatok közé tartozik a krisztusi tanítás megőrzése, a keresztény tanítás terjesztése, továbbá a hívek megőrzése a tévtanoktól. A megszentelői hatalom gyakorlása a szent cselekmények igazgatását jelenti. A kormányzati hatalomhoz pedig az egyházi törvényhozás, az egyházi bírászkodás – ehhez kapcsolatosan a büntetőjog és az eljárásjog – valamint az egyházi vagyonjog tartozik. Ezzel tulajdonképpen Walter hármas felosztását fogadja el, amely szerinte az egyház intézményi valóságát a leghelyesebben írja le és a Szentírásnak megfelelően mutatja be.⁸³⁷

Šaguna kézikönyvében ugyanakkor nem jelenik meg az egyházi hatalom hármas felosztása. A klérus ellátásának kérdéseit a belső egyházi jog keretében tárgyalja a szerző. A vagyonjog további elemeit, mint például a különböző egyházi szintekhez rendelt gazdasági irányító szervek, pedig a törvényhozásról és igazgatásról szóló részben. Ugyanitt ismerteti az eljárásjogot is.

Az egyház életéről szóló szentségjogi rész Milaš kézikönyvének második legrövidebb fejezete, pusztán a legszükségesebb információkat hozza. Többször hagy megmagyarázatlanul bizonyos

⁸³⁴ CONDORELLI, O *Il diritto canonico orientale nell'opera di due autori della scuola storica tedesca: Ferdinand Walter e Friedrich Vering*, Scienza canonistica orientale - personaggi e dottrine, 20 -22 aprile 2007, Nyíregyháza – Uzsgorod és SCHENIDER, J *Der Hermannstädter Metropolit Andrei von Šaguna*, Böhlau, Köln, 2005

⁸³⁵ Például egyházmegye igazgatásának központi és kerületi szervei 112-121§

⁸³⁶ I/1 Az egyházzól, szervezetéről és az egyházi hatalomról, Erster Theil/I. Hauptstück Ueber die Kirche, ihren Organismus und über die kirchliche Macht, in ŠAGUNA, ANDREI VON *Compendium des kanonischen Rechtes der einen, heiligen, allgemeinen und apostolischen Kirche*, Hermannstadt, 1868, 21-29§, 19-24.o.

⁸³⁷ Vö MILAŠ alkotmányjogi rész; CONDORELLI, O *Il diritto canonico orientale nell'opera di due autori della scuola storica tedesca: Ferdinand Walter e Friedrich Vering*, Scienza canonistica orientale - personaggi e dottrine, 20 -22 aprile 2007, Nyíregyháza - Uzsgorod

kijelentéseket. Šaguna kézikönyvének tartalma több helyen is segíti a teljesebb kép kialakítását. Šaguna a szentségjogi részt a belső egyházjog keretében szerepelteti, közvetlenül az egyházzól szóló bevezetés után, valamint az alkotmányjogi rész előtt. Ezzel is kiemeli a szentségek lényegi szerepét az egyház életében.

Milaš egyházképe fokozatosan rajzolódik ki a kézikönyv különböző részeinek olvasása során. Már a bevezetésben megfogalmaz lényegi kijelentéseket az egyházzal kapcsolatban, amelyek megegyezők a nyugati tanítással,⁸³⁸ valamint a korra jellemző *societas perfecta*-tan egyes elemeinek feleltethetőek meg.⁸³⁹ Értelmezésében az egyház isteni intézmény a földön és minden szervezeti elemét feladatának teljesítése érdekében alakította ki és működteti. Az ehhez szükséges törvényeket és szabályokat megalapozó törvényt magától Krisztustól kapta. Ezen kívül az egyház önálló, s a világi hatalomtól független.⁸⁴⁰ Az idők végezetéig fennáll, és magán hordozza a feltétlen szükségszerűség jellegét, s rendelkezésére állnak célja szerinti eszközök. Ezt a kijelentést Milaš az egyház és állam viszonyát tárgyaló részben fogalmazza meg, átvéve a *societas perfecta*-tan viszonyítás- és érvrendszerét. Hiszen a tökéletes társaság fogalma az államoz való viszonyítás eredménye, mely képződmény konkrét politikai kihívásokra adott válaszként jelent meg a történelem folyamán.⁸⁴¹

Az egyház titkát alapvetően kívülről, az államhoz viszonyítva⁸⁴² szemléli, rendszerében nem csak az állam szuverén, hanem az egyház is, de egyikük szuverenitása sem korlátlan. Így a '*societas perfecta*' – noha a kifejezést egyszer sem használja – Milaš rendszerében is jogi és nem teológiai fogalom⁸⁴³

Az egyház teológiai jellemzőire az igazgatásról szóló fejezetben utal, mondván, az egyház Krisztus teste, de ezen kívül iskola is, ahol Krisztus tanítását őrzik és továbbadják; hely, ahol minden adott a szentség elérésére; valamint ország, ahol magyarázzák és élik törvényeit. Ezek alapján számára a legmegfelelőbb az egyházi hatalom hármasság – tanítói, megszentelői, kormányzati – felosztása.⁸⁴⁴

⁸³⁸ VÖ: CONDORELLI, O *Il diritto canonico orientale nell'opera di due autori della scuola storica tedesca: Ferdinand Walter e Friedrich Vering*, *Scienza canonistica orientale - personaggi e dottrine*, 20 -22 aprile 2007, Nyíregyháza - Uzsgorod

⁸³⁹ A XIX. század folyamán a „római iskola” recipiálta, majd a tanítóhivatal is magáévá tette azt a német földön kialakult elméletet, mely szerint az Egyház jogi értelemben tökéletes társaság. A tökéletes társaság fogalma alapvetően a kollegialista nézetekkel szemben fogalmazódott meg: az Egyház nem egy kollégium (az államon belül), hanem teljesen önálló társaság, mely a sajátos céljához szükséges eszközöket és hatalmat magában hordja.

⁸⁴⁰ MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 222§, 694.o

⁸⁴¹ LISTL, J., *Die Lehre der Kirche über das Verhältnis von Kirche und Staat*, in *HdbKathKR*, 1021, 1027.

⁸⁴² KUMINETZ G., *Az egyházi vagyong jog alapjai*, Veszprém 1995, 12.

⁸⁴³ VÖ : LISTL, J., *Die Lehre der Kirche über das Verhältnis von Kirche und Staat*, in *HdbKathKR* 1021, 1027

⁸⁴⁴ MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 130§, 437.o

Milaš többször utal a legfőbb egyházi hatalom hatáskörére (például a ceremóniák rituáléjának megváltoztatása kapcsán) de nem fejt ki az adott pontban, hogy mi is ez a szerv konkrétan. Más helyen a legfőbb egyházi hatalomnak az egyetemes zsinatot, illetve a püspökök összességét titulálja, miközben utal az összegyház-tagság felelősségére is.

A korában a nyugati egyházban zajló eseményekre – I. vatikáni zsinat, XIII. Leó enciklikái – igen higgadt, nem polemizáló hangon utal és reagál. A szinodalitás platformján állva kifejti az ortodox álláspontot, miszerint a törvényhozás nem gyakorolható egy személyben, így egy főpásztor sem lehet tévedhetetlen. Az állam és egyház viszonyának kapcsán, az állami tolerancia tekintetében a zsinat és a különböző konkordátumok következményeire utal.

Egyházképének érdekes eleme az autokefál egyházakban megőrződő egység hangsúlyozása és feltételrendszerének felvázolása a Szerb Egyház önállóságának kapcsán. A függetlenséget deklaráló szinódusi határozat alapján Milaš számára az egység biztosításának záloga Jézus Krisztus és a Szentlélek, valamint a kánonok és a hagyomány megtartása, eszközei pedig a kölcsönös testvéri kapcsolat és kommemoriálás, továbbá az intronizálási iratok megküldése.

Milaš hagyományos ortodox elemeket (szinodalitás, Krisztus teste) és korabeli nyugati elemeket (societas perfecta-tan) is tartalmazó egyházképéhez képest Şaguna sajátos és némileg ellentmondó rendszert dolgoz ki. Pásztorleveleiben a 'szent anya egyházunk' (sfânta maica noastră biserică) kifejezést használja, amely alapján valószínűsíthető, hogy korának polpuláris római katolikus mariológiája nem állt messze tőle.⁸⁴⁵ Egyházfogalmának teológiai alapjául az 1864-es második egyházmegyei zsinaton elhangzott beszéde alapján a 'gyülekezet' és 'Isten háza' kifejezések szolgálnak (εκκλησια; κτριακόν). További bibliai bázisnak tekinthető az 1 Kor 12,14-27. Erre a részre támaszkodik az „organikus alkotmány” kidolgozásakor, amikor nem a sokféleségben is fennálló egység áll érdeklődése fókuszában, hanem az egyház testének szerves részeinek normál és harmonikus funkciói.⁸⁴⁶ Ezen az alapon fogalmazta meg az abszolutista felfogással szemben státútumát, amelyben az egyház szervezetének minden tagja funkciója, állása és kötelessége szerint tevékenykedik.

⁸⁴⁵ SCHENIDER, J *Der Hermannstädter Metropolit Andrei von Şaguna*, Böhlau, Köln, 2005, 188.o.

⁸⁴⁶ ŞAGUNA, ANDREI VON *Anthorismos, sau Deslusire Comparativa asupra brosură*, Sibiu, 1861, 86.o

7.5. Viszonyrendszer felvázolása kortárs kézikönyvekkel

Német nyelvterületen, a nyelvi azonosságon túl, három kortárs kézikönyvvel írható le kifejezett kapcsolata Milaš Kirchenrechtjének. Ezek Walter,⁸⁴⁷ Vering⁸⁴⁸ és Šaguna kézikönyvei.

Walter kézikönyvében keleti kánonjogot a negyedik kiadástól – a tematikus horizont kiszélesítésének igényétől hajtva – tárgyal a szerző. Szándéka szerint ezzel a bővítéssel, mind a közéletnek elkötelezett „állam emberének”, mind a művelt egyházi embernek érdekes és fontos témákat elemez és mutat be. *Condorelli* szerint ezt a tudományos megközelítést ösztönözte a nemzetek felekezeti sokszínűsége iránti érdeklődés.⁸⁴⁹ Az utolsó kiadás, amellyel Walter személyesen foglalkozott a tizenharmadik volt. Ennek nem egészen 10%-a vonatkozik keleti kánonjogra.⁸⁵⁰

Az általános alapelvekről szóló rész egyes paragrafusáiban kiviláglik az összhang a latin és a keleti egyházak között az egyház és az egyházi hatalom tekintetében. A szerző kiemeli, hogy mindkét egyház számára az egyház Krisztus által alapított intézmény, amely azon a hiten alapszik, hogy Jézus Krisztus a világ megváltója. Az egyház egy, szent, katolikus és apostoli miközben az egyetlen, amely üdvösségre vezet. Egyetértés van Kelet és Nyugat között abban is, hogy az egyház nem pusztán lelki természetű közösség, hanem olyan közösség, amely egyesíti a híveket vezetőikkel és pásztoraikkal, akiket a Szentlélek helyezett Krisztus valódi helyetteseiként a vezetői posztra. Mindemellert Krisztus az egyház legfőbb és láthatatlan vezetője.

Az egyházi hatalomról beszélve Walter három „ágú” felosztást alkalmaz: potestas ministerii, potestas magisterii, potestas iurisdictionis. Állítja, hogy ezt a hármas felosztást a keleti egyházak is elfogadják, továbbá kiemeli, hogy mindkét egyház tanítása szerint az egyházi hatalmat a maga teljességében Krisztus adta át az apostoloknak, akik továbbadták utódaiknak, a püspököknek a kézrátételen keresztül. Ezt a hármas felosztást fogadja el Milaš is és Walternak tulajdonítja az érdemet, hogy a nyugati jogtudományba bevezette ezt a hármas felosztást, amely meggyőződése szerint a Szentírás alapján helyesen írja le az egyház intézményi valóságát.⁸⁵¹

⁸⁴⁷ WALTER, F *Lehrbuch des Kirchenrechts aller christlichen Confessionen*, Bonn 1829

⁸⁴⁸ VERING, F *Lehrbuch des katholischen, orienthalischen und protestantischen Kirchenrechts mit besonderer Rücksicht auf Deutschland, Osterreich und die Schweiz*, (3. Aufl), Herder, Freiburg, 1893

⁸⁴⁹ VÖ: CONDORELLI, O *Il diritto canonico orientale nell'opera di due autori della scuola storica tedesca: Ferdinand Walter e Friedrich Vering*, *Scienza canonica orientale - personaggi e dottrine*, 20 -22 aprile 2007, Nyiregyháza - Uzsgorod

⁸⁵⁰ 766 oldalból 72 oldal

⁸⁵¹ Milaš Walter kézikönyvének 1871-es kiadását idézi vö MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 29.o.

Összefoglalásában Walter leírja saját véleményét is a keleti egyházakról. Szerinte az ortodox egyházak folyamatos külső és belső hanyatlást élek és élnek meg.⁸⁵² A hanyatlás okát a szerző az egyetemes magisztériumtól való elkülönülésben jelöli meg, hiszen így elhatárolták magukat mindattól, ami garantálta a hitletétemény megőrzését a teológia fejlődésének szabad folyamatában. Ennek következtében a lényeg elvesztése miatti aggodalomból a keleti egyház ragaszkodik minden áthagyományozott dologhoz, a forma és a betű szolgátságába esett. Elszakadva az egység központjától elkerülhetetlenül a világi hatalom áldozatává vált, elvesztette külső szabadságát is.⁸⁵³

Condorelli szerint Vering kézikönyve igazi és valódi tudományos kézikönyvek mutatkozik a bőséges normatív és doktrinális, valamint a világi és egyházi, továbbá az ősi és újabb források felhasználása miatt. Korának doktrinális vitái is megismerhetők a műből, történeti szempontból pedig gyakran idézi az aranykor bizánci kánonjogászait. Külön érdeme, hogy nagyfokú tárgyilagossággal készült tanulmány.⁸⁵⁴

Az előszó tanúsága szerint az első két kiadás Simor János magyar bíboros-primásnak a kérésére készült, a második kifejezetten az egyesült és nem egyesült keleti egyházak miatt. A harmadik kiadás elkészítését a praktikum, az új római döntések, továbbá állami egyházjogi határozatok indokolták. A legutolsó kiadás mintegy 1030 oldalából 144 kifejezetten a keleti egyházjogról szól, külön figyelmet szentelve a Közép-Kelet-Európai államok egyházainak és nemzetiségeinek sokrétű történelmi kapcsolatára a keleti egyházakkal, valamint belső egyházi szerveződésük és a civil hatóságokkal való kapcsolatainak.

Milaš kézikönyvét a nem egyesült keleti egyházak bibliográfiai áttekintésének keretében hozza, továbbá a szerb nyelvű kánonjogi gyűjteményeknél említi az 1873-1878 között kiadott „Pravila füzeteket”.⁸⁵⁵ Regiszterében Milaš, mint görög-keleti professzor és Zara püspöke szerepel.

A keleti egyházak egyházzól szóló tanításával kapcsolatban Vering lényegében a walteri kézikönyv irányvonalát követi. Az egyház szerveződésének kérdéskörében azonban figyelembe veszi az Osztrák-Magyar Monarchia területén azokban az években zajló eseményeket is. Nevezetesen a laikusok szinódusokon való részvételének és általában az egyház kormányzásában való részvételének kapcsán állítja, hogy a laikusoknak nincs semmilyen jogcíme a kormányzásban való részvételre. Ez a jog összeférhetetlen lenne az egyház hierarchikus felépítésével és ezt a kánoni

⁸⁵² Ehhez hasonló véleményre következtethetünk XIII. Leo Praeclara gratulationis enciklikájának 10. pontja alapján. E pontban a pápa szerint ha létrejön a kiengesztelődés a két egyház között az áldásos hatással lesz a keleti egyházakra és akkor azok újra régi fényükben tündökölnék.

⁸⁵³ Vö: CONDORELLI, O *Il diritto canonico orientale nell'opera di due autori della scuola storica tedesca: Ferdinand Walter e Friedrich Vering*, *Scienza canonistica orientale - personaggi e dottrine*, 20 -22 aprile 2007, Nyíregyháza - Uzsgorod

⁸⁵⁴ Uo

⁸⁵⁵ Ld 6.1. fejezet

hagyomány sem ismerte el soha. Ezzel a kijelentésével szembehelyezkedik Şaguna tanításával. Şaguna állítása szerint ugyanis a 31. apostoli kánon és a laodiceai zsinat 13. kánonja alapján megilleti a laikusokat a kormányzásban való részvétel. Vering Balsamon és Zonaras említett kánonokhoz írt kommentárja alapján cáfolja ezt, hiszen a lakikusok az egyházi ügyekbe, mint az állami hatalom képviselői és megbízottai vettek részt és ez a részvétel a külső rend védelmére és megőrzésére korlátozódott. Noha a karlócai szerb és a nagyszebeni román metropólia XIX. századi felépítésében döntő hatalmat ismertek el a laikusoknak az egyházi ügyek kezelésében ez Vering szerint politikai döntések gyümölcse, amelyet részben az erdélyi szászoktól kölcsönzött protestáns alapelvek okoztak.⁸⁵⁶ Milaš a Bukovinai – Dalmát metropóliáról írt tanulmányában részletesen idéz például a Chalkedoni zsinat kánonjaiból és Justinianus 83. Novellájából annak kapcsán, hogy a szinódusban világi személy sem döntési, sem konzultatív értelemben nem vehet részt, de hallgató lehet. Ezzel a kijelentésével implicite szembehelyezkedik Şagunával és cáfolja azt a kijelentését, hogy a laikusokat megilleti a kormányzásban való részvétel.⁸⁵⁷

Vering művével kapcsolatban az eddig bemutatott kapcsolaton kívül⁸⁵⁸ meg kell említeni, hogy Milaš kézikönyvében egy helyen konkrétan cáfolja a szerzőt. A patronálójog tekintetében ugyanis Vering állítja kézikönyvében, hogy ez a XIX. század dalmát ortodox egyházmegyéjében is bevezetésre került. Ezzel kapcsolatban Milaš kijelenti, hogy ilyen jog a dalmát egyházban nincs.⁸⁵⁹⁸⁶⁰

Şaguna Compendiumát 1868-ban adták ki románul és németül Nagyszebenben.⁸⁶¹ Orosz fordítását T. V. Barsow készítette 1872-ben. *Schneider* szerint a belső és külső kánonjogi felosztás klasszikusnak számít a keleti egyházjog bemutatásakor, ezzel szemben Milaš kijelenti, hogy nincs

⁸⁵⁶ A Şagunai statútum és a karlócai egyháztörvény ellentmond a keleti egyház hierarchikus alapszabályának mivel a laikusoknak is döntési szavazatot ad az egyházi igazgatási ügyekben. Ez a nyugati egyház jogi hagyományában a késő-középkori investitúra harc következtében jelent meg és a keleti hagyományoktól idegen. In VERING, F *Lehrbuch des katholischen, orientalischen und protestantischen Kirchenrechts mit besonderer Rücksicht auf Deutschland, Osterreich und die Schweiz*, (3. Aufl), Herder, Freiburg, 1893, 372.o.

⁸⁵⁷ MILASCH, N Das Synodal-Statut der griechisch-orientalischen Metropole der Bukowina und Dalmatien Archiv für Katholisches Kirchenrecht 53, 251 – 263

⁸⁵⁸ Az előszó tanúsága szerint a veringi Lehrbuch 2. kiadásának egyik okának tekinthető Milaš kézikönyve vö: VERING, F *Lehrbuch des katholischen, orientalischen und protestantischen Kirchenrechts mit besonderer Rücksicht auf Deutschland, Osterreich und die Schweiz*, (3. Aufl), Herder, Freiburg, 1893

⁸⁵⁹ MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 539.o.

⁸⁶⁰ Milaš Vering kézikönyvének 1893-as kiadását citálja vö: MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 29.o.

⁸⁶¹ ŞAGUNA, ANDREI *Compendium des kanonischen Rechtes der einen, heiligen, allgemeinen und apostolischen Kirche*, aus dem Romanischen übersetzt von Dr Alois Sentz, Hermannstadt, 1868

egy elismert bemutatási rendszer. Şaguna alapforrásai: Beveregius görög-latin Sinodikonja, N. Hagioreites lipcsei kiadású Pedalionja, G. Rhallis-M. Pottlis Syntagmája, Bingham és Heineccius munkái és sok – sok XVIII. századi forráskiadás például *Ius ecclesiasticum universum*, Venetiis, 1769. Şaguna pasztorális céllal minden részt egy szentírási mottóval nyit a román-ortodox laikusok biblikus-kanonjogi képzése végett. Művében az ortodox egyház autonóm pozíciója az új Osztrák – Magyar Monarchiával szemben erősen kifejtett és kifejezett, ahogy arra Şaguna életét figyelembe véve számítani is lehet.⁸⁶² A berlini evangélikus újság méltatja a művet ”a szabadság és a szív emberének” nevezi a szerzőt, kiemeli a szinodalitás hangsúlyozását, az anyanyelvi istentisztelet bevezetését, valamint az egyház és az állam egymást kölcsönösen tökéletesítő szerepének képviselését.⁸⁶³ Ennek a méltatásnak tulajdonítható annak a véleménynek a kialakulása, hogy Şaguna művével protestáns tendenciát mutat és támogat.⁸⁶⁴

Schneider szerint Şaguna sajátossága és hatása nem eredetisége, hanem a célzott recepció és adaptáció, továbbá a korszellem kritikus átvétele. Ennek kapcsán konkrét függés más művektől nehezen mutatható ki a szűk hivatkozási bázis következtében. Ami megállapítható, hogy számára abszolút tekintély a Szentírás és a kánonjog teológiai bázisa, ezek alapján érvel. Érvelése önmagában zárt, de nem állja ki a történeti-kritikai vizsgálódás próbáját. Szervezet szemléletében a részek önállósága hangsúlyozódik, amely egységeket nem fejlődésükben szemlél, hanem direkt az apostoli időkre vezet vissza. A XIX. századi románnyelvű ortodox teológiában egyetlenként használja az egyházra a Krisztus teste kifejezést,⁸⁶⁵ amelyet Krisztus fősege alatt, klerikusok és laikusok közötti harmonikus együttműködésű élő szervezetként értelmez. Ennek az élő szervezetnek feladata Isten országának előkészítése mennyei és földi viszonylatban egyaránt és elválaszthatatlanul.

Milaš több helyen is idéz Şaguna *Compendium*ából például a nagyszebeni metropólia kialakulásának leírásakor. Felsorolja a szisztematikus munkák bibliográfiájában,⁸⁶⁶ valamint többször utal rá például a vagyonjog területén.

A fentiekben részletezett viszonyrendszer mellett német nyelvterületről Zacharie von Ligenthal munkái és Josph Ritter von Zhishmann művei, valamint orosz nyelvterületen készült könyvek,

⁸⁶² Vö: 2. fejezetben életrajzának ismertetése

⁸⁶³ Vö: SCHENIDER, J *Der Hermannstädter Metropolit Andrei von Şaguna*, Böhlau, Köln, 2005, 159-163.o

⁸⁶⁴ Vö: VERING, F *Lehrbuch des katholischen, orientalischen und protestantischen Kirchenrechts mit besonderer Rücksicht auf Deutschland, Osterreich und die Schweiz*, (3. Aufl), Herder, Freiburg, 1893, 24.o. és SCHENIDER, J *Der Hermannstädter Metropolit Andrei von Şaguna*, Böhlau, Köln, 2005, 162.o.

⁸⁶⁵ SCHENIDER, J *Der Hermannstädter Metropolit Andrei von Şaguna*, Böhlau, Köln, 2005, 220.o.

⁸⁶⁶ MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 28.o.

tanulmányok és gyűjtemények említhetők meg, amelyekre Milaš saját bevallása szerint is alapozta kézikönyvét.⁸⁶⁷ Ezek közül kiemelkedő 'A görög-keleti egyházjog irodalmá'-t bemutató részfejezet szerint Archimandrita Johann,⁸⁶⁸ valamint Alexius S. Pavlov⁸⁶⁹ rendszerező műve.

⁸⁶⁷ Vö: im 24.o.

⁸⁶⁸ ARCHIMANDRITA JOHANN *Opit kursa cerkovnago zakonovedjenija*. Szentpétervár, 1851

⁸⁶⁹ PAVLOV, A.S. *Kurs cerkovnago prava*, Moszkva, 1902; A kézikönyv részei: az egyházjog forrásai, az egyházjog rendszere; az egyház alkotmány, az egyház igazgatása, külső egyházjog – Milaš szerint ez a legjobb összefoglaló mű orosz nyelven MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 28.o.

8. A XIX. század kézikönyveiből kirajzolódó, valamint az azóta eltelt időben kialakult ortodox jellegzetességek

A XIX. századból bemutatott két kézikönyv alapján árnyalt képet alkothatunk az ortodoxia korabeli helyzetéről és teológiai, valamint kánonjogi jellemzőiről. Amely alapján a keleti és a nyugati egyházak között több szempontú különbségtétel vázolható fel. Az ökumenikus párbeszéd érdekében azonban szükséges ismerni a tanításbeli és ebből következő egyházfegyelmi különbségeket⁸⁷⁰ is, amelyeket az azóta eltelt időszakban tárt fel a kutatás a dialógus során.

8.1. Diszciplináris eltérések a keleti egyházak és a nyugati egyház között

Az eltérések gyökere a történelmi helyszínekhez köthető más-más kultúra és eltérő gondolkodásmód.⁸⁷¹⁸⁷²

A különbözőség jelentőssé és 'elválasztóvá' válásának oka a területi távolságban gyökerező más-más történelmi helyzet és felmerülő problémák, továbbá a tanítás, teológiai gondolkodás eltérő fejlődési iránya, amelyet már kevésbé ismernek és értenek a másik területeken.⁸⁷³

A tanítási eltérések témái leginkább az egyházfogalom és a hierarchia felfogásában,⁸⁷⁴ továbbá különböző teológiai kérdésekben, (mint például a Szentháromságtan), a kánonjog területén a tekintély, valamint a szigor és engedékenység értelmezésében körvonalazódnak. A következőkben összefoglalóan ismertetem e témákat.

⁸⁷⁰ Vö.: UR, OE, ÖkDir, Kelet világossága

⁸⁷¹ Vö: TIMKÓ, I., *Keleti kereszténység, keleti egyházak*, Budapest 1970; „... a római birodalom kettéosztása és a két rész egymástól való fokozatos elszigetelődése nyomán, a Kelet egyre inkább elgörögösödött, míg a Nyugat hasonló mértékben ellatinosodott, és mindegyikük más-más népeket asszimilált, vont be a maga kultúrkörébe. A római birodalom fénykorában és az első keresztény évszázadokban történt együttélésük után újra kidomborodnak a görög és latin nép faji, nemzeti, lelki tulajdonságai közti eltérések. Más a nyelvük, más a gondolkodásmódjuk, mások a hajlamaik, törekvéseik, s ezek a különbségek természetesen tükröződnek egész kultúrájukban. A hellén kultúra a görögök metafizikus, kontemplatív gondolkodásmódján és rendkívül fejlett esztétikai érzékén alapszik, míg a latin kultúra a rómaiak jogászi, szisztematizáló mentalitásán, szervező készségén és gyakorlatias életfelfogásán. Idővel ezek a különbségek egyre kirívóbbak lesznek, úgyhogy a VIII – IX. sz. táján a keleti és a nyugati világ már egyre nehezebben érti meg egymást.” In BERKI F *Az ortodox kánonjog* in RACZ L (szerk) *Felekezeti egyházjog*, ELTE ÁJK – hvgorac, Budapest, 2004, 107.o.

⁸⁷² *Timothy Ware* az ortodox Egyházzól írt könyvében arra az egybeesésre hívja fel a figyelmet, amely a kulturális és ekkleziológiai eltérések nyomán kialakult megosztottság gyökereiben felismerhető. WARE, T., *The Orthodox Church*, New York 1997, 4.

A kulturális eltérések a teológiai reflexióban is hangsúlyeltolódásokat hoztak magukkal, mely különböző teológiai iskolák kialakulásához vezetett.

⁸⁷³ Vö: GARIJO-GUEMBE, MIGUEL M., Die Erfahrungen der Zeit Photios für den heutigen ökumenischen Dialog zwischen Orthodoxie und Katholizismus, in: *Orthodoxes Forum* 7 (1993) 55-85, GARIJO-GUEMBE, MIGUEL M., Die Komplementarität der Traditionen als methodisches Prinzip für den Dialog zwischen Orthodoxie und Katholizismus, in: OCA 251, 613 – 630, MEYENDORFF, J., *A bizánci teológia*, Budapest 2006

⁸⁷⁴ Vö: SCHULTZE, B *Die Glaubenswelt der orthodoxen Kirche*, Salzburg, Müller Verlag, 1961 Oroszországgal kapcsolatban ugyanezeket a problémákat írja le.

8.1.1 Az 'egyház' ortodox fogalma és struktúrája

Az egyház – a szentírás szavai alapján – olyan emberek Istentől létesített közössége, akiket összeköt a közös hit, az isteni törvény, a hierarchia és a szentségek. Egyedüli és örökkévaló feje Jézus Krisztus.⁸⁷⁵ Krisztus főségéből következően az apostolok egymás között egyenlők, valamennyien elnyerték a Szentlélek kegyelmét és a bűnök megbocsátásának hatalmát.⁸⁷⁶ Krisztus kizárólagos főpásztorságán és az apostolok (és utódaik, a püspökök közösségének) egységén alapszik az egyház egysége. A püspökség intézménye egy és oszthatatlan; a püspökök egyenként és együttesen ugyanazt a hatalmat gyakorolják.⁸⁷⁷

Az egyetemes zsinatot követő⁸⁷⁸ legnagyobb tekintélyű egyházi testület a helyi zsinat. Ilyet minden autokefál ortodox egyház összehívhat⁸⁷⁹

A keleti egyházakban két szintje van az önállóságnak. Ennek megfelelően autokefál és autonóm egyházakat különböztethetünk meg egymástól. Az autokefál⁸⁸⁰ egyházak alatt teljes jogi önállósággal rendelkező egyházakat értünk.

⁸⁷⁵ Az egyházfogalmat megalapozó Szentírási helyek: Mt 28,20; Jn 10,14; Jn 10,16; 1Pét 5,4; Ef 5,23; Kol 1,18; Zsid 13,20

⁸⁷⁶ Jn 20, 22-23

⁸⁷⁷ Ezt a kijelentést az ortodox teológusok és egyházjogászok Cyprianus De unitate ecclesiae c. művére alapozzák.

⁸⁷⁸ Mindenképpen említést érdemel, hogy az ortodox egyházfelfogásban „A földi egyház legfőbb tekintélyének a letéteményese az egyház 'plérómája' összessége, amelyen értendők a hierarchia, a világi hívek és a szerzetesek. Ezt az alaptételt a keleti patriarchák 1848. évi közös körlevelükben így fejezték ki: Az istenfélelem őre maga az egyház teste, vagyis a hívő nép. Eszerint tehát az egyház plérómája felette áll még a legmagasabb szintű egyházi testületnek, az egyetemes zsinatnak is.” A hívő népnek ezt a rangját jelzi a papszenteléskor felhangzó 'axios' méltó felkiáltása, illetve 1438-1442 ferrara-fireznei uniósi zsinat konzekvens elutasítása a hierarchia egy részének ellenére is. Vö. BERKI F. *Az ortodox kánonjog* in RÁCZ L. (szerk) *Felekezeti egyházjog*, ELTE ÁJK – hvgorac, Budapest, 2004, 103 – 138.o; MEYENDORFF, J., *A bizánci teológia*, Budapest 2006

⁸⁷⁹ Az ortodox egyházak esetében nem beszélhetünk sajátjogú egyházakról, mivel a hatályos keleti törvénykönyv 27. kánonjában felállított tipológia számukra nem ismert. A CCEO 27. kánonja a sajátjogú egyház (*Ecclesia sui iuris*) három ismérvét sorolja fel: „Coetus christifidelium hierarchia ad normam iuris iunctus, quem ut sui iuris expresse vel tacite agnoscit suprema Ecclesiae auctoritas, vocatur in hoc Codice Ecclesia sui iuris.”, erről ld. PALLATH, P., *Sui iuris, Chiesa*, in *Dizionario enciclopedico dell'Oriente cristiano*, (a cura di) FARRUGGIA, E.G., 733-736, 734. Ma négy típusa ismert: a pátriárkai, nagyérseki, metropolitai és az egyéb sajátjogú egyházak. Vö. SZOTYORI-NAGY Á. *Házassági akadályok a bizánci akatolikus egyházak jogrendjében és alkalmazásuk a katolikus gyakorlatban*, doktori értekezés, Budapest, 2009

⁸⁸⁰ Az autokefália alapjául a 34. apostoli kánon szolgál, amely 'minden nemzet püspökei'-ről beszél. Ugyanakkor hasonlóképpen fontos hangsúlyt kap a Khalkedoni Zsinat 17. kánonja is. Megjegyzendő, hogy egyik autokefál egyház sem „az” ortodox Egyház, hanem a 'testvéregyházak' együtt alkotják az egy, szent, egyetemes és apostoli Egyházat. A Konstantinápolyi pátriárka *primus inter pares*, ám ez csupán tiszteletbeli precedencia, a konstantinápolyi pátriárka az egyes egyházak püspökei fölött nem gyakorol joghatóságot; vö. ARCHONDIS, A. *Common Code for the Orthodox Churches*, in *Kanon 1* (1973) 45-53, 45. Vö. SZOTYORI-NAGY Á. *Házassági akadályok a bizánci akatolikus egyházak jogrendjében és alkalmazásuk a katolikus gyakorlatban*, doktori értekezés, Budapest, 2009

Az autokefalitás tényezői *Berki* alapján⁸⁸¹⁸⁸²:

- a helyi egyház hierarchiája független minden más egyháztól
- a helyi egyház hierarchiájának esetleges külön jogai és előjogai más egyházak hierarchiájával szemben
- a független egyházi bírászkodás és törvényhozás joga
- a külön helyi szokások és egyházi szertartások joga
- azonban az autokefál egyházaknak sem áll jogában:
 - új hittételeket alkotni, az egyetemes egyház tanításából bármit is kihagyni
 - az igazgatásban eltérni az egyetemes egyház alapkánonjaitól
 - újításokat bevezetni azon dolgokban, amelyeket az apostoli tradíció megszentel és az egyház évszázadokon keresztül megőrzött
 - megbontani a lelki egységet a többi autokefál egyházzal
 - megsérteni a többi helyi egyház jogait és szokásait

Az autokefál egyházakon kívül léteznek korlátozott önállósággal rendelkező autonóm egyházak⁸⁸³ is, melyek függenek valamelyik autokefál egyháztól; egyházfőjüket az autokefál egyházfő erősíti meg, akit az autonóm egyházfő az istentiszteleteken kommemoriálni köteles.⁸⁸⁴ Milaš nem említi ezt az önállósági szintet, noha – mivel a korabeli autokefál egyházakat az önállóság elnyerésének folyamatában mutatja be – ismert számára a korlátozott önállóságú forma.

A hierarchikus rang és autonómia elismerésének megadása illetve elmaradása miatt az autokefál egyházak pontos számát illetően nincs egyetértés ma az ortodox egyházak között.⁸⁸⁵

⁸⁸¹ Meg kell azonban jegyezni, hogy az autokefália pontos mibenlétét és jellemzőinek meghatározását illetően nincs egy mindenki által elfogadott kritériumrendszer (*Phidas* például egy 12 pontból álló kritériumrendszert közöl; vö. PHIDAS, *Droit canon* 126- 138). *Patsavos* az Apostoli Kánonokra és az egyetemes zsinatokra alapoz; vö. PATSAVOS, L.J. *Unity and autocephaly: mutually exclusive?* A szerzői vélemények tükrében úgy tűnik, hogy a közös minimum, amit mindenki elfogad függetlenség kritériumait illetően két pontban foglalható össze: (1) az a jog, hogy saját hatalmánál fogva valamennyi belső problémát megoldhat; (2) a püspökök, beleértve az egyház fejének a kinevezésére való jog; vö. ŽUŽEK, I., *Un codice per le Chiese ortodosse*, in *Concilium* 5 (1969) 173-186, 174. Vö. BOGOLEPOV, A.A., *Conditions of autocephaly*, in *St. Vladimir's Seminary Quarterly* 3 (1961) 11-37. Ebben az értelemben: BINNS, *An introduction*, 10. Az újabb görög ortodox szerzők (*Trembelas, Troianos, Karmiris, Yannaras*) véleményének összefoglalását ld. FÜRST, C.G., *Einige griechische Stimmen zur Autokephalie*, in *Ostkirchlichen Studien* 30 (1981) 211-231.

⁸⁸² Milaš rendszere ezzel megegyező

⁸⁸³ Értelemzéshez POTZ, R *Gedanken zur Begriffsgeschichte von Autonomie*, Kanon XXI, 2009, 12-20.o Tanulmányában az autonómia fogalmába az 'önmagának törvényt adni' képességét és jogosultságát is beleérti, kiemelve, hogy a reformáció korától kezdve hangsúlyozódik, az autonóm, aki nincs alávetve senkinek. (qui nullius imperio subest) Megjegyzi ezen kívül, hogy a XIX. században ún 'top-down' autonómia felfogás volt az uralkodó, melyben a politikai rendszerek döntően részt vettek. Zárógondolatában olvasható, hogy a keleti egyházakban az autonómia az alapja a sokféleségben megőrződő egységnek és nem utolsósorban a világi szférával szembeni függetlenséget is jelent.

⁸⁸⁴ Az autokefál egyházfő összes többi autokefál egyházfőt kommemoriálja; a megválasztottak csak saját autokefál egyházfőjüket.

⁸⁸⁵ Az autokefál és autonóm egyházakon kívül ismertek az ún. fél-autonóm egyházak, melyek az autonómia korlátozottabb fokán állnak. Továbbá ismert számtalan egyház, amelyet nem ismer el egyetlen, több vagy valamennyi

Az ortodox egyházak között a hierarchia rangja szerinti is leírhatók különbségek:

A legtekintélyesebbek a pátriárkai egyházak. Élükön pátriárka vagy katolikosz⁸⁸⁶ áll. Ezeket követik az érseki, illetve a metropolitai egyházak.⁸⁸⁷ A szinodalitás⁸⁸⁸ különösen fontos az ortodox egyházi felfogásban, így felfogásuk szerint olyan egyház nem lehet autonóm, amelyben legalább metropolitai struktúra nem alakítható ki.⁸⁸⁹ A nagyobb egyházmegyék esperességekre oszlanak, amelyek több egyházközséget, paróchiát foglalnak magukba.

8.1.2 A teológiai gondolkodás különbségei

Az eltérő kulturális közegben kialakult különböző teológiai irányzatok, s felfogásbeli különbségek közül e fejezetben azokat mutatom be, amelyek a történelmi és politikai okok mellett az egyházszakadáshoz vezettek, s így azóta valamennyi uniós kísérletben⁸⁹⁰ és a dialógusban nagy súllyal esnek latba. Milas ezen témákat csak nagy vonalakban érinti, az adott pontnál lábjegyzetben utal a nyugati tanításra.

A teológiai gondolkodás már az elkülönülés előtt is más-más utakon járt keleten és nyugaton.⁸⁹¹ A késő bizánci kor és a skolasztika hatására azonban még inkább eltávolodott egymástól a két tradíció.

ortodox egyház, mivel nem kánoniak vagy szabálytalanul létesültek, így törvényes önállóságuk kérdéses. Egyesek szerint 14, mások szerint 15, ismét mások szerint 16 autokefál ortodox egyház van jelenleg; erről ld. BINNS, *An introduction*, 10. Általában az elismerés nehézségeiről ld. ŽUŽEK, I., *Un codice per le Chiese ortodosse*, in *Concilium* 5 (1969) 173-186, 174.

⁸⁸⁶ Az örmény és a grúz pátriárka viseli ezt a címet.

⁸⁸⁷ Fontos megjegyezni, hogy a pátriárkai egyházak mind autokefálok, de nem minden autokefál egyház pátriárkai rangú. Más vélemények szerint a görög hagyományban hierarchikus rang szempontjából a metropolita az érsek alatt áll, a szláv hagyományban ennek inverze a kettejük közti viszony; vö. <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enwiki/198571>; vmint ld. MILAS, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.: Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 243.o

⁸⁸⁸ Vö: PATSAVOS, L.J. *Unity and autocephaly: mutually exclusive?*

⁸⁸⁹ A szinodalitás egy adott egyházi autonóm és törvényes működésének alfája és omegája. Ennélfogva ortodox felfogás szerint értelmetlen s így nem is lehetséges a olyan egyházak autonómiájáról beszélni amelyekben legalább egy metropolitai struktúra nem alakítható ki. SZABÓ P., *Bevezetés a keleti kánonjogba*, Budapest 2006 (kézirat)

⁸⁹⁰ Az egyház egységének helyreállítására a Lyoni Zsinaton 1274-ben, valamint a Firenzei Zsinaton 1439-ben kihirdetett, rövid életűnek bizonyult uniós kísérletek történtek. Vö: SZABÓ P., *Bevezetés a keleti kánonjogba*, Budapest 2006 (kézirat) Az utóbbi Zsinat elemzéséhez lásd: Christian Unity: The Council of Ferrara-Florence, 1438/39–1989, G. Alberigo (ed.), Leuven 1991; J. Macha, *Ecclesiastical Unification. A Theoretical Framework together with Case Studies from the History of Latin–Byzantine Relations* (Orientalia Christiana Analecta 198), Roma 1974, 79–143. A keleti katolikus egyházak létrejöttét (újjáalakulását) eredményező, maradandó uniók csak a Trienti Zsinat környékén és azt követő időszakban születtek. Az első a káld egyház uniója volt (1553). Jelentős a melkita egyház uniója (1774), továbbá a 'rutén' (kijevi) egyház breszti uniója (1595), régióinkból a munkácsi (1646), és az erdélyi román unió (1700) Ezekhez magyar nyelven lásd PIRIGYI I *A görög katolikus magyarság története*. Nyiregyháza, 1982

⁸⁹¹ Vö.: LANNE, EMMANUEL OSB, *A keleti kereszténység a II. Vatikáni Zsinat szemszögéből*, in: *Orientalim Dignitas*, é.n., 113 -127; PODSKALSKY, GERHARD, SJ, *Ostkirchliche Theologie in der Westkirche: Alternative (Antiithese), Annex oder Allheilmittel?* in: OCA 251, 530 -541

Mindkét hagyomány hét kiemelkedő antik egyetemes zsinatot tart számon,⁸⁹² de emellett mindkét tradíció őrzi a 879/80-as konstantinápolyi zsinaton⁸⁹³ történeteket is.⁸⁹⁴

Tapasztalati tény, hogy fejlődés nélkül nincs élet. Már az ősegyház kialakulásakor is kimutatható fejlődés az Újszövetség idejéhez képest az egyházi hivatalok, a szertartások és – különösen – az epiklézis⁸⁹⁵ területén.⁸⁹⁶

Három eklatáns teológiai probléma létezik, melyek elemzése során világosan megmutatkoznak az eltérő teológiai gondolkodás főbb irányai. Ezek a következők: a Filioque-vita; a palamizmus; valamint a primátus elfogadásának kérdése. Milaš a Filioque-vitára a hitvallás ismertetésénél, a primátus kérdéskörére pedig a patriárkák és a szinódusok leírása kapcsán utal.

A Filioque-vita igen régi keletű, s Photios pátriárka ideje óta vitás pontnak számít. Az ortodox képviselők a mai dialógusban is gyakran követelik a Filioque záradék eltávolítását a hitvallásból, noha a komplementaritást a florenzi uniósbullla kapcsán⁸⁹⁷ már Congar is hangsúlyozta

Különböző ortodox szerzők szerint a Filioque lehet az az alapprobléma, melynek fényében magyarázzák az összes többi eltérést a két egyház között,⁸⁹⁸ mások szerint lehet eretnokség is,⁸⁹⁹ vagy akár egy nyugati theologoumenon.^{900 901}

⁸⁹² Nyugati hagyományban plusz egyet tartanak számon, ez a IV. konstantinápolyi zsinat (869/70)

⁸⁹³ A Photios rehabilitáló zsinat. Photios 858-ban laikusként, a császár igénye szerint lett Konstantinápoly pátriárkája. 867-ben liturgikus különbségek és a Filioque miatt kiközösítette a pápát. A császár megölése után az új uralkodó száműzte, és az új pátriárka – aki egyben elődje is volt a pátriárkai székben – a 869/70-es IV. konstantinápolyi zsinaton kiközösítette Photios. Ezt a zsinatot nyugaton a nyolcadik egyetemesnek tartják, noha ez vitatható, és a latin hagyományban sem egyértelmű. 877-ben Ignatios meghalt, és újra Photios lett a pátriárka. A 879/80-as konstantinápolyi helyi zsinaton a pápai legátusok visszavonták a kiközösítést. Ezt VIII. János pápa jóváhagyta, így helyreállt a törekény egység Róma és Konstantinápoly között.

⁸⁹⁴ A 879/80-as uniós zsinaton olyan alapelvet hangsúlyoztak a résztvevők, melyre az ortodox teológusok azóta is szívesen hivatkoznak. Ezen alapelv szerint „minden széknek régről meghatározott szokásai vannak, erről nem érdemes vitát nyitni. Róma tartja a saját szokásait, s ez jogos. Konstantinápoly is tartsa meg sajátjait, melyeket örökölt. Ugyanez legyen érvényes Kelet többi püspöki székére is”. Vö. GARIJO-GUEMBA, MIGUEL M., *Die Komplementarität der Traditionen als methodisches Prinzip für den Dialog zwischen Orthodoxie und Katholizismus*, in: OCA 251, 613 - 630, 615. old.; Bari Dokumentum 1987

Ezek alapján az egyház egységéről alkotott feltevéseink axiómájaként kell elfogadnunk azt, hogy „az egyház egységét a különbözőség nem gyengíti, hanem erősíti”. GARIJO-GUEMBA, MIGUEL M., *Die Komplementarität der Traditionen als methodisches Prinzip für den Dialog zwischen Orthodoxie und Katholizismus*, in: OCA 251, 613 - 630, 615. old

⁸⁹⁵ Görög eredetű szó, folyamodást jelent. Szűkebb értelemben az az imádság az eucharisztikus imán belül, amely arra kéri Isten Lelkét, hogy szentelje meg az oltárra helyezett adományokat, hogy akik részesülnek belőlük, rászolgáljanak az üdvösségre. Létezik átváltoztatási és áldozási típusa, attól függően, hogy mi hangsúlyozódik benne a szentségi jelenlét vagy a halhatatlanság eledele. Vö.: HERBERT VORGRIMLER: *Új teológiai szótár*, 2006

⁸⁹⁶ Kialakulásakor és a róla való teológiai gondolkodás folyamán kristályosodott ki a Szentlélek valódi istenségének tanítása.

⁸⁹⁷ „per Filium” is katolikus, ha a Filioque értelemben értjük.” Y. M. CONGAR, *Je crois en l’Esprit Saint*, Paris, 1980, 246 in MIGUEL M. GARIJO-GUEMBA: *Die Komplementarität der Traditionen als methodisches Prinzip für den Dialog zwischen Orthodoxie und Katholizismus*, 621

⁸⁹⁸ VL. LOSSKY in MIGUEL M. GARIJO-GUEMBA: *Die Komplementarität der Traditionen als methodisches Prinzip für den Dialog zwischen Orthodoxie und Katholizismus*

⁸⁹⁹ S. AGOURIDIS in MIGUEL M. GARIJO-GUEMBA: *Die Komplementarität der Traditionen als methodisches Prinzip für den Dialog zwischen Orthodoxie und Katholizismus*

⁹⁰⁰ B. BOLOTOV in MIGUEL M. GARIJO-GUEMBA: *Die Komplementarität der Traditionen als methodisches Prinzip für den Dialog zwischen Orthodoxie und Katholizismus*

E problémakörrel kapcsolatban figyelemre méltók *Zizioulas* ortodox metropolita szavai:

„Ha a két tradíció képviselői egyszerre szemlélik Maximos Bekenner két szempontját (vagyis hogy az Atya egyetlen aitia a Háromságban, és ez a Fiú részéről közvetítő funkció a Lélek származásában), akkor elég alapot találnának a két tradíció közeledésére”.⁹⁰² Egy probléma viszont még ez esetben is marad, a neopalamiták ugyanis nem fogadják el ezt az érvelést. Ebben az esetben az egység építésében a többoldalú párbeszéd helyett gyümölcsözőbb lehet a kétoldalú dialógus.⁹⁰³

A palamizmus a „megistenülés”⁹⁰⁴ témáját magyarázva árnyalja a szentháromságtan kérdéskörét. A lényegi kérdés ugyanaz, mint korábban a tradíciókban mutatkozó eltérés estében, nevezetesen: a palamita koncepció és a skolasztikus gondolat közötti különbség dogmatikai – e, avagy teológiai? Mindkét koncepciót ugyanaz az érdeklődés vezeti: szeretné kifejezni, hogyan megy végbe a „megistenülés”. A katolikus teológia is képviseli azt a nézetet, hogy az isteni energia nekünk adatott, s a nyugati teológia pedig hozzáfűzi, hogy maga a Lélek adatott nekünk.⁹⁰⁵

Guembe a párbeszéd és a komplementaritás elfogadásának területén a primátus kérdésében határozza meg a legdöntőbb nehézséget. Két lényegi kérdést fogalmaz meg a probléma kapcsán. Elsőként azt, hogy milyen primátust utasít el az ortodox egyház. Másodjára pedig, hogy az I. vatikáni zsinat primátus formulája indok-e egy másik ekkleziológiai koncepció szembeállítására.⁹⁰⁶

Általános nézet, hogy a második évezred primátus-fogalma eltér az első évezredétől. *Ratzinger* bíboros erre alapozva jelentette ki: „Rómának nem kell többé követelnie a kelettől a primátus elfogadását, illetve csak úgy, ahogy ezt az első évezredben kifejezték és megélték”.⁹⁰⁷

⁹⁰¹ A theologoumenon kifejezés görög eredetű, egyedi teológiai tézist jelent. „Annak a teológiai tanításnak a lehetséges megnevezése, amelynek nincs kötelező jellege, a fő egyházi hatóságok eltűnik, sajátossága pedig abban áll, hogy a teológiai hagyomány fogalmait interpretálva megpróbálja érthetővé tenni és nagyobb összefüggésekbe helyezni azokat.” (HERBERT VORGRIMLER: Új teológiai szótár, 2006, 636. o); Ennél a gondolatnál aggályos, hogy ha bekerült a hitvallásba – ami közös és kötelező –, akkor a fő egyházi hatóság nem pusztán eltűnik, tehát a Filioque nehezen lehet egy nyugati theologoumenon.

⁹⁰² ZIZIOULAS, *The Teaching of the second Ecumenical Council on the Holy Spirit in historical and ecumenical Perspective in Credo in Spiritum Sanctum*, Vatikán, 1983, 29-54, 54 in GARIJO-GUEMBE, MIGUEL M., *Die Komplementarität der Traditionen als methodisches Prinzip für den Dialog zwischen Orthodoxie und Katholizismus*, in: OCA 251, 613 - 630, 623

⁹⁰³ Vö.: ÖkDir 177

⁹⁰⁴ Ireneusz óta axióma, hogy mivel az Isten emberré lett, az ember „istenné” lehet. A „megistenülést” érvként használták a kappadókiai atyák a Szentlélek istenségének bizonyítására. A probléma, ami az egész keresztény hagyományban hat, nem más, mint hogy a Szentháromság Egyisten kinyilvánította magát, mégis transzcendens maradt. Ennek a titoknak a kifejtésére különböztet Palamas nem csak az uosia és a Hypostasen, hanem az ousia, a Hypostasen és az energia között.

⁹⁰⁵ Aquinói szent Tamás szerint az isteni személyek a kegyelem adományában adják nekünk magukat; a Szentlélek maga az adomány.

⁹⁰⁶ Amennyiben a formula nem indok a szembenállásra és a dogma tagadására, akkor úgy tűnik, nem valósul meg a CIC 750.k és 751.kanonban leírt tényállás és dogmatikai szinten is folytatható a párbeszéd.

⁹⁰⁷ J. RATZINGER, *Theologische Prinzipienlehre*, München 1982, 209 Magyarul RATZINGER, J A közép újrafelfedezése, *Alapvető tájékoztatók*, SZIT, Budapest, 2008, 195-200.o. Vö GARIJO-GUEMBE, MIGUEL M., *Die Komplementarität der Traditionen als methodisches Prinzip für den Dialog zwischen Orthodoxie und Katholizismus*, in: OCA 251, 613 - 630

Az első évezredben Róma elsőse Péter és Pál apostol mártíriumán alapult. Az első tanúja annak, hogy a Mt 16,18⁹⁰⁸ szövegére hivatkoznak, egy Ciprianusnak írt levél, majd pedig a Decretum Gelasianum. Ennek első felében szereplő 381/82-es római zsinat vonatkoztatja az említett szöveget a római egyházra.⁹⁰⁹ A bizánci tradícióban ugyanakkor mindig hagyomány volt Péter és Pál halálához kapcsolni Róma elsőbbségét.⁹¹⁰

Az eltérő gondolkodás másik tanújele a kalkhedoni zsinaton történt események sofa. I. Leo pápa úgy gondolta, hogy a zsinatnak el kell fogadni az általa, mint Róma püspöke által megfogalmazott iratot. A zsinat azonban először megvizsgálta, hogy az írás nem mond-e ellen a hitvallásnak, és csak az után fogadta el és hirdette ki, hogy a két szöveg egyezése bebizonyosodott. Ez mutatja, hogy Róma elsőségét a püspöki kollegialitásba ágyazottan értelmezték. Ezt támasztja alá a Photios-féle uniós zsinat is. Bizánc elfogadja Róma primátusát, de máshogy értelmezi azt.⁹¹¹

Guembe szerint e történelmi áttekintés fényében világossá vált, hogy a két egyház egysége feltételezi azt, hogy Róma a primátus szerepét kollegialitásba és a helyi egyházak autonómiájába beilleszti.^{912 913 914}

Ortodox nézőpontból újabb problémát vet fel az I. vatikáni zsinat megfogalmazása a tévedhetetlenségről. *Florovsky* és más ortodox szerzők állítják, hogy a hierarcha sosem járhat el 'ex sese', azaz magától, hanem mindig 'ex consensu ecclesiae', vagyis az egyházzal egyetértésben kell cselekednie. Tehát használják az I. vatikáni zsinat formuláját, de a Rómában bevett felfogással

⁹⁰⁸ „Te Péter vagy, és én erre a kősziklára fogom építeni egyházamat, s az alvilág kapui nem vesznek erőt rajta.” Mt 16,18

⁹⁰⁹ „...a szent római Egyházat semmiféle zsinati határozat nem állította a többi egyház élére, hanem az UR és Megváltó evangéliumi szavából nyerte el a primátust: Te vagy Péter... Ehhez járult még a boldog Pál apostollal, a kiválasztott edénnyel való közösség is, aki... ugyanakkor, egy és ugyanazon a napon koronáztatott meg Péterrel együtt a dicsőséges halállal megküzdve Róma városában... a fent nevezett szent római Egyházat együtt szentelték Krisztus Urunknak, és jelenlétükkel és tiszteetéreméltó diadalukkal az egész világon minden más város elé helyezték.” DH 350

⁹¹⁰ Hans Urs von Balthasar is elemzi a két apostolfejedelem viszonyát és gondolatait a tekintély kapcsán *Die Wahrheit ist symphonisch* című könyvében. Szerinte Péter Magna Chartájában azt adja tovább, amit maga is kapott (Vö.: Jn 21,15 - 19), mely szerint a hatalmat és tekintélyt gondviselő jelleggel és az Istennek válaszoló szabad akarat buzgóságával kell gyakorolni (Vö.: 1 Pét 5,2). Pál pedig felhívja a hívek figyelmét az előjáróknak kijáró tiszteletre (Zsid 13,7). HANS URS VON BALTHASAR: *Die Wahrheit ist symphonisch*, Johannes Verlag, Einsiedeln, 1972, 124. o.

⁹¹¹ Vö.: GARIJO-GUEMBE, MIGUEL M., *Die Erfahrungen der Zeit Photios für den heutigen ökumenischen Dialog zwischen Orthodoxie und Katholizismus*, in: *Orthodoxes Forum* 7 (1993) 55-85, 84; LANNE, EMMANUEL OSB, *A keleti kereszténység a II. Vatikáni Zsinat szemszögéből*, in: *Orientalim Dignitas*, é.n., 113 -127

⁹¹² GARIJO-GUEMBE, MIGUEL M., *Die Komplementarität der Traditionen als methodisches Prinzip für den Dialog zwischen Orthodoxie und Katholizismus*, in: *OCA* 251, 613 - 630, 628

⁹¹³ Vö.: *Lumen Gentium*, CIC és CCEO különböző pontjai ezt megvalósítani látszanak

⁹¹⁴ Érdemes átgondolni Rahner érvelését. Szerinte az I. vatikáni zsinat dogmája nem tett mást, csak kiterjesztette a pápára egy olyan hittételt érvényét, amely a katolikus hitfelfogás szerint mindig is érvényes volt az egyházra és az egyetemes zsinatokra. Hozzáfüzi még: „Az egyházat nem az emberek tehetsége, intelligenciája vagy teológiai képzettsége őrzi meg az eszkatologikus igazságban, hanem Krisztus Lelke. Ha így fogjuk fel a dolgot, akkor végül is kijelenthetjük, hogy emberi szempontból is ésszerűbb és természetesebb, ha az egyház szinodális, kollegiális képviselőjének személyes feje van.” RAHNER, KARL: *A hit alapjai*, Szent István Társulat, Budapest, 1983, 410. o.

ellentétes értelemben. Ugyanakkor *Hans Urs von Balthasar* szerint a péteri hivatal ma fontosabb, mint valaha. „Minél polimorfabb az egyház, annál inkább szüksége van egységpontra.”⁹¹⁵

8.1.3 Az ortodox kánonjog főbb jellegzetességei

A keleti egyházjog anyaga több szempont alapján csoportosítható. Ezek a következők lehetnek: írott és íratlan anyagok, isteni vagy természeti, valamint pozitív vagy egyházi törvényt tartalmazó jogszabályok; általános és különleges érvényű törvények,⁹¹⁶

A bizánci kánonjog fejlődésének története⁹¹⁷ – a világi joghoz hasonlóan – három korszakra bontható. Az első a *zsinatok korszaka* (IV – IX. század), melynek során – zsinati kánonok, egyházatyák rendelkezései és a császárok által kiadott jogszabályok formájában – kialakult az ortodox egyházjog szűk értelemben vett anyaga. A második korszak a *pátriárkák kora* (IX – XI. század), melyben a már létrejött elsődleges joganyagot a konstantinápolyi pátriárkák a városban tartózkodó püspökökkel együtt tartott ún. „endemusa” (σύνοδος ἐνδημούσα) szinódusok keretében értelmezték, kiegészítették. A harmadik periódus (XII – XV. század) a *nagy keleti kanonisták kora*. Alexios Arisztenos, Joannes Zonaras és Theodoros Balsamon kommentárokkal látták el az elsődleges egyházjogi forrásanyagot.

Az ortodox egyházjog elsődleges forrása tartalmi értelemben a Szentírás, valamint a benne foglalt jogelveket értelmező kánonok; (ez utóbbiak alatt az apostolok, az egyetemes zsinatok, egyes helyi zsinatok, valamint a jelentősebb keleti egyházatyák kánonjait értjük.)⁹¹⁸

⁹¹⁵ Lélek és tűz in HANS URS VON BALTHASAR (IN PERSONA), *Számvetés*, Sík Sándor Kiadó, Budapest, 2004, 124. o.; A folytatásban pedig kifejti, hogy titkon vagy nyíltan sok ortodox és protestáns irigyli a péteri hivatalt és bizonyos tekintetben igényt tartanak rá, majd jelzi, hogy ezzel kapcsolatban az élénk egyházközi párbeszéd eredményeként, többen módosították álláspontjukat.

⁹¹⁶ Vö. BERKI F. *Az ortodox kánonjog* in RÁCZ L (szerk) *Felekezeti egyházjog*, ELTE ÁJK – hvgorac, Budapest, 2004, 126 – 129.o.

⁹¹⁷ Az ortodox egyházjog forrásainak és fejlődésének összefoglalásához: MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905. BECK, H-G: *Kirche und theologische Literatur im Byzantinischen Reich*. 2., változatlan kiadás, München, 1977. ŽUŽEK, I: *Kormcaja Kniga. Studies on the Chief Code of Russian Canon Law.*(Orientalia Christiana Analecta 168.) Roma, 1964. VAN DER WAL–LOKIN: *Historiae iuris Graeco-Romani delineatio. Les sources du droit byzantin de 300 é 1453.* Groningen, 1985. TROIANOS, : *The Canons of the Trullan Council in The Novels of Leo VI.* In: *The Council in Trullo revisited* (Ed.: Nedungatt, George –Featherstone, Michael). Roma, 1995. 189-198. ERDŐ, P: *Az ókeresztény kor egyházfegyelme. Ókeresztény írók 5.* Budapest, 1983. ERDŐ, P: *Az egyházjog forrásai. Történeti bevezetés.* Budapest, 1998. MEYENDORFF, J: *A bizánci teológia. Történelmi irányzatok és tantételek.* Budapest, 2006. (Az eredeti angol nyelvű mű második, 1983-as kiadását Jeviczki Ferenc fordította.) BURGMANN, L (Hrsg.): *Ecloga. Das Gesetzbuch Leons III. und Konstantinos' V.* Frankfurt am Main, 1983. BERKI, F: *Kánonok könyve I.* Budapest, 1946.

⁹¹⁸ Vö KOMÁROMI L *A bizánci hatás kérdése a középkori magyar jogban és a magyarországi egyházjogban*, Doktori értekezés, Budapest, 2007, BERKI F *Az ortodox kánonjog* in RÁCZ L (szerk) *Felekezeti egyházjog*, ELTE ÁJK – hvgorac, Budapest, 2004, 103 – 138.o.

Az egyik első gyűjtemény, melyet egyházi hatóság adott ki, a normákat tartalmazó *Syntagma Kanonón*, mely 341 és 382 között keletkezett, s időrendben sorakoztatja fel a zsinati kánonokat. Szintén jelentős munka az 550 táján Joannes Scolasticos által összeállított *Synagógé kanonón ekklesiastikón*. E gyűjteményben Joannes Scolasticos az egyes titulusokon belül téma szerint rendezte a vonatkozó fegyelmi rendelkezéseket, s így – jóllehet kezdetleges formában, de – megtette az első lépéseket a szisztematizálás irányába.⁹¹⁹

A keleti kánonjog fejlődésének következő lényeges pontja a trullloszi zsinat 692-ben⁹²⁰, amikor is a zsinat 2. kánonja rögzíti a közös keleti fegyelmi rendbe tartozó „szent kánonok” listáját.

A máig legjelentősebb keleti kánonjogi gyűjtemény a *XIV címből álló nomokánon*. Ennek egy verzióját a 920-as konstantinápolyi zsinat a bizánci egyház „hivatalos” gyűjteményévé nyilvánította.⁹²¹

Ezen kívül az ortodox egyházban általános érvényű kánonok:

- 85 apostoli kánon (κανόνες τῶν Ἀποστόλων)⁹²²
- Egyetemes zsinatok kánonjai⁹²³
- Helyi zsinatok kánonjai⁹²⁴
- Egyházatyák kánonjai⁹²⁵

⁹¹⁹ Az antik felfogás szerint az egyházi normák tekintélyét alapvetően befolyásolta régiségük, az abrogáció („lex posterior derogat priori” elv) alkalmazása szinte példa nélküli. Mindez az azonos kérdésre vonatkozó, egymással olykor feszültségben levő szabályok halmozódásához és rétegződéséhez vezetett. VÖ: SZABÓ P., *Bevezetés a keleti kánonjogba*, Budapest 2006 (kézirat)

⁹²⁰ A Konstantinápolyi palota kupolatermébe (τροῦλλος) hívták össze a két korábbi zsinat folytatásaként, ezért ’ötödik-hatodik’ (Concilium Quinisextum, Πενθέκτη) zsinatnak is nevezik. Több rendelkezése is ellentétben áll a nyugati egyházi gyakorlattal, így Róma nem ismerte el egyetemesnek. Magyar fordítást közöl BERKI F., *Kánonok könyve*, Budapest 1946

⁹²¹ A szent kánonok ereje azonban ez esetben is eredeti kihirdetőjük, illetve a Trullloszi Zsinat 2. és a II. Nikaiai Zsinatok 1. kánonjának tekintélyén nyugodott. A deklaráció tehát nem kihirdetés abban az értelemben hogy a kánonok tekintélye és kötelező ereje ezen cselekményen nyugodna. Pusztán arról van szó, hogy a zsinat deklarációja hatóságilag elismerte hiteles verzióának a szent kánonok azon gyűjteményét, melyet a XIV címből álló nomokánon ott jelen levő verziója tartalmazott. VÖ SZABÓ P., *Bevezetés a keleti kánonjogba*, Budapest 2006 (kézirat)

⁹²² A kánonok apostoli eredete nem igazolható, de az apostoli hagyományból származnak és I. egyetemes zsinat előtt keletkeztek, tartalmuk megfelel az őskeresztény egyház szellemének. A gyűjtemény korán lefordították szír, arab és etióp nyelvre, de latinra csak az első 50 kánont (Dionysius Exiguus 500 körül), így a nyugati egyházi hagyomány csak 50 apostoli kánont fogad el. VÖ: SZUROMI SZ A: *Egy kiemelkedően fontos kötetlék a keleti és nyugati egyházak közötti ökumenikus törekvésben: a Canones Apostolici in Deliberationes 2008/2 175-183*

⁹²³ 325.Nikea 20 kánonja; 381. Konst. 7 kánonja; 431. Efezus 8 kánonja; 451 Chalkedón 30 kánonja; 692 Conc. in Trullo (692), c. 102; 787. Konstantinápoly 22 kánonja

⁹²⁴ 314. Ankyra 25 kánonja; 314-325 Neokeszárea 15 kánonja; 340 Gangra 20 kánonja; 341 Antiochia 25 kánonja; 343. Laodikia 60 kánonja; 343. Szardika 21 kánonja; 394. Konstantinápoly 1 kánonja; 419. Karthago 133 kánonja; 861 Konstantinápoly Szent Apostolok templom 17 kánonja; 879 Konstantinápoly Hagia Sofia templom 13 kánonja

⁹²⁵ Alexandriai Dénes 4 kánonja; Neokeszáreai Gergely 11 kánonja; Alexandriai Péter 14 kánonja; Nagy Szt Athanáz 3 kánonja; Nagy Szt Vazul 92 kánonja; Alexandriai Timótheus 18 kánonja; Nazianzoszi Szt Gergely dogmatikai versei; Ikonioni Amfilochosz levele; Nysszai Szt Gergely 8 kánonja; Alexandriai Teofil 14 kánonja; Alexandriai Cyrill 5 kánonja; Konstantinápolyi Gennádiosz körlevele; Konstantinápolyi Tarasziosz levele. Az egyházatyák írásait az egyház utólag zsinatilag ruházta fel kánoni érvénnyel és foglalta kánoni gyűjteményekbe.

- Egyes helyi ortodox egyházak szabályzatai, zsinati határozatai, patriarchai tomoszai közül 33 kánon⁹²⁶

8.1.4 Az ortodox kánonjog egyes sajátosságai

A nyugati egyházjog rendszerétől a házasságjog⁹²⁷ és a büntetőjog területén, valamint a szigor – méltányosság értelmezésében találhatók a legjellemző eltérések.

Házasság az ortodox egyházjog szerint háromszor köthető, de csak az első számít teljesen kanonikusnak. A kötelék felbontása a másik fél házasságtörése, hitehagyása, szerzetesi fogadalma, továbbá a férj püspökké szentelése okán lehetséges. Léteznek világi jogi válóokok is, amelyeket az egyházjog akceptál, ilyen például az államellenes összeesküvés, vagy a házastárs eltűnése. Ezen kívül minden helyi egyház igyekszik saját házasságjogát a maga lehetőségeihez és az államban elfoglalt helyzetéhez igazítani.⁹²⁸

Az egyházi bíróságok szintje és típusa az adott helyi egyház szervezeti felépítésétől függ, így megkülönböztethető püspöki, metropolitai, és patriarchai bíróság. A klerikusok többféle egyházi büntetéssel sújthatók, mint a világiak.⁹²⁹ Fontos kitétel, hogy az I. egyetemes zsinat 13. kánonja értelmében halálos veszély és bűnbánat esetén minden bűnös feloldható az egyházi büntetés alól, s részesülhet az eucharishtiában, továbbá – az öngyilkosok kivételével – el is temethető egyházi szertartással.

A kánoni méltányosság kapcsán két kifejezést és a hozzájuk kapcsolódó hagyományos értelmezést kell megérteni. Az 'akribeia' a kánoni szigor szó szerinti alkalmazását jelenti, az 'oikonomia' pedig az attól való eltérést, engedékenységet, elnézést.⁹³⁰ A gyakorlatban a püspök mérlegelésére van

⁹²⁶ Ortodox egyház főbb kánongyűjteményei: Görög nyelven - Alexiosz Arisztinosz 1130; Joannisz Zónarasz XII.sz eleje; Theodorosz Balszamón 1193, magyarázatokkal; Nikodimosz és Agapiosz: Pidálion 1793; G.Rallis&M.Potlitz: Szntagma tón theion kai hirón kánonon 1852-1895; Szláv nyelven – Kormcsaja Knyiga XIII.sz.; Román nyelven – Indreptarea légii 1652; Magyarul – Kánonok könyve szerk Berki Feriz, 1946

⁹²⁷ A témához kimerítően magyar nyelven SZOTYORI-NAGY Á *Házassági akadályok a bizánci akatolikus egyházak jogrendjében és alkalmazásuk a katolikus gyakorlatban*, doktori értekezés, Budapest, 2009

⁹²⁸ Például Bulgáriában a polgári válás automatikusan maga után vonja az egyházi házasság felbontását is. BERKI F *Az ortodox kánonjog* in RÁCZ L (szerk) *Felekezeti egyházjog*, ELTE ÁJK – hvgorac, Budapest, 2004, 137.o.

⁹²⁹ Klerikusok ellen 9féle, világiak esetén ideiglenes kizárás, végleges kizárás az egyház életéből, valamint anathéma., BERKI F *Az ortodox kánonjog* in RÁCZ L (szerk) *Felekezeti egyházjog*, ELTE ÁJK – hvgorac, Budapest, 2004, 137.o

⁹³⁰ Értelmezéséhez magyar nyelven SZOTYORI-NAGY Á *Házassági akadályok a bizánci akatolikus egyházak jogrendjében és alkalmazásuk a katolikus gyakorlatban*, doktori értekezés, Budapest, 2009; SZOTYORI-NAGY, Á., *Az „oikonomia” a kánonjogban és a keleti kodifikációban*, in Athanasiana 23 (2006) 63-78. Az akadály elhárításának eszköze (oikonomia) a latin felmentéstől eltérően egy teológiai megoldás, amelynek pontos leírásához, működése lényegének megragadásához a jog nyelve elégtelen. Továbbá a számtalan tanulmány ellenére kevés szisztematikus áttekintést született leírására. A pánortodox zsinat elé szánt tervezet szerint: „Az oikonomia a Szentírásban és a szenthagyományban gyökerezik, a helyi és egyetemes zsinatok határozták meg, az egyházatyák és a későbbi (és a mai) ortodox teológusok fejlesztették és az autokefál egyházak ültetik át a gyakorlatba.” Vö L'économie dans l'Eglise orthodoxe. Rapport soumis á la I re Conference panorthodoxe préconciliaire, in Istina 18 (1973)375 idézi SZOTYORI-

bízva, hogy az egyház érdekeit szem előtt tartva melyiket alkalmazza.⁹³¹⁹³² A kánoni méltányosság tekintetében meg kell jegyezni, hogy Milaš nem használja ezeket a szakkifejezéseket, sőt a dispensatio lehetőségeiről elmélkedik,⁹³³ ezzel is tovább erősítve a 'latinizáló' vádakat.

Az előzőekben vázolt különbségek következményei az 1054-hez köthető nagy egyházszakadás, a meghiúsult egyesítési kísérletek, valamint a nagy kihívásokat rejtő és időnként döcögős dialógus⁹³⁴

NAGY Á Házassági akadályok a bizánci akatolikus egyházak jogrendjében és alkalmazásuk a katolikus gyakorlatban, doktori értekezés, Budapest, 2009, 167.o.

⁹³¹ BERKI F *Az ortodox kánonjog* in RÁCZ L (szerk) *Felekezeti egyházjog*, ELTE ÁJK – hvgorac, Budapest, 2004, 138.o.

⁹³² Erdő Péter szerint „Az *oikonomia* elvének alkalmazása az ortodox kánonjogászok számára egyrészt a kánonjogi-teológiai reflexió központi eleme, másrészt a gyakorlati munka segédeszköze. Első látásra az *akribeia* és az *oikonomia* görög fogalmi megkülönböztetése nagyon közel áll az igazságosságról és irgalmasságról (*iustitia et misericordia*) szóló középkori nyugati elmélethez, mely a kánonokban található ellentmondások megoldásának és a kánonok alkalmazásának legfőbb módszertani elve volt.” ERDŐ P, *Az ökumenikus előrehaladás intézményes lehetőségei az Egyházi Törvénykönyvben különös tekintettel a katolikus-ortodox dialógusra* in Magyar Sion, Új Folyam III/XLV. (2009/2) 175-207.o

⁹³³ A házassági aladály megszüntetése kapcsán valójában az *oikonomia* gyakorlatát írja le, noha következetesen felmentésről beszél. A kifejezést modern terminológiának tartja. Vö: MILAS, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905, 624.o.

⁹³⁴ „Minthogy az anathéma a mi korunkban még fennállása esetén sem jelentette már azt az áthatolhatatlan válaszfalat..., mint a középkorban, feloldása sem hozott lényegbevágó változást kapcsolataikban. Rómához ugyanúgy viszonyul az anathémát feloldó Konst., mint bármely más autokefál orthodox egyház, amely az anathémát nem oldotta fel, illetve nem is tarja szükségesnek ezzel a kérdéssel külön foglalkozni.” Így az anathéma kölcsönös visszavonása tulajdonképpen baráti, testvéri gesztus a közvetlenebb légkör megteremtéséhez és a dialógus megkezdéséhez BERKI F *Az ortodox kánonjog* in RÁCZ L (szerk) *Felekezeti egyházjog*, ELTE ÁJK – hvgorac, Budapest, 2004, 118.o.

9. Területi változások a XIX-XX. századi történelmi események következtében

A XIX. század elmúltával a jelentős történelmi változások az ortodox egyházakat sem hagyták érintetlenül, így az egyes egyházak területi kiterjedése is megváltozott, ezért a következő pontokban a jelenlegi helyzet leírása szerepel.

9.1. Mai ortodox egyházak ⁹³⁵

Az elkülönülő és részben unióra lépő egyházak története 1500 év alatt rajzolta ki a keleti egyházak mai képét.⁹³⁶ Az ortodox egyházak jelenlegi állapotának bemutatása az „eredet” és a földrajzi elhelyezkedés szerinti *Binns*-féle rendszert követi.⁹³⁷ (S mivel az egyes egyházak létszámának adatai tekintetében nagyfokú bizonytalanság tapasztalható, azokat lábjegyzetben közlöm.⁹³⁸)

9.1.1. A Pentarchia egyházai.

A khalkedoni zsinat 26. kánonjában felsorolt öt püspöki szék, azaz a Pentarchia egyházai hagyományosan tiszteletbeli elsőbbséggel rendelkeztek. Alexandria, Antiochia és Jeruzsálem – jóllehet az ősi alapításból származó tekintélyüket mindvégig megőrizték – tartósan arab uralom

⁹³⁵ Történetükhöz THÖLE, R (szerk) *Bevezetés az ortodoxia világába*, Budapest, Kálvin János Kiadó, 2001; ONASCH, K – CIPIN, V *Az orosz ortodox egyház története*, MKPK egyháztörténelmi Bizottsága, Budapest, 1999

⁹³⁶ SZOTYORI-NAGY Á *Házassági akadályok a bizánci akatolikus egyházak jogrendjében és alkalmazásuk a katolikus gyakorlatban*, doktori értekezés, Budapest, 2009, 8.o.

⁹³⁷ Az egyes egyházak alaposabb megismerésében segítséget nyújthat: S. CONGREGAZIONE ORIENTALE, *Codificazione Canonica Orientale, Fonti*, fasc.VIII, Studi storici sulle fonti del diritto canonico orientale, Roma 1932. New Catholic Encyclopedia kötetében, illetve a Blackwell Dictionary of eastern christianity, valamint az Il Cristianesimo: grande dizionario kötetének szócikkeiben.

⁹³⁸ Maguk az ortodox szerzők is csak becslésre vállalkoznak, s ezek egymástól olykor igen eltérő számokat mutatnak. Efféle létszámadatokat ld. KOROLEVSKIJ, C., *Ortodossa, Chiesa*, in *Enciclopedia Italiana* 25 (1935) 630. ATTWATER, D., *The Dissident eastern churches*, Milwaukee 1937, 341. *Oriente Cattolico*, Città del Vaticano 1974, 842-843. *Istina* 37 (1992) 55-56 (a számokat a *World Christian Encyclopedia* (ed.) BARRETT, D., Oxford 1982. évi kötetéből vette át a folyóirat, de az időközben az egyes egyházak által közölt statisztikák alapján némileg módosította). Eszerint a khalkedoni akatolikus egyházak tagjainak becsült összlétszáma *Korloveszkij*nél 138,5 millió fí, Attwater-nél 160 millió, az *Oriente Cattolico* 1974. évi kötetében 121,7 millió. Az *Istinában* közölt adatok alapján nehéz becsült adatot megállapítani, mert számos esetben igen nagy tól/ig számot közöl. Vö SZOTYORI-NAGY Á *Házassági akadályok a bizánci akatolikus egyházak jogrendjében és alkalmazásuk a katolikus gyakorlatban*, doktori értekezés, Budapest, 2009, HUNYADI L *A világ vallásföldrajza*, Végeken Kiadó, Budapest, 1995; A keleti egyházak pontos számának megállapítása nem egyszerű, minthogy vannak közöttük olyan közösségek is, melyek törvényes önállósága, sőt esetenként akár egyenesen szociológiai léte is kétséges (pl. ónaptáros görög orthodox egyház, az amerikai ortodox egyház, az ukrán nemzeti ortodox egyház, a macedón orthodox egyház, illetve grúz görögkatolikus egyház). A keleti egyházak tényleges számának alakulására az elmúlt évtizedben lejátszódott határmódosulások is kihatottak. Így például felvetődik a kérdés, nemde új egyházként tartandó e számon az orosz joghatóság alól kiváló (nemzeti) észt ortodox egyház, illetve milyen a viszonya egymáshoz a csehországi és a szlovákiai ortodox egyháznak az ország kettészakadása után? Újabban egyes szerzők új keleti katolikus egyház születéséről beszélnek macedóniában és eritreában, sőt a grottaferrátai apátságot is külön sajátjogú egyháznak tekintik. Vö. SZABÓ P., *Bevezetés a keleti kánonjogba*, Budapest 2006 (kézirat)

alá kerültek, így súlyuk idővel csökkent. A Pentarchia ötödik egyháza, Konstantinápoly azonban a birodalom fővárosa lett így a pátriárka hatalma is megnőtt. Egyházának tekintélye a város elestével (1453) is megmaradt. 1453 után Moszkva egyháza értékelődött fel, hiszen –az önálló patriarkátusok között egyetlenként – nem került sem arab, sem iszlám uralom alá.

Ma a 'bizánci ortodox egyházak' kifejezés alatt lényegében görög és szlavón ortodox egyházakat értünk, amelyek a konstantinápolyi vagy a moszkvai patriarkátus politikai és kulturális befolyása alatt állnak.⁹³⁹ Konkrétan ebbe a csoportba tartozik a Konstantinápolyi vagy Ökumenikus Pátriarkátus⁹⁴⁰, az Alexandriai Pátriarkátus⁹⁴¹, az Antiochiai Pátriarkátus⁹⁴², a Jeruzsálemi Pátriarkátus⁹⁴³, az Orosz Pátriarkátus⁹⁴⁴, a Grúz Pátriarkátus⁹⁴⁵, a Szerb Pátriarkátus⁹⁴⁶, a Román Pátriarkátus⁹⁴⁷ és a Bolgár Pátriarkátus⁹⁴⁸. Nem autokefál hierarchikus rangban az Ökumenikus Pátriarkátushoz tartozik a Finn és a Krétai Autonóm Érsekség, valamint a Jeruzsálemi Pátriarkátus gyakorol jurisdíciót a Sínai-hegyi Szent Katalin Kolostor érseki rangú autonóm egyháza felett.

⁹³⁹ Ez a kettős hatás a teológiában és a kánonjogban is tetten érhető. Több kérdésben is jól elkülöníthető a görög és az orosz irányvonal. VÖ SZOTYORI-NAGY Á *Házassági akadályok a bizánci akatolikus egyházak jogrendjében és alkalmazásuk a katolikus gyakorlatban*, doktori értekezés, Budapest, 2009

⁹⁴⁰ Joghatósága alá tartozik 1923 óta a világ egész görög nemzetiségű diaszpórája Afrika kivételével, négy dodekanoszési egyházmegye és 10 exarchátus szétszórva a világban. BERKI F *Az ortodox kánonjog* in RÁCZ L (szerk) *Felekezeti egyházjog*, ELTE ÁJK – hvgorac, Budapest, 2004, 103 – 138.o.

⁹⁴¹ Joghatósága kiterjed az egész afrikai kontinensre, amely 14 egyházmegyére tagolódik BERKI F *Az ortodox kánonjog* in RÁCZ L (szerk) *Felekezeti egyházjog*, ELTE ÁJK – hvgorac, Budapest, 2004, 103 – 138.o.

⁹⁴² Eredeti görög nemzeti jellege a XIX. századtól arabosodik. A Közel-Keleten 16, Amerikában 4 egyházmegyéje van, jelenlegi pátriárkai székhelye Damaszkusz. BERKI F *Az ortodox kánonjog* in RÁCZ L (szerk) *Felekezeti egyházjog*, ELTE ÁJK – hvgorac, Budapest, 2004, 103 – 138.o.

⁹⁴³ Jelenleg 16 egyházmegyéből csak 3 tényleges, a többi történelmi hagyományos nyugvó névleges egyházmegye. Hierarchiája és szerzetespapsága a Szent Sír Testvériség. BERKI F *Az ortodox kánonjog* in RÁCZ L (szerk) *Felekezeti egyházjog*, ELTE ÁJK – hvgorac, Budapest, 2004, 103 – 138.o.

⁹⁴⁴ Székhelye Moszkva, Oroszországban 73 egyházmegye, külföldön a Japán Metropólia, 2 exarchátus, 2 egyházmegye, 4 esperesség (egy Magyarországon), több misszió tartozik joghatósága alá. BERKI F *Az ortodox kánonjog* in RÁCZ L (szerk) *Felekezeti egyházjog*, ELTE ÁJK – hvgorac, Budapest, 2004, 103 – 138.o.

⁹⁴⁵ Pátriárkája a 'katholikosz' címet viseli. Joghatósága alá tartozik Grúzia területén 15 egyházmegye és Oroszországban élő grúz szórvány. Székhelye Tbiliszi BERKI F *Az ortodox kánonjog* in RÁCZ L (szerk) *Felekezeti egyházjog*, ELTE ÁJK – hvgorac, Budapest, 2004, 103 – 138.o.

⁹⁴⁶ Székhelye Belgrád, a volt Jugoszlávia területén 20, külföldön 7 (Magyarországon 1) egyházmegye felett gyakorol jurisdíciót. BERKI F *Az ortodox kánonjog* in RÁCZ L (szerk) *Felekezeti egyházjog*, ELTE ÁJK – hvgorac, Budapest, 2004, 103 – 138.o.

⁹⁴⁷ Az ország területén 5 metropóliába csoportosítva 12 egyházmegyére tagolódik, külföldön 3 egyházmegye (1 Magyarországon) felett van joghatósága. Székhelye Bukarest BERKI F *Az ortodox kánonjog* in RÁCZ L (szerk) *Felekezeti egyházjog*, ELTE ÁJK – hvgorac, Budapest, 2004, 103 – 138.o.

⁹⁴⁸ Egyházmegyéinek száma 11, külföldön 3 (Magyarországon 1 egyházközsége és 1 filiája van), székhelye Szófia. BERKI F *Az ortodox kánonjog* in RÁCZ L (szerk) *Felekezeti egyházjog*, ELTE ÁJK – hvgorac, Budapest, 2004, 103 – 138.o.

9.1.2. Egyéb görög eredetű egyházak

Különböző korokban, és eltérő körülmények közepette jöttek létre. Tagjai – leszámítva az albán ortodox egyházat – jellemzően görögök. A következők alkotják e csoportot: a Ciprusi Érsekség Nicosia székhellyel, a Görögországi Érsekség Athén székhellyel és az Albán Érsekség Tirana székhellyel⁹⁴⁹

9.1.3. Szláv eredetű ortodox egyházak

Tagjai Kelet-Európában, illetve Ázsiában élnek, vagy onnan származtak el. Ezen egyházak Cirill és Metód 9. századi missziós tevékenységének sikereként jöttek létre, és jellemzőjük, hogy az egyházi szláv nyelvet használták vagy használják liturgikus nyelvként.⁹⁵⁰ Ide sorolandó a Lengyelországi Metropólia varsói székhellyel és négy egyházmegyével, továbbá a Csehországi és Szlovákiai Metropólia prágai székhellyel és szintén négy egyházmegyével.

9.1.4. A nyugati ortodoxia és a Távol-Kelet ortodox egyházai

Az első ortodox közösségek már a XVII – XVIII. században megjelentek Amerikában⁹⁵¹, Angliában, de a diaszpóra egyházak jelenléte a XIX. században meginduló társadalmi – politikai változások következtében állandósult a nyugati területeken. A XVIII - XIX. századi Keletre irányuló orosz térítőmunka eredményeként jelenleg két távol-keleti ortodox egyház is létezik: az egyik Kína, a másik Japán területén.⁹⁵²

9.1.5. Problémák egyes ortodox egyházak státusza kapcsán⁹⁵³

A teljesség igénye és a jelenség kánonjogi természete miatt meg kell említeni néhány sajátos problémát az egyes ortodox egyházak mai státuszát illetően.

⁹⁴⁹ BERKI F. *Az ortodox kánonjog* in RÁCZ L. (szerk) *Felekezeti egyházjog*, ELTE ÁJK – hvgorac, Budapest, 2004, 133.o.

⁹⁵⁰ Vö. Timkó gréko-szláv megkülönböztetése in TIMKÓ, I., *Keleti kereszténység, keleti egyházak*, Budapest 1970

⁹⁵¹ Az Amerikai Metropólia székhelye névlegesen Washington, ténylegesen New York. A Japán Metropólia székhelye Tokió, a Moszkvai Pátriárkátus joghatósága alatt áll három egyházmegyéjével.

⁹⁵² Mindkettő autonómiát nyert Moszkvától. Vö. BINNS, *An introduction*, 22. A Japán Metropólia székhelye Tokió, a Moszkvai Pátriárkátus joghatósága alatt áll három egyházmegyéjével.

⁹⁵³ A problémák leírása során alapvetően SZOTYORI-NAGY Á. *Házassági akadályok a bizánci akatolikus egyházak jogrendjében és alkalmazásuk a katolikus gyakorlatban*, doktori értekezésére támaszkodom

A feszültség okai leginkább abban keresendők, hogy a migráció révén létrejött egyházakban - különösképpen Amerikában, vagy Nyugat-Európa egyes országaiban – az „egy egyház – egy püspök” elv nehezen tartható, és *de facto* nem is érvényesül.

Ugyanakkor a területi elv elutasítása, és annak előnyben részesítése, hogy minden egyes autokefál vagy nemzeti ortodox egyház *de iure* egyetemes joghatósággal rendelkezik az adott nemzethez tartozó valamennyi tag fölött nem pusztán gyakorlatiatlan, hanem egyenesen eretnek.⁹⁵⁴ *Meyendorff* szerint a következő zsinatnak mindenképpen megoldást kell találnia a problémára. Javaslatot tett egy szövegre, mely szerint „a zsinatnak ki kell jelentenie, hogy azokon a területeken és azon országokban, ahová kettő vagy több autokefál egyház küld papokat azzal a céllal, hogy ott tartósan szolgálatot teljesítsenek, a kánoni rend megkívánja, hogy egyetlen egyesített egyházat létesítsenek, és valamennyi érintett féllel konzultálva - a nyelvi és tradícióbeli pluralitást megtartva és garantálva - dolgozzák ki a követendő eljárások szabályait.”⁹⁵⁵

Végül meg kell említeni a rendezetlen kánoni helyzetű (skizmatikus) ortodox egyházakat. Ilyenek a moszkvai pátriárkátus joghatóságából a Nikon-féle liturgikus reform miatt kivált óhitű orosz egyház, a karlócai (orosz) egyház, az ukrán, a belorusz és a macedon autokefál egyház, illetve a görög ónaptáros egyház. Ezek irreguláris helyzetű keleti egyházak, melyek önálló státuszát az ortodoxián belül kétségbe vonják.⁹⁵⁶

A fentiekből következően a keleti egyházak a történelmi területi⁹⁵⁷ szemponton kívül a rítus, továbbá hierarchikus berendezkedésük és egymáshoz, illetve a római székhez való viszonyuk, valamint diszciplináris jellemzőik alapján tipologizálhatók. E több szempontú csoportosítást az 11.4.4. melléklet szemlélteti.

⁹⁵⁴ Ennek legtipikusabb példája az Amerikai Ortodox Egyház, amely 1970-ben autokefáliát nyert a Moszkvai pátriárkától, de jóllehet számos Nyugaton jól ismert és elismert ortodox teológus is tagjai között van, mégis csak a Moszkvai patriarkátus ismeri el. Vö. BINNS, *An introduction*, 25., SKEDROS, J.C., *America*, in *Blackwell dictionary*, 21-26. Vö. MEYENDORFF, *Contemporary problems of orthodox canon law*, in *The Greek Orthodox Theological Review* 17 (1972), 46.

⁹⁵⁵ MEYENDORFF, *Contemporary problems of orthodox canon law*, in *The Greek Orthodox Theological Review* 17 (1972), 47-48 in SZOTYORI-NAGY Á *Házassági akadályok a bizánci akatolikus egyházak jogrendjében és alkalmazásuk a katolikus gyakorlatban*, doktori értekezés, Budapest, 2009

⁹⁵⁶ SZABÓ P., *Bevezetés a keleti kánonjogba*, Budapest 2006 (kézirat)

⁹⁵⁷ Az újkori népvándorlás kapcsán már nehezen alkalmazható például Amerika ortodox egyházai besorolásánál.

10. ÖSSZEGZÉS

10.1. Általános összefoglalás és eredmények

Az ökumené döntő felismerése szerint több minden kapcsolja össze a krisztushívőket, mint ami elválasztja őket. Ezen összekötő elemek számba vétele, felkutatása, elméleti és gyakorlati leírása ma is tart, hiszen az egyházak ökumenikus élete megkívánja, hogy az együttműködés jogi keretek között folyjék. E kutatásokban a keleti kánonjogi művek a múlt dokumentumai, így különös jelentőséggel bírnak a latin és a keleti egyházjog eltérő XX. századi fejlődési irányának megértésében. Ezért mutattam be értekezésemben az ortodox egyházjogi kézikönyvek közül. Milaš „Kirchenrecht”-jét, melyet – az azonosságok és a különbségek megvilágítása végett – Şaguna „Compendiumával” vettem össze. Disszertációm fókuszában azonban Milaš kánonjogi munkássága és a művei alapján felvázolható egyházkép áll.

A teljességet tükröző kánonjogi megismeréshez a valóság filozófiai, teológiai, történeti és bizonyos mértékű szociológiai leképezése is elengedhetelen. Ebből kiindulva a történeti módszer (az egyház- és világtörténelmi háttér felvázolása) mellett más metodológiai eszközöket is használtam. Így például a dokumentumelemzést: Milaš és Şaguna kánonjogi kézikönyveinek elemző bemutatása végett elvégeztem az adott dokumentumok tartalmi, nyelvi és kvantitatív elemzését. Továbbá tartalomelemzést, hiszen a szövegek sajátosságai, s a megfogalmazásmód alapján, olyan következtetéseket vonhattam le a műveken alapuló egyházkép felvázolásához, amelyek ugyan nincsenek nyíltan kimondva, de a szövegek szerkesztettségéből kiolvashatók.

S hogy további összefüggésekre is fény derüljön három, az egyházi források feldolgozásában lényeges, szempontot is figyelembe vettem dolgozatom elkészítése során: a kézikönyvek keletkezési célját, a tényleges használati területüket, valamint azt, hogy milyen helyet foglalnak el a kánonjog történetében.

Az ortodoxia előzetes bemutatását a kézikönyvek kifejezésrendszerének megértéséhez és értelmezéséhez tartottam elengedhetetlennek, teljességre azonban a téma szerteágazó volta miatt és a későbbi fejezetekben a kézikönyvek alapján kifejtésre kerülő jellemzők miatt nem törekedtem. Az ortodoxia kialakulásának történeti felvázolása érdekében kitértem a keresztény Kelet leírására. Fontosnak tartottam kiemelni, hogy az Imperium Orientale területén élő egyházak az osztatlan keresztény közösséghez tartozásuk tudatában nevezték magukat keletieknek. A különbözőség (s a megkülönböztetés) tudata az egységes kereszténységen belül az ’új Róma’ – vagyis az új birodalmi főváros, Konstantinápoly – kialakításával (330) kezdődött. A többi nagy

keresztény városközpont, mint Antiochia és Alexandria tanításbeli belső szakadással függetlenedtek, majd elsodorta őket a történelem. A keresztény Kelet így ma Oroszország, a Balkán-félsziget és az iszlám fennhatóság területeit jelenti.

Ezt követően a keleti rítus fogalmát jártam körbe, rámutatva: a 'rítus' kifejezés ebben az esetben gyűjtőfogalomként szerepel. (Definíciója *Timkó* alapján: egy meghatározott keresztény közösség istentiszteletében használatos imák és szertartási cselekmények szabályos előírt rendje, továbbá az ugyanazon hitbeli és szentségtani tartalom kifejezésének külső formái.) Katolikus szempontból azonban egyértelműbb a 'tradíció' vagy 'liturgikus család' kifejezés használata. A tradíciók szerinti felosztás képezi a keleti egyházak szocio-kulturális csoportosítási szempontját.

A keleti egyházak közé a nagy egyházszakadás (1054) óta, hierarchikusan szervezett keresztény közösségek tartoznak, melyek élete, történeti fejlődése, valamint a fősegről, az egyházfegyelemről és a rítusról vallott felfogásuk tekintetében a nyugati egyháztól különvált. Eme eltérésekhez az idő folyamán saját hitigazság-felfogás, továbbá a hittételek helyességének eltérő értelmezése társult.

A 'keleti egyházak' elnevezés a területi elv alapján tesz különbséget: azokat az egyházakat jelenti, amelyek az Imperium Orientale részén alakultak ki. E csoportba beletartoznak az elszakadt és az egyesült egyházak is. Az 'ortodox' és 'pravoszláv' kifejezéseket a főség szempontjából különvált egyházak alkalmazzák magukra. A 'görög-keleti' elnevezés a megkülönböztető szellemre, eredetre és rítusra utal. Azokra az egyházakra alkalmazzák, amelyek a hit, nyelv, rítus, egyházszervezet és autonómiájuk elnyerése és elismerése tekintetében Konstantinápolyhoz kötődnek. A kifejezés megkülönböztet a nem görög keletiektől (pl: szír, egyiptomi) és az egyesült görög-katolikusoktól. A 'greko-szláv' összetett jelző az ortodoxon belül azon egyházak összefoglaló elnevezése, amelyek hagyományosan ószláv nyelven végzik bizánci rítusukat (a bolgár, a szerb, az orosz, az ukrán, a galíciai, a rutén, a ruszin, és eredetileg a román egyházak tartoznak ide)

Milaš kézikönyvében az 'ortodox-keleti', valamint a 'keleti egyház' kifejezéseket használja, szerb nyelvű műveiben pedig a 'pravoszláv' elnevezést preferálja. Ezzel egyházát – területileg, alkotmányának kérdésében, továbbá a rítus tekintetében – megkülönbözteti a többi közösségtől. Ezek alapján egyháza az 'imperium orientale' területén született, a 'főség szempontjából különvált' és rítusában Konstantinápolyhoz kötődő közösségek közé tartozik.

Értekezés következő fejezetében a kézikönyvek történelmi, egyháztörténeti és jogtörténeti háttérét mutattam be. A történelmi háttér kapcsán érdemesnek tartom kiemelni, hogy a dualizmus kialakulása és hatásai máig vitatottak. Gazdasági és kulturális téren vitathatatlan eredményeket hozott, ugyanakkor társadalmi és politikai szempontból inkább árnyoldalai voltak.

A gazdaság erőteljesen fejlődik, ezzel szemben a társadalmi viszonyok konzerválódnak. A témánk szempontjából kiemelkedő jelentőségű horvát-magyar viszony annak ellenére sem volt problémamentes, hogy az egységes politikai nemzet fogalmába Horvátországot sosem tartották beletartozónak és az 1868-as horvát-magyar kiegyezés alapján területi és politikai autonómiájukat senki nem vonta kétségbe és az oktatás is horvát belügynek számított.

A századforduló tájára kialakultak és befolyást nyertek olyan mozgalmak, melyek a horvát-magyar kötelék felbontását és a trianizmus kialakítását, azaz Horvátország Dalmáciával és Fiumével történő egyesítését és e formáció Magyarországgal egyenlő státuszát akarták elérni. Ezzel párhuzamosan pedig fiatal értelmiségiek körében kialakult az a nézet is, mely Szerbiával együttműködve valamennyi délszláv náció egyesítését tűzte ki célul a Monarchia keretein kívül. A dualista status quo-t ellenző irányzatok különösen is megerősödtek, amikor Bosznia-Hercegovina 1908-as annektálásával a birodalmon belüli délszláv területek jelentősége megnőtt.

Az 1867 – 1914 közötti időszak a polgárosodás jegyében telt, s ennek következtében jelentős egyháztörténeti vonatkozásokkal bír. A kor egyházpolitikájára a jozefinizmus öröksége nyomta rá bélyegét. Kiemelt témái voltak a vallásegyenlőség megteremtése és az egyházak anyagi támogatásának rendezése az egyház és állam szétválasztása kapcsán. A korszak felekezeti megoszlására jellemző, hogy a cisztlajtán tartományokban majdnem teljesen homogén katolikus népesség élt, ezzel szemben a Magyar korona országaiban nagyfokú heterogenitás tapasztalható mind vallási, mind nemzetiségi téren.

A római katolikus egyházhoz tartozott az uralkodócsalád és ez az egyház működött századokon át a Habsburg Birodalom államegyházaként. Az összlakosság 49%-a szintén római katolikus volt, amennyiben a görög katolikusokat (11%) is hozzáadjuk, akkor a katolikusok aránya éppen 60%. A lakosság többi része a négy nagy és több kisebb felekezet között oszlott meg. A protestánsok aránya együttesen 21%, ezen belül pedig a reformátusoké 14%, az evangélikusoké 7%. A témánk szempontjából érdekes ortodox, vagy görög keleti egyház hívei majdnem 13%-ot tettek ki. Az izraeliták aránya 5% a kisebb vallások követői közül pedig az unitáriusoké mintegy 70 000 fővel 0,4%.

Fontos megjegyezni, hogy a szerbek és horvátok korábban, a szlovákok és románok viszont a liberális magyar államban formálódtak nemzetté, mégpedig nem politikai, hanem egyházas keretek között. Milaš és Šaguna egyházuk sorsa mellett mindketten szívükön viselték nemzetiségük életének jobbítását is és ennek érdekében aktív közéleti szerepet is vállaltak.

Az egyházak jogi helyzete sokáig különbözött, e különbségek 1848 és 1895 közötti törvények eredményeként szűntek meg. *1895. évi XLIII. tc.* a vallás szabad gyakorlásáról alkotta meg a

bevett, elismert és el nem ismert vallások hármasszorosított rendszerét, amely 1947-ig maradt érvényben. A felekezeti egyenjogúság azonban a bevett egyházaknál sem érvényesült következetesen, mert az 1848-ban meghagyott szerzett előjogokat nem törölték el. Ezért az egyik bevett vallás szorosabb, a másik lazább kapcsolatban állt az állammal.

A 'bevett' egyházak vezetői a törvényhozásban is képviseltették magukat. Hivatalukból eredően 1885-ig a katolikus és ortodox főpapok, majd a főrendiház megreformálása után 1885-től a protestáns egyházak is képviselőket nyertek az országgyűlés második kamarájában.

A történelmi háttér vázolásának utolsó pontjában Dalmácia helyzetét elemeztem a dualista Monarchiában.

Az 1815-ös bécsi kongresszus döntése alapján Ausztria visszakapja a franciáktól a kelet-adriai területeket Zára székhellyel Dalmát Királyság néven. Ez a status quo 1918. október 29-ig áll fenn. A korszakban Dalmácia lakosságának nemzeti összetétele igen változatos. Az alapvetően horvátlakta városi és szigetvilágba olaszok is beköltöztek és jelentős politikai tényezővé váltak. A németek és magyarok létszáma azonban csekély. A török uralom alatt elnéptelenedett területekre Hercegovinából részben katolikus bunyevácok, részben pedig ortodox szerbek települnek be. Milaš családja is közülük való.

A XIX. század első felében a horvát nemzeti eszme ébredése a horvátlakta területek egységesítését szorgalmazta. A század második felében aztán a horvát és a szerb lakosság polarizálódott. Az addig katolikus és ortodox szlávok nemzeti szempontból is 'oldalt választottak'. A katolikusokból horvátok, az ortodoxokból szerbek lettek, így megszűnt a 'görögösök' és 'latinosok' megnevezés és már nem közös úton haladtak, hanem csatlakoztak a horvát, illetve szerb nemzeti mozgalmakhoz.

A történelmi folyamatok és események vázolása után szükségesnek tartottam röviden kitérni a katolikus egyház helyzetére, hiszen életében jelentős események zajlanak az adott korszakban, amelyek Milašt foglalkoztatták és áttételesen befolyásolták kánonjogi munkásságát, valamint döntő hatással voltak az egyház és az állam, továbbá az egyházak közti viszony alakulására.

Elsőként a XIX. század második felének pápáit és munkásságukat írtam le, kiemelve keleti egyházakkal kapcsolatos tevékenységeiket. Boldog IX. Piusz keleti egyházakkal kapcsolatos egyik jellegzetes kijelentése szerint a keleti rítusoknak olyanoknak kell maradniuk, amilyenek addig voltak. Pápasága idején zajlott az I. vatikáni zsinat, melynek rendelkezései igen jelentősek az ortodox dialógus szempontjából, ezért külön pontban foglalkoztam velük. XIII. Leó új utakat keresett, hogy testvéri kapcsolatot vegyen fel különösen az ortodoxokkal és az anglikánokkal.

Erről tanúskodnak körlevelei is Grande munus (1880), Praeclara gratulationis (1893); Orientalium dignitas (1894), amelyekben elsőnek ismerte el a keleti rítusok jogát és lemondott a latin rítus és egyházfegyelem terjesztéséről más rítusú keresztények között. X. Szent Piusz pápa egyik legjelentősebb műve az egyházjog kodifikációja, amelyet rögtön a megválasztása utáni első napon elindított. Igaz, a mű csak utóda, XV. Benedek pápa alatt fejeződött be. E kodifikáció nem csupán a túlságosan felduzzadt jogszabály-halmaz rendszerezését és egyszerűsítését jelentette, hanem sokkal inkább azt, hogy a jogot az idők során megváltozott körülményekhez alkalmazzák. A római széket betöltő három főpásztorról kijelenthető, hogy a mind politikailag, mind a keleti egyházak tekintetében a római katolikus egyház helyzetének tisztázására és megerősítésére törekedtek.

Az I. vatikáni zsinatot megelőzően Nyugat-Európában a pápai primátust illetően heves teológiai vita robbant ki. A liberális támadások ellenhatásaként ugyanis kialakult egyfajta ultramontánus szellem. 1870. április 24-én a zsinat kibocsátotta Dei Filius kezdetű dogmatikus konstitúcióját, amely az Istenről, a kinyilatkoztatásról és a hitről szóló katolikus tanítást fogalmazta meg a kor tévedéseivel szemben. Ezután a zsinat – a szentatya döntése értelmében – az egyházzal szülő tervezettel foglalkozott, annak is csak a pápai primátust tárgyaló szakaszával. 1870. július 18-án végül a zsinat – 533 szavazattal 2 ellenében – kihirdette a „Pastor aeternus” kezdetű konstitúciót, amely a pápai primátust és a tévedhetetlenséget mondta ki. A rendelkezés négy fejezetben tárgyalja a tanítást, melyek végén büntető záradékként kánonokat fogalmaz meg. Első fejezetében szentírási részekre alapozva tanítja és kinyilvánítja, hogy „Isten egész egyházára kiterjedően a joghatósági primátust Krisztus urunk közvetlenül és egyenesen Szent Péter apostolnak ígérte és adta meg.” A fejezet végén pedig az ehhez a tanításhoz kapcsolt kiközösítési formula olvasható. A konstitúció második fejezetében kijelenti, hogy Szent Péter primátusa szakadatlan és folytonos a római püspökökben, majd az első fejezethez hasonlóan büntető záradék következik. A harmadik fejezetben olvasható a firenzei egyetemes zsinat döntésének megújítása a primátus leírására, mely alapján kijelenti a római egyház szabályos teljhatalmát és a római püspök közvetlen joghatóságát minden más fölött. Ezt követően tanítja, hogy ez a pápai teljhatalom nem korlátozza a püspökök rendes és közvetlen joghatósági hatalmát alárendeltjeik felett. Kijelenti továbbá, hogy a pápa – legfőbb kormányzó hatalmából fakadóan – szabadon tarthat kapcsolatot az egyház tagjaival, és őt ebben nem szabad korlátozni, majd áttér a pápa legfőbb bírói hatalmának leírására. Zárásként pedig kiközösítési kitélt tartalmazó kánonban foglalja össze az előzőekben kifejtett tanítást.

Érdeemes megjegyezni, hogy noha az ortodox dialógus egyik lényeges pontja a primátus kérdésének – ehhez kapcsolódóan az infallibilitás tételének – elemzése, értelmezése, Milaš nem vitatkozik e kijelentésekkel kézikönyvében, hanem rögzíti az ortodox álláspontot.

A következő pontban az egyházi kodifikáció előzményeit jártam körül. A klérus részéről csak elég későn fogalmazódott meg egy újjászervezésnek vagy a források egyfajta kodifikációjának igénye. Ez az I. vatikáni zsinat egybehívásakor merült fel. 1870-ben, a zsinat felfüggesztése után, IX. Piusz és XIII. Leó pápa nem, vagy csak felületesen foglalkozik a *reformatio iuris* igényével. A téma iránti érdeklődés azonban élénkebbé vált és ennek kapcsán szélesebb körű egyeztetés, s pezsgő vita alakult ki. Több német kánonjogász nem támogatta a kodifikációt, a francia és az olasz kánonjogászok ellenben különösen támogatták és egyben meg is kísérelték.

A jogtörténeti háttér bemutatása során a polgári kodifikációkra és a jogi iskolákra koncentráltam. A polgári kodifikációk kapcsán *Ruszoly* szavaival kijelenthető, hogy a „kodifikáció a modern törvényhozó tevékenység legmagasabb foka, melyet leginkább a jog egységesítésére való törekvés jellemez.” Eredményeként a jog nagyobb területeit egyetlen terjedelmes törvényben, törvénykönyvben (kódexben) szabályozzák.

A modern kodifikáció az újkor terméke, legfőbb jellemzői az eltávolodás az öröklött, hagyományos jogforrásoktól, zárt rendszer kialakítása; törekvés a tartós szabályozásra. A folyamat első hulláma a XVIII – XIX. század fordulójára tehető. Kiemelkedő törvényei a porosz *Allgemeines Landrecht (ALR)* 1794-ből, a Code civil 1804-ből és az osztrák *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (ABGB)* 1811-ből. Mindehárom tükrözi a természetjog hatását, de történeti előzményeik – a *ius commune* szerepe és jelentősége – tekintetében igen különböznek. Valamint számottevően eltérőek társadalmi – történeti körülményeik is.

A jogi iskoláknak a XIX. századi Németországban három irányzata alakult ki. Az egyik a Savigny nevével fémjelzett 'történeti iskola', amely fejlődésében kívánja megfogni a római jogot és elsőnek fogalmazta meg a római dologi jog rendszerét. A második iskola a történeti iskolából nőtt ki. Jhering 'érdek-haszon iskolájának' nevezik. A jog mozgatórugói között az iskola követői mutatták ki a társadalmi, gazdasági vonatkozásokat. A harmadik a 'konstrukciós iskola', amelyik a jogi fogalmak kimunkálásával, következetes és zárt rendszerbe szerkesztésével foglalkozott és rányomta bélyegét a német polgári törvénykönyvre.

A jogi iskolák bemutatását azért tartottam fontosnak, mert Milaš hivatkozási apparátusában Savigny és Puchta többször is szerepel, valamint választott módszere saját bevallása szerint is történeti. Továbbá *Condorelli* alapján kijelenthető, hogy a kánonjog német 'történeti iskolája' legfőbb hozzájárulása a kánonjog tudományához az összetett anyag történeti alapokon nyugvó

szisztematikus kidolgozása volt Jeles képviselői Ferdinand Walter és Friedrich Vering, valamint Nikodim Milaš.

Az egyházjogi kodifikáció megítéléséhez, továbbá a kézikönyvek kodifikációs jelentőségének és szerepének felvázolásához szükséges ismerni a kodifikáció fogalmát és annak rétegeit, vetületeit. *Varga* megkísérli megalkotni a történelmi változásokra reagálni képes kodifikáció fogalmát, mondván a kodifikációs jelenség a történelemben a kodifikációs szükség és a szükség tudatosításának függvénye, szerinte a „kodifikáció nem más, mint jogrögzítő írásbeli jogösszefoglalás, melyre különféle olyan fogalmi rétegek, mint pozitív jogként tételezettség vagy a jog rendszerré szervezett formában újraalkotása több-kevesebb kizárólagossággal csak utóbb rakódtak rá, történeti fejlődése során.”

Milaš kézikönyvét ezek alapján kodifikációs lépcsőfokként is értelmezhetjük, hiszen írásban rögzíti és összefoglalja a jogot, világos formában hozza és a történeti iskolának megfelelően rendszerezi, bár a jogrögzítés igénye és a szükséges külső elem nem jelenik.

A kézikönyv háttérének utolsó elemeként a szerző életét és tudományos munkásságát mutattam be. Nikodim Milaš (1845. április 4 – 1915. április 2.) szerb ortodox püspök volt 1890 és 1912 között Dalmáciában.

Tanulmányait katolikus szerzetesi fenntartású iskolákban végezte 1860-ig, ösztöndíjasként tanul tovább a zarai ortodox szemináriumban, illetve a karlócai szemináriumban, 1863 – 66 között. Ezt követően Bécsben filozófia szakra iratkozott be, miközben tanításból élt. Felajánlottak neki egy ösztöndíjat a Kijevi Teológiai Akadémián, itt tanulmányozta Photios pátriárka életét és munkásságát, amelyből tudományos értekezését is írta. 1873 karácsonyának előestéjén nyerte el a tonzúrát és veszte fel a Nikodim szerzetesi nevet. Karácsonykor diakónussá szentelik, két évvel később szerzetespap, 1880-tól archimandrita. Vezetés alatt a zarai teológiai intézet az egyik legjobb ortodox iskolává válik a tartományban.

1890. január 8-án meghal Štefan Knežević, Dalmácia szerb ortodox püspöke, utódjául Ferenc József császár Milašt nevezi ki, aki 22 éven keresztül feje a Dalmát ortodox egyházmegyének. Élete utolsó éveit Dubrovnikban tölti, ahol 1915. április 2-án hunyt el.

A zarai ortodox teológiai intézetben kánonjogot, egyháztörténetet, liturgikát és pasztorálteológiát tanított. Tudományos munkáit Oroszországban alapozta meg, ahol beleásta magát a keleti egyházi irodalomba. Különösen jelentős azonban a bécsi Joseph Ritter von Zhishmann professzorral ápolta kapcsolata, akivel gyümölcsöző együttműködést alakított ki. 1890-es Kirchenrechtjének fogadtatása, csekély számú kivételtől eltekintve, kiváló. A soknyelvű környezetben élő,

nagyműveltségű főpap a tudománynak, az ortodoxiának és nemzetiségének elkötelezett „munkása”.

Munkásságát műveinek megjelenésének sorrendjében ismerttettem. Feldolgozásukkor magukra a művekre, valamint korabeli recenziókra támaszkodtam. A jelenősebb kötetek:

- *A Keleti Egyházak kánonjainak szerb fordítása és magyarázata* (Zara – Pancevo, 1873 – 1878)

A kánonok első szerb nyelvű megjelenései, az első füzetben az Apostoli kánonok olvashatóak a második füzet az első négy egyetemes zsinat kánonjainak fordítását tartalmazza. A harmadik füzetben a Trulluszi zsinat első harminchat kánonja olvasható.

- *Codex Ecclesiae Africanae* (Zara, 1881)

Az afrikai zsinatok, illetve egyházak összegyűjtött kánonjainak szerb fordítása, mely a kartagói kánonok kommentárjának előmunkálataként készült el és Milaš 'A Keleti Egyházak kánonjainak szerb fordítása és magyarázata' részeként dolgozott rajta.

- *A Szent Száva kolostor törvénykönyve* (Zadar, 1884)

Milaš a Szent Száva kolostorban talált, korábban ismeretlen Krmčija kéziratot írja le. A paleográfiai és lingvisztikai vizsgálat mellett a tartalmi összevetést az Ilowitz-i, Rasckai és Moratschi Krmčija kéziratokkal végezte.

- *Az apostolok, az egyetemes és helyi zsinatok és az egyházatyák ortodox egyházban elismert kánonjai* (Zadar, 1884)

A mű az Atheni Syntagma szerb fordítása. A kánonok irodalmi-történeti bevezető után következnek. A források mellett szerepel a négy hivatalos jelleggel használt 'Kodex'(a Krmčija, a Kniga Pravil, a Pedalion, és az Indreptarea legii) leírása is.

- *A Bukovinai és Dalmát görög-keleti metropólia szinódusi szabályzata magyarázatokkal*, 1884

A törvény paragrafusainak konkrét leírása után Milaš magyarázataiban ősegyházi gyakorlatra, kánonokra és világi pozitív jogra hivatkozva kijelenti és méltatja, hogy a szabályzat mindenben szigorúan megfelel a kánonoknak és a kánoni hagyománynak.

- *A Keleti Egyház egyházjoga, az általános egyházi jogforrások és az egyes autokefál egyházakban érvényes különös előírások alapján* (Zadar, Pecetnja Vodicka, 1890)

E munka megjelenéséig a keleti egyházakról szóló rendszerező művek befejezetlenek maradtak. Milaš öt részben tárgyalja anyagát. Az elsőben a forrásokról és gyűjteményeiről ír, a másodikban az egyház alkotmányáról, a harmadikban az egyházi igazgatásról, a negyedik részt az egyházi életnek, (vagyis a szentségjognak) szenteli, az ötödik részben pedig az egyház viszonyát ismerteti az államhoz és a nem egyháztalagokhoz.

- *Ortodox Dalmácia* (Novi Sad, 1901)

A könyvben Milaš más irányú, nem kánonjogi érdeklődésének hódol, történelmi áttekintést ad Dalmácia és az ortodoxia viszonyáról 1849-ig.

A bemutatott művek alapján világossá válik, hogy Milaš alapos forrástörténeti és kánonjogi tudás birtokában volt, ugyanakkor mélységes elkötelezettséget érzett az ortodoxia irányában. Tudása maximalizmussal, logikus szerkesztési, valamint a nyugati világ tudóstársadalmában elvárt kategorikus gondolkodási képességgel párosult, melyek képessé tették rendszerező kézikönyv elkészítésére.

Értekezésem hetedik fejezetét a 'A Keleti Egyház egyházjoga, az általános egyházi jogforrások és az egyes autokefál egyházakban érvényes különös előírások alapján' c. kézikönyv második kiadásának részletes bemutatásának és összehasonlító elemzésének szenteltem.

Milaš az első kiadás előszavában egy összefoglaló keleti egyházjogi mű hiányát nevezi meg kézikönyve elkészítésének okaként. Céljaul a zarai hallgatók számára készített tansegédlet kiadását jelöli ki. A második kiadás előszavában a kritikákban megfogalmazott pontokat például: az áttekintést megkönnyítő regiszter hiánya, valamint az időközben megjelent új törvényi előírásokat jelöli meg az új kiadás elkészítésének okaként.

Milaš öt részre tagolja munkáját: az elsőben a forrásokról és gyűjteményeiről ír, a másodikban az egyház alkotmányáról, a harmadikban az egyházi igazgatásról. A negyedik részt az egyházi életnek, vagyis a szentségjognak szenteli, az ötödik részben pedig az egyház viszonyát ismerteti az államhoz és a nem egyháztagokhoz.

Az egyházjog tárgyalásának módját leíró alfejezetben utal rá, hogy saját maga Walter munkásságát követve választotta ezt a szerkezetet. Választott módszereként a dogmatikai- történeti módszert nevezi meg a forrástörténeti részben. Az egyes fejezetek, paragrafusok ezért részletes történeti felvezetéssel kezdődnek, s csak ezek után ismerteti a korabeli helyzetet és vonja le a kánonjogásznak szóló következtetéseit. Az ortodox hagyományoknak megfelelően a korabeli helyzetre vonatkozó előírásokat is az ősi kánonok alapján magyarázza, melyeket eredeti nyelven idéz, valamint ismerteti kommentárjaikat is. Abban a tekintetben azonban ingadozó, hogy az anyagot a kötelelességek majd a jogok, illetve fordított sorrendben tárgyalja. Továbbá egy-egy témáról a teljes kép felvázolásához több fejezetben is találhatók gondolatok, így ebből a szempontból řaguna tematikusabbnak tűnik. A történetiség hangsúlya látszik abból is, hogy a zsinatokat mindig időrendben hivatkozza, és nem tekintélyük alapján.

Az elemző fejezeteket követően vázoltam a kézikönyv kortárs kánonjogi kézikönyvekhez való deklarált, vagy bennfoglalt viszonyát. Német nyelvterületen három kézikönyvhöz fűződő kapcsolatrendszerét részleteztem, amely munkákat maga Milaš is felsorolt műve „forrásaként”, konkrétan Walter, Vering és Šaguna tanulmányait.

Az egyházi hatalomról beszélve *Walter* három „ágú” felosztást alkalmaz: *potestas ministerii*, *potestas magisterii*, *potestas iurisdictionis*. Ezt a hármas felosztást fogadja el és alkalmazza szerkesztési elvként Milaš is, hiszen meggyőződése szerint a Szentírás alapján ez a rendszer írja le helyesen az egyház intézményi valóságát. Ezen kívül *Walternak* tulajdonítja az érdemet, hogy a nyugati jogtudományba bevezette ezt a hármas felosztást.

Vering kézikönyvének előszava szerint az első két kiadásból a második kifejezetten az egyesült és nem egyesült keleti egyházak miatt készült. Milaš kézikönyvét a nem egyesült keleti egyházak bibliográfiai áttekintésének keretében írja le, továbbá a szerb nyelvű kánonjogi gyűjteményeknél említi Milaš 1873-1878 között kiadott kánon fordításait. Ezek alapján Milaš munkája áttételesen „oka” a német kánonjogász kézikönyvének.

Ezen kívül kapcsolatot teremt a két mű között, hogy Milaš kézikönyvében egy helyen tételesen cáfolja *Vering* leírását, kijelentve, hogy a német kánonjogász által ismertetett jog a dalmát egyházban nem létezik.

Milaš többször is idéz *Šaguna* *Compendium*ából. Továbbá említi a szisztematikus munkák bibliográfiájában, valamint többször utal rá a vagyonjog területén.

A német kézikönyveken kívül Milaš orosz nyelvű kézikönyveket – *Archimandrita Johann*, valamint *Alexius S. Pavlov* rendszerező művét – nevez meg, saját munkája „ihletőjeként”.

Értekezésem utolsó két fejezetében összefoglaltam a kézikönyvek alapján kirajzolódó, (valamint az azóta eltelt időszak változásai indukálta) ortodox jellegzetességeket, mind teológiai, mind kánonjogi vonatkozásban. Az egyes témák kapcsán külön kiemeltem, hogy Milaš említi-e már kézikönyvében, vagy az azóta eltelt időszak kutatásai és a dialógus tárták-e fel.

A keleti egyházak és a nyugati egyház közötti diszciplináris eltérések témái leginkább az egyházfogalom és a hierarchia felfogásában, továbbá különböző teológiai kérdésekben, (mint például a Szentháromságtan) valamint a kánonjog területén a tekintély, illetve a szigor és engedékenység értelmezésében körvonalazódnak leginkább.

Az 'egyház' ortodox fogalma alapvetően megegyezik a nyugati egyház fogalmával, struktúra tekintetében azonban a hierarchikus berendezkedés kérdésében mutatkoznak eltérések. A keleti tanítás hangsúlyozza, hogy Krisztus főségéből következően az apostolok egymás között egyenlők, valamint, hogy a püspökség intézménye egy és oszthatatlan; a püspökök egyenként és együttesen

ugyanazt a hatalmat gyakorolják. Továbbá az egyetemes zsinatot követő legnagyobb tekintélyű egyházi testület a helyi zsinat, amelyet minden autokefál ortodox egyház összehívhat.

Az önállóságnak a keleti egyházakban két szintje van: autokefál és autonóm egyházak különböztethetők meg. Az autokefalitás jelenti a teljes jogi önállóságot egye-egy egyház számára. Az eddigi ismertetett jellemzők már Milaš kézikönyvében is szerepelnek kifejezett, vagy bennfoglalt formában. A korlátozott önállósággal rendelkező autonóm egyházakról azonban nem beszél, noha korának autokefál egyházait az önállóság elnyerésének folyamatában mutatja be így ismert számára a korlátozott autonómia.

Az autonóm egyházak függenek valamelyik autokefál egyháztól; egyházfőjüket az autokefál egyházfő erősíti meg. A hierarchikus rang és autonómia elismerésének megadása, illetve elmaradása miatt az autokefál egyházak pontos számát illetően nincs egyetértés ma az ortodox egyházak között.

Milaš a teológiai gondolkodás különbségeit általánosságban érinti azokon a kapcsolódási pontokon, ahol ezek kánonjogi eltéréseket eredményeznek. Ilyen esetekben a nyugati tanítást, vagy annak megismerési forrását lábjegyzetben ismerteti.

A keleti és a nyugati felfogás között mutatkozó különbségeket három teológiai probléma szemléletesen érzékelteti: a Filioque-vita; a palamizmus; valamint a primátus elfogadásának kérdése. Milaš a Filioque-vitára a hitvallásnál utal; a primátus kérdéskörét pedig a patriárkák és a szinódusok leírásánál említi, mindig higgadt hangnemben.

Az ortodox kánonjog főbb jellegzetességei közül a joganyag csoportosításának lehetőségeit, a forrástörténetet és az általános érvényű kánonokat a mai szerzők is jórészt a XIX. századi kézikönyvek alapján tárgyalják, így például az ortodox egyházjog forrásainak és azok fejlődésének összefoglalásához elsőként Milašt hivatkozzák. Továbbá a kézikönyvben olvasható rendszerrel megegyezően írják le az ortodox egyház általános érvényű kánonjait.

A nyugati egyházjogtól jellemző eltérések leginkább a házasságjog és a büntetőjog területén, valamint a szigor és méltányosság értelmezésében mutatkoznak a keleti egyházjog elméletében és gyakorlatában.

A kánoni méltányosság kapcsán az 'akribeia' és az 'oikonomia' kifejezéseket, valamint a hozzájuk kapcsolódó hagyományos értelmezést kell ismerni. A kánoni szigor az előírásoknak szó szerinti alkalmazását jelenti, a méltányosság pedig az azoktól való eltérést, engedékenységet, elnézést. A gyakorlatban a püspök mérlegelésére van bízva, hogy az egyház érdekeit szem előtt tartva melyiket alkalmazza.

Milaš nem használja kézikönyvében ezeket a szakkifejezéseket, sőt a dispensatio lehetőségeiről elmélkedik, ezzel is tovább erősítve a 'latinizáló' jegyeket.

A XIX. századot követő jelentős történelmi átalakulások következtében az egyes ortodox egyházak területi kiterjedése megváltozott. Dolgozatom utolsó fejezetben a mai ortodox egyházak ismertetése szerepel, mely téma értelemszerűen nem jelenik meg Milašnál. *R. Potz* és *E. Synek* a nagy előd méltatása mellett ezt fogalmazzák meg 'kleine Milašchnak' nevezett kézikönyvük elkészítésének egyik indokaként.

A teljesség igénye és a jelenség kánonjogi természete miatt egyes ortodox egyházak mai státuszát illetően említék meg két sajátos problémát. Ezek: a migráció révén létrejött egyházak joghatóságának és a rendezetlen kánoni helyzetű (skizmatikus) ortodox egyházak kérdése.

10. 2. Az elemzések kapcsán felvetett és megvizsgált kérdésekre adható válaszok:

- *Milyen tartalmak jelennek meg Milaš kézikönyvében és ezek mutatnak-e valamilyen jellegzetes szerkesztési elvet?*

Kézikönyvének bevezetésében Milaš az egyház feladatából indul ki és a feladatteljesítéshez szükséges intézményekre, valamint az intézményi szabályozásra alapozva magyarázza az egyházjog fogalmát. Ennek során bennfoglaltan definiálja az egyház fogalmát is. Ezt követően megvizsgálja az egyházjog rendszerét, a többi jogághoz való viszonyát, a tudományok rendszerében elfoglalt helyét; végül bemutatja a görög-keleti egyházjog irodalmát.

Nézete szerint az egyházjog tudománya önálló, a teológiától és a jogtudománytól egyaránt független diszciplína. Bemutatásához a történelmi-dogmatikus módszert választja.

Az egyházjog forrásairól és gyűjteményeiről szóló rész bevezetőjében jogforrásnak nevezi azokat a műveket és szervezeteket, amelyek látható formát adnak a jognak, és amelyekből minden jogi norma keletkezik.

Mivel a források és jogi viszonyaik pontos ismerete feltétlenül szükséges az egyházjog megértéséhez, először a források karakterét, majd alkalmazásukat tekintetbe véve hangsúlyozza a források belső fontosságát és tartalmi elemeit. Ez a logika eredményezi kézikönyve első részének koncentrikusan felépülő és az általánostól a konkrét felé haladó (deduktív) szerkezetét.

Milaš szerint a könnyebb áttekinthetőség érdekében az összes forrást két csoportba soroljuk. Az általános források közé tartoznak azok, amelyek az egész egyházra vonatkoznak, a különös források közé pedig azok, amelyek az általános források mellett az egyes mai autokefál egyházakra vonatkoznak. A különös forrásokat a vonatkozó autokefál egyházak sorrendjében, az általános forrásokat pedig 'alapforrások', majd 'kiegészítő források és segédforrások', valamint az ősi 'egyházi-világi források' felosztás alapján tárgyalja.

A pátriárkai szék tiszteletbeli elsőségéből következően a konstantinápolyi pátriárkai szinódus döntéseinek egyfajta általános és kötelező jellege van a keleti egyházak számára, ezért Milaš 895-től kezdve felsorolja a pátriárkákat, s a jelentős szinódusi döntéseket.

A kodifikáció tekintetében Milaš három periódust különböztet meg. Az első a kezdetektől a milánói ediktumig tart. Ebben az időszakban az egyház a Szentírásra és az apostoli hagyományra alapozva megalkotta kormányzásához szükséges törvényeit, és összegyűjtötte a szóbeli és szokásbeli hagyományokat. A második periódus az egyetemes zsinatok és azon részleges zsinatok korát foglalja magába, melyek az egész egyházban kötelező kánonokat alkottak. Ebben az

időszakban a kodifikáció csúcspontja az ortodox-keleti egyház alap kánongyűjteménye a XIV Címből álló Nomokánon kiadása 883-ban. A harmadik szakasz a Nomokánon kiadása után kezdődik. Jellemzője a részleges és helyi zsinatok csak partikuláris körben kötelező törvényadó működése, valamint a kanonisták azon tevékenysége, hogy az egyház alaptörvényeit mindenki számára elérhetővé tegyék és összhangba hozzák az egyházban érvényes jogot mind az állami, mind a részegyházak jogával. Mivel az első két periódusban az egyház osztatlan egészet alkotott, a kánongyűjtemények az egész egyházban érvényesek, noha némelyik helyi jelleggel bír. Ezért Milaš mind a keleti, mind a nyugati gyűjteményeket tárgyalja.

A gyűjteményeket tartalmuk alapján 'tisztán kánoni', 'egyházi-világi' és a 'nomokánono'k csoportjába sorolja. Választott történeti-dogmatikai módszere következtében nagyon részletes történelmi ismeretanyaggal alapozza meg az egyes források bemutatását. Széles hivatkozási bázisra támaszkodik mind keleti, mind nyugati szerzők munkáit felhasználva.

Milaš vallja, hogy az egyház alkotmányának alapjait maga alapítója fektette le. Ezen alkotmány szerint az egyház szervezetét különböző tagok alkotják, akik egymással meghatározott kapcsolatban állnak és közösen munkálkodnak az egyház céljának elérésén. Az alkotmány fenntartásához létezik egy tényleges egyházi hatalom, amely a hierarchia és a hívők közvetett, valamint közvetlen együttműködésével hivatott a pontosan megállapított normák kidolgozására.

Az egyház feje és vezetője Krisztus, az apostolok között pedig nincs hatalmi rangsor, ugyanígy nincs utódaik a püspökök között sem, mindnyájan azonos hatalmat, s egyenlő méltóságot birtokolnak.

A részegyházak eltérő jellegzetességei a kezdeti időktől jelen vannak a kereszténységben, ám az [ortodox] egyház Milaš szerint az ő korában is egységes, ahogy az apostolok idején is az volt. Ha az egyház lelki birodalom, akkor az egység is lelki egységet jelent. Ez az egység a hitben, a mindent betöltő lélekben, a hatalom azonosságában, az egyház általános kijelentéseiben és az egy irányban ható látható tevékenységekben nyilvánul meg. Mint lelki birodalomnak, nem lehet világi feje, ezért a hatalom minden képviselője között egyenlően oszlik meg. Az egyház tagjai testvérek, azonos méltóságúak, egyformán szentek, részesei az általános papságnak, azonban a konkrét tevékenységek kapcsán szükséges közöttük különbséget tenni – fejtegeti Milaš.

Az ortodox-keleti egyház alap kánoni tanítása szerint az egyház tagjai kétféle állapotba sorolhatók. Az egyiket a magukat az egyházi szolgálatnak szentelőket alkotják, ők a klerikusok. A másikat pedig az egyház életében résztvevő megkereszteltek alkotják, akiket laikusoknak nevezünk. A mindkét csoporttól elkülönülő szerzetességet és a rájuk vonatkozó előírásokat Milaš a szentségjogi részben írja le.

Az egyházban a hierarchia hatalma isteni joggal alapszik, s egyedül az apostolotódoké és papoké a tanítás-, a szentség kiszolgáltatás-, valamint az egyház igazgatásának joga. A laikusok egyháztagsként erejüket és képességeiket bocsássák a pásztorok rendelkezésére az egyház jóllétének ügyeiben. A tanítói hatalom (potestas magisterii) gyakorlásában a világiak, csak mint az egyházi tudományok művelői, iskolai tanárok, családanyak, missziós testvériségek tagjai vehetnek részt. A szószékre lépés és prédikáció még püspöki jóváhagyással sem lehetséges számukra.

A rendi hatalom (potestas ordinis) kizárólagosan a hierarchiaé, noha a laikusok, mint Krisztus élő testének tagjai, „megszenteltek”, így imáik misztikusan kapcsolódnak az oltárszolgálatához. A világiak legnagyobb részben a törvényhozói hatalom (potestas iurisdictionis) külső gyakorlásában vehetnek részt. Ez a részvétel az egyházi gyűléseken, a püspökválasztásban és az egyházi vagyoni igazgatásában valósul meg.

Milaš felfogás szerint az egyházi hatalom alapvetően lelki természetű, de mivel az egyház a világban működik, ez látható külső jegyeiken keresztül is megvalósul. Az egyházi hatalom alanya alapértelmezés szerint az apostol, Jézus Krisztus ugyanis az apostoloknak együttesen adta át a hatalmat és gyakorlásának fajtáit, módját is meghatározta, nevezetesen első fokon egyedül, másodfokon, mint egy az egyenlők között, harmadfokon mindnyájan együtt gyakorolják.

Az egyházi hatalom felosztása a Szentírásról alapszik és három hatalmi ág különböztethető meg.

A különböző hatalmi ágak között eltérés mutatkozik gyakorlásuk tekintetében. A rendi hatalom – ’misztikus’ jellegéből fakadóan – a lelki természetfeletti jogok alapját képezi, míg a kormányzati hatalom az egyház külső viszonyaira vonatkozik, így szűkebb vagy tágabb körű gyakorlása nem függ feltétlenül az előzőtől.

A hierarchiát (ἱεραρχία, sacrum principatum) azok a személyek alkotják, akik a lelki hatalmat hordozzák.

A rendi hierarchiában a 69. apostoli kánon hat fokozatot említ, ezek: ἐπίσκοπος, ρεσβύτερος, διάκονος, ὑποδιάκονος, ἀναγνώστης, ψάλης. Három az oltár körüli tevékenykedésre jogosít (ἐντός τοῦ βήματος), amelyeket a Szentlélek kegyelmének hívásával nyernek el a jelöltek, három az oltáron kívüli szolgálatra jogosít (ἐκτός τοῦ βήματος), amelyek a püspök áldásával nyerhetők el.

A hierarchiába való belépés a jelöltek részéről meghatározott fizikai -, pszichés és erkölcsi-, szabad állapotot, valamint a jó hírrel összefüggő tulajdonságokat követel. Ezek leírását a klérusba belépés cselekményeinek – tonzúra és cheirotonia – és azok hatásának, valamint ökumenikus lehetőségeinek ismertetése követi.

Másvallású szentelés érvényességének megítélésakor Milaš szerint elsődleges szempont, hogy a másvallású közösség eretnek, avagy skizmatikusnak számít? A gyakorlatban a szukcesszió kérdését és a krisztusi igazság megőrzésének mikéntjét kell vizsgálni az adott közösségben.

Milaš szerint a kérdés protestáns és római katolikus lelkészek esetében érdekes igazán és a kérdésre adható válasz is eltérő. A protestáns egyházak a papságot nem tartják isteni intézménynek és felfogásuk szerint a hierarchia sem isteni jogon nyugszik, ezért szentelésük nem ismerhető el és lelkészeik nem vehetők fel papként az ortodox-keleti egyházakba. A római katolikus papokkal kapcsolatban a 879. évi konstantinápolyi zsinat 1. kánonja az irányadó, amely elismeri a római katolikus szentelés érvényességét, de a felszentelt személy csak meghatározott helyzetekben végezhet papi szolgálatot az ortodox-keleti egyházakban.

Az egyház alkotmányáról szóló rész következő főfejezetét az egyházi hatalom szerveinek bemutatásának szenteli Milaš, az egyetemes zsinattól a plébániáig bezárólag, hierarchikus rendben tárgyalva. Külön fejezetben ismerteti az egyházi hatalom hordozóit és intézményeit az egyetemes egyházban és a részegyházakban, bemutatva az egyházmegye alkotmányát és igazgatásának szerveit, valamint a plébániák rendszerét és tisztségviselőinek tevékenységeit.

A részegyházak önállóságának tárgyalása során Milaš az autokefalitás mibenlétét is történeti, apostolok idejéig visszanyúló alapozással magyarázza. Az apostolok az egész egyház igazgatását szinodális formában végezték, miközben az általuk alapított egyházakat egymástól függetlenül, önállóan vezették. Ez alapján a zsinatok kánonjai az egyes részegyházak önállóságának feltételeit négy pontban foglalják össze és az egység megőrzése érdekében öt tiltást írnak le.

Eszerint önálló az a részegyház, amely független hierarchiával és a hozzá rendelt jogokkal és privilégiumokkal rendelkezik; saját törvényhozása és független bíraskodása van, valamint tényleges helyi rítus jellemzi, továbbá nem alkot új hittétel sem a meglévőket nem sérti, közigazgatásában betartja az alaprendelkezéseket, nem vezet be olyan újítást, amely sértené az apostoli hagyományt, nem töri meg a többi részegyházzal fenálló lelki egységet, valamint a többi egyházat a helyi joggyakorlás során nem sérti meg.

Milaš ebben a fejezetben a 'fönről lefele' szerkesztési elvet követte. Ezeken a témákon kívül bizonyos igazgatási kérdések szabályozása és az egyház jellemzőinek bemutatása, valamint az egyházi hatalom általános értelmezése is az alkotmány témakörébe tartozik gondolkodásában.

Milaš szerint az alkotmány bemutatása után szükségesnek látszik tárgyalni a szabályszerű *igazgatásra* vonatkozó jogot. Nevezetesen bemutatni, hogyan és milyen alapon gyakorolja az egyház a hatalmát, melyet isteni alapítójától saját szervezetének fenntartásához kapott.

Ebben a fejezetben újra kifejti, hogy az egyházi hatalom három ágra osztható, ezek a tanítás igazgatása, a szent cselekmények igazgatása, és az egyház kormányzása. E hármas felosztás megfelel az egyház alapítója három tulajdonságának – Jézus Krisztus ugyanis tanító, főpap és király. Milaš szerint ezek alapján az egyház igazgatása is három részre osztható: az első a tanítói

hatalomból (potestas magisterii), a második a rendi hatalomból (potestas ordinis, ministeriis), a harmadik pedig a kormányzati hatalomból (potestas iurisdictionis) fakadó köteleességeket és jogokat foglalja magába. Milaš e három hatalmi ág szerint ismerteti és értelmezi a vonatkozó joganyagot.

A tanítói hatalomból fakadó feladatok közé tartozik a krisztusi tanítás megőrzése, amely elsődlegesen a püspök feladata, valamint a keresztény tanítás terjesztése, amelynek eszköze a prédikáció és a katekézis, továbbá a missziók, és a hívek megőrzése a tévtanoktól.

A megszentelői hatalom gyakorlása a szent cselekmények igazgatását jelenti.

A kormányzati hatalomhoz pedig az egyházi törvényhozás, az egyházi bírászkodás – ehhez kapcsolatan a büntetőjog és az eljárásjog – valamint az egyházi vagyonjog tartozik.

Az egyház életéről szóló rész bevezetője alapján az egyházjog attól a naptól fogva kíséri útján a keresztényt, amikor az jogilag az egyház tagja lett, egészen addig a pillanatig, amikor az adott személy tagsága megszűnik. Minden körülményt tekintetbe vesz, amelynek alapján jogok részese lehet, valamint istentiszteleti kapcsolatait, távolabbról pedig egyházjogi viszonyait, amelyekben másokkal egyesületbe léphet és végül e jogok megszűnését. Ez alapján a kézikönyv negyedik részem – a papi rend kivételével – a szentségjogról szól az életkor függvényében. Egy-egy szentséggel kapcsolatban Milaš kitér a másvallásúak részesedésének általános kérdéseire is.

A kézikönyv utolsó fejezete *az egyház külső viszonyait* ismerteti. Az egyház feladatának teljesítése során elsősorban az állammal kerül érintkezésbe, majd pedig minden olyan hívő közösséggel, amely az ő közösségén kívül létezik. Ezen alapul a meghatározott jogi kapcsolat az egyház és (egyik oldalról) az állam, valamint (másik oldalról) a különböző másvallású közösségek között. Ezt a kapcsolatot az egyházjog különböző rendszereiben külső egyházjognak nevezik, hogy megkülönböztessék a belső egyházjogtól, amelynek tárgya az egyház és tagjai közti jogi kapcsolatrendszer.

Milaš hangsúlyozza: az egyház és állam közti jogi kapcsolat tanának tárgyalása azért (is) fontos, mert teljes nyugalom és rend csak ott képzelhető el, ahol a különböző személyek és közösségek jogi szférája pontosan meghatározott, és az állami vagy egyházi hatalom nem lépi át kompetenciájának körét. Ugyanilyen fontos a másvallásúakhoz fűződő viszony feltárása is, hiszen figyelembe kell venni, amikor arra kapnak meghívást, hogy az igaz keresztény hitet megismerjék.

- *Megjelennek-e a kézikönyvben latin egyházi jogi sajátosságok?*

Milaš munkájában igen szembevető a jellegzetesen ortodox fogalompár – akribia és oikonomia – használatának hiánya. Ugyanakkor a latin *abrogatio*, *dispensatio* és *privilegium* kifejezéseket említi és ezek eseteiről, s alkalmazásáról elmélkedik. A házassági akadály megszüntetése kapcsán következetesen felmentésről ír és a kifejezést modern terminológiának tartja.

Az egyházzól szóló kijelentései során pedig felfedezhetőek a korabeli nyugati egyházban igen erőteljes *societas perfecta* tan elemei, de ezek nem kerülnek túlsúlyba az ortodox egyházképben jellemző szinodalitással szemben.

Milaš értelmezésében az egyház isteni intézmény a földön, amely minden szervezeti elemét feladatának teljesítése érdekében alakította ki és működteti. Az ehhez szükséges törvényeket és szabályokat megalapozó törvényt magától Krisztustól kapta. Ezen kívül az egyház önálló, s a világi hatalomtól független. Fennáll az idők végezetéig, magán hordozza a feltétlen szükségszerűség jellegét, s rendelkezésére állnak a célja eléréséhez szükséges eszközök. Átvéve a *societas perfecta*-tan viszonyítás- és érvrendszerét, Milaš ezt a kijelentést az egyház és állam viszonyát tárgyaló részben fogalmazza meg. Ennek során az egyházat alapvetően kívülről, az államhoz viszonyítva szemléli és mindkét szervezetet szuverénnek írja le. Így a '*societas perfecta*' – noha a kifejezést egyszer sem használja – Milaš rendszerében (is) jogi és nem teológiai fogalom.

- *Milyen egyházkép vázolható fel a kézikönyv alapján?*

Az egyház isteni intézmény a földön, legfontosabb feladata az emberek akaratát Isten akaratához hajlítani, jelenti ki Milaš. Az emberre, mint Isten képmására tekint, és a szeretet uralmát mozdítja elő a földön, közösen tevékenykedik mindenki jóllétén, és előkészül az örök életre. Ezen feladatait az egyház kialakulásától kezdve végzi, s minden intézményét ezek érdekében alakította ki, s ezért működteti.

Az egyházi jog az egyházat mint isteni intézményt és a Jézus Krisztusban hívő emberek közösségeként értelmezi. Tagjait lelki kötelék köti össze a Szentlélek egyesítő erejéből. A szentségek által, Jézus láthatatlan főisége alatt munkálkodnak mindenki gyógyulásán, mely tevékenységek során az apostolok hatalmát követik.

Az egyházban az emberek az Isten által alapított közösségben, a hitben, az isteni törvény által, a hierarchián és a szentségeken keresztül kapcsolódnak egybe.

Az egyház feje és vezetője Krisztus, hisz miután megalapította egyházát, az apostolokat ugyanazzal a hatalommal ruházta fel, mint amit ő isbirtokol. Az egyház legfelsőbb vezetését

azonban megtartotta magának, amikor önmagát nevezte az egyetlen legfőbb pásztornak. Az apostolok között nincs hatalmi rangsor, így utódaik, a püspökök között sincs, mindnyájan azonos hatalmat és méltóságot birtokolnak.

A részegyházak eltérő jellegzetességei a kezdeti időktől jelen vannak a kereszténységben ám az ennek ellenére egységes, ahogy az apostolok idején is volt. Ez az egység lelki egységet jelent, hiszen az egyház lelki birodalom. Mint lelki birodalomnak, nem lehet egy világi feje, ezért a hatalom minden képviselője között egyenlően oszlik meg.

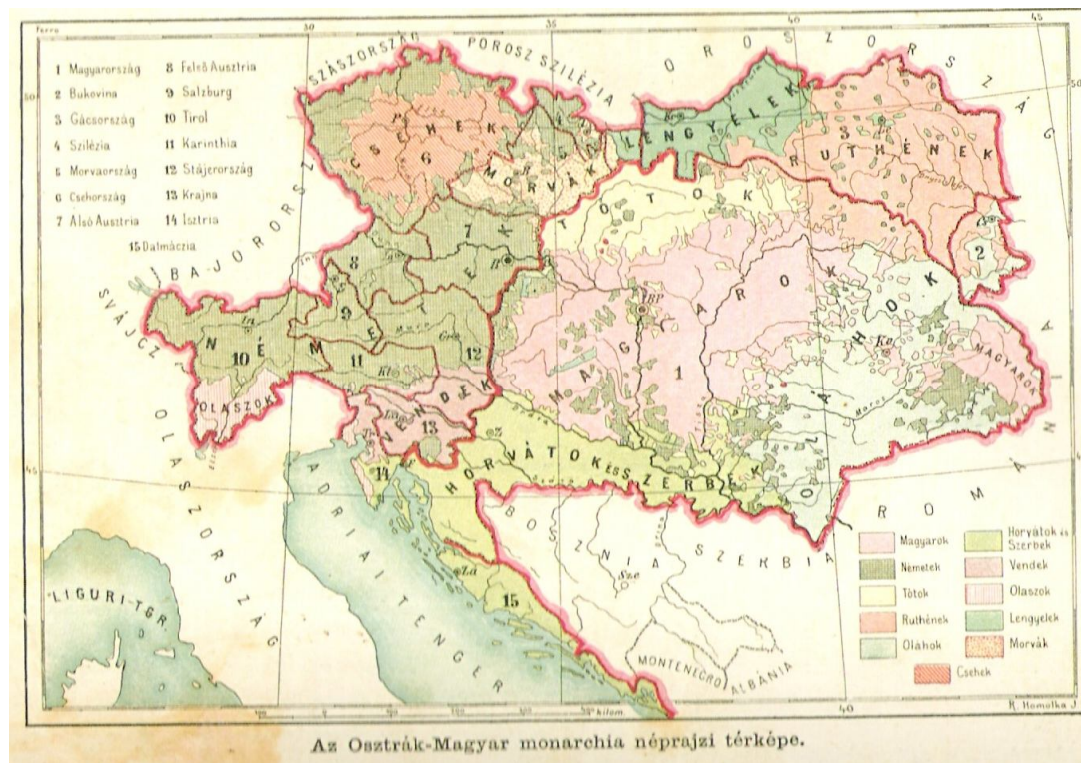
Az egyház tagjai testvérek, azonos méltóságúak, egyformán szentek, az általános papságnak részesei, azonban a konkrét tevékenységek kapcsán különbségtétel szükséges.

- *Milyen megállapítások tehetők a miláni kézikönyvről kodifikációs szempontból?*

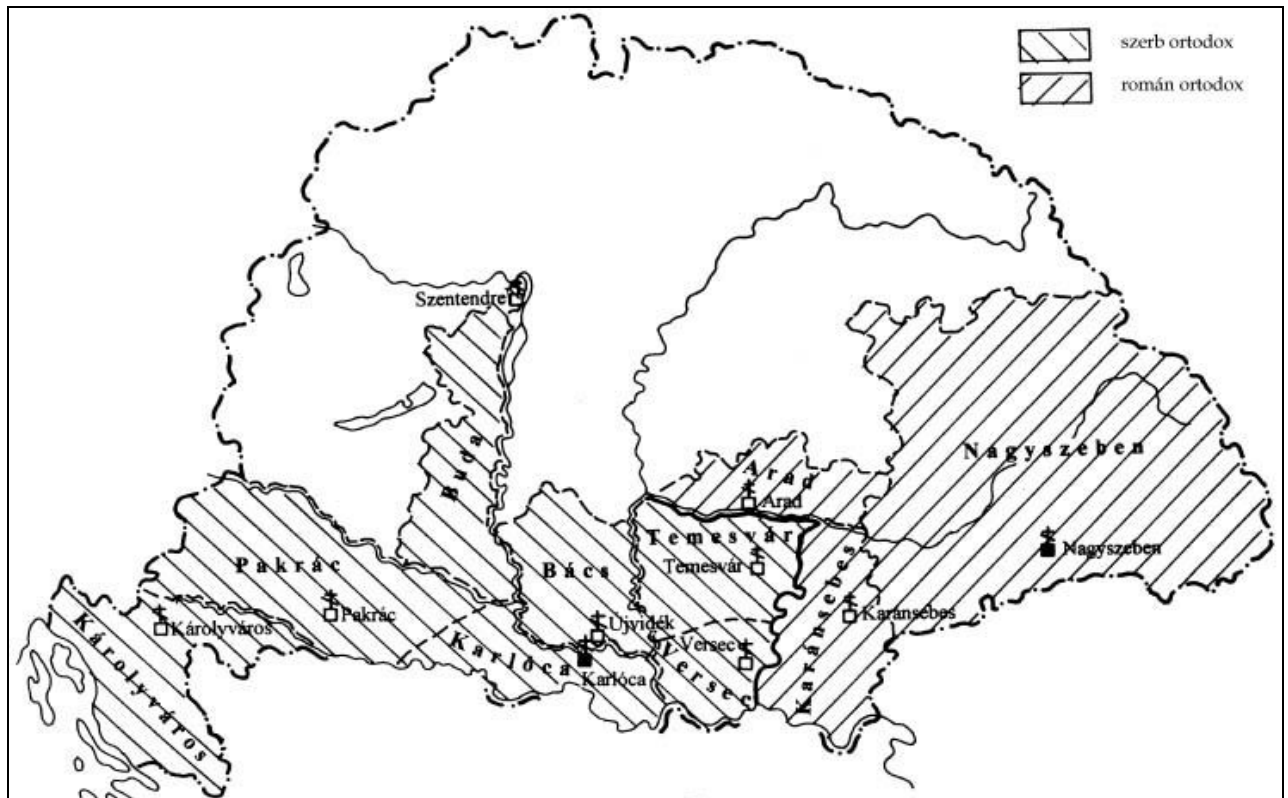
A kodifikáció tág értelmezése alapján a miláni kézikönyv, mint a joganyag írásbeli összefoglalása lehet(ne) kodifikációs lépés. A jogrögzítés igényének hiánya, valamint a szükséges külső elem (kihirdetés) hiánya azonban ezt cáfolni látszik. Mindenesetre, mint a XIX. századi ortodox egyházjog 'megismerési forrása' és az eredeti szándéknak megfelelően, mint korabeli tankönyv jól alkalmazható. Mindent egybevetve kijelenthető, hogy a kézikönyv az elmúlt időszak egyházjogtudományi fejlődésének részét képezte és jelzi az ismeretek integrálásának történelmileg bejárható útját.

11. MELLÉKLETEK

11.1. Térképek

GÁSPÁR, ZS – GERŐ, A (szerk) *Egy közép-európai birodalom, Az Osztrák Magyar Monarchia 1867 – 1918*, Budapest, Officina Nova, 2008

BALOGH MARGIT: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790 – 1992*, Budapest, MTA Történelemtudományi Intézet, 1996, 272.o

11.2. Népszámlálási adatok

Az Osztrák-Magyar Monarchia felekezeti összetétele az 1880. évi népszámlálás idején (%)

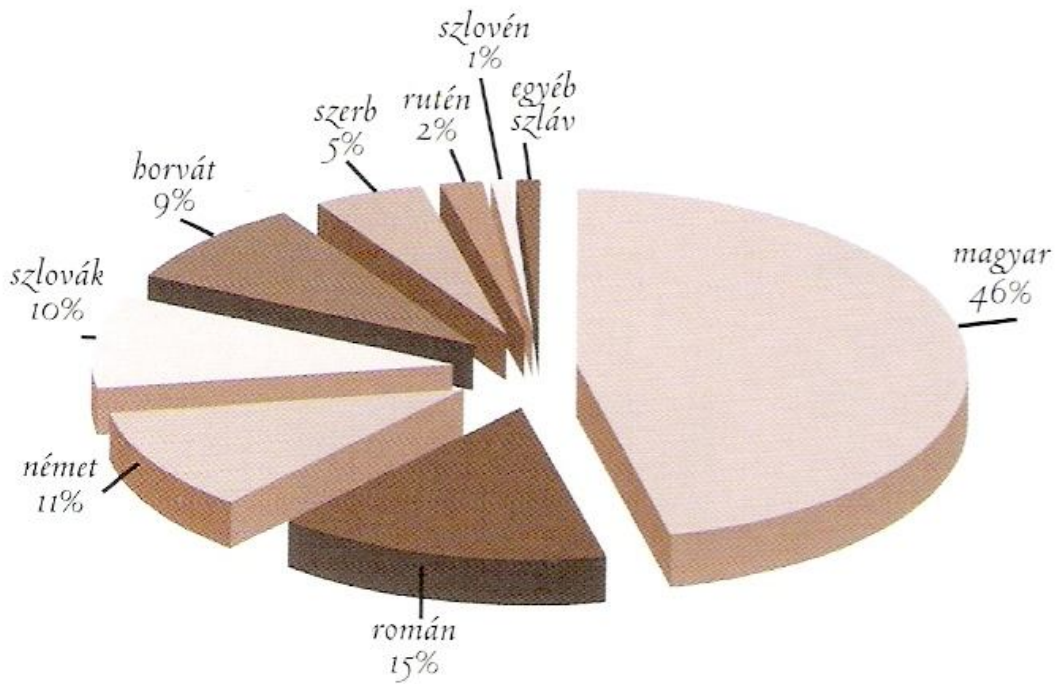
	katolikus összesen	katolikusok közül		görög keleti	evangé- likus	refor- mátus	unitá- rius	izraelita	egyéb
		római katolikus	görög katolikus *						
Ausztria									
Alsó-Ausztria	93,96	93,86	0,10	0,09	1,49	0,22	–	4,08	0,16
Felső-Ausztria	97,63	97,62	0,01	0,01	2,13	0,02	–	0,13	0,08
Salzburg	99,46	99,45	0,01	0,00	0,42	0,04	–	0,07	0,01
Stájerország	99,06	99,06	0,00	0,02	0,72	0,04	–	0,15	0,01
Karintia	94,93	94,93	0,00	0,01	5,01	0,01	–	0,04	0,00
Krajna	99,80	99,76	0,04	0,07	0,08	0,03	–	0,02	0,00
Tengerpartvidék	98,29	98,27	0,02	0,50	0,23	0,11	–	0,79	0,08
Tirol és Vorarlberg	99,69	99,68	0,01	0,01	0,18	0,06	–	0,06	0,00
Csehország	96,04	96,02	0,02	0,01	1,01	1,14	–	1,70	0,10
Morvaország	95,23	95,18	0,05	0,03	1,05	1,63	–	2,05	0,01
Szilézia	84,48	84,48	0,00	0,00	13,96	0,02	–	1,52	0,02
Galícia	87,72	45,43	42,29	0,05	0,62	0,06	–	11,52	0,03
Bukovina	14,35	11,14	3,21	70,87	2,32	0,17	–	11,79	0,50
Dalmácia	83,38	83,35	0,03	16,54	0,01	0,01	–	0,06	0,00
<i>Összesen</i>	<i>91,35</i>	<i>79,86</i>	<i>11,49</i>	<i>2,23</i>	<i>1,31</i>	<i>0,49</i>	–	<i>4,54</i>	<i>0,08</i>
N	20229825	17645648	2544177	493542	289005	110525		1005394	15953
A magyar korona országai									
Magyarország	58,07	47,22	10,85	14,11	8,07	14,74	0,40	4,55	0,06
Ebből Erdély	40,36	12,68	27,68	31,87	9,59	14,05	2,64	1,44	0,20
Fiume (és környéke)	98,38	98,24	0,14	0,19	0,44	0,49	–	0,43	0,07
Horvát-Szlavonország	71,71	71,15	0,56	26,30	0,81	0,45	–	0,71	0,02
<i>Összesen</i>	<i>59,77</i>	<i>50,18</i>	<i>9,59</i>	<i>15,56</i>	<i>7,18</i>	<i>12,99</i>	<i>0,37</i>	<i>4,08</i>	<i>0,05</i>
N	9350183	7849692	1500491	2434890	1122849	2031803	55792	638314	8271
Osztrák-Magyar Monarchia	78,28	67,58	10,70	7,75	3,74	5,67	0,15	4,35	0,06
N	29580008	25495340	4044668	2928432	1411854	2142328	55792	1643708	24224

* Az örmény katolikusok (Ausztriában 3223, Magyarországon 2854, összesen 6077 fő) adataival együtt.

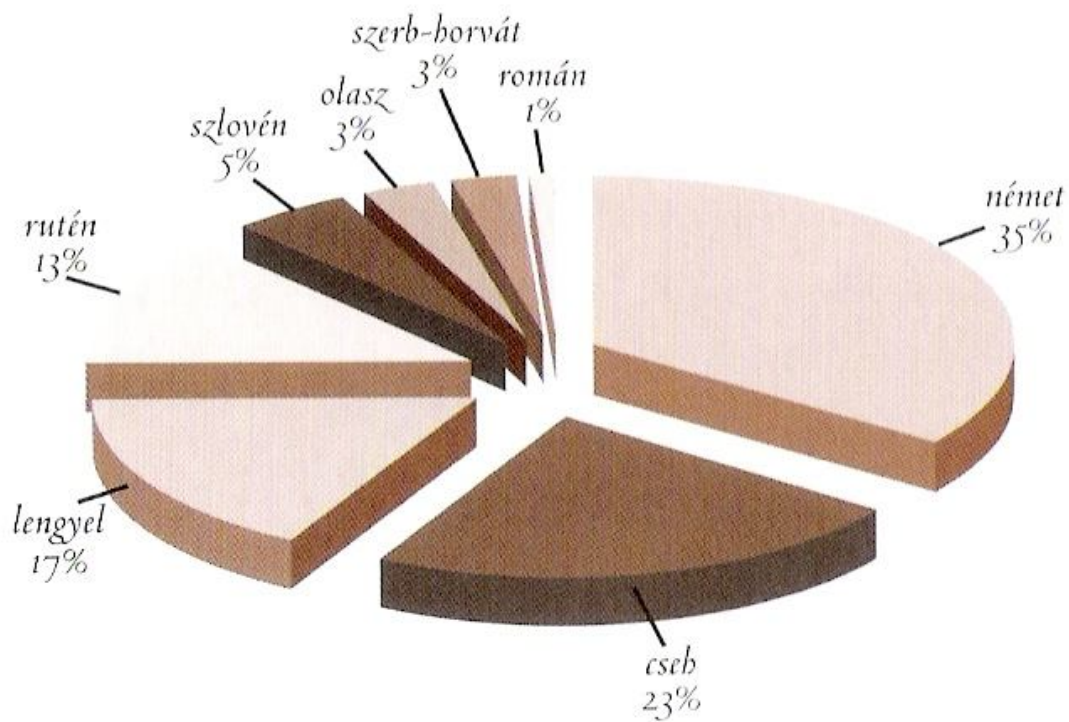
Forrás: Statistisches Handuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Neue Folge. Wien, 1888. 6-7. p.

FAZEKAS Cs *Egyházak, egyházpolitika és politikai eszmék az Osztrák – Magyar Monarchiában*, Miskolci Egyetem, Politikatudományi Intézet, 2008

A Magyar Királyság etnikai összetétele 1900-ban

Az Osztrák Császárság etnikai összetétele 1900-ban

GÁSPÁR, ZS – GERÓ, A (szerk) *Egy közép-európai birodalom, Az Osztrák Magyar Monarchia 1867 – 1918*, Budapest, Officina Nova, 2008

11. 3. Fényképek

Nikodim Milaš

http://www.manastir-lepavina.org/cms/slike/uploads2008/dr_Nikodim_Mila%C5%A1,_episkop_dalmatinski.jpg

Andrei von Şaguna

<http://www.crestinortodox.ro/remember/remember-personalitati/andrei-saguna-72124.html>

Papp-Szilágyi József

<http://byzantinohungarica.hu/node/281>

11.4. Összehasonlító táblázatok

11.4.1. A mű részletes tartalomjegyzéke

Bevezetés – az egyházjog alapjai

- Egyház és feladata
- Egyház és a jog
- Egyházjog
- Egyházjog az általános jogrendszerben
- Egyházjog tudomány
- Egyházjog bemutatásának fajtái
- Egyházjog segédtudományai
- Egyházjog rendszere
- Görög-keleti egyházjog irodalma

I. Rész – Egyházjogi források és gyűjtemények

Források

- Források általában
 - Szentírás
 - Hagyomány
 - Egyházi törvényhozás
 - Szokásjog
 - Világi törvények
 - „Kanonista” jog
- Jogforrások alkalmazása
 - Egyházi törvények alkalmazása és kötelező ereje
 - Törvény értelmezése
 - Törvény megszűnése
- Források tételesen
 - Egyházjog általános forrásai
 - Alapforrások
 - Szentírás és hagyomány
 - Kánonok
 - Kiegészítő források
 - Pátriárkai szinódusok kánoni rendelkezései
 - Segédforrások
 - Elismert kanonisták nézetei
 - Egyházi – világi törvények
 - Egyházjog különös forrásai – egyes autokefál egyházak Konstantinápolytól kezdve

Joggyűjtemények

- Milánói ediktumig (313) – apostolok neve alatt megjelenő gyűjtemények
- Keleti Egyházak alap kánonjoggyűjteményének kiadásáig (883)
 - Tisztán kánoni gyűjtemények
 - Egyházi – világi joggyűjtemények
 - Nomokánonok
- Alapgyűjtemény kiadása utáni periódus
 - Görög kánongyűjtemények
 - Szláv kánongyűjtemények
 - Román kánongyűjtemények
 - Forrás és gyűjteményes munkák

II. Rész Az Egyház alkotmánya

Egyházi alkotmány általános alapja

- Az egyházzól általában
 - Egyház fogalma és alapítása
 - Egyház vezetése
 - Egyház tulajdonságai

- Egyház egysége
- Az egyház szervezete ~ organizmusa
 - Egyház általános összetétele
 - Klerikusok és laikusok kapcsolata
- Az egyházi hatalom
 - Általában
 - Egyházi hatalom keletkezése
 - Egyházi hatalom állandósága
 - Egyházi hatalom tárgya
 - Egyházi hatalom ágai

A hierarcháról

- A hierarchia összetétele
 - A hierarchia fogalma
 - Hierarchia ordinis
 - Hierarchia jurisdictionis
 - Hierarchia tagjainak általános jogai és kötelességei
 - Hierarchia tagjai közti viszonyok
- Belépés a hierarchiába
 - Klérus tudományos képzése és nevelése
 - Régi korok viszonyai
 - Mai állapot
 - Bevezetés a klérusba
 - Alapkövetelmények a belépéshez
 - Jelöltek tulajdonságai
 - Fizikai tulajdonságok
 - Pszichológiai tulajdonságok
 - Szabad döntéssel kapcsolatos jellemzők
 - Hivatással kapcsolatos tulajdonságok
 - Jelöltek tulajdonságainak általános megítélése
 - Tonzúra felvétele belépéskor
 - Cheirotonia
 - Cheirotonia hatásai
 - Másvallásúak felszentelése
 - Alapálláspont az ortodox Keleti Egyházban
 - Kánoni gyakorlat

Egyházi hatalom szervei

- Egyházi hatalom az egyetemes egyházban
 - Egyetemes zsinat
 - Fogalma és feladata
 - Összehívása
 - Résztvevők
 - Tekintélye
 - Nem összegyűlt püspökök megegyezése
 - Nem zsinaton összegyűlt püspökök egybehangzó döntéseinek jelentősége
- Egyházi hatalom a részegyházakban
 - Egyházterület
 - Az egyház alkotórésze
 - Részegyház önállósága
 - Autokefál egyházak a régi időkben
 - Mai autokefál egyházak
 - Részegyházak alkotmánya
 - Részleges zsinatok
 - Metropolitai szinódus
 - Pátriárkai szinódus
 - Érsek, mint az autokefál egyház előljárója
 - Metropolita
 - Címzetes metropolita

- Pátriárka
 - Pátriárka képviselője
- Jelenlegi autokefál püspökök
 - Mai autokefál püspökök beiktatása
 - Mai autokefál püspökök személyes jogai
 - Legfőbb szerv a mai autokefál egyházakban
 - Állandó szinódus
 - Alkalmi szinódus
 - Szigorúan egyházi
 - Kevert
- Egyházmegye alkotmánya
 - Megyéspüspök
 - Történeti áttekintés
 - Jelöltek
 - Választás és beiktatás
 - Régi időkben
 - Jelenleg
 - Püspök esküje
 - Püspök cheirotonia hatásai
 - Megyéspüspökök kétoldali kapcsolatai
 - Megyéspüspök jogai
 - Megyéspüspök kötelességei
 - Egyházmegye igazgatása széküresedéskor
 - Egyházmegye igazgatásának központi szervei
 - Vikáriuspüspök
 - Püspöki kollégium
 - Püspöki konzisztorium
 - Egyéb közigazgatási szervek
 - Egyházmegyei gyűlések
 - Egyházmegyei kerületek igazgatási szervei
 - Egyházi felügyelőszerv a kerületekben
 - Kerületi protopresbiteriátus
 - Protopresbiteriátus segédszervei
 - Pasztorális konferenciák
 - Plébániák
 - Általános áttekintés
 - Plébános kinevezése
 - Jelenlegi plébániai szervezetek
 - Plébános általános jogai és kötelességei
 - Plébános különleges kötelességei
 - Plébános segítői és képviselői
 - Diakónia és egyházi szolgálat a plébániákon
 - Plébániai epitropien
 - Katonai lelkeszség

III. Rész Az Egyház igazgatása

Tanítás igazgatása

- Krisztusi tanítás megőrzése
- Krisztusi tanítás terjesztése
- Hívek megőrzése a tévtanításoktól

Szent cselekmények igazgatása

- Szent cselekmények
- Szent cselekmények igazgatásának szervei
- Általános rendelkezések a szent cselekményekről

Egyházkormányzat alkalmazása

- Egyházi törvényhozás
 - Általánosan
 - Különösen
 - Részleges zsinatok
 - Püspök törvényhozó hatalma
 - Közösségi szabályzatok
- Egyházi bírászkodás
 - Egyházi bíróság kompetenciái a különböző periódusokban
 - Egyházi bíróságok
 - Egyházi eljárások
 - Különböző periódusokban
 - Jelenleg
- Egyházi büntetőjog
 - Egyházi bűncselekmények
 - Általános egyházi bűncselekmények
 - Papok bűncselekményei
 - Egyházi büntetőeszközök
 - Büntetések laikusoknak
 - Büntetések klerikusoknak
 - Büntetések kiszabása
 - Bűncselekmények és büntetések megszűnése
- Egyházi vagyonjog

IV. Rész Az Egyház élete

Belépés az egyházba

- Kereszttség
- Másvallásúak felvétele az egyházba

Egyház istentiszteleti élete

- Szent cselekményekről
- Szentek tisztelete
- Megszentelt helyekről
- Szent dolgokról
- Megszentelt időkről

Házasság

- A házasságról
 - Fogalma
 - Mint újszövetségi szentség
 - Joghatósága
- Házasságkötés
 - Feltételei
 - Eljegyzés
 - Jegyesi vizsgálat
 - Kötés ideje
- Házassági akadályok
 - Általában
 - Abszolút akadályok
 - Relatív akadályok
 - Vérokonság
 - Sógorság
 - Lelki rokonság
 - Lelki sógorság
 - Adopció
 - Relatív akadályok rokonság fogalmán kívül
 - Akadályok hatásai
- Házasság hatásai
 - Házastársak jogai és kötelességei
 - Szülők és gyermekek viszonya

- Házasság felbontása
 - Alaptanítás a házasság felbontásáról
 - Felbontás okai
 - Felbontás joghatásai
- Rendkívüli házasság
 - Második és harmadik házasság
 - Vegyes házasság
 - A házasság különböző fajtái

Közösségi élet az egyházban

- Szerzetesség
 - Jelentősége és kialakulása
 - Szabályozása
 - Szervezetei
 - Belépés a szerzetesi állapotba
 - Szerzetesi tonzúra
 - Tonzúra joghatásai
 - Kolostorok
 - Kolostorok belső szervezete
- Egyházi testvériségek
 - Kialakulásuk és céljuk
 - Jogi jellemzőik

Keresztény halál

- Az utolsó keresztény útravaló
- Holtak eltemetése
- Imák halottakért

V. Rész Az Egyház viszonya az államhoz, valamint a másvallásúakhoz

Egyház és állam

- Kialakulásuk
- Egyházi és állami hatalom önállósága
- Alapviszony egyház és állam között
- Egyházi és állami hatalom hatásköre
- Jelenlegi kapcsolat állam és egyház között

Egyház és az egyéb vallási közössége tagjai

- Általános tárgyalás viszonyukról
- Vallási tolerancia
- Állami tolerancia

Javítások és kiegészítések

Regiszter

11.4.2. Milaš, Šaguna, Papp-Szilágyi eltérő forrásfelosztási rendszere

Milaš		Šaguna		Papp-Szilágyi
általános források		elsődleges~		Kinyilatkoztatás
alapforrások		négy evangélium		<ul style="list-style-type: none"> • Szentírás • hagyomány
	Szentírás	másodlagos~		Atyák írásai
	Hagyomány	Apostolok cselekedetei		
	Kánonok	Apostoli levelek		
kiegészítő források		további~		Szentszéki határozatok
	zsinati rendelkezések	apostoli kánonok		Zsinati kánonok
	ortodox egyházfők kánoni levelei	zsinati kánonok		jogszokások
segédforrások		főpásztorok kánoni írásai (Conc. in Trullo c. 2)		
	kanonisták nézetei, értelmezései, kommentárjai	segéd~	Ószövetség	
egyházi-világi források	görög-római császárok az egyház érdekében önállóan, vagy az egyházi hatalommal közösen kialakított rendelkezései		kommentárok és szisztematikus gyűjtemények	
különös források		nomokánonok		
	egykes autokefál egyházak szabályai, rendelkezései			

11.4.3. Kézikönyvek szerkezeti összehasonlítása

MILAS	SAGUNA	PAPP-SZILÁGYI	VERING
Bevezetés – az egyházjog alapjai	Bevezetés - Általános ismeretek Kánonjog fogalma, eredete és fejlődése, forrásai és segédeszközei	Bevezetés – fogalmi tisztázás (Igaz vallás egyedül a keresztény; az unio következményei; forrásokról.)	Bevezetés – fogalmi tisztázás
I. Rész – Egyházi jogi források és gyűjtemények			I. Források és az egyházjog külső története
Források, Joggyűjtemények		I. egyházi közjog	Történeti fejlődés; korabeli helyzet , Keleti egyházak, Protestáns egyházak
	I. belső egyházjog	1. belső egyházi közjog	
II. Rész Az Egyház alkotmánya	1. Az egyházzól, szervezetéről és az egyházi hatalomról	1.1 keresztény egyház vezetése (Krisztus alapította, keleti gondolatok szukcesszióról, primátusról)	II. Egyház alkotmánya
Egyházi alkotmány általános alapja	2. Szentségekről	1.2 Római pápa ált. primátusi joga	1.Általában – római katolikus egyház
Az egyházzól általában	3. Egyház alkotmányáról és szereveiről	1.3 Római Curia és tanácsok	Keleti egyházak
Az egyház szervezete-organizmusa	a. egyház szerveiről	1.4 püspökök	Protestáns egyházak
Az egyházi hatalom	b. egyház szervezet személyi összetevői	1.5 zsinatok	
A hierarcháról	c. egyházszervezet közösségi elemei	1.6 püspök joga egyházmegyében	2.Egyházi állapot és az egyházi hivatalok
A hierarchia összetétele	4. egyházi adományozó személyek (papok ellátásának finanszírozása)	1.7 püspök egyházmegyei hivatalok	Ordináció
Belépés a hierarchiába	5. belépés a klérusba (beiktatások, jogok)	1.8 Plébános, admin, segítők, káplán, diakónus	- követelmények
Klérus tudományos képzése és nevelése	6. egyházmegyék, érsekségek és pátriárkátusok	1.9 szabályzatok szerzetes intézményenként	- állapotból fakadó jogok és kötelességek

	vagyona		római katolikus – keleti – protestáns
Bevezetés a klérusba			Egyházi hivatalok római katolikus – keleti – protestáns
Másvallásúak felszentelése			3. egyházkerület szervei egyenként
Egyházi hatalom szervei			római katolikus –pápával és primátussal kezdve
Egyházi hatalom az egyetemes egyházban			római katolikus – keleti – protestáns
Egyetemes zsinat			
Nem összegyűlt püspökök megegyezése			
Egyházi hatalom a részegyházakban			
Egyházterület			
Részegyházak alkotmánya			
Részleges zsinatok			
Érsek, mint az autokefál egyház elöljárója			
Jelenlegi autokefál püspökök	II. Külső kánonjog	2. külső egyházi közjog	
Egyházmegye alkotmánya	1. külső egyházjog állammal szemben	2.1 egyház és állam kapcsolata és hatalmuk használata	
Megyéspüspök	a. egyház az államban, állam az egyházban	2.2 Egyházi és államhatalom viszonya	
Egyházmegye igazgatásának központi szervei	b. egyház helyzete állammal szemben és viszont	2.3 Egyházi hatalom határa tagjai felé	
Egyházmegyei kerületek igazgatási szervei	2. egyház szabadsága az államban és ker	2.4 Egyházi hatalom határa javai felett	

	egyházak egymásközi szerződési		
Plébániák	a. egyház szabadsága állam oldaláról	2.5 katolikus egyház viszonya másvallásúakhoz	
	b. szerződések egymás között		
III. Rész Az Egyház igazgatása	III. törvényhozás, igazgatás és tekintély az Egyházban	II. egyházi magánjog	III. egyházi bíraskodás
Tanítás igazgatása	1. törvényhozásról	1. egyházi személyek és jötevők	római katolikus – keleti – protestáns
Szent cselekmények igazgatása	a. egyházi törvényhozás eredete	1.1 egyházi személyek	
Egyházkormányzat alkalmazása	b. egyházi törvényhozás formája	1.2 klerikusok élete és méltósága	
▪ Egyházi törvényhozás	c. kánonokról általában	1.3 jötevői és patronatusi jog	
▪ Egyházi bíraskodás	d. zsinatokról általában	1.4 jótékonykodás módja	
▪ Egyházi büntetőjog	e. egyházi zsinatok 4-9 században	2. egyházi dologi jog	
▪ Egyházi vagyonjog	f. kódexek és kánongyűjtemények	2.1 szent dolgok	
	g. régi kódexek	2.2 szentségek	
IV. Rész Az Egyház élete- szentségjog	h. középkori kánonjogászok	2.3 megszentelt dolgok	IV. egyházi vagyonjog
Belépés az egyházba	i. 19.szi kánonkiadások	3. bíróságok, bűncselekmények, büntetések	római katolikus – keleti – protestáns
Egyház istentiszteleti élete	j. román nyelvű kánonfordítások	3.1 bíróságok	
Házasság	2. egyház gazdaság igazgatásáról	3.2 egyházi eljárások	
▪ A házasságról	a. bevezető ismeretek	3.3 ítélet és megtámadása	
▪ Házasságkötés	b. plébános egyh-gazd igazgatásáról	3.4 büntető eljárások	

▪ Házassági akadályok	c. kolostorok gazd igazgatása	3.5 házassági ügyek eljárásai	
▪ Házasság hatásai	d. protoprsebitériátus gazd adminisztrációról	3.5 egyházi cenzúrák	
▪ Házasság felbontása	e. egyházmegye gazd-adminról		
▪ Rendkívüli házasság	f. metropolia gazd.igazgatásáról	Következtetés – intés a görkat klérusnak	
Közösségi élet az egyházban	g. pátriárk gazd-admin		
▪ Szerzetesség	3. egyházi bíraskodás		
▪ Egyházi testvériségek	a. előzetes ismeretek		
Keresztény halál	b. bíraskodás személyeiről		
	c. bíróságok illetékességéről		
V. Rész Az Egyház viszonya államhoz, valamint a másvallásúakhoz	d. felperesről és alperesről		V. Egyházi jogok egyenként (~szentségjog) és az egyházi társulások
Egyház és állam	e. egyházbizományi eljárásról		Belépés az egyházba
Egyház és az egyéb vallási közössége tagjai	f. bizonyításról		Rítusok az egyházban
	g. bírói ítéletről		Egyház befolyása az oktatásra
Javítások és kiegészítések	h. jogi eszközökről, jóvátételekről		Egyház elhagyása és visszatérés az egyházba
Regiszter	i. bűncselekményekről és büntetésükről		Házasságjog
			Társaságok, rendek
			Temetés

11.4.4. Keleti Egyházak rítus, hierarchikus berendezkedés, egymáshoz, illetve a római székhez való viszony, diszciplináris jellemzőik szerinti tipológiája

A táblázat SZABÓ P., *Bevezetés a keleti kánonjogba*, Budapest 2006 (kézirat) került összeállításra.

A felsoroltakon kívül más csoportosítás: *Eastern Christian*, in *The Blackwell dictionary of eastern christianity*, 168-169; *Las Iglesias Orientales*, BAC 604, Madrid, 2000 is közöl összefoglaló ábrát a Keleti Egyházak típusairól és viszonyáról

A rítusok megkülönböztetése a pápai évkönyv adatain alapszik. Vö. *Anuario Pontificio 2003* Az ortodox egyházak tradíció-náció szerinti tagozódása nagy vonalakban megegyezik a keleti katolikus egyházak rítus szerinti elrendeződésével. Ez egyáltalán nem meglepő, hiszen az utóbbiak uniói révén éppen az egyes ortodox egyházakból váltak ki. Az egyházak közötti akatolikus/katolikus párhuzam így csak néhány kivételes esetben nem létezik.

A doktrína szerinti csoportosítás szempontjából a keletieket négy nagy egységre tagolhatjuk az általuk elfogadott és vallott tantételek alapján: nesztoriánus, prekalcedóni és ortodox keresztényekre, továbbá –az előbbieket egyes csoportjainak a római székkal történő (újra)egyesülése révén létrejövő– keleti katolikusokra. Napjainkra már a 'prekalcedóni' elnevezés nem látszik időszerűnek. Egyre gyakrabban 'keleti' ortodox vagy egyszerűen ortodox egyházaknak nevezik őket. Hivatalos dialógusok nyilatkozatai révén is megerősített, immár általánosan osztott álláspont szerint ugyanis a kalcedoni dogmát elutasító, valamint az azt elfogadó egyház közötti krisztológiai eltérések csak terminológiai differenciák voltak. Ezen 'verbális' eretnesség ellenére azonban valójában mind a két fél ugyanazt a krisztológiai hitet vallotta, bár kétségtelen más iskolákhoz tartozó formulákat használva. E tény megállapítása után az ortodox és prekalcedoni egyházak közötti teljes kommúnió helyreállítása karnyújtásnyi távolságba került, s a katolikus egyházzal folytatott dialógus is új dimenziót nyert; vö. J. MEYENDORFF, *Chlacedonians and Non-Calchedonians: Last Steps to Unity*, in *St. Vladimir's Theological Quarterly* 33 (1989) 319–329; T. FITZGERLAD, *Towards Reestablishment Full Communion: The Orthodox-Oriental Orthodox Dialogue*, in *The Greek Orthodox Theological Review* 36 (1991) 169–182; SZABÓ P., *Bevezetés a keleti kánonjogba*, Budapest 2006 (kézirat); illetve GONZALES-MONTES, A *Las Iglesias Orientales*, BAC 604, Madrid, 2000

A konstantinápolyi tradícióból kialakult keresztények közössége kormányzatilag a prekalcedoniakhoz hasonlóan nem alkot egyetlen egyházat, bár –az utóbbi csoporttal szemben– a konstantinápolyi pátriárka személyében egy egyházfőnek tiszteletbeli elsőbbséget tulajdonítanak a kommúnióon belül. Ezzel együtt is az ortodox egyházak egységéről inkább csak a közös hit, szentségek és azonos tradíció erejében beszélhetünk. A ortodox egyházak esetében elvileg létezik egy legfelsőbb kormányzati hatalommal rendelkező egyházi hatóság, tudniillik az egyetemes zsinat. Ennek összehívására azonban felfogásuk szerint a 787-es VII. Egyetemes Zsinat óta nem került sor, s valódi primás hiányában erre jelentős ortodox kánonjogászok a jövőben sem látnak esélyt. AFANASSIEV, N., *The Canons of the Church: Changeable or Unchangeable?*, in *St. Vladimir's Theological Quarterly* 11 (1967) 54-68

Az utóbbi évtizedekben azonban inenzívebbé vált a pánortodox konzultáció Vö: VISCUSO, P *The Quest for Reform of the Orthodox Church: The Panorthodox Congress*, Berkeley, Interorthodox Press, 2006, s egy közös zsinat összehívásának előkészítő lépései is évtizedek óta folynak Vö: SZABÓ P., *Bevezetés a keleti kánonjogba*, Budapest 2006 (kézirat)

		DOKTRINA/KOMMUNIO				AUTONÓMIA; HIERARCHIA	LÉLEKSZÁM		
		nesztoriánus; 'két zsinat egyházai'	prekalkhedoni; 'három zsinat egyházai'	ortodox; 'hét zsinat egyházai'	keleti katolikus; 'egyesült egyházak'				
TRADÍCIÓRITUS	ALEXANDRIAI	KOPT		kopt	Alexandriai pátriárkátus		Kopt "Pápa"; Alexandria; pátriárkai	5-7 millió (koptok)	
		ETIÓP		etióp			XX.sz-tól pátriárkai	16-20 millió	
	ANTIOCHIAI	SZÍR (NY)		szír	Antiochiai pátriárkátus		Damaszkusz; pátriárkai	250 000 (szír monofizita)	
		MARONITA				maronita			
		MALANKÁR		malankár			India XVIII.sz.; Antiochiai Pátriárkátuson belül autonómia		
	KÁLD	MALABÁR				malabár			
		KÁLD	mezopotámiai; 'Asszír' Egyház					pátriárkai; pátriárka in USA	
	KONSTANTINÁPOLY	MELKITA					melkita; 1774		
		UKRÁN				Ukrán Pátriárkátus	Munkács - 1646		
		RUTÉN					Breszt-Litovszk - 1595		
		ROMÁN				Román Pátriárkátus	Erdély - 1700	pátriárkai	20 millió
		SZLOVÁK				Szlovák Pátriárkátus		pátriárkai	
		MAGYAR			Trianon után öt egyház jurisdictioja alá tartozik		1912 (Munkácsi és Eperjesi egyházmegyékből)	Hajdúdorogi egyházmegye (országos jurisdictio) és Miskolci Exarchatus	
		ITALO-ALBÁN				Albán Érsekség	italo-albán	érseki	
		OROSZ				Moszkvai Pátriárkátus		pátriárkai; Japán és Kínai Autonóm Egyházak	50 millió
		FEHÉROROSZ							
							Lengyel Érsekség	érseki	
GÖRÖG					Ökumenikus Pátriárkátus		pátriárkai; Finn Autonóm Egyház		
							Ciprusi Érsekség	érseki	
							Görög Érsekség	érseki	
BOLGÁR				Bolgár Pátriárkátus		pátriárkai			
SZERB				Szerb Pátriárkátus		pátriárkai			
ÖRMÉNY	ÖRMÉNY		örmény			Etchmiatzin; katolikosz	6 millió, világon szétszórva		

12. BIBLIOGRÁFIA

Nikodim Milaš múvei:

MILAŠ, N *Pravila pravoslavne crkve. Srbski prevod s тумачејма*, J. Vodicka, Zara, 1873 -1877; Jovanovic, Pancevo 1878

MILAŠ, N *Codex Ecclesiae Africanae*, Zara 1881

MILAŠ, N *Slavenski apostoli Kiril i Metodije i istina pravoslavqa*. Zadar, 1881

MILAŠ, N *Krmcija Savinska*, Zadar, 1884

MILAŠ, N *Zbornik pravila svetih apostola, vasijskih i pomjesnih sabora i svetih otaca, koja su primqena pravoslavnom crkvom*. Zadar, 1884

MILAŠ, N *Pravoslavno crkveno pravo*. Zadar 1884

Das Synodal-Statut der griechisch-orientalischen Metropole der Bukowina und Dalmatien, mit Erläuterungen von Archimandrit Dr. Nikodem Milaš zu Zara, Mainz, 1885

Pravoslavno crkveno pravo po opcim crkveno-pravnim izvorima i posebnim zakonskim naredbama koje vase u pojedinim samoupravnim crkvama napisao Dr. Nikodem Milaš archimandrit Zadar, Pecetnja Vodicka, 1890

МИЛАШ, Н *Правила (KANONES) Православне цркве са тумачењима*. Радња Никодима, епископа далматинског. Књига I. Нови Сад 1895

МИЛАШ, Н. *ПРАВОСЛАВНА ДАЛМАЦИЈА историјски преглед*, Издавачка књижарница А. Пајевића, Нови Сад, 1901

МИЛАШ, Н *Успомене из првих година српског политичког живота на приморју. Засебни отисак из "Новог српског листа"*. Задар 1903

Pravoslavno crkveno pravo po opcim crkveno-pravnim izvorima i posebnim zakonskim naredbama koje vase u pojedinim samoupravnim crkvama napisao Dr. Nikodem Milaš archimandrit Mostar, 1905

MILAŠ, N *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. dargestellt nach den allgemeinen kirchlichen Rechtsquellen und nach den besonderen Vorschriften, welche in den einzelnen autokephalen Kirchen Geltung haben* (Ford.:Alexander R. v. Pessic.) 2. jav. kiadás, Mostar, 1905

МИЛАШ, Н *Фотијев намоканон у Српској цркви*, Архив за правне и друштвене науке, књ. I, Београд 1906

МИЛАШ, Н *Рукоположење као сметња браку*. Канонистичка радња Никодима, епископа далматинског. Мостар 1907.

МИЛАШ, Н Црквено казнено право. По опћим црквено правним изворима и посебним законским наредбама које важе у појединим автокефалним црквама. Мостар 1911.

MILAŞ, N, *Canoanele Bisericii Ortodoxe însoţite de comentarii (The Canons of the Orthodox Church with Commentaries)*, vol. I+II, translated by Uroş Kovincici and Nicolae Popovici, Arad 1930-1936.

Források:

ACTA APOSTOLICAE SEDIS, *Commentarium officiale*, Romae 1909-

ACTA SANCTAE SEDIS, Romae 1865-1908

AGAPIOS, NICODEMOS (ed.), *The Rudder (Pedalion) of the Metaphorical Ship of the Holy Catholic and Apostolic Church of the Orthodox Christians, Or All the Sacred and Divine Canons*, (transl. CUMMINGS, D.), Chicago 1957 (reprinted in 1983)

Annuario Pontificio, Città del Vaticano 2004

Apostoli atyák, (szerk.) VANYÓ, L., Ókeresztény Írók 3, Budapest 1982

Archiv für katholisches Kirchenrecht, München, 1856skk

Az ókeresztény kor egyházfegyelme, (ford.) ERDŐ, P., Ókeresztény Írók 5, Budapest 1983

BENEDICTUS XV, *Codex iuris canonici*, 27. I. 1917, in AAS 9 (1917), pars II, 11–456

Berlin 1959. [*Corpus Iuris Civilis I-III*]

CHRYSOSTOME, J., *Huit catéchèses baptismales inédites*, (ed.) WENGER, A., (Sources Chrétiennes 50bis) Paris 19702

Codicis Iuris Canonici fontes, (cura) GASPARRI, P., SERÉDI, I., Roma 1926-1935 [GASPARRI, *Fontes*]

Conciliorum Oecumenicorum Decreta, (cur.) ALBERIGO, J., JOANNOU, P.P., LEONARDI, C., PRODI, P., Basileae, 1962

CORPUS IURIS CANONICI. (instruxit) Ae. FRIEDBERG, Lipsiae 1879

Corpus Iuris Civilis, vol. I. (*Institutiones, Digesta*) (recognovit) KRUEGER, P., Berlin, 1928; v. II. (*Codex Iustinianus*) recognovit KRUEGER, P., Berlin 1906; vol. III. (*Novellae*) recognovit SCHOELL, R.,

DENZINGER, H. – HÜNERMANN, P.: *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyíltkozásai* SZIT Budapest 2004.

Ecloga. Das Gesetzbuch Leons III. und Konstantinos' V. (Forschungen zur byzantinischen rechtsgeschichte 10), BURGMANN, L., Frankfurt am Main 1983 [BURGMANN, *Ecloga*]

Gabriel Cossartius.. et novissime Nicolaus Coleti in lucem edidere ea omnia... exhibentur, quae J. D.

Leges Ecclesiae post codicem iuris canonici editae, (collegit, digessit, notisque ornavit) OCHOA, X., [et al.], Roma 1966-2001.

MANSI, J. D., *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio in qua praeter ea quae Philippus Labbeus et*

MANSI... evulgavit, Florentiae, Venetiis, Parisiis, 1759-1927

METZGER, M., *Les Constitutions Apostoliques, I-III, (Sources Chrétiennes 320, 329, 336),* Paris 1985-1987

MIGNE, J. P., *Patrologia graeca,* Paris 1857-1866

Novella Constitutiones Imperatorum post ustinianum, quae supersunt collatae et ordine chronologico digestae. (edidit) C.E. ZACHARIAE A LIGENTHAL, Leipzig 1857

PITRA, I. B., *Iuris ecclesiastici Graecorum historia et monumenta,* Roma 1864-68

Synodika, Publication periodique du Secretariat pour la Preparation du Saint et Grand Concile de l'Eglise Orthodoxe 1 (1976) -The Council in Trullo Revisited, (ed.) NEDUNGATT, G., FEATHERSTONE, M., (Kanonika 6), Roma 1995

ZACHARIA VON LINGENTHAL, K. E., *Jus graecoromanum, I-V,* Leipzig, 1856-84 [ZACHARIA, JGR]

ZEPOS, I. D., ZEPOS, P. I., (cura) *Ius graecoromanum,*Aalen 1962 (repr.)

ZEPOS, ZEPOS, *Jus graecoromanum II,* Athen 1931 (utánnymás Aalen 1962) [ZEPOS, JGR]

BURGMANN, L (Hrsg.): *Ecloga. Das Gesetzbuch Leons III. und Konstantinos' V.* Frankfurt am Main, 1983

Corpus Juris Hungarici KJK, Kerszöv, Bp 2004 CD-Rom Jogtár Szt. Istvántól 1949-ig, OSzK ED 0182

Szótárak, lexikonok, kézikönyvek:

BOGOSLOWSKI, M.J. *Kurs obščago cerkovnago prava. Uroki prepodannievospitannikum imperat. učilišča pravovjedenija,* Moskau, 1885

Comentario Exegetico alCodigo de Derecho Canónico, A. MARZOA – J. MIRAS R. RODRIGUEZ-OCANA, Vol.I. Eunsa, Pamplona 1996.

- Dictionnaire de théologie catholique*, (sous la dir.) VACANT, A., MANGENOT, E., Paris 1923-1972
- Dictionnaire de droit Canonique* Tome Troisième Paris – VI Libraire Letouzey et Ané 1942.
- Dictionnaire de droit canonique*, (sous la dir.) NAZ, R., Paris 1935-1965
- Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, (sous la dir.) DAREMBERG, Ch., SAGLIO, E., Paris 1873-1919
- Dizionario enciclopedico dell'Oriente cristiano*, (a cura di) FARRUGIA, E. G., Roma 2000
- Dizionario enciclopedico dell'Oriente cristiano*, Roma, 2000
- Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb 1965
- ERDŐ P *Egyházjog*, SZIT Budapest 2005.
- GONZALES-MONTES, A *Las Iglesias Orientales*, BAC 604, Madrid, 2000
- Griechisches etymologisches Wörterbuch*, FRISK, H., Heidelberg 1960-1970
- GROß,K – SCHUELLER,H *Lehrbuch des katholischen Kirchenrechts*, Mansche Verlags- und Universitäts-Buchhandlung, Wien, 1922
- Handbuch der Ostkirchenkunde*, (hrsg.) NYSSSEN, W., SCHULZ, H. J., WIERT, P., Düsseldorf 1984-1997
- Handbuch des Katolisches Kirchenrechts*, hrsg. von J.LISTL, H. MÜLLER, H. SCHMITZ, Verlag Friedrich Pustet Regensburg 1983.
- JOANNOVICH, EU *Načatki cerkovnago prava drevnija vostočnija cerkve po knizja kormčej* Neusatz, I Bd 1841, II. Bd 1847,
- KÖSTLER, R., *Wörterbuch zum Codex Iuris Canonici*, München 1927
- LAMPE, G.W.H, *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford 1961
- Le nombre des Orthodoxes dans le monde*, in *Istina* 37 (1992) 55-56
- Lexikon des Kirchenrechts*, Freiburg – Basel – Wien, 2004
- Lexikon für Kirchen- und Staatskirchenrecht*. A. Frhr. v. Campenhausen et alii (szerk.): Band I., Paderborn-München, etc.: Schöningh, 2000.
- Lexikon für Theologie und Kirche* 2 Band Herder 1994.
- Lexikon für Theologie und Kirche*, hrsg. von J. HÖFER –K. RAHNER, I-XIV, Freiburg i. Br. 1957-1968

- LLOREA,B – VILLASLADA,R,G – LABOA.J.M *Historia de la Iglesia Catolica*, BAC, Madrid, 1999
- Magyar Katolikus Lexikon*, Budapest 1993skk
- MONDIN, B.: *Pápák enciklopédiája* Szent István T. 2001.
- New Catholic Encyclopedia* 2nd Edition 3 Thomson Gale 2003.
- PAPP-SZILÁGYI DE ILLYÉSFALVA, J *Enchiridion jris Ecclesiae Orientalis Catholicae, Pro usu auditorum theologia, et eruditione cleri graeco-catholici, e propriis fontibus constructum*, M-Varadini, Typis Aloysii Tichy, 1862
- PAVLOV, A.S.*Kurs cerkovnago pravo*, Moskau, 1902
- PHILLIPS,G. *Kirchentrecht*, Verlag von Georg Joseph Manz, Regensburg, 1845
- POTZ,R – SYNEK,E *Orthodoxes Kirchenrecht, Eine Einführung*, Verlag Plöchl, Freistadt, 2007
- SÄGMÜLLER, F.: *Lehrbuch des katholischen Kirchenrechts* Freiburg, 1900-1904
- ŞAGUNA, ANDREI VON *Compendium des kanonischen Rechtes der einen, heiligen, allgemeinen und apostolischen Kirche*, Hermannstadt, 1868
- Slovenski Biografski Leksikon*, Ljubjana, 1980
- The Blackwell dictionary of eastern christianity*, (ed.) PARRY, K., Oxford 1999
- The Council in Trullo revisited*, (ed.) NEDUNGATT, G., FEATHERSTONE, M., (Kanonika 6), Roma 1995
- The New Catholic Encyclopedia*, New York – London 1967-1989
- The Oxford dictionary of Byzantium*, (ed.) KAZHDAN, A. P., New York – Oxford 1991
- The Oxford dictionary of the Christian Church*, (ed.) CROSS, F. L., Oxford 1997
- The Quest for Unity, Orthodox and Catholics in dialogue* (ed.) BORELLI, J., ERICKSON, J. H., Crestwood, Washington 1996
- Theologische Realenzyklopädie*, (HRSG) SIEGFRIED, M, Walter de Gruyter – Berlin – New York, 1994 BD 25
- VERING, F.H. *Lehrbuch de katholischen und protestantischen Kirchenrechts mit besonderer Rücksicht auf das Vatikanische Concil sowie auf Deutschlad, Osterreich und Schweiz*, Herderische Verlagshandlung, Freiburg im Breisgau, 1876
- Világvallások*, Akadémiai Lexikonok, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009

Könyvek, könyvrészletek, tanulmányok:

A quest for reform of the orthodox church. The 1923 Pan-Orthodox Congress. An Analysis and Translation of its acts and decisions, Berkely 2007

ADRIÁNYI G.: *Az első vatikáni zsinat*, in: *Vigilia*, 63. szám, 1998. november

AFANASSIEV, N., *Les canons et la conscience canonique*, in *Contacts* 66 (1969) 112-127

AFANASSIEV, N., *The Canons of the Church: Changeable or Unchangeable?*, in *St. Vladimir's Theological Quarterly* 11 (1967) 54-68

ALEXANDROV, W., *Mythos und Wirklichkeit. Zur Frage der Jurisdiktionen*, in *Ostkirchliche Studien* 28 (1979) 317-332

ALFAJEV H *A hit titka*, Kairosz

ALFÖLDI, A *The Conversion of Constantine and Pagan Rome*, Oxford, 1948

ALIVISATOS, H. S., *Die Oikonomia*, Frankfurt am Main 1998

ANASTASIOU, I. E., *Can all the ancient canons be valid today*, in *Kanon* 1 (1973) 35-44

ANDRÉS, F. J., *Constantino Armenópulo*, in *Juristas universales 1 (Juristas antiguos)*, (ed.) DOMINGO, R., Madrid-Barcelona 2004, 521-524

ARCHONDONIS, B., *A Common Code for the Orthodox Churches*, in *Kanon* 1 (1973) 45-53

ATTWATER, D., *The Dissident eastern churches*, Milwaukee 1937

Autonomie in den Ostkirchen KANON XXI Jahrbuch der Gesellschaft für das Recht der Ostkirchen, Edition Roman Kovar, Hennef, 2010

BACIC, S. *Osvrt na knjigu „Pravoslavna Dalmacija“ E. Nikodima Milaša*, Zadar, 1998, pravoslavlje.spc.rs/broj/917/tekst/.../lat

BALOGH MARGIT: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790 – 1992*, Budapest, MTA Történelemtudományi Intézet, 1996

BÁNK J.: *Kánonjog I-II*. Budapest 1960-1963.

BASDEKIS, A., *Gesetz oder Philantropia? Gemeinschaft in den Sakramenten und im Gottesdienst zwischen „Akribeia“ und „Oikonomia“*, in *Catholica* 38 (1984) 150-178

BASSETT, W., *The impediment of mixed religion of the synod in Trullo (A.D. 691)*, in *The Jurist* 29 (1969) 383-415

- BAYITCH S.A. *La codification en el derecho civil y en el common law*, Boletin Mexicano de Derecho comparado III 1970 7
- BEA, A., *L'unione dei cristiani: problemi e principi, ostacoli e mezzi, realizzazione e prospettive*, Roma 1962
- BECK, H.G., *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München 1959, 1977 (2.ed.)
- BELLESHEIM, A. *Orthodoxe Diöcesansynode von Pistoja vom 12. October 1892* Archiv für Katholisches Kirchenrecht 71, 239
- BERKI F. *A magyarországi orthodox keleti egyház szervezése* Budapest, Egyetemi Nyomda, 1942
- BERKI F. *Az ortodox kánonjog* in RÁCZ L. (szerk) *Felekezeti egyházjog*, ELTE ÁJK – hvgorac, Budapest, 2004, 103 – 138.o.
- BERKI F., *Kánonok könyve*, Budapest 1946
- BERKI, F (szerk) *Az orthodox kereszténység*, Budapest, 1992
- BIEDERMANN, H.M. *Zur Frage nach der inneren Entwicklung der Ostkirche*, Ostkirchliche Studien ,Band 1., 1952, Augustinus Verlag, Würzburg 107 – 123
- BIERNACKI, N., *Ius Orthodoxum Russorum respectu juris Ecclesiae romano-catholicae consideratum*, Posnaniae 1914
- BIHLMAYER, K. – TÜCHLE, H.: *Kirchengeschichte, III. Die Neuzeit und die neueste Zeit*. Paderborn, 1987
- BINNS, J., *An introduction to the christian orthodox churches*, Cambridge 2002 [BINNS, *An introduction*]
- BOROS L. *Az erdélyi római katolikus státusz az 1867-es kiegyezéstől az 1919-es agrártörvényig*, B – 1997/3
- BOTH Ö. *Fejezetek a Nyugat-európai állam- és jogtörténet köréből*, JATEPress, Szeged, 2001
- BRÉHIER, L., *A bizánci birodalom intézményei*, Budapest 2003
- BRÉHIER, L., *Bizánc tündöklése és hanyatlása*, Budapest 1999
- BRUNELLO, A., *Paolo VI e l'Oriente cristiano.. Principali atti e documenti del Pontificato di Paolo VI*
- BUTTLER, C.: *The Vatikan Council*, 2. k., London 1930.
- C. VOGEL, H. FUHRMANN, C. MUNIER, L. BOYLE, A. DE SOUSA COSTA, P. LEISCHING, R. METZ: „*History of Canon Law*” in *New Catholic Encyclopedia* vol. 3, New York: McGraw-Hill 1967.
- CHARANIS, P., *Ethnic changes in the Byzantine Empire in the seventh century*, in *Dumbarton Oaks Papers* 13(1959) 23-44

- CHARANIS, P., *The Transfer of Population as a Policy in the Byzantine Empire*, in *Comparative Studies in Society and History* 3 (1961) 141-154
- CHARVET, L., *Basiliques (les)*, in *Dictionnaire de droit canonique*, (sous la dir.) NAZ, R., Paris 1935-1965, II,
- CHITESCU, N., *The Difference between the 'Heros' and the 'Canon' and its importance for the Reception of the Synod of Chalcedon*, in *The Greek Orthodox Theological Review* 16 (1971) 108-132.
- CICOGNANI, A. G., STAFFA, D., *Commentarium ad librum primum Codicis Iuris Canonici*, Roma 1939-1942
- COLOMIATTI, E.: *Codex iuris pontificii seu canonici Taurini*, 1888.
- CONDORELLI O. *Il diritto canonico orientale nell'opera di due autori della scuola storica tedesca: Ferdinand Walter e Friedrich von Vering*, *Scienza canonistica orientale personaggi e dottrine*, Convegno di Studio, Nyíregyháza – Uzsgorod, 20-22 aprile, 2007
- CONGAR, Y., *Propos en vue d'une théologie de l'économie: la tradition latine*, in *Irenikon* 45 (1972) 155-206
- CONGAR, Y., *Schisme*, in *Dictionnaire de Théologie Catholique*, (sous la dir.) VACANT, A., MANGENOT, E., AMANN, E., Paris 1923-1972, col. 1286-1312
- COPPOLA, R., *La codificazione canonica orientale in prospettiva ecumenica*, in *Nicolaus* 23 (1996) 303-318
- CORIDEN, J. A.: *An Introduction to Canon Law (Revised)*, New York – Mahwah 1986.
- COUSSA, A., *Epitome praelectionum de iure ecclesiastico orientali*, I-III, Roma 1948-1950. vol.1. *Introductio, de ritibus orientalibus* [COUSSA, *Epitome I.*]. vol.3. *De matrimonio* [COUSSA, *De matrimonio*]
- CUNNINGHAM, M *Hit a bizánci világban*, Budapest, Scholar, 2003
- CSORBA, L *A 19. század története*, Budapest, 2000
- DE CLERCO, C., *Oriental (droit canonique)*, in *Dictionnaire de droit canonique*, (sous la dir.) NAZ, R., Paris 1935-1965, VI, col. 1172-1176
- DE LUISE, G.: *Codex dogmatum fidei christianae et canonum disciplinae catholicae ecclesiae a Gaspare De Luise...concinnatus*, vol. II *Canones*. Taurini, 1876.
- DENZINGER, H – HÜNERMANN, P, *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*, Örökmécs Kiadó – Bányterenyé, Szent István Társulat – Budapest, 2004, 1105.old
- DESHAYES, F.: *Memento Iuris Ecclesiastici publici et privati*. Parisiis, 1895.
- DOMINGO, R *Juristas Universales*, Madrid, 2004
- DÖLGER, F *Rom in der Gedankenwelt der Byzantiner*, *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 56 (1937)

DUNAY J *Az áttérésekről. A vallásváltoztatásra vonatkozó törvény és intézkedések átalakulása s mai állapota Magyarországon*, 1904

ELSENER, F.: *Der Codex Iuris Canonici im Rahmen der europäischen Kodifikationsgeschichte*: A Müller/F. Elsener/P. Huizing, *Vom Kirchenrecht zur Kirchenordnung?* Einsiedeln 1968, 27-53.

ENYEDI, ZS.: *Politika a kereszt jegyében* Osiris k. 1998.

ERDŐ P *Bevezetés a kánoni jogba*, 1989

ERDŐ P *Magyar kánonjogászok az egyetemes egyház történetében*, 2005

ERDŐ P *Ungarische Studenten des kanonischen Rechts in Rom XIX – XX Jh* in SZÖGI – VARGA szerk., Budapest, 1996, 385 – 396

ERDŐ P, *Az ökumenikus előrehaladás intézményes lehetőségei az Egyházi Törvénykönyvben különös tekintettel a katolikus-ortodox dialógusra* in Magyar Sion, Új Folyam III/XLV. (2009/2) 175-207.o

ERDŐ P. AND SZUROMI SZ.A.; ed *Proceedings of the Thirteenth International Congress of Medieval Canon Law*; Citta del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, 2010; Monumenta Iuris Canonici, Series C: Subsidia Vol. 14.

ERDŐ P.: *Az egyházjog forrásai*, SZIT, Budapest 1998.

ERDŐ P.: *Az egyházjog teológiája intézménytörténeti megközelítésben*, SZIT Budapest 1995

ERDŐ P: *Die Forschung der Geschichte des kanonischen Rechts: ein Dialog zwischen Theologie und Rechtsgeschichte* , Zeitschrift der Savigny Stiftung 91 (2005) 1-16

ERDŐ, P.: *Quellen und Tradition. Zur Legitimierung der kirchlichen Rechtsnormen* in: *Sacrae disciplinae leges. Commemorazione del 25° anniversario della promulgazione del nuovo Codice di Diritto Canonico* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/10), ed. Sz. A. Szuromi, Budapest 2008. 23-27.

ERDŐ, P: *Az ókeresztény kor egyházfegyelme*. Ókeresztény írók 5. Budapest, 1983.

ERICKSON, J. H., *Oikonomia in Byzantine Canon Law*, in *Law, Church & Society. Essays in honour of S.Kuttner*, (ed.) PENNINGTON, K., SOMMERVILLE, R., Philadelphia 1977, 225-236

ERICKSON, J. H., *On the cusp of modernity: The canonical hermeneutic of St. Nikodemos the Hagiorite (1748-1809)*, in *St. Vladimir's Theological Quarterly* 42 (1998) 45-66

ERICKSON, J. H., *Reception of non-orthodox into the Orthodox Church*, in *Diakonia* 19 (1984-85) 68-86

ERICKSON, J. H., *The Orthodox Canonical Tradition*, in *The Challenge of Our Past. Studies in Orthodox Canon Law and Church History*, Crestwood NY, 1991, 9-21.

- F. HAASE - A HÜDAL (hrsg) *Beiträge zur Erforschung der orthodoxen Kirchen*
- F. X. SEPPELT - G. SCHWAIGER: *Geschichte der Päpste*, München, 1964
- FALCO, M: *Introduzione allo studio del «Codex iuris canonici»*. A cura di Giorgio Feliciani. Società Editrice Il Mulino. 1992.
- FALCO, M: *Introduzione allo studio del «Codex iuris canonici»*. A cura di Giorgio Feliciani. Società Editrice Il Mulino
- FALTIN, D., *L'unità della Chiesa e la legislazione canonica delle Chiese Orientali*, in *Unitas* 27 (1972) 161-188
- FANTAPPIÉ, C.: *Introduzione storica al diritto canonico*. Il Mulino, Bologna, Nuova Edizione, 2003.
- FANTAPPIÉ, C.: *Per la storia della codificazione canonica (A cento anni dal suo avvio)*, in "Ius Ecclesiae", 16, 2004. 41-65.
- FAZEKAS, CS *Egyházak, egyházpolitika és politikai eszmék az Osztrák – Magyar Monarchiában*, Miskolci Egyetem, Politikatudományi Intézet, 2008
- FAZEKAS, CS *Történelem és egyházpolitika*, Miskolc, 2006
- FEINE, H. E., *Kirchliche Rechtsgeschichte, I*, Köln-Wien, 1972.
- FELICIANI, G.: *Il Concilio Vaticano I e la codificazione del diritto canonico*, in *Studi in onore Ugo Gualazzi*, vol. 2, Milano, Giuffrè, 1982.
- FLOROVSKY, G. V., *The Limits of the Church*, in *Church Quarterly Review* 117 (1933) 117-131
- FLOROVSKY, G., *The Function of tradition in the ancient Church*, in *The Greek Orthodox Theological Review* 9 (1963-64) 181-224
- FRIEDRICH C.J. *The ideological and Philosophical Background, The Code Napoleon and the Common Law World*,
- FÜRST, C. G., *Ecclesia vivit lege romana?*, in *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* 61 (1975) 17-36
- FÜRST, C. G., *Einige griechische Stimmen zur Autokephalie*, in *Ostkirchliche Studien* 30 (1981) 216-231
- G.MARIC *Doctrina Nikodemi Milas de Primatu Romani Pontificis*, Diss PIO, Roma 1942
- GARCIA Y GARCIA, A., *Historia del derecho canónico*, 1, Salamanca 1967
- GARDONYI M *Bevezetés a Katolikus Egyház történetébe*, Budapest, Jel, 2006
- GARIJO-GUEMBE, MIGUEL M., *Die Erfahrungen der Zeit Photios für den heutigen ökumenischen Dialog zwischen Orthodoxie und Katholizismus*, in: *Orthodoxes Forum* 7 (1993) 55-85

- GARIJO-GUEMBE, MIGUEL M., *Die Komplementarität der Traditionen als methodisches Prinzip für den Dialog zwischen Orthodoxie und Katholizismus*, in: OCA 251, 613 - 630
- GÁSPÁR, ZS – GERŐ, A (szerk) *Egy közép-európai birodalom, Az Osztrák Magyar Monarchia 1867 – 1918*, Budapest, Officina Nova, 2008
- GASPARRI, P. – SERÉDI, I.: *Codicis iuris canonici fontes*, I-IX, Romae 1923-1939.
- GASPARRI, P.: *Praefatio*, in *Codex iuris Canonici...*, Romae, 1918. XXVIII-XXXI
- GASPARRI, P.: *The History of the Codification of Canon Law for the Latin Church*, in *Acta Congressus Iuridici Internationalis VII saeculo a Decretalibus Gregorii IX et XIV a Codice Iustiniano promulgatis* (Romae 12–17 Novembris 1934), IV. Roma 1937. 1–10.
- GEFAELL, P., *Foundations and Limits of Oikonomia in the Oriental Tradition*, in *Folia Canonica* 3 (2000) 101-115.
- GERGELY J: *A pápaság története*, Budapest, 1999
- GERGELY, J *A pápaság története* Kossuth k. 1999.
- GHERARDINI, B *IX. Pius – Világos beszéd* in *L'Osservatore Romano* 2000. szeptember 15.
- GHERRI, P.: *Canonistica, Codificazione e metodo* Città del Vaticano 2007.
- GHERRI, P.: *Il primo Codice di diritto canonico: fu vera Codificazione?*, in *Apollinaris* 77 (2003) 827–898.
- GOETZ, L.K *Geschichte des russischen Kirchenrechts*
- GÖNCZI K – HORVÁTH P – STIPTA I – ZLINSZKY J *Egyetemes jogtörténet*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997
- Görögszertartású magyarság.* (Kolozsvár, 1942).
- GRIGÁSSY GY *A magyar görög katolikusok legújabb története.* (Ungvár, 1913).
- HANÁK, P *Magyarország a monarchiában*, 1975
- HANÁK, P *Magyarország története 1890 – 1918*, 1980
- HANEBRIK, P *In Defense of Christian Hungary: Religion, Nationalism and Antisemitism 1890 – 1944*, 2006
- HARAKAS, S. S., *The natural law teaching of the eastern orthodox church*, in *The Greek Orthodox Theological Review* 9 (1963-64) 215-224
- HASLER, A. B.: *How the Pope Became Infallible: Pius IX and the Politics of Persuasion.* Doubleday. 1981

- HAVASS R *Dalmácia visszacsatolása a magyar birodalomhoz*, Preszburg Frigyes Könyvnyomdája, Budapest, 1889
- HEFELE, C.J. (szerk) *Conciliengeschichte band 9*, Freiburg, Herder, 1890
- HEILER, F., *Die Ostkirchen*, Basel 1971
- HEKA L *A magyar-horvát államközösség alkotmány és jogtörténete*, Bába Kiadó, Szeged, 2004
- HERBER, A – MARTOS, I – MOSS, L – TISZA, L *Történelem 5, 1789-től 1914-ig*, Reáltanoda Alapítvány, 1997
- HERGENRÖTHER J *Das griechische Kirchenrecht bis zum Ende de neunten Jahrhunderts. Zugleich Referat uner die Monumenta des Cardinals Pitra* Archiv für Katholisches Kirchenrecht 23, 185
- HERGENRÖTHER J *Die Rechtsverhältnisse der verschiedenen Riten innerhalb der katholischen Kirche* Archiv für Katholisches Kirchenrecht 7,169
- HERGER CS.NÉ *Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században*, Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2010
- HEUSSI, K *Az egyháztörténet kézikönyve*, Osiris, Budapest, 2000
- HILLER, G *Die Entwicklung des österreichisch – serbisch Gegensatzes 1908 – 1914*, Akademischer Verlag Halle, 1934
- HILLING, N *Die Osterkommunion der Orientalen und der Codex Juris Canonici* Archiv für Katholisches Kirchenrecht 105, 197 – 201 (Betr. Die Geltung des römischen Kirchenrechts für die Orientalen)
- HILLING, N.: *Auxilia ad Codicem iuris canonici exquirendum collecta et instructa*. Fribourg-en-Bisgau 1925.
- HILLING, N.: *Zur Promulgation des Codex iuris canonici* in: Archiv für katholisches Kirchenrecht, 98. 1918. 71-86.
- HILLING: *Die Reformen des Papstes Pius X auf dem Gebiete der kirchenrechtlichen Gesetzgebung* in Archive für katolischen Kirchenrecht, 1915. 88.
- HILLING: *Pius X. und die Kodifikation des Kirchenrechts* in Archive für katholisches Kirchenrecht, 1921. 44.
- HOLLWECK, J.: *Die kirchlichen Strafgesetze Mainz 1899*.
- HUBER, SZ.: *A katolikus egyház politikai és szociális enciklikái és történeti hátterük*, in: Kereszténydemokrácia, Író Gergely alapítvány. III. évfolyam. 3. szám. 2003.május.
- HUNYADI L *A világ vallásföldrajza*, Végeken Kiadó, Budapest, 1995
- HUSSEY, J.M. *The orthodox Church int he Byzantine Empire*, Oxford, 1990

I. SILBERNAGL *Verfassung und gegenwärtiger Bestand sämtlicher Kirchen des Orients*. Eine kanonistisch- statistische Abhandlung, Regensburg 1904.

IJJAS A *A jelenkor egyháztörténete (Az egyházi főbatalom fénykora)*, Budapest, 1941

ILLÉS P A(szerk) *Felekezetek és identitás Közép Európában az újkorban*, Piliscsaba – Budapest, PPKE-BTK, 1999

IMRÉNYI T (szerk) *Magyarság és ortodoxia*

J. P. MESSEN *TRANSYLVANIAN CATHOLICS AND THE PAPACY IN THE ERA OF THE SYLLABUS ERRORUM*

JASOV M.: *Autobiografia Nikodima Milasa*, Beograd, 1983

JEDIN (szerk.) *Storia della Chiesa X*, 4-453

JEREMIASZ (ANCHIMIUK) ERZB. WROCLAW, *Die communiale Aufgabe und die synodale Einbindung der Bischöfe und Erzbischöfe in Ostkirche, regionalem Kirchenverband und Gesamtkirche. Gesichtspunkte der orthodoxen Ekklesiologie*, Ostkirchliche Studien, 51.Band, 2002, Augustinus Verlag Würzburg , Heft 2, 120 – 126

JOANNOWICZ, J *Die kirchlich-politischen Verhältnisse, insbesondere die der gr-or. Kirche, in Bosnien und Herzegowina* (1885) Archiv für Katholisches Kirchenrecht 55, 447

KATUS L *Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711 – 1918)* in ROMSICS I szerk. *Magyarország története* Akadémiai Kiadó, 2010, 488 – 773.o.

KAWERAU,P *Das Christentums des Ostens*, Stuttgart, Kohlhammer Verlag, 1972

KERIMOW D.A *Fragen der Gesetzbuchtechnik*, Berlin, VEB, 1958

KISSLING, J B.: *Geschichte des Kulturkampfes im Deutschen Reich*. Freiburg, 1916

KOMÁROMI L *A bizánci hatás kérdése a középkori magyar jogban és a magyarországi egyházjogban*, Doktori értekezés, Budapest, 2007

KOMÁROMI L *A bizánci hatás kérdése a középkori magyar jogban és a magyarországi egyházjogban*, Doktori értekezés, Budapest, 2007

KOROLEVSKIJ, C., *Ortodossa, Chiesa* in *The Oxford dictionary of Byzantium I*, Oxford 1991, 249.

KÖSTLER, R., *Wörterbuch zum Codex Iuris Canonici*, München 1927

KRUMBACHER, K., *Geschichte der byzantinischen Litteratur*, München 1897

KUHN, CH *Die theologische Begründung des Kirchenrechts*, Márton Áron Verlag, Budapest, 1991

- KÜHNE, B: *Papst Leo XIII*, C&N Benzinger, Einsiedeln, New York and St. Louis, 1880;
- L'HUILLIER, P., *The Church of the Ancient Councils*, Crestwood 1996
- L'HUILLIER, P., *The Reception of roman catholics into orthodoxy: historical variations and norms*, in *St.Vladimir's Theological Quarterly* 24 (1980) 75-82
- LAEMMER (LÄMMER), E. L. H.: *Zur Codification des canonischen Rechts*. Denkschr., Freiburg, 1899
- LAFONT, G.: *A katolikus egyház teológiatörténete* Atlantisz 1998.
- LAMPE, G.W.H, *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford 1961
- LANDAU, P.: *Ulrich Stutz und der CIC von 1917. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Kanonische Abteilung* 74 (1988). 1-16.
- LANG, H.: *Das I. Vat. Konzil*, München 1961.
- LIPPAY L *A keleti egyházak*. (Bp., 1934).
- MALONEY, G. A., *Greek rite*, in *New Catholic Encyclopedia* 6, 1967, 747-751
- MALONEY, G. A., WUYTS, A., *Russian rite*, in *New Catholic Encyclopaedia*, New York – London, 1967, XII,749-755
- MANY, S.: *Praelectiones de sacra ordinatione Parisiis* apud Letouzey et Ané, Editores 1905.
- MAROTO, F., *Institutiones iuris canonici*, I, Madrid 1921
- MARX I *A katolikus Egyház története*. Székesfehérvár, 1932
- MAYEUR, J-M – PETRI,CH – PETRI,L – VANCHEZ, A – VENARD, M *Die Geschichte des Christentums*, Band 11, Herder, Freiburg, 1997
- MELCHIZEDEK, M., *The Interpretation of Holy Canons Within The Canonical Tradition of the Orthodox Church*, in *Theandros* vol. 1. nr. 3, Spring 2004 (A Online Journal of Orthodox Christian Theology and Philosophy; 2006. nov. 16.)
- MEYENDORFF, J *Byzantium and the rise of Russia, A study of Byzantino-Russian relations in the fourteenth century*, Cambridge, Univ.Press, 1981
- MEYENDORFF, J *Introduction á l'étude de Grégoire Palamas*, Paris, 1959
- MEYENDORFF, J., *A bizánci teológia*, Budapest 2006
- MEYENDORFF, J., *Contemporary problems of orthodox canon law*, in *The Greek Orthodox Theological Review* 17 (1972) 41-50
- MEZEY B szerk. *Magyar jogtörténet*, Osiris Kiadó, Budapest, 1996

- MILAŠ, N *Zum Kirchenrecht der unierten orienthalischen Riten* Archiv für Katholisches Kirchenrecht 9, 196 – 212
- MOLDOVÁN J *Siguna A* Budapest, 1916
- MOLITOR, R. *Religiosi juris capita selecta* Ratisbon, Rome, New York, Cincinnati, 1909.
- MONDIN, B *Pápák enciklopédiája* SzIT, 2001
- MONDIN, B *Pápák enciklopédiája* SzIT, 2001.
- Moskovskij Zurnal
- MOSOLYGÓ J *A keleti egyház Magyarországon*. Nemzetiségi tanulmány. (Miskolc, 1941).
- MÜLLER, H., *Oikonomia und Aequitas canonica*, in *Atti del Congresso internazionale. Incontro fra canonid'Oriente e d'Occidente*, (a cura di) COPPOLA, R., I-III, Bari 1994, 293-315
- NAGYMIHÁLYI G *Hitvallás, liturgia, ikon a keleti kereszténységben*, Kairosz, Budapest, 2005
- NÉMETH, TH.M. *Joseph Ritter von Zhishman und die Errichtung der Orthodoxen Theologischen Fakultät in Czernowitz*, Ostkirchliche Studien 54 (2005) 3-4, 279-291
- NÉMETH, TH.M. *Joseph Zhishman – Austria's Pioneer of Eastern Church Law An Overviuw on His Life, Work and Influence*, Scienza canonistica orientale personaggi e dottrine, Convegno di Studio, Nyíregyháza – Uzsgorod, 20-22 aprile, 2007
- NICHOLS A *Rome and the Eastern Churches*, Edinburgh, 1992
- NÓTÁRI ,L - RÁCZ L (et al) *Kormányzás és kodifikáció, Tanulmányok az újkori Európa jogfejlődéséről*, Új ember Kiadó, Budapest, 2006
- NOVAKOVIC L. *Nikodim Milas Writings on Canon Law, Scienza canonistica orientale personaggi e dottrine*, Convegno di Studio, Nyíregyháza – Uzsgorod, 20-22 aprile, 2007
- NOVAKOVIC, L *Nikodim Milas vescovo della Dalmazia ed Istria ed il suo contributo alla canonistica orientale* Diss PIO Roma, 2005
- NOVAL: *Codificationis iuris canonici recensio historico-apologetica*, Rome, 1918.
- OHME, O. H., *Das Concilium Quinisextum. Neue Einsichten zu einem umstrittenen Konzil*, in *Orientalia Christiana Periodica* 56 (1992) 367-400
- OIKONOMIDÈS, N., *Custom*, in *The Oxford dictionary of Byzantium*, Oxford 1991, 565-566
- ONASCH, K – CIPIN, V *Az orosz ortodox egyház története*, MKPK egyháztörténeti Bizottsága, Budapest, 1999
- OSTROGORSKY, G *A bizánci állam története*, Budapest, Osiris, 2003

- P. ŠTURÁK *The History of Greek Catholic Church in Slovakia* Prešov E-Theologos, Vol. 1
- PAPADAKIS, A *A keresztény Kelet és a pápaság felemelkedése*, Budapest, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, 2002
- PAPADAKIS, A., CUTTER, A., *Councils*, in *The Oxford dictionary of Byzantium I* , Oxford 1991, 540-543
- PAPP Gy: *A magyar görög katolikus egyház partikuláris forrásai*. (Bp., 1942).
- PATRIARCH MAXIMOS IV SAYEGH *The Eastern Rolle in Christian Reunion in The Eastern Churches and Catholic Unity*, New York, 1963
- PATSAVOS, L.J. *Unity and autocephaly: mutually exclusive?*
- PERI, V., *Orientalis varietas: Roma e le Chiese d'Oriente – storia e diritto canonico*, Roma 1994
- PETRO M. *Greek-Catholic Church in Slovakia and its Martyrs* Prešov E-Theologos, Vol. 1
- PETROVIC, M *The principal differences between orthodox church law and the law of the Roman Catholic Church*, Facta Universitatis 6 (2008) 1-7
- PEZZANI, H. M.: *Codex Sanctae catholicae Romanae Ecclesiae*, 3T., Rom 1898-1902.
- PEZZANI, H.M.: *Codex Sanctae catholicae Romanae Ecclesiae*, 3T., Rom 1898-1902
- PHIDAS, V. I., *Droit canon. Un perespective orthodoxe* Chambésy – Genève 1998
- PHILLIPS,G. *Kirchentrecht*, Verlag von Georg Joseph Manz, Regensburg, 1845
- PIRIGYI I *A görög katolikus magyarság története*. (Nyíregyháza, 1982).
- PITRA J (ed) *Iuris ecclesiastici graecorum historia et monumenta II* Roma, 1868
- PITSAKIS, C. G., *Ius Graecoromanum et normes canoniques dans les Eglises de la tradition orthodoxe*, in *Incontro fra canoni d'Oriente e d'Occidente, Atti del Congresso Internazionale*, (a cura di) COPPOLA, R., I, Bari 1994, 99-132.
- PLÖCHL, W. M., *Storia del diritto canonico*, I-II, Milano 1963
- PLÖCHL, W. M.: *Geschichte Des Kirchenrechts*, Das Katolische Kirchenrecht der neuzeit, Dritter teil, Verlag Herold Wien –München 1969.
- POPOWICZ, C *Die Rechtsanschauungen angesehener Canonisten als Hilfsquellen des gr-or. Kirchenrechts*, Archiv für Katholisches Kirchenrecht 43, 466 – 471
- POPOWICZ, C *Die Synodaldekrete, Synodalbriefe und kanonischen Briefe der Patriarchen als Quellen des gr – or. Kirchenrechts* Archiv für Katholisches Kirchenrecht 44, 98 – 107

- POPOWICZ, C *Zur lehre von der Besetzung der bischöflichen, Metropolitan- und Patriarchenstühle in der gr-or. Kirche*
Archiv für Katholisches Kirchenrecht 42, 272
- POSPISHIL, V. J., *Interritual canon law problems*, Chesapeake City 1955
- POSPISHIL, V. J., *Serbian rite in New Catholic Encyclopedia* 13, 1967 107-111
- POSPISHIL, V., *Code of Oriental Canon Law. Law on Marriage. Interritual Marriage Law Problems*, English Translation and Differential Commentary, Chichago 1962
- POTZ R. *State and Church in the european countries with an orthodox tradition*
- POTZ, R *Gedanken zur Begriffsgeschichte von Autonomie*, Kanon XXI, 2009, 12-20.o
- PSAREV, A. V., *The 19th canonical answer of Timothy of alexandria: on the history of sacramental oikonomia*, in St. Vladimir's Theological Quarterly 51 2007, 297-320
- PUJOL, C., *La vita religiosa orientale*, Roma 1994
- RACOVEANU, G *Die rumänische Orthodoxie*, Ostkirchliche Studien, Band 2., 1953, Augustinus Verlag, Würzburg, 161 – 199
- RÄTZ, K *A pánszlávizmus története*, Budapest, Athenaeum, 1941
- RATZINGER, J *A közép újrafelfedezése, Alapvető tájékoztatók*, SZIT, Budapest, 2008
- REINER ZS *A keleti vallású magyar nemzeti egyház szervezése*. (Bp., 1907).
- REINHARDT, H. J. F., *Das orthodoxe Prinzip der 'Oikonomia' als Anfrage an das katholische Kirchenrecht*, in *Iuri canonico promovendo*. Festschrift für Heribert Schmitz zum 65. Geburtstag, (hrsg. AYMANS, W., GERINGER, K. T.; mitw. KRÄMER, P., RIEDEL-SPANGENBERGER, I.), Regensburg 1995, 585-602
- RINNE, J., *Common canons and ecclesiastic experience in the orthodox churches*, in *Atti del Congresso*
- RODOPOULOS, P., *Oikonomia nach orthodoxem Kirchenrecht*, in *Österreichisches Archiv für Kirchenrecht* 36 (1986) 223-230
- RODOPOULOS, P *An Overview of Orthodox Canon Law*, Orthodox Theological Library, Orthodox Research Institute, Rollinsford, New Hampshire, 2007
- ROMSICS I *Magyarország története a XX. században*, Osiris, 2000
- RUSZOLY J *Európa jogtörténete*, Püski, Budapest, 2002
- SÄGMÜLLER, F.: *Lehrbuch des katholischen Kirchenrechts* Freiburg, 1900-1904

- SAGUNA, ANDREI VON *Anthorismos, sau Deslusire Comparativa asupra brosurăi*, Sibiu, 1861
- SALACHAS, D., *Il dialogo teologico ufficiale tra la chiesa cattolico-romana e la chiesa ortodossa*, La quarta assemblea plenaria di Bari, 1986-1987, Bari 1988
- SALACHAS, D., *Il principione 'oikonomia' e di 'akribeia' nella chiesa ortodossa greca odierna*, in *Nicolaus 2* (1974) 315-344
- SALACZ G *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867 – 1919*, München, Aurora, 1974
- SALAMON K szerk. *Világtörténet*, Akadémiai Kiadó, 2006
- SALAMON, L *A kánonjog modern kodifikációja*, licencia dolgozat, Budapest, 2010
- SARNYAI CS M *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848 – 1919*, Budapest, METEM, 2001
- SASVÁRI L *Keleti keresztények Magyarországon*, Kairosz, 2005
- SCHANDA, B., *Magyar állami egyházjog*, Budapest 2000
- SCHMEMANN, A., *For the life of the world. Sacraments and orthodoxy*, Crestwood 2004
- SCHMITZ *Spuren eines römischen Bussbuches im orienthalischen Kirchenrecht* Archiv für Katholisches Kirchenrecht 70, 278 – 290
- SCHULTE, J F *Über die Bedeutung und Aufgabe des Kirchenrechts und der Kirchenrechtswissenschaft* Archiv für Katholisches Kirchenrecht1, 1
- SCHULTE, J.F.(1827-1914) *Die Geschichte der Quellen und Literatur des Canonischen Rechts von Gratian bis auf die Gegenwart* Band3 Union New Jersey, Lawbook Exchange Ltd, 2000
- SCHULTZE, B *Die Glaubenswelt der orthodoxen Kirche*, Salzburg, Müller Verlag, 1961
- Serbisch-orthodoxe Nationalkirche*, Graz und Leipzig 1922, Verlag von Ulr. Mosers Buchhandlung
- SIPOS, S., *Enchiridion iuris canonici*, Roma 19607
- SOFRONOV, I., *Bulgarian rite*, in *New Catholic Encyclopedia 2*, 1967, 874-879
- SPITERIS, Y., *Ecclesiologia ortodossa. Temi a confronto tra Oriente e Occidente*, Bologna 2003
- SPITERIS, Y., *La chiesa ortodossa riconosce veramente quella cattolica come "chiesa sorella"?*, in *StudiEcumenici 14* (1996) 41-81
- SPITERIS, Y., *La teologia ortodossa neo-greca*, Bologna 1992

- STAN, M *Andrei Şaguna and 'The Organic Statute'*, Universität Wien, 2009
- STANILOE, D., *Unity and university in orthodox tradition*, in *The Greek Orthodox Theological Review* 17 (1972) 19-36
- STANKOVITY S. *Dr. Nikodim Milas episkop dalmtinsko-istrijski*, 1930
- STICKLER, A., *Historia iuris canonici latini, I, Historia fontium*, Torino 1950.
- STUTZ, U.: *Der Geist des Codex iuris Canonici*, Stuttgart, 1918
- SUTTNER, E. C., 'Ökonomie' und 'Akribie' als Normen kirchlichen Handelns, in *Ostkirchliche Studien* 24 (1975) 15-26
- SUTTNER, E. CH. *Unwissenheit über die Anderen als Hauptsache für das Fortbestehen der Schismen zwischen Ost und West*, Ostkirchliche Studien, 51. Band, 2002, Heft 3-4, Augustinus Verlag Würzburg, 209 – 225
- SZABÓ J *A görög katolikus magyarság utolsó kalvária-útja. 1896–1912. Összeáll. Sztripszky Híador. (Bp., 1913).*
- SZABÓ P, *Storiografia della canonistica orientale, Brevi note introduttive Scienza canonistica orientale personaggi e dottrine*, Convegno di Studio, Nyíregyháza – Uzsgorod, 20-22 aprile, 2007
- SZABÓ P., *Bevezetés a keleti kánonjogba*, Budapest 2006 (kézirat)
- SZABÓ P., *Keleti kanonisták rövid tudományos életrajzai* (kézirat)
- SZABÓ, P., *A keleti kodifikáció története (I.) A kezdetektől a II. Vatikáni Zsinatig*, in *Athanasiana* 12 (2001) 95-114
- SZABÓ, V., *A gyónás érvényessége az orthodox Egyházban*, in *Theologia* 2 (1935) 114-126
- SZÁNTÓ, K. O.F.M.: *A Katolikus Egyház története* Ecclesia 1984.
- Szerbek és horvátok a történelemben*, Budapest, Lloyd nyomda, 1941
- SZOTYORI-NAGY Á *Házassági akadályok a bizánci akatolikus egyházak jogrendjében és alkalmazásuk a katolikus gyakorlatban*, doktori értekezés, Budapest, 2009
- SZOTYORI-NAGY, Á., *Az „oikonomia” a kánonjogban és a keleti kodifikációban*, in *Athanasiana* 23 (2006) 63-78.
- SZUROMI SZ A *Változások a katolikus egyház jogintézmények államilag elismert kompetenciájában Magyarországon (1894-1918)* Jogtörténeti Szemle 2007/3 64-67
- SZUROMI SZ A: *Egy kiemelkedően fontos kötetlék a keleti és nyugati egyházak közötti ökumenikus törekvésben: a Canones Apostolici* in *Deliberationes* 2008/2 175-183

SZUROMI, SZ A, *A temetésre vonatkozó egyházfegyelem a XII – XIII. században*, SZIT, PPKE – KJPI, Budapest, 2002

SZUROMI, SZ. A.: *Kánonjogtudomány és kodifikáció* in: *Iustum Aequum Salutare* IV. 2008/2. 83-92.

SZUROMI, Sz. A: *Az egyházi források feldolgozásának szempontjai*. *Kánonjog* 8 (2006) 49-77.

THÖLE, R (szerk) *Bevezetés az ortodoxia világába*, Budapest, Kálvin János Kiadó, 2001

TIMKÓ, I., *Keleti kereszténység, keleti egyházak*, Budapest 1970

TOSCO, D – SZŐKE, L *A keleti kereszténység Magyarországon*, Budapest, Lucidus Kiadó, 2007

TÖTTÖSY E *Dalmácia, történelem, diplomácia történet, magyar vonatkozások*, Mécses Kiadó, Budapest, 1992

TROIANOS, S. N., *Die Wirkungsgeschichte des Trullanum (Quinisextum) in der byzantinischen Gesetzgebung*, in *Annuaire Historiae Conciliorum* 24 (1992) 95-111

TROIANOS, S. N.: *The Canons of the Trullan Council in The Novels of Leo VI. In: The Council in Trullo revisited* (Ed.: Nedungatt, George – Featherstone, Michael). Roma, 1995. 189-198.

TYCICAK, J *Wege östlicher Theologie*, Bonn, Buchgemeinde, 1946

VAN DE WIEL, C.: *History of Canon Law*, Peeters Press Louvain 1992.

VAN DER WAL–LOKIN: *Historiae iuris Graeco-Romani delineatio. Les sources du droit byzantin de 300 à 1453*. Groningen, 1985.

Van HOVE, A., *Prolegomena ad Codicem iuris canonici* (Commentarium Lovaniense in CIC, I/1), Mechliniae-Romae 1945;

VARGA Cs *A kodifikáció mint társadalmi-történelmi jelenség*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002

VASSILIDIS, P., *Politics in Orthodox Christianity*, in *God's Rule. The Politics of World Religions*, (ed.) NEUSNER, J., Washington DC 2003, 85-105.

VERING, F H *Akten und Mittheilungen aus dem gr-or. Kirchenrechte der österr-ungar-serbischen Metropole oder des Patriarchates von Karlowitz* Archiv für Katholisches Kirchenrecht 43, 106

VERING, F H *Der Stand der katholischen Kirchenfrage in Oesterreich* Archiv für Katholisches Kirchenrecht 26, 334

VERING, F H *Die griech-orient. Staatkirchliche Streit in Serbien* (1881) Archiv für Katholisches Kirchenrecht 47, 97

VERING, F H *Die Organisation der griechisch-orientalischen Kirche in Dalmatien* Archiv für Katholisches Kirchenrecht 46, 460

VERING, F H *Einige Fragen unserer Zeit an die Wissenschaft des Kirchenrechts* Archiv für Katholisches Kirchenrecht 1, 546

VERING, F H *Zur Organisation der griechisch-orientalischen Kirche in Oesterreich-Ungarn* Archiv für Katholisches Kirchenrecht 49, 152

VISCUSO, P., *Divorce in the greek orthodox archdiocese of North and South America*, in *The Jurist* 50 (1990) 322-341

VISCUSO, P. *Orthodox Canon Law, A Casebook for Study*, InterOrthodox Press, Berkeley, California, 2006

WARE, T., *The Orthodox Church*, New York 1997

WERNZ, F. X.: *Jus Decretalium*. Rome, 1908.

WERNZ, F.X.: *Jus Decretalium*. Rome, 1908.

WUNDERLE, G *Einheit und Gemeinschaft in der Lehre und im Leben der Ostkirche*, Ostkirchliche Studien ,Band 1., 1952, Augustinus Verlag, Würzburg 73 – 85

ZACHARIÄ VON LINGENTHAL, K. E., *Geschichte des Griechisch-römischen Rechts*, Aalen 1955

ZHISMANN, J. *Das Eherecht der orientalischen Kirchen*, Wilhelm Braumüller, Wien, 1864

ŽUŽEK , I: *Kormcaja Kniga*. Studies on the Chief Code of Russian Canon Law.(Orientalia Christiana Analecta 168.) Roma, 1964.

ŽUŽEK, I., *Common canons and ecclesial experience in the oriental catholic churches*, in *Atti del Congresso internazionale. Incontro fra canoni d'Oriente e d'Occidente*, (a cura di) COPPOLA, R., I-III, Bari 1994, I, 21-56

ŽUŽEK, I., *Un codice per le Chiese ortodosse*, in *Concilium* 5 (1969) 173-186

Internetes források

Magyarország a XX. Században II. kötet <http://mek.niif.hu/02100/02185/html/237.html>

PATSAVOS, L. J, *La Tradición canónica de la Iglesia ortodoxa*, Escuela de la Teología de la Santa Cruz http://www.geocities.com/pro_ortodoxia/03/TRADICIoN.html

www.mek.iif.hu/porta/szint/egyeb/lexikon/pallas/html

http://www.manastir-lepavina.org/cms/slike/uploads2008/dr_Nikodim_Mila%C5%A1_episkop_dalmatinski.jpg

<http://www.crestinortodox.ro/remember/remember-personalitati/andrei-saguna-72124.html>

<http://byzantinohungarica.hu/node/281>

www.katolikus.hu/szentek/0821.html + X.Piusz

<http://www.piar.hu/pazmany/konyvek/adegyt01.txt>

13. Resümee

Eine der Hauptziele des II. Vatikanischen Konzils war das Voranbringen der Einheit der Christenheit, wie in seinem Dokument *Unitatis Redintegratio* dargelegt. Die entscheidende Erkenntnis der Ökumene ist, daß die Christen miteinander mit mehr Fäden gebunden werden als voneinander getrennt.

Diese Verbindungen zu erforschen, sie theoretisch und praktisch zu beschreiben ist eine Aufgabe, welche auch heute andauert. In vielen Fällen handelt es sich um scheinbar dogmatische Fragen, doch die Konsequenzen sind von rechtlicher Natur. Das ökumenische Leben der Kirche macht es notwendig daß die Kooperation innerhalb juristischer Rahmenbedingungen geschieht. Das Recht selbst schafft ein Teil der Bedingungen. Péter Erdő behauptet, daß die Geschichte des Kanonischen Rechts hat eine konkrete Bedeutung für die Erklärung und Anwendung des gültigen Kirchenrechts. Anderswo betont er, daß das Studium des Kirchenrecht des XX. Jahrhundert als selbständige Disziplin kann ohne tieferegehende Forschung des kanonischen Rechts von Mittelalter bis zum XIX. Jahrhundert nicht erfolgen. Werke des kanonischen Rechts der Ostkirche sind im Laufe diese Forschungen Quellen der Vergangenheit. Daher sind sie besonders wichtig im Laufe der Untersuchung der abweichenden Entwicklung des lateinischen und östlichen kanonischen Rechts im XX. Jahrhundert. Aufgrund dieser Überlegungen habe ich zum Thema meiner Arbeit die Vorstellung des Kirchenrechts von Milaš und eine vergleichende Analyse mit dem Compendium von Šaguna. Schwerpunkt der Dissertation liegt auf das kirchenrechtliche Werk von Milaš, beziehungsweise auf seine Kirchengauffassung wie sie aufgrund vorigen dargelegt werden kann.

Im meine Arbeit untersuche ich folgende Gebiete:

- Vorstellung der Orthodoxie mit der Zielsetzung den geistigen Hintergrund und Erbe um die Entstehung und Interpretation erwähnten Handbücher möglich zu machen.
- Kurze Vorstellung der Epoche der erwähnten Handbücher aus kirchengeschichtlicher, wissenschaftsgeschichtlicher und allgemein historischer Sicht.
- Skizzierung des Lebenslauf von Milaš, wobei die Verbindungen mit anderen Kirchenrechtswissenschaftler der Epoche besonders betont werden
- Dann eine analytische Darlegung der Handbücher mit Betracht auf die zeitgenössische Kirchenrechtshandbücher der lateinische Kirche, sowie deren Verhältnis untereinander, falls vorhanden.
- Vergleichende Analyse der Handbücher aus strukturellen und inhaltlicher Sicht, als Resultat deren kann das Bild der Kirche wie in den Handbücher dargelegt skizziert werden aufgrund der Unterschiede sowie der verschiedene Schwerpunkte

Im Laufe der Vorstellungen und vergleichende Analyse wird meine Methode die Analyse der verschiedenen Dokumente sowie deren Inhalte aus biografischer und bibliografischer Sicht.

Mögliche Antworten auf die gestellten Fragen:

Welche Inhalte werden im Handbuch dargelegt? Zeigen diese irgendein charakteristisches Prinzip des Redigierens?

Laut Milaš ist die Wissenschaft des Kirchenrechts eine selbständige Disziplin unabhängig sowohl von der Theologie als auch von der Rechtswissenschaft. Um diese vorzustellen wählt er einen historisch-dogmatischen Weg.

Als er über die Quellen des Kirchenrechts sowie über dessen Sammlungen schreibt betrachtet er als Rechtsquellen die Werke und Institutionen welche dem Recht eine sichtbare Form geben, sowie aus welchen jede rechtliche Norm hervorgeht.

Genauere Kenntnisse über die Quellen, sowie über deren juristischen Zusammenhänge untereinander sind unbedingt notwendig um das Kirchenrecht zu verstehen.

Der erste Teil seines Handbuchs wird deduktiv und konzentrisch aufgebaut die Darlegungen gehen vom Allgemeinen bis zum Konkreten.

Die Basis der Konstitution der Kirche wird von deren Gründer bestimmt. Laut dieser Verfassung besteht die Organisation der Kirche aus verschiedenen Gliedern die untereinander bestimmte Beziehungen haben, gemeinsam tätig sind und arbeiten zusammen um die Zielsetzungen der Kirche zu erreichen. Für die Aufrechterhaltung der Konstitution gibt es eine objektive Macht in der Kirche, welche ist berufen die genauen Normen zu erarbeiten durch die mittelbare Wirkung der Gläubigen und der Hierarchie. In der Kirche fußt die Macht der Hierarchie im göttlichen Recht, so haben nur die Nachfolger der Apostel und die Priester das Recht, die Lehre zu interpretieren, die Sakramente auszuhandigen und die Kirche zu verwalten.

Im nächsten großen Kapitel in der Abhandlung über die Konstitution stellt Milaš die Organe der kirchlichen Macht dar, und zwar entsprechend dem hierarchischen Aufbau beginnend mit dem Konzil und abschließend mit der Pfarrkirche.

Kanonische Bestimmungen der Synode beschreiben die Autokefalität der einzelnen Kirchen in vier Punkten, sowie in fünf Verboten, um die Einheit zu wahren.

In Milaš Überlegungen gehören zum Fragenkreis der Konstitution die Regelung mancher Verwaltungsfragen genauso wie die Vorstellung der Charakteristika der Kirche und generelle Deutung der Macht der Kirche. Er folgt in diesem Kapitel das redaktorische Prinzip von Oben nach Unten.

Laut Milaš Auffassung kann die Verwaltung der Kirche in drei Teilen aufgeteilt werden. Der erste kommt aus der Macht der Lehre, der zweite aus der Macht der Orden und der dritte aus der Macht für das Regieren Entsprechend dieser drei Machtbereiche wird das Rechtsmaterial vorgestellt und gedeutet.

Der Teil über das Leben der Kirche handelt sich um das Recht der Sakramente ausgenommen des kirchlichen Ordens.

Zusammenhängend mit den einzelnen Sakramente werden die generelle Fragen über die Beteiligung Andersgläubigen auch behandelt. Das letzte Kapitel des Handbuchs stellt die äußere Verhältnisse der Kirche dar. In Erfüllung seiner Mission kommt die Kirche in erster Linie mit dem Staat in Berührung, dann mit weiteren Gemeinden der Gläubigen welche außerhalb ihrer Gemeinde existieren.

Können im Handbuch Merkmale des lateinischen Kirchenrechts gefunden oder ausgemacht werden?

Augenfällig ist das Fehlen des typisch orthodoxen Begriffspaares – akribeia und oikonomia – statt dessen nutzt er den lateinischen Ausdruck dispensatio und er sinniert über möglichen Anwendung desselben.

In seiner Behauptungen über die Kirche können Elemente der Lehre des *societas perfecta* entdeckt werden, welche in der Westkirche damaliger Zeit sehr stark vertreten waren. Jedoch gewinnen diese nicht die Überhand über die Synodalität, welche die Kirchenauffassung der Orthodoxie prägt.

Welches Kirchenbild kann aufgrund des Handbuchs skizziert werden?

Das Kirchenrecht deutet die Kirche als eine göttliche Institution und als eine Gemeinde der Menschen die an Jesu Christi glauben. Deren Mitglieder werden mit seelischen Fäden miteinander verbunden, welche aus der einende Kraft des Heiligen Geistes durch die Sakramente entstehen. Sie arbeiten unter der unsichtbaren Hauptmacht von Jesus an der Heilung von Allen. Im Laufe dieser Tätigkeit folgen sie der Macht der Apostel. Oberhaupt und Anführer der Kirche ist Jesu Christus selbst, so gibt es keine Machthierarchie unterhalb der Apostel. Dementsprechend gibt es keine Hierarchie unter den Nachfolger der Apostel – unter den Bischöfen also. Sie haben alle die gleiche Macht und Würde. Mitglieder der Kirche sind Brüder, sie haben die gleiche Würde, sie sind auch gleicherweise heilig. Sie sind auch

gleicherweise Teile des generellen Priestertums, wobei in der konkreten Tätigkeit notwendig ist, Unterschiede zu machen.

Welche Behauptungen können über das Handbuch von Milaš gemacht werden aus der Sicht der Kodifikation?

Auf Grund einer erweiterten Definition der Kodifikation könnte das Handbuch von Milaš (eigentlich eine schriftliche Zusammenfassung des Rechts) als ein Schritt in der Kodifikation angesehen werden. Doch das Fehlen des Anspruchs der Bestimmung des Rechts sowie einigen notwendigen Außerlichkeiten (Deklaration) sprechen dagegen.